

Юзеф Лободовський
Проти упирів минулого.
Думки про Польщу та Україну

Юзеф Лободовський представлений – як повідомляє напис у нижньому лівому кутку – отаманом Лобо. Намалював Естебан Санз, масло, 1950 рік. З колекції Літературного музею ім. Юзефа Чеховича в Любліні

Юзеф Лободовський

**П р о т и
у п и р і в
м и н у л о г о**

Думки про Польщу
та Україну

Укладачі
Павел Лібера, Андрій Павлишин

Вступ
Павел Лібера

Переклав
Андрій Павлишин

Wydawnictwo Test (Люблін)
& Видавництво Астролябія (Львів)

ПОЧЕСНИЙ ПАТРОНАТ

Проф. Ярослав Дрозд
Титулярний посол
Генеральний консул
Консульства Республіки Польщі у Львові

ЗМІСТ

Ян Станіслав Цехановський	Передмова	/ 7
Павел Лібера, Юзеф Лободовський	про Україну та польсько-українські стосунки	/ 9
Серця за барикадою		/ 67
За нашу і вашу свободу		/ 73
Куди ми прямуємо в польсько-українських стосунках?		/ 87
На маргінесі дискусії – анкети		/ 91
Методичне безумство		/ 98
Напередодні розв'язань		/ 105
Волинські легенди		/ 117
Кристалізація хаосу		/ 125
Зі спогадів українофіла. У незалежній Польщі (I)		/ 133
Зі спогадів українофіла. Военні літа (II)		/ 145
Українське питання		/ 151
Нова книжка Гертиха		/ 163
Польсько-українські дискусії		/
Відсутність східної програми		/
Масонським дишлем з Хрещатика на Рамбла		/ 197
Між Мушальським і Заглобою		/ 210
Проти упирів минулого		/ 230
Тарас Шевченко, 1814–1964		/ 309
Дві антології		/ 319
Суд над померлим		/ 332

Після смерті Маланюка	/ 341
Знову про питання примусової реверсії	/ 365
Професор Кубійович	/ 387
Ліквідатори Унії	/ 395
Історія вісімдесятиліття	/ 415
Фальшивий діагноз	/ 439
Фальшива легенда	/ 461
Дмитро Донцов. Життя й діяльність	/ 471
Третій том „Віднови”	/ 494
Польське число „Сучасності”	/ 503
„Віднова”	/ 513
Листи до редакції	/ 521
Розмова з Юзефом Лободовським	/ 522

Підписи до світлин Ю. Лободовського / 542

ПЕРЕДМОВА

Юзеф Лободовський належить до найбарвистіших і найважливіших постатей польської культури ХХ століття. Чудовий поет міжвоєнного періоду, який обертався в колах люблінської та варшавської богеми, він зазнав знаменної ідейної еволюції, відмовившись від наївної забави в комунізм на користь жорсткого, принципового антикомунізму. До цієї зміни його спонукало коротке нелегальне перебування в Советському Союзі, що назавжди вилікувало поета від лівацьких фантазій.

Лободовський захоплювався Сходом, вільно володів східноєвропейськими мовами і був видатним знавцем російської та української літератур. У цій книжці Ви знайдете добірку прикладів цієї пристрасі, якій він віддався до решти як перекладач, публіцист і популяризатор знань про культуру. Лободовський був емоційно прив'язаний до ягайлонської традиції й вірив у духовний зв'язок між народами, котрі колись перебували під владою династії Ягайлонів. Йому були чужі націоналізми, що ставили під сумнів цю традицію. Водночас він декларував симпатію до прометеївського руху, боронячи ідею національного самовизначення перед лицем російського й советського експансіонізму. Бачачи загрозу для самостійницьких прагнень народів Центрально-Східної Європи, в тому числі, звичайно ж, для поляків, він став речником польсько-українського примирення.

Цій ідеї Лободовський залишився вірним і тоді, коли після Другої світової війни залишився в еміграції. Він співпрацював

у цій галузі з українською діаспорою, а також, серед іншого, з Єжи Ґедройцем і часописом „Kultura”, лондонським тижневиком „Wiadomości”, попри їхні розбіжності щодо багатьох інших питань.

Будучи людиною безкомпромісною, Юзеф Лободовський залишався на еміграції доволі самотнім. Сьогодні також мало хто пам'ятає про нього. Лише останнім часом були вчинені успішні спроби нагадати про його імпозантний доробок і втілені в кількох царинах досягнення. Це видання належить, отож, до циклу починань, які повертають колективній пам'яті поета, письменника й публіциста, чесного інтелектуала, непримиреного ворога комунізму, владарювання якого він вважав найбільшим катаклізмом в історії людства.

др Ян Станіслав Цехановський
Керівник Управління в справах ветеранів війни
та репресованих Республіки Польщі

ЮЗЕФ ЛОБОДОВСЬКИЙ ПРО УКРАЇНУ ТА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ СТОСУНКИ

Юзеф Лободовський, який ще до Другої світової війни був багатообіцяючим поетом і перекладачем, після 1945 року, не схвалюючи устрою Польської Народної Республіки, вирішив залишитися в еміграції. У комуністичній Польщі його прізвище перебувало під суворою цензурною забороною, відтак про нього майже цілковито забули, за винятком дуже нечисленного грона осіб. Допіру після 1989 року ця постать поволі почала повертати собі належне місце в історії польської літератури¹. У своїй творчості Юзеф Лободовський

¹ Літературній творчості, а також, дещо меншою мірою, постаті Юзефа Лободовського (1909–1988) були присвячені і обширні опрацювання та збірки досліджень (в т.ч.: L. Siryk, J. Święch [red.], *Józef Łobodowski – rzecznik dialogu polsko-ukraińskiego*, Lublin 2000; I. Szypowska, *Łobodowski: od „Atamana Łobody” do „Seniora Lobo”*, Warszawa 2001; A. Jakubowska-Ożóg, *Poezja emigracyjna Józefa Łobodowskiego*, Rzeszów 2001; L. Siryk, *Urzeczony Ukrainą. O twórczości Józefa Łobodowskiego*, Lublin 2002; T. Zwiłnian-Grabowski, *Herold Ukrainy: szkice o Józefie Łobodowskim*, Szczecin 2007; *Lublin Łobodowskiego*, Szczecin 2007; E. Łoś L. Siryk, [red.], *Między literaturą a polityką. O Józefie Łobodowskim*, Lublin 2012), і окремі статті, в яких ідеться про його біографію та окремі аспекти творчості (в т.ч.: J. Zięba, *Żywoť Józefa Łobodowskiego*, cz. 1–8, „Relacje” 1989, nr 3–10; J. Kryszak, *O Józefie Łobodowskim*, в: W. Michalski, J. Zięba [red.], *Lublin literacki 1932–1982*, Lublin 1984, s. 236–247; J. Kryszak, *Józef Łobodowski (1909–1988)*, в: *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*, Seria 6, t. 4, *Literatura polska w okresie międzywojennym*, oprac. zespół red.: I. Maciejewska, J. Trznadel, M. Pokrasenowa, Kraków 1993, s. 287–319; L.A. Gzella, *Boje i rozboje Józefa Łobodowskiego na łamach prasy lubelskiej*, в: L. Siryk, J. Święch [red.], *Józef Łobodowski – rzecznik dialogu polsko-ukraińskiego*, Lublin 2000, s. 73–88;

не обмежувався самою лиш поезією². Він був цінованим, безкомпромісним публіцистом, який упродовж багатьох років займався польсько-українськими відносинами й мав у цій галузі значні досягнення. Ці дражливі та складні питання він порушував ще до 1939 року, а відтак під час II Світової війни та в еміграції. Вистачить згадати, що Юзеф Лободовський зробив істотний внесок у створення в другій половині 30-х років ХХ ст. тижневика „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, а відтак у формування „східної політики” паризького часопису „Kultura”. „Колектив, який складався з трьох провісників примирення з українцями, – Юліуша Мерошевського, Юзефа Лободовського та Єжи Стемповського, – під егідою головного редактора часопису „Kultura” домігся перелому в царині польсько-українських відносин спочатку в еміграції, а потім поступо-

G. Bąk, *Józef Łobodowski i madryckie pismo „Polonia. Revista ilustrada”*, „Lublin. Kultura i społeczeństwo. Dwumiesięcznik Środowisk Twórczych” 2009, nr 7 (30), Idem, *Wybitne postacie madryckiej Polonii: Juliusz Babecki, Karolina Babecka, Józef Łobodowski, Kazimierz Tylko, Gabriela Makowiecka*, [в:] *Poza Ojczyznę niosą Ojczyznę – przeszłość i teraźniejszość Polonii hiszpańskiej*, red. I. Barlińska, M. Raczkiwicz, M. Stanek; *Homo Dei*, Kraków 2008, Idem, *Por nuestra libertad y la vuestra: Polonia sigue luchando (1945), de Józef Łobodowski*, „Estudios hispánicos” 2007, nr 15, s. 149–156). Юзефу Лободовському також присвячено низку біографічних гасел в словниках, порівняно найповнішу та найкраще відредаговану біограму уклала Е. Глембicka [Е. Глѣбicka] [в:] J. Czachowska, A. Szałagan [oprac.], *Współcześni polscy pisarze badacze literatury. Słownik bibliograficzny*, t. 5: L–M, Warszawa 1997, s. 171–175, ibidem, t. 10: Ź – uzupełnienia do tomów 1–9, Warszawa 2007, s. 553. Досі більшість авторів зосереджувалися на різних аспектах літературної творчості Юзефа Лободовського, менше уваги приділяючи його публіцистиці та не заглиблюючись у його політичні переконання. Про цей сюжет я згадав у моїй статті *Józef Łobodowski (1909–1988) – szkic do biografii politycznej pisarza zaangażowanego* („Zeszyty Historyczne” 2007, nr 160, s. 3–34), а згодом розгорнув у неопублікованій докторській дисертації, захищеній в Інституті історії ПАН у Варшаві в 2012 році (*Józef Łobodowski (1909–1988), biografia polityczna*). Запропонований увазі читача вступ заснований на матеріалах цієї праці.

² Про українські мотиви в творчості Юзефа Лободовського див.: L. Siryk, *Urzeczony Ukrainą. O twórczości Józefa Łobodowskiego*, Lublin 2002.

во в Польщі”³, – оцінював згодом діяльність цього журналу Богдан Осадчук. На жаль, слід ствердити, що більшість текстів і полемічних статей Юзефа Лободовського на українські теми невідома й недоступна польським, а тим більше українським читачам. Це також зумовлює певні обмеження в поточних дискусіях довкола польсько-української проблематики, позаяк чимало обговорюваних нині питань були виявлені багато років тому. Запропонована увазі читачів збірка текстів Юзефа Лободовського є спробою заповнити цю прогалину.

Публіцистика Юзефа Лободовського мала передусім політичний та історичний характер. Ключем до розуміння його текстів є біографія поета і ті вибори, які він чинив упродовж свого життя. Мета цього короткого вступу полягає не в тому, щоб ґрунтовно розповісти про життєвий шлях письменника, чи широко представити його біографію, а лише в тому, щоб нагадати про найважливіші моменти його життя, пов'язані з українськими сюжетами.

Дитинство та літа молодечого бунту

Юзеф Станіслав Лободовський [Józef Stanisław Łobodowski] народився 9 березня 1909 року на північних околицях давньої Речі Посполитої, в маєтку Пурвішки Сейненського повіту, в родині полковника царської армії Владислава Лободовського [Władysław Łobodowski] та Стефанії з Доборейко-Яжомбкевичів [Stefania z Doborejko-Jarząbkiewiczów]. Незабаром після народження синабатьки перебралися до Любліна, демешкали до вибуху I Світової війни. 31 липня 1914 року Стефанія Лободовська з двома дочками та п'ятирічним сином виїхала до Москви⁴.

³ B. Kerski, A.S. Kowalczyk, *Wiek ukraińsko-polski. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem*, Lublin 2001, s. 84–85; укр. переклад Лесі Лисенко: Б. Керський, А. Ст. Ковальчик, *Розмови з Богданом Осадчуком*, Київ 2008, с. 132.

⁴ Relacja J. Łobodowskiej w posiadaniu Stanisława Tomanka, копія в колекції автора. Rkps., s. 2, 4.

У столиці Росії вони мешкали майже три роки, проте погіршення становища з харчами змусило їх переїхати в серпні 1917 року до Єйська на узбережжі Азовського моря⁵. На Північному Кавказі хлопець на власні очі побачив революцію, криваві сутички та страти, а водночас познайомився з кубанськими козаками, українською мовою та проблемами багатонаціональної Росії. Промовисте відображення стосунків між різними націями було виразно помітне в школі. „В класі панував дошкульний російський шовінізм, і всі меншини перебували в стані війни з титульною нацією. В гурті кільканадцяти „азіатів” [!] опинився і я. До нього належали кілька грузинів, вірменин Алтунянц, один чи два греки, татари... Ця хлоп'яча кавказька федерація плюс один „католик”, як мене завжди означувала російська більшість, точила доблесну борню, захищаючи власний суверенітет, і неодноразово перемагала”⁶, – згадував він через багато років, жартома наводячи аналогію з прометеївським рухом⁷. Не менш істотним для хлопця, вихованого частково в російському середовищі, був перший контакт із кубанськими козаками та українською мовою. Докладно не відомо, якою мірою Юзеф Лободовський зміг пізнати звичаї козаків. Сліди цих контактів помітні, зокрема, в написаному в еміграції романі, що містить численні автобіографічні мотиви⁸, з яких варто нагадати сцену,

⁵ J. Łobodowski, *Worek Judaszów: Moje doświadczenia pre-rewolucyjne*, op. cit.; Relacja J. Łobodowskiej w posiadaniu Stanisława Tomanka, копія в колекції автора, rkps., s. 13.

⁶ [J. Łobodowski], *Prometeusz skowany*, „Kurier Lubelski”, nr 1, poniedziałek 22 III 1937, s. 4.

⁷ J. Łobodowski, *Worek Judaszów: Mój kolega Nowikow*, „Wiadomości”, 26 VI 1977, nr 25 (1630), s. 4.

⁸ Фабула трилогії (*Комиш [Komysze]*, *В станиці [W stancy]*, *Зворотний шлях [Droga powrotna]*) про малого Стася, поляка, який мешкає в Єйську, містить численні автобіографічні мотиви, але сам автор з цього приводу ніколи однозначно не висловився. Відомо, натомість, що в випадку тетралогії Історія Юзефа Закшевського [*Dzieje Józefa Zakrzewskiego*] Юзеф Лободовський ствердив, що вона лише частково заснована на його особистих переживаннях (див.: J. Łobodowski, *Wspomnienia lubelskie*, „Kresy” 1991, nr 8, s. 134).

коли старий козак пояснює юному полякові мету існування руху вільних козаків, котрі прагнули здобути незалежність від Росії та створити окрему козацьку державу.

В Єйську сім'я Лободовських провела понад чотири роки, а сам хлопець мешкав тут від восьмого до тринадцятого року життя. Нагода для виїзду з'явилася допіру завдяки репатріації населення, що почалася після укладення Ризької угоди в березні 1921 року. Напередодні від'їзду, 4 березня 1922 року помер природною смертю Владислав Лободовський⁹, а дещо згодом, на зворотному шляху вмерла також одна з сестер письменника – Яніна.

Повернувшись до Любліна, тринадцятирічний Юзеф Лободовський заходився надолужувати нестачу в нормальному харчуванні та польських лектурах. Першими книжками, які він тут прочитав, були „Сни про могутність” Леопольда Стаффа, „Сон про шпагу і сон про хліб” Стефана Жеромського та його ж „Дума про гетьмана”. „Ці три книжки відразу визначили подальший розвиток юного хлопця, а властиво дитвака, перш ніж йому об'явилася потужна поезія Юліуша Словацького і зумовила решту”, – згадував письменник. Захоплення добою, старопольською мовою та постаттю гетьмана Станіслава Жулкевського спонукали його сягнути до літератури цього періоду, починаючи від „Сеймових промов” Петра Скарги, через переклад Біблії, підготований о. Якубом Вуеком, й аж до спогадів Яна Хризостома Пасека та самого гетьмана Станіслава Жулкевського¹⁰. Юзеф Лободовський спершу навчався в початковій школі, а згодом у гімназії ім. гетьмана Яна Замойського в Любліні, з якою пов'язані не лише його перші літературні спроби, але й прогули та втечі з уроків й конфлікти з учительським колективом¹¹. В 1931 році він здобув

⁹ I. Szypowska, *Łobodowski*, op. cit., s. 19.

¹⁰ J. Łobodowski, *Duma o Hetmanie* [1], „Wiadomości”, 21–28 IX 1980, nr 38–39 (1799/1800), s. 1.

¹¹ I. Szypowska, *Rozmowa z Józefem Łobodowskim*, „Poezja” 1988, nr 6, s. 19; F. Śmieja, *Józef Łobodowski o sobie i swojej poezji*, „Odra” nr 4, 1991, s. 63–65.

атестат зрілості та вступив на факультет права й суспільно-економічних наук Люблінського католицького університету¹². Однак навчанню приділяв небагато уваги, бо ще раніше почав маніфестувати виразно ліві й радикальні погляди на суспільні, політичні та релігійні питання, що дуже хутко було сприйнято як вияв наступального комунізму¹³.

В цей період поет прилучився до групи т.зв. „другого авангарду”¹⁴, згуртованої довкола Юзефа Чеховича та дружніх йому поетів Вацлава Гралецького, Конрада Бельського, К.А. Яворського й інших. Він брав надзвичайно активну участь у літературному житті Любліна, зокрема, організувавши відділ Люблінської професійної спілки польських літераторів та виступаючи на поетичних зустрічах. Окрім перекладів з російських поетів і віршів, натхнених творчістю скамандритів, Юзеф Лободовський публікував твори, в яких бунтував проти довколишньої дійсності.

Порушення кримінальної справи проти автора томику віршів „Про червону кров” дало підставу усунути його з університету на початку другого семестру першого року навчання (1932)¹⁵. Кримінальна мотивація виключення зумовила вкрай суворе покарання, позаяк негайно після цього до „всіх дер-

¹² Archiwum Uniwersyteckie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego im. Jana Pawła II [AU KUL], Wydział Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych, Akta osobowe studentów, sygn. PE 2480. Podanie J. Łobodowskiego (1931/1932).

¹³ Див. більше: P. Libera, *Józef Łobodowski – od komunizmu do antykomunizmu: ewolucje ideowe pisarza zaangażowanego*, [В:] *Vir bonus. Księga jubileuszowa dedykowana doktorowi Władysławowi Horstowi*, Warszawa [2015], s. 81–87.

¹⁴ Про другий авангард і роль Юзефа Лободовського в цьому русі див.: M. Zaleski, *Przygoda drugiej awangardy*, wyd. 2, Wrocław 2000.

¹⁵ AU KUL, Akta osobowe studentów, Łobodowski Józef Stanisław (lata 1931–1932), sygn. PE 2480. List Prokuratora Sądu Okręgowego w Lublinie z 1 lutego 1932 roku.

¹⁵ AU KUL, Akta osobowe studentów, Łobodowski Józef Stanisław (lata 1931–1932), sygn. PE 2480. List Prokuratora Sądu Okręgowego w Lublinie z 1 lutego 1932 roku.

жавних вишів” було розіслано так званий „вовчий квиток”, який позбавляв юнака змоги навчатися в вищих школах на території усїєї країни. Цей лист містив часто цитовані біографами Юзефа Лободовського слова – „виключений за богохульство та поширення порнографії”¹⁶.

Незабаром були конфісковані наступний том поезій, статті, друковані на шпальтах газети „Kurier Lubelski” [„Люблінський кур’єр”], де поет упродовж жовтня-листопада 1932 року був головним редактором, а також часописи, які він видавав самотужки: „Trybuna” [„Трибуна”] (березень-травень 1932 року), „Barykady” [„Барикади”] (жовтень 1932 – січень 1933 року) і „Dźwigary” [„Підпори”] (листопад 1934 – січень 1935 року). Два з чотирьох томиків віршів, виданих упродовж чотирьох років, конфіскувала прокуратура, наклад одного з них був знищений на підставі рішення суду. Пізніше в спогадах поет напише: „Баланс тих понад двох років виглядав доволі вражаюче. Десять конфіскацій, вісім процесів, один арешт, який закінчився звільненням під заставу, майже місяць перебування в військовій в’язниці”¹⁷.

У 1932 році Юзеф Лободовський написав першу статтю, в якій підняв питання польсько-українських стосунків. Він констатував, що між польським і українським суспільством виросла „барикада нерозуміння й неприязні”, закликав оцінити й узагальнити попередню польську політику супроти української меншини. Баланс цієї політики був для поляків „значною мірою [...] негативним”, – стверджував письменник. Відповідальність за наявну ситуацію він покладав не стільки на уряд, як на суспільство, і навіть зумовлював успішність діяльності уряду в цій галузі поставою громадськості. „В цьому полягає якась трагічна помилка, якийсь клятий парадокс, що

¹⁶ Ibidem. Pismo rektora KUL, z 17 lutego 1932 roku, L. 472/32.

¹⁷ J. Łobodowski, *O cyganach i katastrofistach cz.* 3, „Kultura”, 1964, nr 10/204, s. 43.

нація, котру двісті років били по писку, ледь оговтавшись від вчорашніх синців і витерши з чола сліди панського чобота, одразу хоче хапати інші нації за карк і розмахує прапором імперіалізму та націоналістичних претензій”. Дивовижно, що вже в цьому тексті Юзеф Лободовський зауважив і оцінив важливість союзу Юзефа Пілсудського й Симона Петлюри під час „благословенної весни 1920-го року” в розбудові поліпшення польсько-українських стосунків¹⁸. Ще одним доказом зацікавлення українською проблематикою в цей період є вірш на згадку про смерть Дмитра Данилишина та Василя Біласа, членів боївки ОУН, які вбили Тадеуша Голувка і були засуджені до смертної кари за напад на поштове відділення в Городку Ягайлонському (30 листопада 1932 року)¹⁹.

Український мотив з'явився в його біографії також у той момент, коли письменник порвав із комуністичними симпатіями²⁰. На межі 1934 і 1935 років Юзеф Лободовський, котрий уже раніше протестував проти політики комуністичної партії Польщі в галузі культури та літератури й проти соціалістичного реалізму, дізнався про великий голод на Україні. Цю звістку підтвердив у березні 1935 року знайомий Юзефа Лободовського, старий ідейний комуніст, член комуністичної партії Західної України, який мешкав на Волині неподалік Ковеля і який свій партійний стаж виводив ще з часів Соціал-демократії Царства Польського і Литви: „[...] він приїхав вкрай схвильований.

¹⁹ J. Łobodowski, *Na śmierć powieszonych Ukraińców*, "Skamander" 1936, z. 75, s. 402–407. Вірш, опублікований в 1936 р., мабуть був написаний одразу ж після страти. Відомо, що в січні 1933 року рукопис цього твору конфіскувала в Юзефа Лободовського під час тругу поліція (див. Archiwum Akt Nowych, Urząd Wojewódzki Lubelski – Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 270/IV – 17, k. 13, miesięczne sprawozdanie sytuacyjne UWL nr 1/33, 9 II 1933. Archiwum Państwowe w Lublinie, Prokuratura Sądu Okręgowego w Lublinie, sygn. 50, s. 15–16. Raport Sytuacyjny Wydziału Śledczego Komisarjatu I Głównego PP nr 6, 17 I 1933).

²⁰ P. Libera, *Józef Łobodowski – od komunizmu do antykomunizmu: ewolucje ideowe pisarza zaangażowanego*, op. cit, s. 81–87.

Мало не плачучи, він оповідав про те, що діялося на Україні в жахливих голодних 1932-1933 роках. „Доходили до мене чутки вже два роки тому, але я все це вважав капіталістичним наклепом. А тепер я знаю, твердо знаю, що це правда. То як? Як тепер жити? Вони сплюгавили священний вівтар революції...” Через два місяці Юзеф Лободовський дізнався, що його знайомий вчинив самогубство²¹. Ця інформація начебто спонукала письменника до самостійного виїзду на Україну, щоб на власні очі побачити, що ж діється за щільно замкнутим кордоном. Немає жодних доказів про його перебування на Україні, окрім власних свідчень: „Тож я вирушив власне у 1935 році, то було вже після видання *Розмови з вітчизною*, мене таємно перевели на той бік фахові контрабандисти з Волині, українські селяни. Я повернувся, цілковито позбувшись моїх ілюзій, а [комуністична] партія оголосила, що я був таємним агентом поліції” – розповів він у інтерв'ю для Бі-Бі-Сі²². Чи й справді відбулася та виправа? Сам поет, коли говорив про неї, не повідомляв жодних деталей. Можливу подорож він описав через багато років у белетризованій версії в романі з циклу *Історія Юзефа Закшевського*. Дружина, з якою він побрався в 1938 році, не підтверджувала цієї версії й була навіть переконана, що Юзеф Лободовський на Україні в 1930-х роках не бував, а наведений у нього опис був натхнений романами Сергіуша П'ясецького²³. Проте, сам письменник неодноразово про цю виправу згадував у інтерв'ю та написаних перед смертю мемуарах²⁴.

Юзеф Лободовський офіційно порвав із комуністичним ру-

²¹ J. Łobodowski, *O cyganach i katastrofistach cz. 3*, op. cit., s. 37.

²² Muzeum Literackie im. J. Czechowicza w Lublinie [MLC], kaseta 55., wywiad Agaty Wolskiej z Józefem Łobodowskim dla BBC.

²³ MLC, kaseta nr 53 – wywiad przeprowadzony przez J. Ziembę z Jadwigą Kuczyńską – 13 XII 1988 r.

²⁴ J. Łobodowski, *Żywot człowieka gwałtownego*, Warszawa 2014, s. 121–124, 288–289.

хом у 1935 році, а про свої мотиви публічно заявив на шпальтах надзвичайно популярного тоді тижневика „Wiadomości Literackie” [„Літературні новини”]²⁵. Це викликало критику та звинувачення у зраді в середовищах прокомуністичних і комуністичних літераторів²⁶. Згадуючи свою попередню діяльність, він писав, що в 1935 році розпрощався з „ультра-лівими та проросійськими ілюзіями”²⁷. Внаслідок цього сталася цілковита зміна фронту. Незабаром письменник прилучився до прометеївського руху.

В орбіті прометеївського руху

Прометеїзм – це ідея підтримки національно-визвольних прагнень націй і народів, підкорених Росією (СРСР). З точки зору польської політики, прометеїзм становив розвиток федералістських концепцій Юзефа Пілсудського і передбачав тісну співпрацю певних кіл (у т.ч. урядових) з емігрантами народів, завойованих Советським Союзом, які прагнуть здобути незалежність. Прометеїзм постулював співпрацю всіх народів, що мешкали на територіях, прилеглих до Советського Союзу, сягаючи в кращі миті від Фінляндії через Україну, Іран і Кавказ аж до Японії. То була передовсім політична доктрина, яка, втім, поширювалася і на культурну діяльність. Значною мірою її фінансувало польське керівництво через другу експозитуру II Відділу Генерального Штабу і Міністерство закордонних справ. Окрім утримування контактів із опозиційними центрами та відправки кур'єрів, прихильники цієї ідеї намагалися також пропагувати прометеїзм головним чином серед польської громадськості та на Заході Європи²⁸.

Згодом Юзеф Лободовський свої контакти з емігрантами

²⁵ J. Łobodowski, *Smutne porachunki*, „Wiadomości Literackie” 1935, nr 43, s. 1.

²⁶ Зокрема: I. Szypowska, *Łobodowski...*, op.cit., s. 73–74.

²⁷ J. Łobodowski, *Modlitwa na wojnę*, Londyn 1947, s. 96 (примітки).

²⁸ До найважливіших комплексних публікацій, монографій та збірників документів на цю тему слід віднести: J. Lewandowski, „*Prometeizm*” – kon-

з-поміж націй, завойованих Росією, описував так: „З прометеївським рухом і його варшавським осередком я зустрівся і почав з ним співпрацювати доволі пізно, допіру в 1936 році. Але то була інтенсивна співпраця”²⁹. Можна припустити, що наближення до прометеївського руху зумовив його інтерес до української культури й тематики польсько-українських стосунків, позаяк мабуть на межі 1935 і 1936 року він познайомився з емігрантами, чинними в прометеївському русі та згуртованими довкола Українського наукового інституту в Варшаві. Це вони запропонували йому участь у роботі над перекладами віршів Тараса Шевченка польською мовою. Юзеф Лободовський був одним з найактивніших перекладачів і співробітників інституту – він переклав 22 з-поміж 118 уміщених у томі творів³⁰. Демонстративним проявом переходу

sepcja polityki wschodniej pilsudczyzny, „Biuletyn Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego”, cz. 1: 1958, nr 2 (12), s. 100–137, cz. 2: 1959, nr 1 (14), s. 31–52; S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971; A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur, [oprac.], *Zbiór dokumentów ppłk. Edmunda Charaszkiewicza*, Kraków 2000; P.I. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926–1939*, Warszawa 2007; B. Sadykova, *Mustafa Tchokay dans le mouvement prométhéen*, Paris 2007; G. Mamoulia, *Les combats indépendantistes des Caucasiens entre URSS et puissances occidentales. Le cas de la Géorgie (1921–1945)*, Paryż 2009; J.J. Bruski, *Między prometeizmem a realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921–1926*, Kraków 2011; С.М. Исхаков, *Из истории азербайджанской эмиграции*, Москва 2011; В. Комар, *Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 pp.)*, Івано-Франківськ 2011; Г. Мамуліа, *Кавказская Конфедерация в официальных декларациях, тайной переписке и секретных документах движения «Прометей» (сборник документов)*, Москва 2012. M. Kornat [red.], *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918–1940)*, Warszawa 2012; P. Libera [oprac.], *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, Warszawa 2013. Огляд досліджень цієї проблематики опублікований у: J. Pisuliński, *Prometeizm – problemy i pytania historiograficzne*, [в:] *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918–1940)*, M. Kornat [red.], Warszawa 2012, s. 91–104; P. Libera, *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, Warszawa 2013, s. 18–27.

²⁹ J. Łobodowski, *Modlitwa na wojnę*, Londyn 1947, s. 417.

до прометеївського табору була стаття, опублікована в 1936 році в тижневику „Wiadomości Literackie” під заголовком „За нашу і вашу свободу”. Діяльну участь Юзефа Лободовського в прометеївському русі підтвердив також керівник другої експозитури підполковник Едмунд Харашкевич, який згадав його прізвище серед діячів суспільно-політичного відтинку прометеїстів поряд із Влодзімежом Бончковським, проф. Оскаром Галецьким та Мар’яном Здзеховським³¹.

На Волині

Прометеїстська діяльність письменника зосереджувалася головним чином на публіцистиці. Перші кроки він зробив самотужки. У березні 1937 року Юзеф Лободовський відновив за власні кошти видання часопису „Kurier Lubelski”. Хоча це видання проіснувало недовго, воно стало ще одним проявом поглядів молодого письменника. „[...] Я надав йому „прометеївського” напрямку, тобто, скерованого на розпад російсько-советської імперії на складові національні частини”, – згадував він у останні роки свого життя³². Через брак коштів видання збанкрутувало після публікації кількох чисел, а Юзеф Лободовський заходився співпрацювати з тижневиком „Wołyń” [„Волинь”], який фінансував волинський воевода Генрик Юзевський³³. „Порадив це мені мій старший колега з гімназії Збігнев Хеміч [правильно: Хоміч], кривний і особистий се-

³⁰ T. Szewczenko, *Poezje*, Warszawa 1936, s. 407.

³¹ E. Charaszkievicz, *Zagadnienie prometejskie*. (Referat uzupełniający), 12 lutego 1941, w: A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur [oprac.], *Zbiór dokumentów ppłk. Edmunda Charaszkiewicza*, Kraków, 2000, s. 74.

³² J. Łobodowski, *Wierzyński, Tuwim, Broniewski i inni* (fragmenty wspomnień), „Kontakt” nr 10 (88), październik 1987, s. 60.

³³ M. Kuczerepa, *Polityka wołyńska wojewody Henryka Józewskiego*, [w:] *Józef Łobodowski – rzecznik dialogu polsko-ukraińskiego*, pod red. L. Siryk, J. Święcha, Lublin 2000, s. 99–114.

кретар волинського воєводи Генрика Юзевського³⁴, який, переглянувши кілька чисел видання „Kurier Lubelski”, начебто запропонував молодому письменникові спершу співпрацювати з часописом, а відтак переїхати до Луцька на стале проживання³⁵ і обійняти посаду головного редактора. Насправді Юзеф Лободовський ніколи не був офіційним головним редактором тижневика „Wołyń”; він пояснював це тим, що воєвода мусив рахуватися з думкою „військових чинників”, які неприхильно ставилися до поета³⁶. До Луцька Юзеф Лободовський перебрався допіру восени 1937 року³⁷. Дуже хутко в тижневику почали з’являтися статті, пов’язані з пропагуванням прометеївських ідей і польсько-української угоди в прометеївському дусі, про які писав Владзімеж Бончковський на шпальтах часопису „Biuletyn Polsko-Ukraiński” [„Польсько-український бюлетень”].

Провідною ідеєю „польського імперіалізму” для Юзефа Лободовського було „визволення націй чорноморсько-каспійського басейну [...] з-під насилля Москви”. Він писав: „Це провідна і максимальна ідея завтрашньої Польщі. Від нас залежить, щоб її втілення почалося вже сьогодні”³⁸. Наслідуючи зразки прометеївських видань, він намагався представити альтернативу між національною державою та імперією і користь, яку би отримали поляки, обравши цю останню опцію. „Ксенофобія, небажання порівнювати власну культуру з досягненнями чужинців, декламації про біопсихічний ґрунт, – усе це призводить до звуження меж власного розвитку та

³⁴ J. Kęsik, *Zaufany Komendanta, biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego 1892–1981*, Wrocław, 1995, а також докладна біограма в: M. Gałęzowski, *Wierni Polsce, ludzie konspiracji piłsudczykowskiej 1939–1947*, Warszawa 2005, s. 265–289.

³⁵ J. Łobodowski, *Ze wspomnień Ukrainofila. W Polsce niepodległej*, „Wiadomości” 1947, nr 13 (52).

³⁶ J. Łobodowski, *Wierzyński, Tuwim, Broniewski i inni* (фрагменти wspomnień), „Kontakt” nr 10 (88), październik 1987, s. 60.

³⁷ J. Łobodowski, *O cyganach i katastrofistach*, cz. 3, op. cit., s. 47.

³⁸ J.Ł. [Józef Łobodowski], *Rozdroża kulturalne*, „Wołyń”, nr 2 z 9 I 1938, s. 2.

збіднення власних можливостей, а водночас до скорочення міри впливу на інших”³⁹. Юзеф Лободовський гостро картав деяких прихильників Юзефа Пілсудського, яких оскаржував не лише в інтелектуальній обмеженості, але й у невластивому розумінні величі покійного маршала⁴⁰. Волинське видання перебувало на „передовому посту”, де мусило поєднувати два важких завдання – провадити зовнішню політику прометеївського зразка і намагатися досягнути порозуміння, передусім польсько-українського, на внутрішньому майданчику. Підтримуючи тези й міркуючи про твір Владзімежа Бончковського⁴¹, Юзеф Лободовський сперечався з його противниками й повторював, що єдиним порятунком для збереження польської ідентичності пограниччя є співучасть українців в управлінні цією територією⁴². В тижневику „Wołyń” також з’являлися друком фразки Юзефа Лободовського, які він підписував псевдонімом „Пшонка” [Pszonka, алюзія до прізвища Станіслава Пшонки, який у XVI столітті заснував карнавальну „державу” Бабінська Республіка, де найвищі „посади” надавали найспритнішим брехунам]. Більшість із них стосувалися поточних проблем і поціляли в супротивників Юзефа Лободовського й часопису „Wołyń”, а водночас критикували деякі ініціативи уряду, скажімо, організацію Спілки шляхти на загородах⁴³.

Пораючись ангажованою публіцистикою, письменник не забував і про поезію. У січні чи лютому 1938 року Юзеф Лободовський опублікував у „літературно-мистецькому” додатку до тижневика „Wołyń” кілька перекладів з українського

³⁹ J.Ł. [Józef Łobodowski], *Pomniejszyciele narodu*, „Wołyń”, nr 16, 17 IV 1938, s. 3.

⁴⁰ J.Ł. [Józef Łobodowski], *Licytanci na widowni*, „Wołyń”, nr 47, 21 XI 1937, s. 3.

⁴¹ Ск. „Wołyń”, 1937, nr 35, s. 2

⁴² J.Ł. [Józef Łobodowski], *Wielkość czy upadek*, „Wołyń”, nr 44 z 31 X 1937, s. 2.;

J.Ł. [Józef Łobodowski], *Aplikant w roli statysty*, „Wołyń”, nr 50 z 12 XII 1937, s. 2.

⁴³ Pszonka [Józef Łobodowski], *Do braci chłopów manifest*, „Wołyń”, nr 16, 1938.

поета Юрія Косача. Він не знав тоді, що Косач дезертирував з польської армії та потайки втік до Парижа. За це Юзеф Лободовський отримав від Генрика Юзевського догану, позаяк воєводу звинуватили в підтримці публікацій віршів дезертира. Справою зайнялися аж у Варшаві⁴⁴. У квітні 1938 року Генрика Юзевського відкликали з Луцька на вимогу „групи офіцерів”, які начебто погрожували командувачу оперативної групи Люблін генералові Мечиславу Сморовінському, що коли той не вирішить питання про відставку воєводи, то один з них застрелить Юзевського⁴⁵. Від'їзд останнього поклав кінець „волинському експериментові”, покликаному налагодити польсько-українську співпрацю в цьому регіоні. Після поразки воєводи Юзеф Лободовський залишив Луцьк і повернувся до Варшави. В останню мить, уже після від'їзду свого начальника, він встиг надрукувати в тижневику вірш „Зраджена весна” з присвятою Генрикові Юзевському⁴⁶.

„Biuletyn Polsko-Ukraiński”

Дуже важливим етапом у прометеївській діяльності Юзефа Лободовського була співпраця з тижневиком „Biuletyn Polsko-Ukraiński” [„Польсько-український бюлетень”]⁴⁷. Генеза цього видання сягає 29 серпня 1931 року, коли в Трускавці був убитий Тадеуш Голувко, один з найважливіших польських діячів прометеївського руху, колишній начальник Схід-

⁴⁴ J. Łobodowski, *Dzieje osiemdziesięciolecia*, „Kultura” 1977, nr 5/356, s. 81

⁴⁵ J. Łobodowski, *Wierzyński, Tuwim, Broniewski i inni* (fragmenty wspomnień), „Kontakt” nr 10 (88), październik 1987, s. 61; *Rozmowa z Józefem Łobodowskim*, „Spotkania. Niezależne pismo katolików” 1987, nr 33–34, s. 192–193. R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933–1945*, Warszawa 1972, s. 171.

⁴⁶ *Wiosna zdradzona*, „Wołyń” 1938, nr 17, s. 3.

⁴⁷ Щодо профілю видання див.: A. Walkowiak, „Biuletyn polsko-ukraiński” 1932–1938 jako głos w kwestii ukraińskiej, „Sprawy wschodnie” 2005, nr 2–3 (9–10), s. 103–115.

ного відділу Міністерства закордонних справ і палкий прихильник польсько-української співпраці та порозуміння. Прометеївське середовище, будучи переконаним у політичних мотивах убивства і вбачаючи за ним „руку советів”, вирішило активізувати свою діяльність у галузі польсько-українських відносин. Задля цього діячі прометеївського руху створили „Biuletyn Polsko-Ukraiński”. „Ідея створити ВРУ постала в атмосфері розмислу про контрзаходи супроти тих зовнішніх сил, які прагнуть якомога міцніше й надовго посварити наші нації. [...] ВРУ постав із крові Голувка. А ще завдяки давно виношуваній думці, що головним ворогом незалежності двох націй є імперіалізм Москви – Советської Росії”, – написав згодом головний редактор видання Влодзімеж Бончковський⁴⁸.

„Biuletyn Polsko-Ukraiński” створили польські власті, вони ж його і фінансували. Проте, це не змінює факту, що редакція часопису складалася з переконаних і палких прихильників польсько-українського порозуміння, і що цей тижневик відіграв вагомий роль у польсько-українських дискусіях в міжвоєнний період. Видання намагалося особливо наголосити роль і значення України в прометеївському русі. Про це вже в першому числі тижневика „Biuletyn Polsko-Ukraiński” написав Влодзімеж Бончковський: „Грузія, Азербайджан, Північний Кавказ, Туркестан, Україна тощо, творячи т.зв. прометеївський фронт, є отією силою, що діє в терені й спроможна змінити обличчя Східної Європи. Проте головним ключем до вирішення цієї проблеми, фундаментальним елементом усього фронту, здатним ґрунтовно трансформувати баланс сил, є Україна, яка, окрім усього, значною мірою витворює можливості для незалежності Кавказу”⁴⁹. Наслідком польсько-української співпраці в рамках прометеївського руху стало переконання

⁴⁸ W. Bączkowski, *Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, „Niepodległość”, t. XIX, Londyn – Nowy Jork, 1986, s. 117–119.

⁴⁹ W. Bączkowski, *Na marginesie prób tworzenia polskiej racji stanu w kwestji ukraińskiej*, „ВРУ”, nr 1, 1932, s. 8–13.

в необхідності зміни тогочасної політики польського керівництва супроти української меншини. Однак, воно натрапило на опір з боку частини армійського керівництва. Найсерйозніше застереження щодо політичної лінії тижневика „*Biuletyn Polsko-Ukraiński*” з'явилося наприкінці 1937 року в зв'язку з анкетною про польсько-українські стосунки.

Одним із учасників опитування був Юзеф Лободовський, який уже впродовж певного часу співпрацював з часописом і публікував на його шпальтах переклади української поезії та тексти публіцистичного характеру. У своїй відповіді на запитальник письменник стверджував, що якщо поляки не розуміють, що „історія сплела долі України та Польщі в нерозривний вузол [...] і упіймаються на липучу стрічку наївного псевдореалізму „ендеків”, ми вдруге змарнуємо наші шанси на Сході Європи, як уже колись змарнували в боротьбі проти зростаючого московського імперіалізму, і не втримаємося не тільки в Дубні чи Острозі, але й у Тернополі та Львові. Сучасна політика ховання голови в пісок та заколисування самих себе вигаданими казочками провадить семимильними кроками до катастрофи, яку Влодзімеж Бончковський назвав новою Хмельниччиною”⁵⁰. А незабаром додав: „У кінцевому підсумку все зводиться до таких альтернатив: або угода з українцями і власна самостійна політика на Сході, або ж боротьба з ідеєю незалежної України, на позір у союзі, а насправді під протекторатом Москви. Третього варіанту не дано”⁵¹.

Небавом ставлення влади до журналу різко погіршилося, і в серпні 1938 року начальник II Відділу Генерального Штабу занотував, що: „*Biuletyn Polsko-Ukraiński*” не може містити нападок на урядові чинники в Польщі. Він також не може

⁵⁰ J. Łobodowski, *Dokąd zmierzamy w stosunkach polsko-ukraińskich? Od bezmyślności do katastrofy* (odpowiedź nr. 7 na ankietę), „BPU”, 17 X 1937, nr 38 (229), s. 377–378.

⁵¹ J. Łobodowski, *Na marginesie dyskusji – ankiety*, „BPU”, 17 X 1937, nr 38 (229), s. 427–429.

містити твердження, які могли би спонукати читача до такої інтерпретації”⁵². Очевидною ознакою тиску на редакцію часопису був зокрема той факт, що від серпня 1938 року Юзеф Лободовський мусив підписувати публіцистичні тексти на політичні теми псевдонімом „Стефан Курилло” [Stefan Kuryłło]⁵³. Військове керівництво „категорично заперечувало” проти публікації полемічних текстів Юзефа Лободовського на шпальтах часопису „Biuletyn Polsko-Ukraiński”⁵⁴. Натомість, як і раніше, підписуючись власним ім'ям і прізвищем, він публікував тексти про українську культуру та літературу, вірші та переклади з українських поетів⁵⁵. Про причини цієї зміни письменник говорив загадково – „в даному випадку його [псевдоніму] використання було мені накинуто згори, але не Бончковським і не Загорою Іб'янським”⁵⁶. Юзеф Лободовський, пишучи під псевдонімом „Стефан Курилло”, дуже гостро критикував тогочасну політику польського уряду супроти української меншини в II Республіці. „Ми провадимо політику самогубців, але хтось зацікавлений спостерігає за нами, щоб рука самогубця не зупинилася на півдорозі, щоб вона довершила призначене їй завдання”, – натякав він на зовнішні впливи. Письменник стверджував, що побоювання з боку держав Західної Європи, наче самостійницькі прагнення в СРСР послаблять антифашистський фронт, призвели до того, що: „Старе польське гасло – „За нашу і вашу свободу” – майорить нині на комуністичних прапорах над Ебро і Тахо”⁵⁷.

⁵² P. Libera, *Biuletyn Polsko-Ukraiński (1932–1938) pismo programowe ruchu prometejskiego*, "Київські полоністичні студії" 2011, т. XVIII, Київ 2011, с. 33–41.

⁵³ S. Kuryłło [Józef Łobodowski], *Demaskująca się demokracja*, „BPU”, R. VII, 14 VIII 1938, nr 30 (269), s. 322–324.

⁵⁴ J. Łobodowski, *Ze wspomnień Ukrainofila. W Polsce niepodległej*, „Wiadomości” 1947, nr 13 (52).

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ J. Łobodowski, *Zahora*, „Kultura” 1975, nr 1/328 – 2/329, s. 153.

Неадекватна внутрішня політика щодо української меншини призвела до ситуації, коли прометеїзм став зняряддям, яким не користувалися належною мірою. На польському боці Юзеф Лободовський критикував поставу і правих, і лівих, які частково підтримували самостійницькі прагнення українців, але це не переросло в жодну дію. „Послідовність тут виразна. Спершу слід ліквідувати Росію в її сучасному імперському вигляді, а відтак повернутися фронтом на захід у випадку його агресії”. Однак Юзеф Лободовський критикував не лише польську, а й українську поставу. Він стверджував, що українська активність повинна повернутися до своєї постави 1919–1920 років, а жодна „ляхофобія” з боку українців не змінить того, що Польща є природним союзником України проти Росії⁵⁸. Варто нагадати, що Лободовський також публікувався під псевдонімом на шпальтах пов'язаного з тижневиком „Biuletyn Polsko-Ukraiński” прометеївського часопису „Wschód-Orient” [„Схід-Орієнт”]⁵⁹.

Найімовірніше, що тексти Юзефа Лободовського та інших авторів були неприйнятні для влади, а поступки з боку видання виявилися недостатніми, і либонь восени 1938 року було ухвалене рішення ліквідувати тижневик, точніше, перетворити його на щомісячник „Problemy Europy Wschodniej” [„Проблеми Східної Європи”]⁶⁰. Останнє 288/289 число „ВРУ” побачило світ 25 грудня того року⁶¹.

Перший випуск часопису „Problemy Europy Wschodniej”

⁵⁷ S. Kuryłło [Józef Łobodowski], *Metodyczne szaleństwo*, „ВРУ”, R. VII, 4 IX 1938, nr 33 (272), s. 354–355

⁵⁸ S. Kuryłło [Józef Łobodowski], *W obliczu rozstrzygnięć*, „ВРУ”, R. VII, 2 X 1938, nr 37 (276), s. 403–406.

⁵⁹ S. Kuryłło [Józef Łobodowski], *Kozaczyzna w czasie rewolucji*, „Wschód-Orient” 1939, nr 1 (31), s. 41–56.

⁶⁰ A. Notkowski, *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce 1926–1939. Studium techniki władzy*, Warszawa – Łódź 1987, s. 384.

⁶¹ I. P. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926–1939*, Warszawa 2007, s. 144–146.

з'явився в січні 1939 року. Виникнення цього журналу означало відмову від поглибленого розгляду проблеми становища української меншини в II Республіці та продовження прометеївських інтенцій лише в зовнішній політиці. Питань, пов'язаних з українською меншиною в II Республіці, на сторінках журналу не торкалися взагалі, вони незначно фігурують лише в окремих текстах⁶². Про напруженість у польсько-українських стосунках свідчить також той факт, що українських письменників не вдалося переконати узяти участь у запланованих урочистостях на честь Юліуша Словацького в вересні 1939 року⁶³. Юзеф Лободовський опублікував на шпальтах „PEW” лише три статті. Всі вони стосувалися більш-менш віддаленого минулого, від подій XIX століття до 1918 року.

Напередодні війни

Діяльність Юзефа Лободовського в середовищі прометеїстів зумовила, що в 1939 році йому доручили навідатися на Закарпатську Русь. Виїзд відбувся в квітні або травні і, ймовірно, був організований за наказом II Відділу Генерального Штабу, щоб „зібрати на місці матеріали та написати антинімецьку брошуру, адресовану українцям”. Поетові „приділили опікуна”, якого врешті вдалося позбутися. „Після повернення до Варшави мене дуже квапили з цією брошурою; через десять днів я представив її відповідним структурам. Попри те, що діялося це на початку червня [1939 року], брошура вже так і не з'явилася до початку війни”⁶⁴. На цю тему він ніколи більше не висловлювався, також не вдалося знайти слідів цих намірів

⁶² P. Dunin-Borkowski, *Mysli o procesach asymilacyjnych*, „PEW”, nr 4, kwiecień 1939, s. 242–252.

⁶³ J. Łobodowski, *Zahora*, „Kultura” 1975, nr 1/328–2/329, s. 149–150.

⁶⁴ J. Łobodowski, *Ze wspomnień Ukrainofila. W Polsce niepodległej*, „Wiadomości” 1947, nr 13 (52).

у архівних документах.

Окрім публіцистичної діяльності, Лободовський надалі творив сам і перекладав з української мови, але не всі його плани в цій галузі були втілені. Відомо, що приблизно в середині липня 1939 року він відвідав директора видавництва Ф. Гесіка Мар'яна Штайнсберґа і запропонував йому видати переклади українських поетів у двох томах. Через непевність політичної ситуації книгар порадив йому повернутися до цих планів після 1 вересня, якщо не вибухне війна⁶⁵. Ці переклади так ніколи й не з'явилися друком. Напередодні війни мав також вийти інший том Юзефа Лободовського – збірка віршів, присвячених польсько-українським стосункам, під назвою *Золота Грамота*. Письменник підготував її для „Серії Поетів”, яку публікувало видавництво Якуба Мортковича, проте книжка не з'явилася⁶⁶. Ця добірка віршів була оприлюднена допіру після війни в Парижі, ймовірно, в дуже близькій до первісної версії.

Початок Другої світової війни поклав край активній діяльності прометеївського руху. Згодом Юзеф Лободовський терпко підсумував свою публіцистичну діяльність та ідеї, які сповідував: „Ми всі чудово знали, що той наш „прометеїзм” до певної міри підвішений у повітрі. Польської громадськості він не зворушував, ба навіть переважно до неї не досягав. Українці, білоруси, литовці порівнювали його з суспільно-політичними реаліями на пограниччі, і це порівняння випадало зазвичай невеселим. [...] То мала бути мандрівка на сонце, але що ж, коли нам до рук не дали нічого іншого, окрім безпорадної мотики!”⁶⁷. Слід, однак, визнати, що зацікавлення поета прометеїзмом не припинилося в 1939 році. Юзеф Лободовський плекатиме його й надалі в еміграції. Цікавим видається докладніше вивчення його зв'язків з прометеїзмом і в пізніший період, позаяк

⁶⁵ J. Łobodowski, *Dzieje osiemdziesięciolecia*, „Kultura” 1977, nr 5/356, s. 77.

⁶⁶ Ibidem, s. 154.

⁶⁷ J. Łobodowski, *Zahora*, „Kultura” 1975, nr 1/328 – 2/329, s. 155.

є чимало свідчень, що прометеїзм мав великий вплив не тільки на характер його творчості, а й на рішення, які він мусив ухвалювати. Найімовірніше, саме це стало однією з причин, чому він залишився в еміграції. За словами секретаря Клубу „Прометей” проф. Романа Смаль-Стоцького, в підручнику для офіцерів НКВД в окупованій Польщі 84 із 210 сторінок були присвячені діяльності Ліги Прометей⁶⁸. Неважко виснувати, які б це могло мати наслідки для осіб, яких пов’язували з цим рухом після 1944 року.

В еміграції

Незадовго до початку Другої світової війни Юзефа Лободовського мобілізували і скерували до резервного батальйону 21-го полку „Дітей Варшави”⁶⁹. Тоді він востаннє побачив своїх близьких, матір і дружину Ядвігу. Під час воєнних дій його підрозділ приєднався до 10-ї моторизованої кавалерійської бригади під командуванням полковника Станіслава Мачека. 19 вересня 1939 року ці підрозділи перетнули угорський кордон. Письменника інтернували в Угорщині разом з іншими солдатами, але внаслідок кількох спроб йому вдалося втекти з табору і після тривалої подорожі дістатися до Парижа⁷⁰. Там він зв’язався з представниками польської влади та діячами прометеївського руху. Дуже хутко він почав публікуватися в польській пресі. То були спогади

⁶⁸ R. Smal Stocky, *The Struggle of the Subjugated Nations in the Soviet Union for Freedom, Sketch of the History of the Promethean Movement*, „The Ukrainian Quarterly” 1947, vol. III, nr 4, s. 335.

⁶⁹ I. Szybowska, *Rozmowa...*, op. cit., s. 24.

⁷⁰ Його перебування та діяльність у Франції вперше були описані в двох статтях: P. Libera, *Aresztowanie i „okres paryski” w życiu Józefa Łobodowskiego w 1940 roku*, „Zeszyty Historyczne” 2007, nr 161, s. 196–235; Idem, *Józefa Łobodowskiego wędrówki na południu Francji*, „Zeszyty Historyczne” 2008, nr 165, s. 71–100.

про вересневу кампанію, тексти публіцистичного характеру й вірші, в тому числі пов'язані з українською проблематикою⁷¹.

У ті часи до Парижа долинали тривожні звістки про національні конфлікти в південних воєводствах окупованої Польщі. Особливо недобре виглядали польсько-українські відносини. Юзеф Лободовський, усвідомлюючи, якими напруженими були стосунки між двома націями, вирішив повернутися на батьківщину. „[...] хочунелегально повернутися до Польщі. Навіщо? Використовуючи мої волинські контакти, спробую встановити контакти з українцями. Може дійти до взаємної різанини, слід цьому заздалегідь протидіяти”, – розповів він Казімежові Вежинському. Після консультацій з Ігнацієм Матушевським Юзеф Лободовський вирішив представити свій проект генералові Казімежу Соснковському, який тоді очолював комітет Ради міністрів у справах країни, проте зустріч не відбулася, позаяк цьому завадили прихильники генерала Владислава Сікорського. Юзеф Лободовський згодом переказав аналогічну пропозицію проф. Станіславу Коту, але той, у свою чергу, зажадав гарантії, що в разі арешту письменника гестапо чи НКВД, той мовчатиме. Станіслав Кот запропонував відкласти поїздку до весни, і вона, врешті-решт, так і не відбулася⁷². Тимчасом навички Юзефа Лободовського були використані іншим чином. Якийсь точно не ідентифікований службовець, можливо, вищезгаданий проф. Станіслав Кот, звернувся до письменника з проханням написати дві листівки: російською, адресовану воякам Червоної Армії, та українською, адресовану цивільному населенню південно-східного пограниччя, задля того, щоб поліпшити поточні відносини та їхнє ставлення до поляків⁷³. Листівки планувалося розкидати з літаків. Юзеф Лободовський тексти написав і представив згідно

⁷¹ Ск. J. Łobodowski, *Wiosna kijowska*, „Słowo” nr 4, 11 II 1940, s. 3.

⁷² Idem, *Paryż...*, op. cit.

⁷³ Idem, *Ze wspomnień...*, op. cit.

з замовленням. З невідомих причин цей план не було втілено, також про це не поінформували Юзефа Лободовського. Варто процитувати слова листівки, адресованої українцям, позаяк це абсолютно невідомий епізод у діяльності письменника задля поліпшення відносин між двома націями:

„Українці!

На Галицьку землю, на Волинь і Полісся прийшли найбільші вороги українського та польського народів. Більшовицькі кати кинулися на нашу землю, щоб знищити її кров'ю й залізом, заповнити Соловки кращими синами нації, спустошити все дощенту і залишити згарища, залиті вашими сльозами.

Як гіена, що пасеться на полі бою, більшовицька Москва [захоплює] чужі землі та ще й сміє брехати, що „подає руку допомоги своїм братам українцям”, – пес їм брат, а не українець!

Проти волі й бажання і українців, і поляків червона орда, захоплена німецькою владою Гітлера, прийшла по-зłodійськи, нікчемно, і взяла під „опіку” ваше життя й майно, щоб зруйнувати ваші багатовікові культурні та національні здобутки.

Пам'ятаючи про більшовиків, не забувайте і про те, що німці упродовж стількох років паралізували пильність і волю українського народу, вдаючи захисника та приятеля, підвищуючи ціну українських земель, щоб продати їх з максимальною вигодою.

Гітлер віддав українців на поталу московському молоху, який узяв у свої руки всі господарські та культурні організації, всі наукові установи і загрожує знищити весь духовний доробок нації.

Таку саму жахливу долю готує червона Москва польському суспільству Галичини та Волині. Тому, коли поляки та українці стогнуть у московській в'язниці, коли наш спільний культурний доробок став здобиччю червоних катів, ми мусимо нині примиритися й скерувати всі духовні та матеріальні сили на

боротьбу проти найстрашнішого ворога – Москви.

Ми твердо віримо: все те, що в минулому розсварювало польський і український народи, буде подолане в сусідському співжитті, й невдовзі настане час для тієї Божої справедливості, яка вирішить і врегулює наші справи. Тоді збудеться заповіт Тараса Шевченка, який писав: *Нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами*”, – і тоді ми перестанемо чинити спільні помилки, сперечаючись за сусідську межу.

Хай живе братерська польсько-українська згода!

Хай живе спільна боротьба проти червоних окупантів!

Хай живе визволення польського та українського народів з московської в'язниці”⁷⁴.

Незабаром становище Юзефа Лободовського істотно змінилося. Вночі 21 лютого 1940 року французька поліція арештувала поета неподалік від військових казарм. Згодом його знайомі по-різному описували цей випадок, одна з можливих версій пов'язувала арешт з підготовкою листівок. Ян Вінчакевич, який знав Юзефа Лободовського і зустрічався з ним на півдні Франції, твердив, що „Лободовському було доручено редагувати листівки українською мовою, які начебто збиралися розкидати з літаків над Волиню та Поділлям. Чернетку такої листівки знайшла в нього французька поліція, коли він п'яний видряпувався на мур казарм, щоб відвідати колегу. Запідозрений у шпигунстві, він опинився у в'язниці, і визволило його тільки німецьке вторгнення”⁷⁵. Насправді ж, у поета текстів листівок не знайшли, не питали про них і на допитах, а це спонукає до

⁷⁴ P. Libera, *Aresztowanie i „okres paryski” w życiu Józefa Łobodowskiego...*, op. cit, s. 222–223. [Зворотний переклад з польської мови. – Прим. пер.]

⁷⁵ J. Winczakiewicz, *Z szuflady emigranta*, Toruń 2001, s. 48.

припущення, що їх французька поліція взагалі не знайшла. Поет і матеріали різними мовами, конфісковані в його помешканні, завдали багато клопоту французькій цивільній і військовій контррозвідці, яка не змогла довести йому жодного злочину. В свою чергу, втручання польського керівництва було надто забарним, щоб непорозуміння закінчилося хутко й справно. З цієї причини поет мусив провести певний час у французькій в'язниці. Врешті-решт, як згадував Юзеф Лободовський, на підставі вироку Верховного військового суду, винесеного в вересні 1940 року, його звільнили з в'язниці.

Дещо раніше, 14 червня 1940 року, після того, як німці увійшли до Парижа, всіх в'язнів, у тому числі Юзефа Лободовського, відправили пішки під вартою сенегальських і марокканських стрільців на південь Франції. На підставі наявних матеріалів відомо, що в останні дні серпня 1940 року він уже перебував у військовій в'язниці на півдні Франції в місцевості Лодев, у департаменті Еро (Лангедок). Після звільнення з в'язниці Юзефа Лободовського разом з іншими польськими солдатами інтернували в таборі в містечку Келюс, у департаменті Тарн і Гаронна, неподалік від Тулузи. В нових умовах поляки дуже хутко почали організовувати табірне життя, постала світлиця та конфіденційний журнал „Wróćimy” [„Ми повернемося”]. В його редакції Юзеф Лободовський відіграв важливу роль. З-під його пера виходили і вірші, і огляди актуальної ситуації на фронті, і фразки про табірне життя та політично забарвлені статті⁷⁶. Останні завдали йому найбільше клопоту. У третьому числі часопису „Wróćimy” він опублікував статтю *Прометей прикутий*⁷⁷, що була апологією прометеївського руху та ідеї. Автор виразно вказав двох ворогів Польщі: Росію та Німеччину. За його словами, єдиний спосіб подолати першого ворога –

⁷⁶ P. Libera, *Józefa Łobodowskiego wędrówki na południu Francji*, op. cit., s. 78–100.

⁷⁷ J. Łobodowski, *Prometeusz skowany*, „Wróćimy” 1940, nr 3, s. 69–74.

це втілити прометеївську ідею, зокрема, в союзі з Україною. В наявній ситуації Юзеф Лободовський вбачав нові шанси, які створювало становище в Центральній Європі, де советська політика виштовхувала в коло прометеївського руху держави, що раніше були від нього далекі. Стаття буцім викликала бурю серед читачів, а внутрішня (польська) військова влада в таборі начебто розпорядилася конфіскувати наклад видання. Юзефові Лободовському заявили, що для обговорення подібних тем належний час настане після війни. Стаття занепокоїла керівництво до тієї міри, що чиновник Польського Червоного Хреста в Тулузі, націоналістичний діяч і активіст Всепольської Молоді Вітольд Новосад написав статтю *600-ліття польськості Львова*, покликану врівноважити тональність тексту Юзефа Лободовського. Поет, будучи головним редактором часопису, відхилив текст Вітольда Новосада. За це Лободовського покарали, відібравши йому допомогу в розмірі 500 франків, яку виплачував Червоний Хрест, щоб, – як пояснив згодом Вітольд Новосад, „позбавити [„Wrocław”] характеру видання, підтримуваного владою”. Юзеф Лободовський вважав, що гроші він отримував на проведення культурно-просвітницької роботи, а не за редагування журналу. Крім того, він підкреслив, що статтю Вітольда Новосада отримав у січні, тимчасом, коли його власний текст був оприлюднений у грудні, і вся ця операція поціляла в представлені ним погляди. Однак, найважчим покаранням стала втрата гектографа, на якому тиражували видання. Найбільше постраждав від співпраці з часописом „Wrocław” Генрик Пальмбах, якого в ті важкі часи звільнили з роботи в Червоному Хресті в Тулузі. Врешті, до ідеологічного конфлікту додалася суперечка письменника з польською табірною владою, і він вирішив утекти з табору. Це трапилось, мабуть, у період між початком січня і першими днями лютого 1941 року. Письменник певний час перебував на півдні Франції в польських середовищах, мандрував від

Ніщци через Тулузу аж до Іренобля, продовжуючи літературну діяльність та видаючи таємно „Wgósimy” й власні вірші⁷⁸. В серпні 1941 року він вирішив втілити план, над яким міркував уже давно, і в товаристві іншого вояка вирушив у бік Піренеїв, щоб через Іспанію потрапити до Англії. Під час цієї мандрівки його затримали на франко-іспанському кордоні й посадили на півтора роки в іспанську в'язницю Фігерас⁷⁹. Звільнили Юзефа Лободовського допіру в лютому 1943 року. Якийсь час він залишався в Мадриді. В 1945 році, зважаючи на безнадійну ситуацію Польщі на міжнародній арені, він вирішив залишитися в еміграції в Іспанії.

Емігрант – спадкоємець прометеїзму

Юзеф Лободовський більшу частину свого життя провів у еміграції в Іспанії. Спершу він планував повернутися додому, щоб забрати матір і дружину, але цих планів втілити не вдалося. Письменник оселився в Мадриді. Як і до війни, на життя заробляв пером. Співпрацював передусім з польською емігрантською пресою, яка виходила в Великобританії, Франції та, меншою мірою, в інших країнах. Крім того, від 1949 року Юзеф Лободовський був одним з авторів польської програми Радіо Мадрид, яке після 1975 року транслювало передачі, адресовані мешканцям ПНР. Іноді він також співпрацював з Радіо „Вільна Європа”. Його творчість у цей період охоплювала поезію, переклади віршів і прози з різних мов (російської, української, іспанської та білоруської), а також романи, друковані на шпальтах лондонської преси. Проте найбільшою за обсягом

⁷⁸ P. Libera, *Józefa Łobodowskiego wędrówki na południu...*, op. cit., s. 82–100.

⁷⁹ J. Łobodowski, *Modlitwa na wojnę*, Londyn 1947, s. 104 (біографічна нотатка) і життєпис, доданий Ю.Лободовським у листі від 27 лютого 1987 року до В. Іванюка, op. cit.

була та частина його доробку, що включає публіцистику, зосереджену на ситуації літератури й літераторів у Польщі та в країнах комуністичного блоку, діяльності польської політичної еміграції, аналізі ситуації в Україні та польсько-українських і польсько-російських відносинах. Найважливішими друкowanними виданнями, де він найчастіше торкався тематики польсько-українських стосунків, були лондонські „Wiadomości” [„Вісті”] та паризька „Kultura” [„Культура”]. Із середовищем лондонської еміграції його поєднувало безкомпромісне ставлення до ситуації в Польщі та переконаність у необхідності боротьби з комуністичним устроєм. Він не поділяв політики часопису „Kultura” стосовно Народної Польщі, проте цілковито ототожнював себе зі „східною політикою” Ежи Гедройця – і в цій сфері тісно співпрацював з паризьким щомісячником. На шпальтах цих двох видань він опублікував найважливіші тексти, які написав про польсько-українські відносини після 1945 року.

Перш ніж постали *Упирі минулого...*

Після 1945 року українські сюжети з'являються в різних текстах Юзефа Лободовського, в тому числі і в віршах, – наприклад, *Похвалі України*⁸⁰. Однак, без сумніву, найважливішим текстом, який він написав на цю тему невдовзі після війни, стала чимала стаття *Проти упирів минулого*⁸¹. Цей текст, який викликав одну з найважливіших дискусій у польсько-українських стосунках після війни, був надрукований у часописі „Kultura”, але йому передувала тривала й бурхли-

⁸⁰ J. Łobodowski, *Pochwała Ukrainy*, „Wiadomości”, nr 23 (62), 8 VI 1947, s. 1.

⁸¹ Про це див.: M. Zebrowski, *Dzieje sporu. „Kultura” w emigracyjnej debacie publicznej lat 1947–1956*, Warszawa 2007, s. 188 i наст.; A. St. Kowalczyk, *Od Bukaresztu do Laffitów. Jerzego Giedrycia rzeczpospolita epistolarna*, Sejny 2006, s. 215 i наст.

ва суперечка на шпальтах лондонського тижневика „Wiadomości”. Оскільки про генезу тексту й першу частину дискусії згадують вкрай рідко, варто в цьому контексті нагадати принаймні про основні тези Юзефа Лободовського та його опонентів.

Дискусію започаткували опубліковані в 1947 році в двох частинах спогади Юзефа Лободовського, присвячені прометеївським сюжетам міжвоєнного періоду. Апелюючи до відомої назви статті Влодзімежа Бончковського (*Ми не є українськими*), він стверджував, що, окрім захоплення українською культурою, вирішальне значення мав для нього момент, коли він втямив справжнє обличчя СРСР, де „під маскою революційного універсалізму приховується завжди та ж сама, одвічна Москва, ворожа Польщі та Заходові, а шукаючи радикальних вирішень історичного масштабу, я вбачав їх тільки в руйнуванні Російської імперії та поверненні Росії до її етнографічних меж”. На жаль, за словами Лободовського, прометеївський варіант у довоєнній Польщі замовчували, маргіналізували його, а чергові ініціативи польської політики щодо української меншини постійно заперечували та перешкоджали втіленню прометеївської програми⁸².

Лободовському відповіли численні критичні голоси письменників і публіцистів, які добре пам’ятали міжвоєнний період. З ним полемізував передусім Юзеф Мацкевич, на думку якого, не брак прометеївської політики, а радше неприязнь поляків до Сходу та Росії, зумовлена їх відданістю Заходові, призвела до падіння Речі Посполитої. Те, що Польща „позбулася” в Конституції 3 травня 1791 року „руського” характеру Великого князівства Литовського, позбавило її змоги конкурувати в „збиранні” руських земель з Москвою. Він також по-іншому бачив роль Юзефа Пілсудського, який, будучи передусім

⁸² J. Łobodowski, *Ze wspomnień Ukrainofila. W Polsce niepodległej*, „Wiadomości”, nr 13 (52), 30 III 1947, s. 1.

„засліпленим своїм антиросійством”, не зумів зауважити появи СССР замість Росії. Про це свідчило перемир’я в серпні 1919 року⁸³. Інший аргумент, який він висував, полягав у тому, що на зміну царській імперії, яку розірвали на шматки сепаратизми етнічних меншин, прийшли більшовики, які добре з ними впоралися⁸⁴. Дуже істотним сюжетом у цій дискусії була суперечка про те, чи є СССР продовженням царської Росії⁸⁵. Юзеф Мацкевич, характеризуючи наднаціональний характер більшовизму, вважав, що Росію не слід ототожнювати з СССР⁸⁶. Юзеф Лободовський спростував його аргументи, адже для нього незмінним залишився найважливіший аспект російської політики, однаковий і в часи царів, і комісарів, – імперіалізм і намагання підпорядкувати собі найбільшу кількість територій і народів⁸⁷. Цю думку він розвинув, зокрема, в опублікованій удругій половині 1950-х років статті *Приятелі москалі*, першому великому тексті, присвяченому винятково Росії. Юзеф Лободовський передусім звертав увагу на імперські ідеї, наявні в мисленні та усвідомленні Росії в кожного росіянина. За його словами, в переважній більшості випадків поняття імперіалізму годі відокремити від поняття Росії. Йому зустрічалися чимало росіян з дуже різним походженням і освітою: „І завжди повторювалося одне й те ж. Незалежно від віку, середовища, світогляду та політичних переконань, історична слушність російської імперії в найширшому сенсі були жажливим табу.

⁸³ Цей сюжет був описаний і пояснений у: A. Nowak, „*Lewa wolna*”, *albo o spiskach Piłsudskiego z Leninem*, „Arcana” 2007, nr 2–3 (74–75), s. 184–204.

⁸⁴ J. Mackiewicz, *O dokładne rozoznanie wroga*, „Wiadomości”, nr 30 (69), 27 VII 1947, s. 1.

⁸⁵ R. Habielski, *Niezłomni, nieprzejednani. Emigracyjne „Wiadomości” i ich krąg 1940–1981*, Warszawa 1991, s. 74–75.

⁸⁶ J. Mackiewicz, *Nie Rosja, ale Sowjety*, „Wiadomości”, nr 18 (57), 4 V 1947, s. 1.; див. також: M. Broda, J. Kurczak, P. Weingertner, *Komunizm w Rosji i jego polskie interpretacje*, Łódź 2006, s. 129–135.

⁸⁷ J. Łobodowski, *Sowjety czy Rosja?*, „Wiadomości”, nr 43 (82), 26 X 1947, s. 2, J. Łobodowski, *Piłsudski i kontrrewolucja rosyjska*, „Wiadomości”, nr 45 (84), 9 XI 1947, s. 2.

Вони залишалися *неприкосновенними* святощами, про які навіть сперечатися неприпустимо”. В неприязні Росії до Польщі Юзеф Лободовський вбачав неприязнь до „світу незрозумілої та чужої культури”. Натомість у росіянах його найбільше вражав брак критицизму супроти власної історії та неготовність чесно підбити її баланс, що неминуче призвело б до кінця імперіалізму. Без такого поррахунку він вважав будь-які спроби порозуміння неможливими⁸⁸. На шпальтах „Wiadomości” такі погляди не були чимось особливим⁸⁹. Суперечка з Юзефом Мацкевичем стосувалася не тільки інтерпретації описуваних явищ, але дуже часто й фактів. Юзеф Лободовський, скажімо, ставив під сумнів проросійськість донських козаків і калмиків. Хоча вони упродовж багатьох років підтримували російську монархію, проте останнім часом, у роки революції змінили фронт. Юзеф Лободовський наводив приклад Олексія Кулабухова, повішеного за те, що той в таємниці від Антона Денікіна контактував із Жоржем Клемансо та урядами кавказьких республік⁹⁰.

Дуже хутко дискусія поширилася з загально-прометеївської проблематики на сюжети, пов'язані з українським питанням⁹¹. Погляди Юзефа Лободовського у цій сфері критикували і поляки, і українські письменники та публіцисти. Останні закидали йому відданість ягайлонській ідеї, тимчасом, коли самі вони вважали, що найкращим вирішенням спільної проблеми є поділ території на підставі етнографічного принципу. Най-

⁸⁸ J. Łobodowski, *Sowiety czy Rosja?*, „Wiadomości”, nr 43 (82), 26 X 1947, s. 2, J. Łobodowski, *Piłsudski i kontrrewolucja rosyjska*, „Wiadomości”, nr 45 (84), 9 XI 1947, s. 2.

⁸⁹ Por. W. Żyliński, *O równą miarę u „przyjaciół Moskali”*, „Wiadomości”, nr 44 (239), 29 X 1950, s. 3; *Rosja i Polska: nic się nie zmieniło*, (W. Żyliński do Redaktora), „Wiadomości”, nr 7 (255), 18 II 1951, s. 3.

⁹⁰ *Od Kałmuków do Burgos*, (J. Łobodowski do Redakcji), „Wiadomości”, nr 10 (101), 7 III 1948, s. 3.

⁹¹ J. Łobodowski, *Sprawa ukraińska*, „Wiadomości”, nr 50 (89), 14 XII 1947, s. 2.

більше емоцій зумовили два питання: національні стосунки на спірних територіях і минуле обох націй. Юзеф Лободовський не був некритичним захисником української сторони. Він полемізував із фальшивою інтерпретацією історії України українськими націоналістичними істориками, закидав їм тенденційність у виданнях віршів Тараса Шевченка, де домінували антипольські акценти, проте цілком оминалися вірші антиросійського спрямування. Домагаючись, щоб кожна нація сама вчинила „іспит сумління”, Юзеф Лободовський пропонував власні рецепти вирішення конфлікту. Вони не були надміру новаторськими чи раніше незанимаючими: письменник нагадував, що історичні долі обох націй і держав пов'язані навзаєм. І в разі конфлікту завжди першою втрачала Україна, а незабаром і Польща. „Незалежність Варшави без незалежності Києва нетривка”, – писав він, і закінчив свою полеміку нагадуванням, що, коли поляки та українці в еміграції загрузли в історичних конфліктах, російська еміграція нагадує та підкреслює необхідність захисту „єдиної та неподільної” Росії⁹².

Упирі минулого...

В дискусію включилися також польські автори, передусім ті, з якими Юзеф Лободовський неодноразово й запекло полемізував: Енджей Гертих, Вацлав Альфред Збишевський і Владислав Студніцький.

Юзеф Лободовський часто сперечався з Енджеєм Гертихом на шпальтах преси ще до 1939 року, а відтак після війни, і майже щоразу їх різнила національна проблематика. Дискусії стосувалися передусім двох питань: польсько-українських і польсько-російських стосунків. Юзеф Лободовський не заперечував патріотизму та добрих намірів Енджея Гертиха,

⁹² J. Łobodowski, *Dyskusje polsko-ukraińskie*, „Wiadomości”, nr 22 (113), 30 V 1948, s. 2.

проте, рецензуючи його книжку *Півстоліття польської політики. Зауваги про політику Дмовського та польську політику 1919–1939 і 1939–1947 років*, він підкреслив, що Єнджей Ґертих є природним прихильником Міжмор'я, але його образ спотворений українофобією⁹³. Проте цей термін не відображає сенсу усієї полеміки, адже Лободовський критикував і анти-українську поставу Ґертиха, і його проросійські погляди, і занадто часте дошукування масонських і єврейських впливів там, де їх не було. Ці погляди також відверто критикували українці⁹⁴. З іншого боку, Єнджей Ґертих трактував прометеївські погляди Юзефа Лободовського як рудименти санаційної „пропаганди”, а в українській нації вбачав інструмент „чужинської агентури”. Він вважав, що союз Юзефа Пілсудського з Симоном Петлюрою втягує Польщу в непотрібні конфлікти й боротьбу за чужі інтереси, незгідні з польськими національними інтересами. Натомість, він підкреслював необхідність боротьби за Львів, бо вважав, що, коли росіяни його покинуть, Польщі доведеться боротися за це місто з українцями⁹⁵. У відповідь на закиди Єнджея Ґертиха Юзеф Лободовський висміяв звинувачення Пантелеймона Куліша у масонських впливах⁹⁶, нагадав про довоєнні конфіскації власних текстів і повторював, що не можна списувати „на кошт санації” східну програму, втілювану Леоном Василевським, Генриком Юзевським і Тадеушом Голувком. Санація викинула цю програму „за поклад”. Роман Дмовський

⁹³ J. Łobodowski, *Nowa książka Giertycha*, „Wiadomości”, nr 19 (110), 9 V 1948, s. 2.

⁹⁴ Скажімо, Ян Токарський зауважив релігійно-конфесійний вимір польсько-українського конфлікту (J. Tokarski, *LdR*, „Wiadomości”, nr 40 (288), 9 IX 1951, s. 4). Павло Котович пояснював Єнджею Ґертиху, що в українців наявні віс критерії, щоб визнавати їх окремою нацією (P. Kotowycz, *LdR*, „Wiadomości”, nr 45 (293), 11 XI 1951, s. 4).

⁹⁵ J. Giertych, *O powstaniach, o Dmowskim i Piłsudskim i o Ukrainie*, „Wiadomości”, nr 25 (116), 20 VI 1948, s. 2. J. Giertych, *Jeszcze raz o polityce Dmowskiego i o Ukrainie*, „Wiadomości”, nr 43 (134), 24 X 1948, s. 3.

⁹⁶ J. Łobodowski, *Masońskim dyszlem z Kreszczatiku na Ramblas*, „Wiadomości”, nr 8 (151), 20 II 1949, s. 2.

заперечував проти розчленування Росії, а тимчасом, на думку Юзефа Лободовського, виступи проти незалежної України рівнозначні з визнанням „єдиної та неподільної” Росії, а це, в свою чергу, загрожує незалежній Польщі: „Усунути москалів зі Львова, залишивши їх водночас у Києві, – це все одно, що лише відкласти повторний розподіл Польщі”⁹⁷. На думку Єнджея Ґертиха, політика Романа Дмовського мала на меті запобігти німецько-російській угоді. Причина народження на Україні „національного сепаратизму” полягала, на його думку, не в окремоті та культурному відродженні, позаяк тільки підтримка ззовні започаткувала український рух⁹⁸. Ґертих, відповідаючи Юзефу Лободовському, стверджував, що кожного разу, коли Польща ангажувалася в допомогу Україні, яка боролася за незалежність, це обходилося їй занадто дорого. В незалежній Україні він вбачав постійного союзника Німеччини, що, в свою чергу мало би призвести до катастрофи й оточення Польщі ворожими державами. Можливості побудови України Єнджей Ґертих вбачав тільки за польським кордоном на Збручі, але підкреслював, що воскресіння держави в Києві не підтримає жодна західна держава, окрім Німеччини. Описуючи розкол українців під час Першої світової війни та брак національної активності в селян, він стверджував, що українська свідомість прокинулася тільки в нечисленних. Він також нагадував, що у 30-х роках ХХ ст. засуджував репресії, організовані урядом санації проти українців. Врешті, нагадуючи про різанину на Волині, він стверджував, що Україна для Польщі партнером бути не може⁹⁹.

Про східну програму в польській політиці Юзеф Лобо-

⁹⁷ J. Łobodowski, *O poszanowanie prawdy historycznej*, „Wiadomości”, nr 34/35 (125/126), 29 VIII 1948, s. 2.

⁹⁸ J. Łobodowski, *Dyskusje polsko-ukraińskie*, „Wiadomości”, nr 22 (113), 30 V 1948, s. 2.

⁹⁹ J. Giertych, *Sprawa Ukrainy a Polska*, „Wiadomości”, nr 34 (282), 26 VIII 1951, s. 2.

довський полемізував також з Вацлавом Альфредом Збишевським¹⁰⁰, який зневажливо відгукувався про створення федерації націй у Центрально-Східній Європі. У відповідь Лободовський дорікнув йому повсюдним у Польщі незнанням Східної та Центральної Європи, навіть тих держав, з якими Польщу поєднували союзи, як от Румунії. Недбальством з польського боку була відмова від панславістської ідеї та перетворення Польщі на націоналістичне гето, що полягало в відмежуванні від інших народів, передусім на пограниччі, у тому числі й на Волині. Не репрезентуючи жодної ідеї, Польща залишалася непривабливою. Вацлав Збишевський у польсько-українській співпраці вбачав лише відлуння польського романтизму. Для Юзефа Лободовського такий підхід був нереалістичним: насправді Вацлаву Збишевському не хотілося ні незалежної України, ні Росії, він прагнув мати на Сході лише „колоніальні території”¹⁰¹.

У свою чергу, Владислав Студницький у статті *Українське питання* міркував про те, чи можливе в майбутньому відокремлення України від Росії/СССР і утворення незалежної української держави. Він стверджував, що польсько-український антагонізм і суперечка за Східну Малопольщу становлять серйозну небезпеку. „Майбутнє польського питання значною мірою залежить від того, чи зрозуміє Захід, що Україна завжди буде форпостом Росії, і що на український сепаратизм, який щонайбільше може послабити Росію, не слід сподіватися”, – виснував він¹⁰². Цю поставу підважив у листі до редакції Клавдіуш Грабик¹⁰³. Студницький відповів листом до редактора „Wiadomości”. Самостійницькі прагнення українців

¹⁰⁰ „Wiadomości” nr 117/1949.

¹⁰¹ J. Łobodowski, *Brak programu wschodniego*, „Wiadomości”, nr 7 (150), 13 II 1949, s. 2.

¹⁰² W. Studnicki, *Sprawa ukraińska*, „Wiadomości”, nr 49 (244), 3 XII 1950, s. 2.

¹⁰³ *Międzymorze i Ukraina*, (K. Hrabek do Redakcji), „Wiadomości”, nr 3 (251), 21 I 1951, s. 3.

він вважав минуцями й стверджував, що останні, як правило, тяжіють до Росії. Крім того, український елемент недостатньо сильний на цих теренах. У свою чергу, Юзефу Лободовському він закидав, що той недооцінює важливості польсько-українського конфлікту в Галичині, який також посідає дуже важливе місце в українській історіографії¹⁰⁴.

Тексти Єнджея Ґертиха, Вацлава Збишевського та Владислава Студніцького обурили Юзефа Лободовського. „[...] Чи зауважили Ви статтю Студніцького в [тижневику] „Wiadomości”. Це справжній кримінал. Так воно вже є, що одні зі шкури пнуться, щоб залагодити польсько-український конфлікт, а потім приходять отакий [Владислав] Студніцький і однією нісенітною статтею все перекреслює”¹⁰⁵, – писав він до Єжи Ґедройця. Подібним чином він апелював до Мечислава Ґридзецького в лютому 1951 року: „Мене знервувала стаття Студніцького про українське питання, і я пишу велику кобилу в відповідь”¹⁰⁶. І хоча Лободовський обіцяв Єжи Ґедройцеві написати „обширну та принципову” статтю про польсько-українські стосунки¹⁰⁷, проте відповідь на тексти Владислава Студніцького, Вацлава Збишевського і Єнджея Ґертиха опублікував у тижневику „Wiadomości”. Він констатував, що його опоненти не відповідають фундаментальним умовам, необхідним у такій дискусії, і недостатньо вивчили тему. На доказ своїх слів, у кожного з них він перелічив численні фактичні помилки, які спотворювали та змінювали напрямок їх аргументації. Подібним чином він спростовував аргументи Єнджея Ґертиха, який обґрунтовував право Росії на низку українських міст (Київ, Харків, Одеса) тим, що більшість їх мешканців тепер російськомовні, а української нації буцім

¹⁰⁴ W. Studnicki, *LdR.*, „Wiadomości”, nr 35/36 (283/284), 9 IX 1951, s. 6.

¹⁰⁵ AIL–ML, J. Łobodowski do J. Giedroycia, 11 XII 1950.

¹⁰⁶ AE, J. Łobodowski do M. Grydzewskiego, luty 1951.

¹⁰⁷ AIL–ML, J. Łobodowski do J. Giedroycia, 5 VIII 1951.

не існує. Енджей Ґертих також безпідставно стверджував, наче угоду з Симоном Петлюрою Польща виконала „до йоти”. Польську поставу, брак знань про Україну та стійке небажання довідатися щось нового в цій сфері Юзеф Лободовський підсумував словами пана Заглоби: „Хам є хамом”. Він гостро оскаржив міжвоєнну політику: „В період незалежності польська сторона зробила все, щоб викликати з минулого привид гайдамаччини та Коліївщини”. Письменник перелічив найважливіші польські „гріхи” міжвоєнного періоду стосовно українців. Він не оминув провин і української сторони, яку звинуватив у різанині на Волині, зокрема, в Івановій Долині, і недоречних інтерпретаціях, котрі похід на Київ описували... як результат польсько-советської змови. Юзеф Лободовський грізно нагадав, що зіткнення, які трапилися під час Другої світової війни, передбачав уже раніше. Сучасні ж суперечки є такими ж, як до початку Другої світової війни¹⁰⁸.

Публікація цієї статті на шпальтах „Wiadomości” викликала невдоволення в Єжи Ґедройця, який сам хотів опублікувати такий матеріал. „Трапилася дійсно непоправна шкода, що Ви дали свою статтю в „Wiadomości”. Замість того, щоб стати виразом поглядів певної групи чи видання, вона стала „родзинкою” поміж Студницьким, Ґертихом і Збишевським, і власне з укладу дискусії виникає враження (не знаю, як воно насправді, я кажу тільки про враження), що саме Збишевський є виразником поглядів „Wiadomości”, – написав він до Юзефа Лободовського¹⁰⁹. „[...] Ґридз[евський] змарнував чудову статтю Лободовського про українців, встроївши її між Збишевським і Ґертихом. Звісно, що стаття, яка могла б відіграти переломну роль у пол[ьсько]-укр[аїнських] відносинах, залишилася *вибриком українофіла, ізольованого в середовищі польської громадськості*”, – писав у тому ж дусі Єжи Ґедройць до Юліуша

¹⁰⁸ J. Łobodowski, *Między Muszalskim a Zagłobą*, „Wiadomości”, nr 26 (274), 30 VI 1951, s. 2.

¹⁰⁹ AIL–ML, J. Giedroyc do J. Łobodowskiego, 23 VIII 1951.

Мерошевського¹¹⁰.

Врешті-решт фундаментальний текст Юзефа Лободовського таки з'явився на сторінках часопису „Kultura”. Після численних передруків він став одним з найважливіших текстів на українську тематику, опублікованих у цьому журналі. Письменник по черзі підсумував і спростував аргументи своїх опонентів: Владислава Студніцького, Єнджея Ґертиха і Вацлава Збишевського. Окрім предметної полеміки, він також висміяв аргументи Єнджея Ґертиха, який страшив Росією, та Вацлава Збишевського, який лякав „євреями”, котрі мали би, в свою чергу, запобігти створенню незалежної України. Основним питанням, яке ставив Юзеф Лободовський, було: чи виникнення незалежної України відповідає інтересам Польщі, чи ні? Сам він – на противагу своїм опонентам – на це запитання відповідав ствердно, хоча в його словах можна відчутти певний нетерпець, що попри численні тексти, опубліковані в прометеївських виданнях міжвоєнного періоду, доводиться полемізувати все з тими ж аргументами. На слова про загрозу злагоді між Берліном і Києвом він відповів, що „незалежна Україна нейтралізуватиме російську небезпеку. Іпослаблюватимезавдякицьомуефективністьможливоїзлагоди Москви з Берліном. Такими є інтелектуальні підстави мого *українофільства*”. „Українофільство” Юзефа Лободовського слід розуміти в ширшому контексті прометеївської ідеї. Про це також свідчать його слова про незалежність Кавказу й Туркестану. В своєму тексті Юзеф Лободовський також підсумував дискусію, що точилася в українській пресі після оприлюднення його статті на шпальтах часопису „Wiadomości”. Публікація Юзефа Лободовського була споряджена інформацією, що вона висловлює точку зору редакції журналу „Kultura”, і спіткала позитивний відгук більшої частини читачів¹¹¹. Влодзімеж Бончковський стверджував, що Юзеф

¹¹⁰ Jerzy Giedroyc – Juliusz Mieroszewski. *Listy 1949–1956*, oprac. J. Krawczyk i K. Pomian, Warszawa 1999, t. I, s. 142.

Лободовський провів дискусію з „великим талантом”¹¹². Єжи Гедройць також був задоволений текстом Юзефа Лободовського: „Відлуння Вашої статті безугавні. То була, що не кажіть, подія”, – писав він Юзефу Лободовському¹¹³. Про важливість цього тексту свідчить не тільки вищезгадана література, яка докладно описує цю статтю, її значення та наслідки, але й той факт, що загалом вона відповідала очікуванням і частини поляків, скажімо, Єжи Гедройця, і частини українців, скажімо, Івана Кедрина-Рудницького, який навіть запропонував видати цей текст в формі окремого друкованого відбитку¹¹⁴. Варто також відзначити, що перш ніж з’явиться на шпальтах часопису „Kultura”, стаття Юзефа Лободовського, хоча й була високо оцінена Єжи Гедройцем, проте її дещо змінили й „виправили”. Редактор вилучив волинську сатиру й уривок про „здобуті” землі на заході післявоєнної ПНР, який вважав слушним, проте стверджував, що „аргументація [була] занадто націоналістичною та емоційною”. Завершення тексту він вважав занадто песимістичним¹¹⁵. Дискусію, що відбулася на шпальтах часопису „Kultura”, підсумував Влодзімеж Бончковський¹¹⁶, але його текст розминувся з очікуваннями Юзефа Лободовського, якому забракло балансу дискусії та нових висновків¹¹⁷.

Українська проблематика

¹¹¹ Скажімо: A. Polakiewicz, *LdR*, „Kultura” 1952, nr 5/55, s. 156; M. Wierzbą, „Kultura” 1952, nr 5/55, s. 157–158; J. Wilk, *LdR*, „Kultura” 1952, nr 6/56, s. 155–157, Jerzy Zaborski, „Kultura” 1952, nr 6/56, s. 157, L. Pogonowski, „Kultura” 1952, nr 6/56, s. 157–158, K. Hrabyc, *LdR*, „Kultura” 1952, nr 9/59, s. 153–155.

¹¹² AIL–ML, W. Bączkowski do J. Giedroycia, 9 V 1952.

¹¹³ Ibidem, J. Giedroyc do J. Łobodowskiego, 20 V 1952.

¹¹⁴ I. Kedryn-Rudnycki do J. Giedroycia, 11.V.1952, [в:] *Jerzy Giedroyc – emigracja ukraińska. Listy 1950–1982*, B. Berdychowska, O. Hnatiuk [oprac.], Warszawa 2004, s. 792.

¹¹⁵ AIL–ML, J. Giedroyc do J. Łobodowskiego, 29 XII 1951, 4 I 1952.

¹¹⁶ W. Bączkowski, *Sprawa ukraińska*, „Kultura” 1952, nr 7/57–8/58, s. 64–84.

¹¹⁷ AIL–ML, J. Łobodowski do J. Giedroycia, 13 VIII 1952.

Юзеф Лободовський часто повертався до української проблематики. Тексти на цю тему він публікував у багатьох виданнях, але серед них спершу переважали лондонські „Wiadomości”, а відтак паризька „Kultura”. Хоча в багатьох відношеннях Юзеф Лободовський не поділяв точку зору редактора Єжи Гедройця, він високо цінував його прихильність до польсько-української проблематики. То була практично єдина тема, де їхні погляди збігалися. З цієї ж причини більшість текстів, які Юзеф Лободовський присвятив цим питанням, з’явилися на шпальтах часописів „Kultura” та „Zeszyty Historyczne”¹¹⁸. З цього правила траплялися й винятки, коли йшлося про публікації в пресі, а також оприлюднення певних текстів засобами радіо. Прекрасним прикладом є полеміка зі Стефаном Киселевським, який вважав, що Юзеф Лободовський є ренегатом для українців і зрадником для поляків, додаючи також абсурдні звинувачення й стверджуючи, що Лободовський буцім ладний віддати Україні Келеччину, Сандомирщину та Радомщину. До того ж, Кисель висміював прометеївські концепції Єжи Гедройця. Текст Киселя спершу критично проаналізував на шпальтах часопису „Kultura” Віктор Сукенніцький¹¹⁹, а відтак Юзеф Лободовський у газеті „Orzeł Biały” [„Білий орел”], де стверджував, що пропозиції Киселя близькі до політичних концепцій націоналістичного табору в середовищі польської еміграції. Слідом за Станіславом Свяневичем, він назвав його „просоветським антикомуністом”¹²⁰. У радіопередачах українська тематика виринала спорадично – на Радіо Мадрид

¹¹⁸ Про співпрацю Ю.Лободовського та Є.Гедройця див. також: P. Libera, *Józef Łobodowski – Jerzy Giedroyc. Dzieje współpracy (1947–1988)*, [в:] L. Siryk, E. Łoś [red.], *Między literaturą a polityką. O Józefie Łobodowskim*, Lublin 2012, s. 69–83.

¹¹⁹ W. Sukiennicki, *O geopolityce, „Res Publicae”, nacjonalnych patologiach i świętym Giedroyciu*, „Kultura” 1980, nr 7/394–8/395.

¹²⁰ J. Łobodowski, *Kisiel na kwaśno*, „Orzeł Biały”, 1980, nr 194/1341, s. 8–10.

і Радіо „Вільна Європа”. Ян Новак-Єзьоранський замовив, наприклад, Юзефові Лободовському в 1974 році дві двадцятихвилинні передачі про українських поетів. Як випливає з його листа, мета транслявання цих програм бела не тільки культурно-освітньою. Нагадуючи про можливості, які дає РВЄ, він писав: „Одним з цих шансів може стати подання доказів доброї волі щодо українців та пом'якшення старих антагонізмів”¹²¹.

Втім, саме паризький видавничий осередок найбільш концентрувався на українському питанні. В листі до Єжи Стемповського Єжи Гедройць писав: „Лободовський є не лише спадкоємцем ягайлонської ідеї, а й властиво єдиною сполучною ланкою між посталими культурами, як от українською та білоруською. Зрештою, він є знавцем і, я б сказав, також шанувальником російської мови і літератури, попри вкрай екстремальну політичну поставу”¹²². Єжи Гедройць виразно усвідомлював обізнаність Юзефа Лободовського в питаннях Сходу, а водночас той факт, що постать останнього була важливою для українців. З цієї причини він намагався обговорювати з ним принаймні деякі зі „східних” починань і планів журналу „Kultura”. Юзеф Лободовський дуже багато перекладав, передусім з української, російської та іспанської, а також білоруської. В багатьох випадках Юзеф Лободовський – на виразне прохання Єжи Гедройця – обмежувався коротким викладом або переказом спірної чи особливо цікавої статті або книги, виданої цими мовами, і таким чином наближав і популяризував їх зміст польському читачеві. Редактор часопису „Kultura” високо цінував перекладацький талант Юзефа Лободовського. Останній, зокрема, переклав збірник до-

¹²¹ Ibidem, J. Łobodowski do J. Nowaka, 6 II 1974; J. Nowak do J. Łobodowskiego; J. Łobodowski do J. Nowaka, 7 II 1974.

¹²² M. Ptasińska-Wójcik, *Z dziejów Biblioteki Kultury 1946–1966*, op. cit., s. 270.

кументів про ситуацію на Україні від 1956 до 1968 року¹²³. Через багато років Єжи Гедройць нагадав про це, підкреслюючи в заклику до учасників польсько-української конференції в 1990 році: „Це неприйнятно, що після смерті Юзефа Лободовського нині в Польщі відсутні добрі перекладачі з української та на українську мову”¹²⁴.

В певному сенсі продовженням дискусії про польсько-українські стосунки, яка точилася було в 1951 році, стали два томи віршів Юзефа Лободовського, опубліковані видавництвом Літературного Інституту. Перший із них, *Золота Грамота* [*Złota Hramota*], побачив світ у 1954 році. Томик складався переважно з віршів на українську тематику, передусім політичних, а також містив переклади деяких віршів Юзефа Лободовського українською мовою та дереворити українського графіка Юрія Кульчицького. Книга була опублікована накладом 1100 примірників, який був вичерпаний у 1984 році¹²⁵. І цього разу мета була далека від поезії. Саме так вважав Юзеф Лободовський, який пояснив у передмові: „Я знаю, що чимало з надрукованих тут творів поетично слабкі, але не хочу від них відмовлятися, бо мені йшлося про те, щоб у *Золотій Грамоті* не бракувало жодної сторінки, бодай навіть квапливо замережаної пером радше публіциста, ніж поета”¹²⁶. Редактор Єжи Гедройць також вважав Юзефа Лободовського монотонним поетом, але йому йшлося про те, щоб показати певну поставу і переконатися в тому, яке враження книга справить на українців¹²⁷. „Я роз-

¹²³ *Ukraina 1956–1968*. oprac. I. Koszeliweć, tłum. J. Łobodowski, Paryż 1969. Про переклади Ю. Лободовського з української мови див. також: L. Siryk, *Literatura ukraińska w przekładach Józefa Łobodowskiego*, [в:] *Józef Łobodowski – rzecznik dialogu polsko-ukraińskiego*, pod red. L. Siryk i J. Świącha, Lublin 2000, s. 55–67.

¹²⁴ *Teczki Giedroycia*, I. Hofman, L. Unger [oprac.], Lublin 2010, s. 117.

¹²⁵ M. Ptasńska-Wójcik, *Z dziejów Biblioteki Kultury 1946–1966*, op. cit., s. 186–187, 343.

¹²⁶ J. Łobodowski, *Złota Hramota*, Paryż, s. 7–8.

раховую в основному на політичне відлуння книжки”, – писав Єжи Гедройць у листі до Єжи Стемповського, снуючи плани стосовно продовження дискусії та організації польсько-української зустрічі за участі Влодзімежа Бончковського¹²⁷. Редактор був зацікавлений у публікації *Золотої Грамоти*. На початку 1954 року на прохання Єжи Гедройця пошуком коштів на її видання займався Чеслав Мілош¹²⁹. Єжи Гедройць кілька разів прохав Єжи Стемповського написати передмову до цієї книжки, проте з невідомих причин цього не сталося: томик був споряджений лише словом від автора. Але Єжи Стемповський – і не тільки він один¹³⁰ – високо цінував *Золоту Грамоту*. Варто тут процитувати його слова, коли він у грудні 1957 року написав до Редактора Єжи Гедройця: „[...] Я з жалем зауважив, що не маю *Золотої Грамоти*, яку віддав комусь із Варшави. Ця книга, на мій погляд, є перлиною еміграційної літератури, якій було приділено недостатньо уваги, і яка колись фігуруватиме історії літератури і як формальне досягнення, і як вираз розширення літературної перспективи краю”¹³¹. Докази переконаності в політичній вартості цієї книжки також можна зауважити в спробах, які чинив Редактор, намагаючись переправити її до Польщі¹³².

Другий том віршів під назвою *Пісня про Україну* [*Pieśń*

¹²⁷ Jerzy Giedroyc – Jerzy Stempowski. *Listy 1946–1969*, oprac. A. S. Kowalczyk, Warszawa 1998, t. I, s. 245; Jerzy Giedroyc – Czesław Miłosz. *Listy 1952–1963*, oprac. M. Kornat, Warszawa 2008, s. 157.

¹²⁸ Jerzy Giedroyc – Jerzy Stempowski. *Listy 1946–1969*, oprac. A. S. Kowalczyk, Warszawa 1998, t. I, s. 192, 193.

¹²⁹ Jerzy Giedroyc – Czesław Miłosz. *Listy 1952–1963*, oprac. M. Kornat, Warszawa 2008, s. 157, 159.

¹³⁰ L. Szaruga, *Przestrzeń spotkania. Eseje o „Kulturze” paryskiej*, Lublin 2001, s. 93–108.

¹³¹ Jerzy Giedroyc – Jerzy Stempowski. *Listy 1946–1969*, oprac. A. S. Kowalczyk, Warszawa 1998, t. I, s. 192, 235, 460.

¹³² Por. np. Jan Nowak-Jeziorański – Jerzy Giedroyc. *Listy 1952–1998*, oprac. D. Platt, Wrocław 2002, s. 171.

о *Ukrainie*] спершу мав стати „програмним віршем”, включеним до антології української поезії Юрія Лавріненка¹³³. Однак згодом Єжи Гедройць передумав – і поема Юзефа Лободовського з’явилася окремо. Цю ідею Єжи Гедройцеві підказала українська сторона¹³⁴, точніше, сам Юрій Лавріненко¹³⁵. Вирішальним аргументом стала загроза того, що публікація може бути сприйнята в якості „польської пропаганди”. Натомість окреме видання поеми мало би „програмний характер”¹³⁶. *Пісня про Україну*, яка була найменшою за обсягом книжковою публікацією Єжи Гедройця, з’явилася накладом п’ятсот примірників¹³⁷, і переважно її розсилали безкоштовно, і до Польщі, і до України. Відгуки на цю публікацію були спочатку дуже скромні, що дивувало Єжи Гедройця. „Реакція на *Пісню про Україну* не здивувала і не стурбувала мене. Мені відомі три рецензії. Коментар у „Шляху Перемоги” просто брехливий, позаяк панове бандерівці приписують мені звалювання провини винятково на українців, а водночас відбілювання поляків. У „Києві” повелися значно пристойніше. Дуже підлий вистриб [Юрія] Косача в „Громадському Голосі”, просоветській *рептильці*, куди той втулився після надсилання відомого листа до з’їзду українських (советських) письменників. Ці реакції більш-менш офіційні. Приватні реакції зовсім інші”, – відповів Юзеф Лободовський¹³⁸. Відомо також, що радше за все *Пісню про Україну* й, можливо, *Золоту Грамоту* Єжи Гедройць уже наприкінці 1950-х років таємними каналами надсилав до

¹³³ AIL–ML, J. Giedroyc do J. Łobodowskiego, 23 I 1958, 13 II 1958, 13 III 1958, 9 X 1958, J. Łobodowski do J. Giedroycia, 3 III 1958.

¹³⁴ AIL–ML, J. Giedroyc do J. Łobodowskiego, 9 X 1958.

¹³⁵ J. Ławrinienko do J. Giedroycia, 8.IV.1958, [в:] *Jerzy Giedroyc – emigracja ukraińska. Listy 1950–1982*, B. Berdychowska, O. Hnatiuk [oprac.], Warszawa 2004, s. 678–679.

¹³⁶ AIL–ML, J. Giedroyc do J. Łobodowskiego, 7 V 1958.

¹³⁷ M. Ptaśńska-Wójcik, *Z dziejów Biblioteki Kultury 1946–1966*, op. cit.

¹³⁸ AIL–ML, J. Giedroyc do J. Łobodowskiego, 4 II 1959, 21 III 1959; J. Łobodowski do J. Giedroycia, 19 VI 1959.

Києва¹³⁹.

Слід зауважити, що Єжи Гедройць не скористався з деяких видавничих пропозицій Лободовського. Так, наприклад, він не дав чіткої відповіді у справі книжки про польсько-козацькі війни, яку збирався підготувати Лободовський. Редактор заявив, що зможе вести про неї мову тільки тоді, коли отримає рукопис. Втім, не бажаючи знеохочувати автора, він додав, що охоче опублікує два розділи цієї праці в щоквартальнику „Zeszyty Historyczne”. Згодом, однак, Єжи Гедройць ствердив, що не здужає надрукувати таку працю. Після появи в Польщі *Антології української поезії* Юзеф Лободовський пропонував видати кращу антологію польською мовою: „Українці Канади та США запевнили мене, що якби я через кілька років знову приїхав з такою антологією, то на кожному творчому вечорі чи виступі примірники розходилися би, як вода. Зрештою, я вже засмакував чогось подібного: в Торонто, Чикаго, Нью-Йорку розпродані всі мої книжки, що були в тамтешніх книгарнях”, – писав він до Єжи Гедройця¹⁴⁰. Однак цієї книжки поет так і не уклав.

Втім, активність Юзефа Лободовського в галузі української проблематики була виразно помітна на шпальтах журналу „Kultura” і включала чимало текстів різної тематики. Варто відзначити найважливіші з-поміж них.

Наприкінці 1960-х років він опублікував *Триптих про убієнну церкву* [*Tryptyk o zamordowanym kościele*], де підняв питання про важке становище Греко-католицької Церкви і кардинала Йосифа Сліпого. Цей вірш викликав жваву реакцію серед українців. У той сам період на прохання Єжи Гедройця він мав написати про повагу до спільної історії. Єжи Гедройць

¹³⁹ Jerzy Giedroyc – Konstanty A. Jeleński. *Listy 1950–1987*, oprac. W. Karpiński, Warszawa 1995, s. 274.

¹⁴⁰ AIL–ML, Ibidem, J. Łobodowski do J. Giedroycia, 10 IV 1974; J. Giedroyc do J. Łobodowskiego, 15 IV 1974, 28 IV 1975; J. Łobodowski do J. Giedroycia, 23 VI 1978.

хотів зацікавити цим кардинала Йосифа Сліпого, але той відмовив. „Як завжди, слід зробити перший жест з нашого боку, щоб заохотити їх. Ніхто для того краще не підходить, ніж Ви”, – написав Редактор Юзефу Лободовському¹⁴¹. З нагоди сторіччя з дня народження Лесі Українки (1871–1913) останній присвятив їй текст, в якому не лише розповів про її літературний доробок, але передусім про значення цього доробку для української культури та літератури¹⁴². Хоча Леся Українка відіграла величезну роль у розвитку національної самосвідомості та української літератури, Юзеф Лободовський спробував представити її досягнення: „Вона не була видатною поетесою. [...] В кращому випадку вона є відповідником [...] Марії Конопніцької”. Сам він найвище цінував її драми. Як і в більшості своїх текстів про українські справи, він і тут відзначив інтерес поетки до польської літератури. Юзеф Лободовський також оповів про спогади професора Володимира Кубійовича, відомого українського діяча, котрий керував українським осередком у Сарселі, неподалік від Парижа, де – як свідчить листування Юзефа Лободовського з Єжи Гедройцем – письменник був частим гостем¹⁴³. Він також написав статтю про Дмитра Донцова, який дуже припав було йому до смаку, і втішив цим Єжи Гедройця, який був знайомий з Дмитром Донцовим ще в міжвоєнний період¹⁴⁴. Юзеф Лободовський прорецензував спогади відомого українського журналіста Івана Кедрина-Рудницького¹⁴⁵, а коли в Польщі з’явилася *Антологія української поезії*, дуже критично до неї поставився і пообіцяв Єжи Гедройцеві написати різкий відгук на шпальтах часопису „Kultura”. „Образ поезії сфальшований,

¹⁴¹ AIL–ML, J. Łobodowski do J. Giedroycia, 27 V 1969; J. Giedroyc do J. Łobodowskiego, 30 X 1969.

¹⁴² J. Łobodowski, *W stulecie Łesi Ukrainki*, „Kultura” 1971, nr 6/285, s. 114–122.

¹⁴³ J. Łobodowski, *Prof. Kubijowycz*, „Kultura” 1971, nr 10/289, s. 116–121.

¹⁴⁴ AIL–ML, J. Giedroyc do J. Łobodowskiego, 3 X 1973.

¹⁴⁵ J. Łobodowski, *Dzieje osiemdziesięciolecia*, „Kultura” 1977, nr 5/356, s. 68–84.

немає жодного з емігрантів, бракує деяких наддніпрянців, наприклад, Юрія Яновського; крім того, творчість більшості авторів (понад сто, наполовину забагато) показана в кривому дзеркалі. Загалом радше скандальне видання”, – підсумував він роботу Флоріана Неуважного і Єжи Плешняровича¹⁴⁶.

Однак, три українські проблеми, які підняв Юзеф Лободовський, мали особливе значення і для польсько-українських відносин, і для східної політики, втілюваної згідно з баченням Єжи Гедройця. Йдеться про дискусії довкола російсько-українських стосунків, оборону пам'яті Симона Петлюри й тексти про становище Греко-католицької Церкви.

Ліквідатори Унії

В 1971 році Юзеф Лободовський описав скандал, який обурив громадську думку українських іммігрантів. Йшлося про лист кардинала Євгенія Тіссерана до українки, яка мешкала в Нью-Йорку, де кардинал виклав свою точку зору на становище української Церкви і неможливість створення українського Католицького Патріархату. Опублікований у пресі лист Юзеф Лободовський процитував у своїй статті¹⁴⁷. Стаття містила критику східної політики Ватикану і таких демонстративних жестів, як вітальний лист папи Павла VI до московського патріарха в 1969 році з нагоди 50-річчя відродження Православної Церкви в Росії; в рамках цієї політики обов'язковим елементом було передусім: не дратувати Росію. Продовженням цієї теми стала поїздка до Ватикану, де письменник зустрівся з кардиналом Йосифом Сліпим. Кардинал, будучи главою української Церкви, відмовився від інтерв'ю, але погодилися на розмову. Зустріч із ув'язненим

¹⁴⁶ AIL–ML, J. Łobodowski do J. Giedroycia, 23 VI 1978.

¹⁴⁷ J. Łobodowski, *Zgryźliwe uwagi na tematy ukraińskie*, „Kultura” 1971, nr 3/282, s. 93–106.

упродовж 18 років у советських таборах священнослужителем Юзеф Лободовський описав на шпальтах часопису „Kultura”¹⁴⁸. Він обмежився коротким описом життєвого шляху кардинала, його перебуванням у таборах і спроб звільнити його з ув’язнення, але більша частина статті представляла становище Греко-католицької Церкви та сучасну східну політику Ватикану. Особливо докладно була представлена ця політика – можна припустити, що чималу частину аргументів Лободовський запозичив із розмови з кардиналом. Найтерпкішою подією в цьому контексті стало урочисте оголошення про ліквідацію Унії в Загорську, в 375-у річницю Берестейської унії в присутності представника Ватикану кардинала Яна Віллебрандса. На думку Юзефа Лободовського, то було повторення скасування Унії на синоді, скликаному у Львові НКВД в 1946 році. Найбільш здивувала його і заболіла мовчанка Ватикану в 1962 році, який уже за часів перших нарад II Ватиканського Собору не висловився виразно в справі меморіалу українських єпископів у еміграції. Критично про статтю Юзефа Лободовського відгукнулася українська громадська діячка і колишня депутат польського Сейму в міжвоєнний період Мілена Рудницька. На відміну від Юзефа Лободовського, в тогочасній східній політиці Ватикану вона вбачала суттєвий поступ діалогу, що призвело до звільнення кардинала Йосифа Сліпого. Опис єпископів Православної Церкви в ССРСР у якості „видатних агентів КГБ” вона назвала „неприпустимим спрощенням” і звинуватила Юзефа Лободовського в надмірному використанні фактів, представлених у її книжці. Стаття Юзефа Лободовського начебто була „розрахована на смаки шовіністичної вулиці”¹⁴⁹. Письменник, відкидаючи звинувачення в надмірному використанні фактів, наведених у книзі Мілени Рудницької, проігнорував її звинувачення, адже усі ці питання широко освіт-

¹⁴⁸ J. Łobodowski, *Likwidatorzy Unii*, „Kultura” 1972, nr 7/298–8/299, s. 190–204.

¹⁴⁹ M. Rudnicka, *LdR*, „Kultura” 1972, nr 10/301, s. 156.

лювала еміграційна преса, як польська, так і українська чи російська. Натомість, він висловив здивування тим, що опонентка не висловилася щодо основної тези його тексту про ліквідацію Унії з мовчазної згоди Ватикану¹⁵⁰.

Російсько-українські стосунки

Твердження, що Юзефа Лободовського можна вважати спадкоємцем прометеївської ідеї, підтверджують його висловлювання на російські теми, зокрема, в російсько-українському контексті. Єжи Гедройць, цінуючи знання й досвід Юзефа Лободовського, консультувався з ним при редагуванні російського числа часопису „Kultura” в 1959 році¹⁵¹. Пишучи до нього, він просив про зауваги та пропозиції „не тільки щодо редакційного укладу такого числа, але й також, коли йдеться про *генеральну лінію*. Щодо мене, то я би радше прагнув апелювати до лінії [Юзеф] Пілсудський – [Борис] Савінков – [Дмитрій] Філософов”. Письменник, зацікавившись цим задумом, охоче поділився своїми власними концепціями: „Одне можна сказати напевно, – якщо діалог має бути щирим і вичерпним, то не можна проігнорувати найбільш дражливих питань, а з-поміж них – самостійницьких прагнень України, Кавказу тощо. В росіян – це ахіллесова п'ята, і якщо Ви її не зачепите, зацікавлені скажуть, що, наприклад, увесь українознавчий доробок часопису „Kultura” є роботою лицемірів”, – писав він у вересні 1959 року до Єжи Гедройця¹⁵².

Сам письменник теж не уникав цієї тематики і намагався завжди висловлюватися щодо критичних голосів російської еміграції стосовно незалежності України. Чудовою нагодою

¹⁵⁰ J. Łobodowski, *LdR*, "Kultura" 1972, nr 10/301, s. 157.

¹⁵¹ M. Ptasińska-Wójcik, *Z dziejów Biblioteki Kultury 1946–1966*, op. cit., s. 260.

¹⁵² AIL–ML, J. Giedroyc do J. Łobodowskiego, 25 VI 1953; J. Łobodowski do J. Giedroycia, 8 IX 1959

звернутися до цієї проблеми стало оприлюднення проукраїнської *Декларації* в журналі „Kultura” в 1977 році. В той період Лободовський опублікував критичні зауваги про статтю Сергея Рафальського *Хвороба століття*, уміщену в паризькому часописі „Континент”, який репрезентував нову, т.зв. третю хвилю російської еміграції. Хоча редакція не погоджувалася з деякими його поглядами, але текст погодилася надрукувати, „дотримуючись демократичних принципів [...] журналу”¹⁵³. Згаданою в назві „хворобою століття” виявилися національно-визвольні прагнення в СРСР, з українським питанням на чолі. Сергей Рафальський стверджував, що український сепаратизм народився з польською та австрійською допомогою, а провину нав’язування комуністичного режиму приписав іншим націям – у тому числі грузинам, полякам, євреям, латишам і багатьом іншим. У своїй полеміці Лободовський вже традиційно зосередився на питанні незалежності України та її українців окремішності від Росії та росіян. Він також нагадав про подібні сепаратистські тенденції на Кавказі, в Туркестані й балтійських державах. Наприкінці свого тексту він підкреслив, що на даний момент найбільш бажаним є голос тих росіян, які представляють цілком інші погляди. Вдруге Лободовський не менш рішуче висловився з цього приводу, коли опублікував полеміку з російськими еміграційними публіцистами, котрі на шпальтах видання „Часовой” дуже критично оцінили оприлюднену в часописі „Kultura” проукраїнську „Декларацію” 1977 року¹⁵⁴ і виступили проти незалежності України. Серед аргументів, які він

¹⁵³ J. Łobodowski, *Falszywa diagnoza*, „Kultura” 1977, nr 7/358–8/359, s. 185–199.

¹⁵⁴ Декларація була передрукована [в:] *Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów*, red. P. Kowal, J. Ołdakowski, M. Zuchniak, Wrocław 2002, s. 323–324; український переклад: *Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців*, ред. П. Коваль, Я. Олдаковський, М. Зухняк, пер. українською С. Гірік, Київ 2012, с. 329–330.

спростував у своєму тексті, були й такі, як буцім несамостійність української мови, яка начебто є „польським діалектом”. Ще один аргумент: що наче етнічні сепаратизми зміцнюють комуністичну систему, бо росіяни від страху перед ними гуртуються довкола існуючої влади. Особливо сильних нападок зазнали від критиків російські емігранти „третьої хвилі”, які також підписали згадану *Декларацію*: Андрій Амальрік, Владімір Буковський, Наталія Горбаневська, Владімір Максимов і Віктор Некрасов¹⁵⁵.

Пам'ять про Симона Петлюру

Для українського самостійницького руху ключовою постаттю була особа Симона Петлюри. Проте на її легенду падала тінь звинувачень у провокуванні кривавих антисемітських погромів на Україні. Юзеф Лободовський, як і вся редакція часопису „Kultura”, був переконаний у невинності отамана, але питання антисемітизму Симона Петлюри виринали на сторінках паризького журналу не один раз. Коли у Франції на телебаченні було показано фільм, в якому Симона Петлюру звинуватили в антисемітизмі, Єжи Гедройць вирішив на це відповісти так¹⁵⁶: „Мені постійно дорікають євреї (і не лише євреї), що він був погромником, а [Самуїл] Шварцбарт був національним

¹⁵⁵ J. Łobodowski, *Nacjonalistyczne wybryki*, „Kultura” 1978, nr 7/370–8/371, s. 162–167.

¹⁵⁶ Подібна ситуація вже трапилася раніше, в 1958 році. Тоді Єжи Гедройць звернувся до Єжи Стемповського, пояснюючи, що той єдиний, хто міг би це зробити, й додав: „[Юзеф] Лободовський у цьому випадку не пасує з огляду на Мадрид і симпатію до [Франсиско] Франко, що негайно буде використано”. В 1979 році Єжи Стемповський був уже покійний, помер і Франсиско Франко, а система влади в Іспанії мала вже цілком інший вигляд, тож мабуть тому Єжи Гедройць звернувся в цій справі до Юзефа Лободовського (*Jerzy Giedroyc – Jerzy Stempowski. Listy 1946–1969*, oprac. A.S. Kowalczyk, Warszawa 1998, t. II, s. 17).

героєм, а не советським агентом. Особисто я думаю, що після травневого перевороту совети боялися відновлення концепції Пілсудського і прагнули її в такий спосіб знешкодити”, – стверджував він у листі до Юзефа Лободовського¹⁵⁷. Подібні погляди поділяли й решта співробітників Єжи Гедройця, виявом чого став той факт, що редакція часопису „Kultura” поклала вінок на могилу отамана Симона Петлюри з нагоди сторіччя з дня його народження і п'ятдесят третьої річниці смерті. Цей жест, пише Юзеф Лободовський, начебто призвів до „численних листів із висловами протесту”¹⁵⁸. На прохання Єжи Гедройця Юзеф Лободовський написав з цього приводу текст. У статті *Фальшива легенда* він нагадав про роль Самуїла Шварцбарта, про збіжність убивства з датою травневого перевороту та про семирічну затримку в гіпотетичній помсті. Він також нагадав про роль Симона Петлюри в національно-визвольній боротьбі й те, що той був для українців символом. Єжи Гедройць залишився незадоволений текстом. Він закидав, що Юзеф Лободовський занадто мало написав про самого Симона Петлюру¹⁵⁹. З Юзефом Лободовським полемізував Давід Яблонка¹⁶⁰; Лободовський відповів листом до редакції¹⁶¹. Він відкинув звинувачення у відсутності реакції з боку Симона Петлюри, нагадуючи про його накази, які погрожували розстрілом кожному воякові, який завинив би участю в будь-якому погромі. Він також нагадав про турне Самуїла Шварцбарда по усій Європі з лекціями про те, як він убив Симона Петлюру, й запитував риторично, хто організував ці поїздки. Чому так довго він зволікав зі своєю помстою? Юзеф Лободовський підкреслив, що з юридичної точки зору, вердикт

¹⁵⁷ AIL–ML, J. Giedroyc do J. Łobodowskiego, 24 IX 1979.

¹⁵⁸ J. Łobodowski, *Fałszywa legenda*, „Kultura”, 1979, nr 11/386, s. 99–103.

¹⁵⁹ AIL–ML, J. Giedroyc do J. Łobodowskiego, 16 IX 1979; 24 IX 1979, 13 X 1979.

¹⁶⁰ D. Jabłonka, *Na marginesie prób „rehabilitacji” – Haniebna rola Petlury*, „Nowiny Kurier”, 22 I 1980, nr 19.

¹⁶¹ J. Łobodowski, *Odezwały się nożyce*, „Kultura”, 1980, nr 3/390, s. 143–145.

французького суду був „скандалом і небезпечним прецедентом”. З цим текстом полемізував Міхал Борвич, але відповіді, яку пропонував оприлюднити Юзеф Лободовський¹⁶², Редактор вирішив не публікувати¹⁶³.

* * *

Українська тематика й питання польсько-українських стосунків були, безперечно, одним з найважливіших елементів творчості Юзефа Лободовського. Вперше він звернувся до цієї проблематики в 1932 році і повертався до неї упродовж усього життя. Відомо, що незадовго до своєї смерті письменник виношував намір видати збірку своїх статей на українські теми і запропонував це зробити Єжи Гедройцеві¹⁶⁴, але той ствердив, що в даний момент не має такої можливості¹⁶⁵. Видаючи нині збірку творів Юзефа Лободовського, сподіваємося, що цей том до певної міри сповнить заповіт Лободи і втілить те, що тоді було неможливим.

Юзеф Лободовський помер у Мадриді 18 квітня 1988 року. Вже після його смерті на сторінках часопису „Kultura” з'явився останній текст поета – згадка про двох видатних українських письменників Уласа Самчука та Юрія Лавріненка¹⁶⁶.

¹⁶² AIL–ML, J. Łobodowski do J. Giedroycia, 7 XI 1979. Ю.Лободовський писав: „Стверджувати, що збіжність дат між травневим переворотом і убивством Петлюри не є навіть опосередкованим доказом, може тільки бовдур або демагог”. Сам він вважав, що у Львові серед убивць-погромників петлюрівці не фігурували, позаяк їх тоді в місті не було. Кільканадцять з-поміж розстріляних Ю.Лободовський знав, то були члени КПП або КПЗУ, а розстріляли їх німці.

¹⁶³ Ibidem, J. Giedroyc do J. Łobodowskiego, 19 XII 1979.

¹⁶⁴ AIL–ML, J. Łobodowski do J. Giedroycia, 4 V 1987.

¹⁶⁵ Ibidem, J. Giedroyc do J. Łobodowskiego, 19 V 1987.

¹⁶⁶ J. Łobodowski, *Ulas Samczuk i Jurij Ławrynenko*, „Kultura”, 1988, nr 5/488, s. 135–137. Юзеф Лободовський анонсував появу в книжковій серії „Biblioteka Kultury” польського перекладу книжки Юрія Лавріненка *Чорна нурга*. Можна припустити, що книжка мала з'явитися в перекладі Ю.Лободовського, проте вона так і не була опублікована.

Редакційні зауваги

Добірка творів Юзефа Лободовського на українську тематику включає тексти, які представляють окремі постаті, проблеми української культури та історії, а також висловлювання полемічного та політичного характеру. Втім, цей простір годі виразно окреслити, позаяк часто трапляється так, що текст, у якому йдеться про окремі питання минулої епохи, є лише приводом для розлогого полемічного висловлювання чи то на теми польської політики щодо меншин, чи то про польсько-українські стосунки. Тексти запозичені з наступних часописів: „Trybuna”, „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, „Problemy Europy Wschodniej”, „Wołyn”, „Myśl Polska”, „Wiadomości”, „Kultura” і „Zeszyty Historyczne”. У цьому виданні, на жаль, через брак місця, ми не публікуємо поетичних виступів Юзефа Лободовського на польсько-українські теми та численних перекладів його творів українською мовою. Можливо, їх вдасться умістити згодом в окремі книжки.

Під час роботи над підготовкою цієї добірки текстів цінних порад упорядникові ласкаво уділили передусім д-р Лукаш Адамський (Центр польсько-російського діалогу та порозуміння), габілітований д-р Яцек Бруський (Ягайлонський університет, Краків), д-р Їржі Фрідль (Інститут історії Чеської АН, Брно), д-р Кшиштоф Яворський (університет ім. Я. Кохановського, Кельце), габілітований д-р Гжегож Мотика (Інститут політичних досліджень Польської АН, Варшава), д-р Марек Райх (Університет ім. Адама Міцкевича, Познань), д-р Маріуш Сава (відділ Інституту Національної Пам'яті, Люблін), габілітований д-р Мірослав Шуміло (Університет ім. М. Кюрі-Склодовської, Люблін). Особливо хочу подякувати ініціаторові та видавцеві цієї книжки, Панові редакторові Бернадові Новаку.

Дякуємо також Панові міністру Янові С. Цехановському за фінансову підтримку видання та терпляче очікування на результати нашої праці. Всі тексти опубліковані тут в інтегральній версії. Примітки обмежені необхідним мінімумом, який полегшує розуміння тексту. Кожен текст споряджений інформацією про джерело публікації.

Павел Лібера

B I U L E T Y N

POLSKO-UKRAIŃSKI

• TYGODNIK • ILUSTROWANY •

ROK VI

WARSZAWA, 19 WRZEŚNIA 1937.

Nr. 34 (225)

Dokąd zmierzamy w stosunkach polsko-ukraińskich?

Od bezmyślności do katastrofy

(Odpowiedź Nr. 7 na ankietę)

Dokąd zmierzamy w stosunkach polsko-ukraińskich? Myślę, że tak skonstruowane pytanie w najmniejszym nawet stopniu nie odpowiada rzeczywistości. Sedno sprawy w tym, że my w ogóle nigdzie nie zmierzamy, nie posiadając nie tylko programu, ale nawet elementarnej znajomości zagadnienia. Pozwalamy unosić się wypadkom historycznym i oczekujemy, aż przyjdzie ktoś trzeci, aby rozstrzygnąć sytuację w imię własnych narodowych i państwowych interesów. Najczarniejszy nawet pesymizm może się tu wylegitymować dostatecznie wymownymi argumentami. Nie to jest bowiem najgorsze, że rząd, czy wojewoda ma mylne podejście do zagadnienia, — tragedia zaczyna się z chwilą, gdy stwierdzimy, że społeczeństwo nie ma w ogóle żadnego podejścia, żadnego stosunku do sprawy ukraińskiej. Zagadnienie należące bezsprzecznie do najważniejszych, a w perspektywie historycznej, kto wie, czy nie najważniejszych, jest stale i wciąż usuwane na marginesy zainteresowań społeczeństwa. Przeszłość, kultura i dążenia czterdziestomilionowego narodu, mieszkającego o międę, jest dla nas zjawiskiem najzupełniej egzotycznym. Poza garstką specjalistów i ludzi dobrej woli, nikt w Polsce nie o sprawie ukraińskiej nie wie. Czytelnik pism, pozał się, Boże, narodowych, wie tylko tyle, że jest na Wołyniu niegrzeczny wojewoda Józewski, którego należy czym prędzej zabrać z Łucka, bo nie popiera Stronnicwa Narodowego. Reszta zrobi się sama.

Tam, gdzie jest bezmyślność i obojętna ignorancja, zawsze największym powodzeniem cieszy się program, schlebający zastarzalym nałogom i tęskno-

tom. W tych warunkach przychodzą politycy, których poglądy nie wytrzymują najlżejszej konfrontacji z rzeczywistością, są dokładnym zaprzeczeniem codziennych faktów. I powiadają, że kwestii ukraińskiej w ogóle nie ma. Bo cóż to, u licha, za kwestia, skoro owi Rusini jedynie w wyniku intryg zaborskich i starań masonerii nie chcą zostać Polakami. Wystarczy im to wytłumaczyć, w razie braku widocznych postępów uciec się do pedagogicznej pomocy administracji, w nagłych wypadkach parę przykładowych pacyfikacji — i dobra nasza. Pp. Gierzych, Bandrowski, Gluziński — i flu ich tam jeszcze bezmyślnych magicieci i tak już dostatecznie zbalamuconego społeczeństwa, prowadzą robotę, która w konsekwencji zmierza do nowej chmielnickizmy. Trzeba sobie powiedzieć jedno: pseudorealizm na iwnie pojętego nacjonalizmu na kresach przy ogólnej obojętności wobec spraw ukraińskiej jest równoznaczny z postawieniem krzyżyka na pięciu województwach południowo-wschodnich. Słyszysz się dość często pyszałkowane zdanie, że gdyby nie ideologia dmowszczyzny, przenikająca powoli cały naród, Polska byłaby dzisiaj jakimś federacyjnym dziwolągiem, a nie zwartym narodowo organizmem. Pomijam nieuzasadniony optymizm, wynikły z owej „zwartości”, pytam jedynie, co ideolodzy spod sztandaru Dmowskiego zamierzają uczynić w stosunku do Ukraińców z chwilą, gdy ci jednak uprą się i nie zechcą ulec polonizacji. Wtedy pozostaną dwie drogi jedynie: albo zorganizować jakiś masowy ezodus Ukraińców z Polski, jak w swoim czasie zrobili Turcy z grecką ludnością Lewantu, albo wyrzucić się raz na zawsze terenów o przewadze narodowości ukraińskiej. To jest logiczne przynajmniej. Jest jeszcze i trzecia droga, o której zresztą uważny czytelnik może to i owo wyczytać między wierszami u niektórych publicystów, a mianowicie: tkwić nadal w dzi-

Перша сторінка „Польско-українського бюлетеня” з текстом Ю. Лободовського, 19 вересня 1937 р.

СЕРЦЯ ЗА БАРИКАДОЮ

Є тема, якої в Польщі рідко й неохоче торкаються; тема, щодо якої існують тисячі упереджень і підозр; тема, надзвичайно болюча й актуальна, яка вимагає хуткого та радикального вирішення. Я маю на увазі русинську проблему або ж питання. Для пересічного громадянина цього питання практично не існує, принаймні, воно є чимось дуже далеким і неактуальним, – він щось чув про пацифікацію Східної Малопольщі, але не приділяв тому надміру уваги, знає, що українці є ворогами польської нації та держави, пригадує собі про них те і се з прочитаної в дитинстві *Трилогії*, час від часу випадково чує про скарги, подані до Ліги Націй, та й усього.

Між польським суспільством і кількома мільйонами русинів з Поділля й Волині виросла барикада нерозуміння й неприязні, за якою б'ються сповнені ненависті серця братньої нації. Ми переважно схильні покладати цілковиту відповідальність за цей стан справ на сумління русинів; ми тоді згадуємо про [Богдана] Хмельницького та гайдамаків, смерть [Анджея] Потоцького й УНДО, напади на державні установи та підпали, без кінця торочимо про польськість Львова, співаємо про землю й краплі крові та ставимося до всіх тих Бондарчуків і Дмитруків, як до звичайних бандитів, котрих спіткає тяжка, проте заслужена кара. Нещодавно свіжа могила Тадеуша Голувка ще більше посилила нашу неприязнь, яка перешкоджає нам спромогтися на тверезу оцінку подій і явищ і затримує мить руйнування зловісно зіп'ятої барикади. Але ми мусимо нарешті спромогтися на оту оцінку, провести

ретельний перегляд чинного досі ставлення до русинського питання і підбити його баланс. І нічого тут не вдієш, якщо баланс той доволі значною мірою буде для нас негативним. Слід мужньо прийняти це до відома і виснувати належні висновки.

Я не завагаюся з усією рішучістю ствердити, що за ситуацію, витворену на південно-східному пограниччі, левову частку відповідальності несемо ми самі – і то не лише урядові чинники, але радше саме суспільство, бо слід взяти до уваги і те, що жодна офіційна дія не досягне в даному випадку успіху, якщо за нею не стоятиме уся нація. Рука дружби, простягнута представниками уряду українцям, буде тільки марним жестом, якщо до нього відкрито і щиро не приєднається усе суспільство. Людям певного штибу це здається чимось неможливим і недосяжним, а прецінь не такі вже давні ті часи, коли русинське населення не відчувало потреби відокремлювати себе від польської нації та щиро прагнуло гармонійного співіснування. Адже козацькі бунти й повстання ніколи не були спрямовані проти поляків задля якихось примарних національних антагонізмів, а носили цілком виразний соціальний характер, іноді навіть (що охоче замовчують) – із релігійним забарвленням.

Адже сам Хмельницький, пам'ять про якого досі прокладає русинська народна пісня за те, що кинув Україну в обійми московського царя, вважав себе поляком і жодної національної окремішності не підкреслював. Я свідомо нагадую про ті часи, бо в них криється джерело усіх майбутніх непорозумінь. Ніхто інший, а лише український магнат разом із єзуїтом і юдеєм-орендарем розбурхали польсько-русинську ненависть, яка досі триває в постаті розмаїтих підпільних організацій. Врешті, якщо українським гітлерчукам вдається підтримувати ворожий до Польщі настрій серед русинської молоді, то до найважливіших емоційних аргументів належать спогади про ті роки, коли легковажність українських панят, оженена з фанатизмом латинських священиків, почала пере-

магати ідею Жулкевських і Конашевичів. Ми схильні найбільшу відповідальність покласти на підступність небіжки Австрії. Але ж це зовсім не так. Підступність підступністю, [Клеменс фон] Меттерніх Меттерніхом, проте Ярема Вишневецький – це теж не казка, і не муж провидіння з патріотичної апології [Генрика] Сенкевича, якою можна захоплюватися, але не варто погоджуватися.

Нічого не вдієш, дорогі співвітчизники. Щось там у минулому ми накоїли, чогось лихого негоже заперечувати, бо воно є найочевиднішою істиною.

Це не означає, що в пориві великодушності ми маємо проголосити Василя Вишиваного українським королем, а пана [Дмитра] Великановича – його міністром, але, позаяк ми живемо в одному дворі з підозріливим і надутим, як нам здається, але насправді цілком пристойним сусідом, то зробимо, нарешті, щось, щоб здобути собі якщо не дружбу, то принаймні децицію поваги та злагоди. Тільки йде нам це, як [вода] з каменя. Ми взагалі не знаємо своїх сусідів. Ми не хочемо їх пізнати. Ми не хочемо довідуватися про те, що вони думають, як живуть, чого хочуть і чого прагнуть. Ми бачимо в них гайдамаків і відчайдухів, головорізів і авантюристів. І ще одне. Ми не бажаємо говорити з ними, як рівні з рівними.

Як то?! Грюнвальд і Сомосьєра, [Болеслав] Хоробрий і [Ян III] Собеський, [Адам] Міцкевич і [Фридерик] Шопен, великі європейські претензії та амбіції, наддержавна панедобродія, – і раптом якийсь українець, якийсь варвар, який тільки нещодавно перестав ходити на чотирьох. Це смішно, але це також дуже сумно.

В цьому полягає якась трагічна помилка, якийсь клятий парадокс, що нація, котру двісті років били по писку, ледь оговтавшись від вчорашніх синців і витерши з чола сліди панського чобота, одразу хоче хапати інші нації за карк і розмахує прапором імперіалізму та націоналістичних пре-

Фото родини Лободовських. Зліва направо: Юзеф, його мати Стефанія з Доборейко-Яжомбкевичів, його сестри Яніна і Ванда. Позаду його батько – Владислав. З колекції Літературного музею ім. Ю. Чеховича в Любліні

тензій. Такі тенденції дуже сильні, хоча, можливо, їх іще передчасно узагальнювати. Але в довгостроковій перспективі воно не окупиться. Муссоліні та Гітлер не є, всупереч оптимізму нашого Адольфа Новачинського, ні героями, ні рятівниками людства.

Сп'янілі нації, які товчуть одна одну в імлі, повинні колись протверезіти. Нехай це трапиться якнайскоріше. Адже історія ладна для протверезіння організувати якийсь комісаріат, перебування в якому, мабуть, не буде надто приємним. Є, зрештою, знаки на небесах і на землі, які доводять, що тривале похмілля добігає кінця. Не останню роль тут відіграє література. Може вона також зважиться першою висловитися ясно і відверто в русинській справі. Були колись такі письменники, як, приміром, [Богдан] Залеський, [Генрик] Яблонський, [Леонард] Совінський і [Тимко] Падура. Слід звернутися до їхньої перерваної традиції. Нехай замирення Малопольщі провадить не поліцейський і жандарм, не кулак і багнет, а польський письменник, польський митець і польський вчений, спроможні зробити це в атмосфері взаємного обміну думками та взаємної довіри.

Вийти назустріч серцям з-за барикад із розкритими обіймами, пригорнути їх до Польщі, відродженої в ягайлонському дусі, щиро співпереживати їхнім проблемам і потребам, підтримати тих нечисленних, як Василь Стефаник, Михайло Яцків, чи Михайло Рудницький, котрі серед повені українського шовінізму, такого схожого на наш рідний тевепе, марно проголошують згоду та примирення.

Стиснути їх у тих братніх обіймах, якими на далекій українській станції обмінялися навзаєм Юзеф Пілсудський і отаман [Симон] Петлюра благословенної весни 1920-го року, а панам із Варшави, Львова та Познані подарувати том поезій Тараса Шевченка, якого свого часу оголосили ненависником і шовіністом, але який вісімдесят років тому написав ці великі слова:

Отак-то, ляше, друже-брате!
Неситїї ксьондзи, магнати
Нас порізнили, розвели,
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чистее подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай!

З цими словами іти нам сьогодні на здобуття барикади і ними
поцілити в серця, які б'ються за ними ненавистю та гнівом.

Джерело:
Serca za barykadą
„Trybuna”, 1932 nr 1, s. 13–15.

ЗА НАШУ І ВАШУ СВОБОДУ

Коли в пресі з'явилися перші повідомлення про криваві події в Іспанії, багато читачів подумали, що то лише заворушення військових, генеральський переворот, позбавлений істотної опори в масах. Розвиток ситуації, стихійний розрив повстання хутко спростував фантазії оптимістів. Сьогодні вже немає жодних сумнівів у тому, що в Іспанії дозрів і вийшов на сцену фашистський рух із не меншим, ніж у Німеччині чи Італії, динамізмом. Все свідчить про те, що ще один форпост європейської демократії втрачений надовго. Що на це скаже пересічна людина, яку впродовж багатьох років годували запевненнями про диверсійний, кон'юнктурний характер фашизму, винайденого капіталізмом для захисту від пролетарської революції? Пересічна людина реагує на це дуже своєрідним чином: вона відходить від марксизму, дає підхопити себе антисемітській хвилі та мріє про ту мить, коли їй пощастить влитися до лав власного, національного фашизму. Антисоціалістична робота Комінтерну дає рясні плоди. Зрада ідеалів свободи мститься жажливим чином. Історія з невблаганною логікою призводить до неминучих наслідків. На очах заледве одного покоління відбувся драматичний процес краху революції, її вогнища затоптані брутальними солдафонами, а виплеканий завдяки пролитій крові ентузіазм запряжено в стару імперіалістичну колимагу. Ніколи ще за всю історію світу не вчинено такого великого шахрайства, ніколи ще так жажливо не осквернено людських мук і самопосягати, як тут. Росія була донедавна тією країною, в бік якої керувалися

сповнені найбільшої надії та радості погляди робітника й інтелігента, ветеранів революції й молоді. Вони вірили, що там, у муках великої нації та завдяки її героїчній самовідданості постане, нарешті, лад, гідний вільної людини, і виправдає всі ті жертви, які було принесено на його вівтар. Сталося інакше. Понад димарі усіх Магнітостроїв і підмостки партійних масовок виросла стара знайома постать ніколаєвського жандарма, який придушувє критичність і безжально нищить будь-який самодіяльний відрух.

Тож не дивно, що марксизм як світогляд муміфікувався і всох, а на політичному терені його раз-у-раз кладуть на обидві лопатки. Скількись років тому – Італія, вчора – Німеччина, завтра, мабуть, – Іспанія. А водночас у межах самого Советського Союзу визрівають нові вогнища бунту, які поки що придушують і заливають кров'ю, проте вони не гаснуть ні на мить і лише чекають відповідної нагоди, щоб вибухнути полум'ям. В порівнянні з тією пожежею, яка там готується, іспанські жахи виглядають дитячою забавкою.

Соціалізм є не стільки інтернаціональною, як наднаціональною ідеєю. Долю всього людства та його культуру він ставить вище, ніж міць і добробут однієї нації. Передусім я – людина, а допіру потім – поляк. Ба більше, не маючи вартості, як людина, і не усвідомлюючи своєї приналежності до людства, я буду поганим поляком. Натомість, мене ніщо не пов'язує з людьми, які „нікчемність власної душі висловлюють польською мовою”. Я міг би народитися німцем або англійцем, і внаслідок цього моя людська вартість не зросла би й не зменшилася. Але це розрізнення ієрархії жодним чином не змінює того факту, що я тісно пов'язаний з рідною землею, що її минуле й культура є повітрям, яким я дихаю і якого ніколи не зречуся. Я чудово знаю, що нічиє благо не вимагає, щоб я відцурався рідної мови та бодай у чомусь звузив межі розвитку батьківської культури.

Зрадники революції, гвалтівники соціалізму й тут узурпують собі право на остаточне рішення, нав'язуючи націям форми культурного існування, опрацьовані згідно з їхніми примхами. Ідея, що несе визволення кожній, навіть найслабший національності, стала в їхніх руках знаряддям гноблення та шовіністичного імперіалізму.

Советська конституція дає кожній союзній республіці право виходу та політичної незалежності. „Самоопределение вплоть до отделения”. Це дуже ефектна фраза, та, на жаль, будь-яка діяльність, чи бодай навіть натяк у тому напрямку вважається злочином проти соціалістичної батьківщини – і відповідно, його суворо карають.

Негайно після ліквідації контрреволюційних армій Півдня та Сходу в Росії розпочали демаркацію кордонів національних республік і автономних областей. Назву держави з Російської Соціалістичної Федеративної Республіки Рад було змінено на Союз Соціалістичних Республік Рад, щоб підкреслити його міжнародний характер. Вчинено досить багато, щоб уможливити вільний розвиток національної культури.

Але вже й тоді, ще до того, як відбувся рішучий поворот до постави шовіністичного імперіалізму, було закладено підвалини сучасної концепції „соціалістичної вітчизни”, що є всього лиш новим, покращеним виданням „единой и неделимой”.

В 1919 р., у період найбільших успіхів добровольчої армії, коли дика дивізія наближалася до Орла, а ген. [Константін] Мамонтов декорував тамбовські ліхтарі тілами комуністів, білі офіцери погрожували полякам, фінам, румунам: „Почекайте-но, от покінчимо з більшовиками, візьмемося за вас”. Почалася війна 1920 р., і в комуністичній агітації залунали ті ж шовіністичні ноти. Тоді не відмовилися навіть від нагадування про традиції історичних перемог над поляками в 1794 і 1831 роках. Отож Тухачевського було уміщено в один ряд із Суворовим і Паскевичем-Ериванським.

В період воєнного комунізму запал до шаткування на республіки й області був таким великим, що аж сам Ленін мусив стримувати відцентрові поривання, іронізуючи на тему „самовизначення Московської губернії”. Але навіть Ленін здається наївною людиною поруч із сьогоднішніми керманічами соціалістичної держави. Самовизначення хутко набуло мало не примусових форм, позаяк цього вимагав старий випробуваний принцип *divide et impera*. На практиці це виглядає так, що певні регіональні та мовні відмінності свідомо вишукують для того, щоб створити кілька невеликих націй і запобігти їх тіснішому об’єднанню. Найяскравіше це, мабуть, помітно на Північному Кавказі, де кожен діалект піднесено до гідності окремої мови, а кожне гірське плем’я розглядають, як окреме ціле.

Польський читач слабко орієнтується в цих далеких і екзотичних стосунках, і чимало паперу довелося би перевести, щоб усе докладно пояснити. На щастя, не треба сягати аж на Кавказ, оскільки національну політику Комінтерну можна описати за допомогою близьких, польських прикладів. Для багатьох, мабуть, сенсацією стане новина, що Верхня Сілезія та Помор’я – це регіони, окуповані Польщею, позаяк і там, і там мешкають окремі нації: сілезька й кашубська. Отож, у разі перемоги „соціалізму” там також мусили би виникнути незалежні республіки, відокремлені від польського етнографічного терену. Опозиція в польській Компартії довго й безуспішно боролася проти цих ідей, називаючи їх просто ідіотськими. Але поміркувавши, ми не можемо погодитися з цим епітетом. Адже в цьому ідіотизмі є чимало добре відомої нам завдяки іншим ситуаціям логіки й послідовності. Прецінь такою ж логікою керувалися німці, створюючи теорію про вассерполяків, подібна логіка спонукала до благих починань творців Холмської губернії. Старі, знайомі обличчя дивляться на нас крізь імлу революційної фразеології.

Хіба що, на зміну цибулястій бані прийшла червона зірка. Все решту залишилося незмінним.

Кілька років тому в західноукраїнському суспільстві було помічено раптове зростання советофільства, що виявлялося не стільки, може, в розвитку Комуністичної партії Західної України, як у загальній настанові публіцистики, літератури, а також доволі значній еміграції видатних діячів культури. То був кульмінаційний момент пізніше засудженої „скрипниківщини”, стихійної українізації суспільного життя та опанування [комуністичної] партії України національними елементами. Це дало змогу не лише для позитивної праці на самій Україні, але навіть для потужної експансії на національно невизначених територіях. Власне в цей період (1927–1930) була проведена навальна українізація кільканадцяти районів Кубані і Ставропольського краю, лише частково заселених українською людністю. Цей процес був гвалтовно перерваний, коли після смерті [Миколи] Скрипника на Компартію України впала низка репресій, і почалася запекла боротьба проти української національної культури.

Я не писатиму про численні процеси й не менш численні страсти, бо знаю, що дисциплінований комуніст, дотримуючись офіційної версії, назве усе це заходами, спрямованими на ліквідацію групи підсланих провокаторів і платних фашистських агентів. Я не збираюся також писати про те, що цілі українські села силоміць були переселені до Сибіру й Туркестану, як колись „цариця Каська” переселила рештки Запорозької Січі на Кубань.

Щоб довести існування широкомасштабного плану русифікації, вистачить поцікавитися починаннями партії в найважливіших галузях: літератури та мови.

На XVI з'їзді Компартії „геніальний вождь” Сталін дослівно заявив: „Треба дати національним культурам розвинутися [...], щоб створити умови для злиття їх в одну спільну культуру

з однією спільною мовою [...]”. Слід тут сказати без жодних двозначностей і умовчань, що кінцевою метою національної політики, з приводу якої було стільки крику й галасу, є ліквідація першої та найважливішої відмінності: мовної. „Одна спільна мова” – це, очевидно, не українська, не грузинська, а російська мова, „мова пролетарського жовтня”.

Не зайвим буде коротко нагадати про процес отієї соціалістичної уніфікації на Україні, пам’ятаючи, що подібна політика застосовується скрізь, і що вона також була б застосована в Польщі, якби та належала до Союзу.

Перемир’я [советської Росії] з Польщею не принесло Україні миру. Ще тривала на півдні ліквідація [Петра] Врангеля, ще вся країна палала в вогні селянських повстань, [більшовики] добивали залишки махновщини. Починався страшний голод, який навесні 1922 р. спустошив цілі губернії, юрми збожеволілих, навіжених людей без сенсу й мети перли світ за очі, лишень подалі від порожніх, заражених хат із позабиваними дошками вікнами й дверима. Лютував тиф. На Північному Кавказі, в Ставропольському краї щодня розстрілювали по кількадесят осіб, хворих на сап.

У цих умовах уряд прагнув уникати нових приводів для невдоволення. Було дозволено українізацію. Українська культура, яку досі безжально душив царизм, почала дихати вільніше. Ця свобода була лише тимчасовою провокацією, покликаною зродити прихильність серед української еміграції та замилити очі Компартії України. Треба було перечекати. А прецінь уже тоді лунають характерні думки, поки що позбавлені офіційного штемпеля, хоча й висловлювані авторитетними особами. [Християн] Раковський писав: „Визнання української мови як офіційної могло б означати панування української буржуазії та куркульства”. Однак поки що нехай та „буржуазія” бавиться в українську культуру, аби лиш не звертала уваги на послідовну економічну й політичну уніфікацію з РСФРР.

Це почалося більш-менш у 1927 р., коли остаточно зникла фінансова автономія України. 1929 рік приніс злиття українських трестів і наркомзему УСРР. Відтак у стрімкому темпі відбувається уніфікація торговельних установ, кооперативів, комунального господарства, промисловості, юстиції тощо. Так упродовж кількох років було скасовано все, що давало українцям бодай подобу незалежності. Далі настала черга літератури та мови.

З літературою пішло найлегше. Найвидатніші поети ([Павло] Тичина, [Микола] Бажан, [Максим] Рильський) геть-чисто замовкли або звелися нанівець, відколи підпорядкування мілізні програмної агітаційності звело їх на шлях графоманії, [Микола] Хвильовий урятував свою честь і талант самогубством. Слідом за ним пішли [Микола] Стронський і [Григорій] Голоскевич. Кільканадцять літераторів розстріляли. Інші, в тому числі чільні комуністи [Володимир] Сосюра та [Юрій] Коцюбинський, опинилися за ґратами. В цих умовах на перший план висуваються стовідсоткові ортодокси, творці агіток, переважно українізовані євреї, скажімо, [Леонід] Первомайський, [Арон] Копштейн, [Віктор] Зісман, або жалюгідні графомани на кшталт [Ярослава] Гримайла, в інтерпретації якого поезія виглядає більш-менш отак (цитую за щоквартальником „Ми”): „Слава, слава робітництву, шефам нашим відданим. Та ще слава МТС і їх політвідділам”...

Боротьба проти української мови почалася одночасно з гучним процесом Спілки визволення України, тобто на початку 1930 р. На цьому процесі вперше було „демасковано шкідницьку, контрреволюційну діяльність” українських мовознавців у галузі термінології, синтаксису й орфографії.

„Нині відбувається виразна фашизація польської мови, націоналістична атака реакційних верств”. Хто це сказав і що це означає?... Цю геніальну фразу сказав тов. Фінкель, а означає вона, що процес спольщення багатьох термінів іноземного

походження є проявом реакції. Отож, якщо громадянин уникає слова „szlagier”, заступаючи його терміном „przebój”, то він не виявляє турботи про чистоту рідної мови, а фашизує її, опинившись у таборі націоналістів і реакціонерів.

Я навів цей дрібний приклад, щоб полегшити читачеві орієнтування в суті боротьби, яка триває на Україні в галузі мовознавства. Зусилля українців, скеровані на очищення мови від іноземних нашарувань, були визнані шкідницькою, петлюрівською, буржуазною, націоналістичною діяльністю. Адже переважна більшість іноземних термінів, які українці вилучили зі своєї мови, російського походження. Особливо дратує більшовицьких уніфікаторів, що шукаючи власних і зрозумілих кожному термінів, українські мовознавці апелюють до минулого, яке дихає „козацькою романтикою” і, як скаржиться тов. [Андрій] Хвиля, може розбудити мрії про „реставрацію буржуазної, куркульської, контушової, жовто-блакитної, націоналістичної України”...

„І ясно з того виходить, що зайшла засаднича зміна політики в українському національному питанні. Ведеться боротьба за наставлення освітнього апарату на русифікацію.

Чи тут можна мовчати?

Приходжу до переконання, що великодержавний ухил, російський шовінізм і „русотяпство” є в партії такі сильні, що треба мати на боротьбу з ними дуже сильні нерви.

А в мене їх нема.

Прощайте”...

Так напередодні самогубства написав друзям письменник Микола Стронський.

Це також документ нової, „соціалістичної” культури.

Цілком природно, що зіткнувшись із такими методами, нації, які перебувають під владою Комінтерну, з усіх сил борються перед натиском великоросійського шовінізму та організуються для вирішальної битви. Достатньою мірою про

це свідчать розміри репресій, застосовуваних на Україні, голод, зумисне організований кілька років тому для пригнічення населення, і врешті, безперервні депортації до Сибіру й на Соловки.

На Кавказі, де топографічні умови сприяють усілякій повстанській діяльності, в горах майже безугавно триває партизанська війна нечисленних груп, яка в певні періоди охоплювала увесь цей край. Місцева більшовицька преса переповнена звістками про напади „бандитів” і масові розстріли. Це дуже оригінальні бандити, які нападають винятково на видатних комуністичних діячів, працівників ГПУ, мільйонерів і державні об'єкти.

Етнічний сепаратизм, а точніше самостійницька діяльність, проявляється на Кавказі не тільки в цій безпосередній, революційній формі; запекла боротьба триває у всіх сферах, в тому числі в партійних організаціях. Звідси постійні чистки, звинувачення в прихованому націоналізмі, змушування визнати вчинені помилки та ухили. Партизанська війна, яка з великим успіхом тривала в 1930–1932 роках, засвідчила, що на членів партії годі розраховувати – щоразу траплялися випадки групового переходу чинних комуністів на бік повстанців. Злидні, зумовлені грабіжницькою політикою Москви, яка розглядає Кавказ як завойовану колонію, ще більше зміцнюють антиросійські тенденції. На всеазербайджанському з'їзді комсомолу в Баку молоді комуністи рішуче зажадали економічної самостійності, на що партія заперечила, що це неможливо, бо „призведе до політичної незалежності, себто, до розриву з російським пролетаріатом”.

Левову частку своєї діяльності партія змушена присвячувати боротьбі з націоналістичними ухилами. Українська „скрипниківщина” має свої аналоги в „махарадзевщині” в Грузії, „ханбудаговщині” та „ефендіївщині” в горах Кавказу, „ібрагімовщині” в Криму. Я підкреслюю той факт, що хреще-

ними батьками цих національних ересей були старі, заслужені революціонери на кшталт Скрипника чи грузина [Герасима] Махарадзе, які не бажали погодитися з уніфікаторською політикою псевдосоціалістичних шовіністів.

Тимчасом, коли на Кавказі кипить робота, спрямована на зміцнення російської окупації, майже мільйонна кавказька еміграція, розкидана по усій Європі та на Близькому Сході, організаційно гуртується й провадить помітну культурну та публіцистичну діяльність. Нещодавно відбулося непомічене нашою пресою, проте дуже важливе укладення угоди між представниками еміграції Грузії, Північного Кавказу та Азербайджану. Відтоді самостійницькі зусилля окремих націй Кавказу будуть тісно координуватися в ім'я загальнодержавного блага майбутньої Кавказької Конфедерації.

Прометейська проблема, проблема визволення націй, гноблених советами, не посідає в польській свідомості навіть стільки місця, як дрібний гданський скандал. Тимчасом для уважного спостерігача не підлягає сумніву, що власне там визрівають події, які можуть вирішальним чином вплинути на долю не тільки Європи, але й світу.

Нації України, Криму, Кавказу, Туркестану прагнуть до незалежності, а позаяк вони мають незламну волю її здобути, то рано чи пізно здобудуть. Успішна боротьба за свободу будь-кого з них автоматично призведе до звільнення решти. Росії доведеться повернутися до етнографічних кордонів і цілковито викорчувати зі своєї свідомості сни про імперію, яка займає шосту частину світу.

Але не це становить найважливішу частину питання. Туркестан є прабатьківщиною тюрків. Кавказ має значний відсоток тюркського населення в Азербайджані, окрім того, в Дагестані існують серйозні пантуранські тенденції. Врешті, Крим, невеликий край, населений киримли-мусульманами, природно шукає опори в тюркізмі. Водночас ми знаємо, що

в Туреччині пантуранізм висувається нині на перший план політичного життя. Його буйний ріст тимчасово стримує загальна політична ситуація в Туреччині, залежній до певної міри від советів. Але в той момент, коли Росія буде відтіснена на північ, ситуація докорінно зміниться, і ніщо не зможе зупинити злиття низки націй Близького Сходу в одну тюрксько–татарську федерацію. В подальшому підсумку це означатиме створення блоку держав із ісламською культурою, до якого мали б увійти Іран, Ірак та Афганістан. Це стало би потужною ін'єкцією динамізму для всього Ісламу та завдало смертельного удару європейському пануванню не тільки в Сирії та Аравії, але й у Північній Африці та Індії.

Така фундаментальна зміна політичної ситуації на Близькому Сході на багато років наблизила би мить цивілізування всіх народів Азії та вихід їх на світову політичну й культурну арену. Паназійські зусилля Японії здобудуть тоді потужного союзника на протилежному боці гігантського континенту. Європа собі того не усвідомлює, в кожному разі надмірної уваги цим дозріваним подіям не приділяє. Звикнувши ставитися до інших рас експлуаторсько–колоніальним чином, вона нічого не робить, щоб переламати сумну традицію, закладену ще корсарами, бандитами та мандрівними авантюристами, справжніми засновниками її заморської могутності та панування над світом.

Російський соціалізм мав досконалі шанси звільнити народи Азії та залучити їх у сферу сучасної цивілізації. На жаль, він їх змарнував, потім, ідучи слідами царського режиму, програв свою карту, і сьогодні в азіатській політиці постійно відступає перед японською експансією. Натомість у Європі існує лише один чинник, який бачить важливість обговорюваних питань і не відмовляється від діяльного втручання. Цим чинником є німецький фашизм. Відомі плани [Альфреда] Розенберґа є ніщо інше, як широкомасштабною

прелюдією до спроби надати зацікавленим націям допомогу проти Росії задля втілення власних націоналістичних намірів. Читаймо уважно *Mein Kampf*, джерело натхнення німецької політики. Якщо німецький меч і плуг справді розпочнуть свою експансію на Схід, слово *Mitteleuropa* стане тілом, Україна та Близький Схід опиняться в межах економічного, а слідом за тим політичного проникнення німецького імперіалізму. Польща в цьому випадку, як, зрештою, вся Слов'янщина, була би зведена до ролі передпокою Райху, васала, який би важив навіть менше, ніж колись князівство Мешка I.

Я не вірю, що фашизм здужає охопити Республіку [Польща]. Щоправда, численні факти свідчать про таку можливість, але це явище минуле, зумовлене тимчасовим браком великої ідеї. Вигріватися в дедалі згасаючих із часом променях легіонового ентузіазму – замало. Потрібна ідея. Оголошено конкурс на ідею. Тимчасом відбувається лавірування між фашистською Сциллою і советською Харибдою, навальний пошук твердої підстави.

Така підстава прецінь існує. Це неправда, коли кажуть, що соціалізові настав край. Настав край Другому Інтернаціоналові, бо той втратив революційний динамізм, став прекрасним спогадом літніх панів, сентиментальною рентою минулого. Стрімко настає край Комінтернові, позаяк своєю політикою він заперечує джерела, з яких вийшов, у хаосі індустріалізації втративши ідею свободи. Але це не соціалізм. Це нарости, які на ньому паразитують і зловживають його ім'ям. Істинний соціалізм – це свобода для кожної людини та кожної нації, це ненависть до усіх форм насильства. Це мирне співробітництво всіх націй, від найменших до найбільших. І не знизуйте плечима, що все це романтична фразеологія в стилі 1848 року. Не ховайте завчасу „Весну народів” у могилу, бо є чимало народів, які все ще її чекають, які ще досі не зазнали своєї весни. Ми самі в економічному та соціальному

сенсі перебуваємо десь у першій половині XIX ст. Отож, замість ховати живу й творчу ідею, може, краще захистити її від знахарів і узурпаторів? Від тих, хто забувають, що суспільство є лише засобом для досягнення мети, а метою, причому метою винятковою, є якнайбільша свобода особистості. Соціалізм – це не суспільство, яке спадає усім своїм тягарем на людину, а людина, яка визволяє свою особистість у соціальній площині. Питання та стосунки, обговорювані в *Капіталі*, стануть історичним спогадом, але ця фундаментальна істина залишиться і переживе усі доктрини.

Зазнаючи обстрілу з усіх боків, тиску фашизму, який є хворобливим спотворенням національної ідеї, та комунізму, який є злочинним спотворенням соціалістичної ідеї, ми не повинні піддаватися теророві жодної сторони. Все, що ми маємо далєбі цінного в нашій національній традиції та культурі, повстає проти насильства в будь-якій формі. Боронячись від нього, ми шукаємо союзників, і тоді до нас повертається наше старе гасло: „За нашу і вашу свободу”.

„Європа, – пише Ное Жорданія, – стоїть перед глибокою проблемою, складним завданням, перед питанням про життя її цивілізації; та цивілізація здобуде тривкі підстави тільки тоді, коли стане загальнолюдською цивілізацією, коли до неї увійдуть народи Азії. Схід і Захід у минулому не раз зустрічалися один з одним, але ці зустрічі були ворожими. Тепер це питання знову постало в світовому масштабі як необхідний засіб порятунку європейської культури. Апостолам цієї зустрічі егоїзм Європи не потрібен. Тільки на площині рівності та співпраці можливе зближення й створення єдиної загальнолюдської культури”.

Далєбі! Егоїзм Європи, егоїзм шовіністично налаштованих націй, егоїзм великого капіталу ще довго перешкоджатиме на шляхах, якими простують апостоли зближення та миру. Так виростає нова барикада. На чиему боці опиниться

Польща? І яка? Для Польщі без ідеї, Польщі вегетуючих злиднів і широко розлитої апатії, Польщі, яка важливість українського питання акцентує хіба тим, що вважає пограниччя притулком для всіх гатунків нікчем і голоти, Польщі сентиментального вчора, жалюгідного нині та незнаного завтра там немає місця. В змаганні, яке незабаром розпочнеться, вирішальною буде сила. Сила ідеї насамперед.

Джерело:

Za naszą wolność i waszą

„Wiadomości Literackie”, 1936, № 38 (6 IX), s. 1.

КУДИ МИ ПРЯМУЄМО В ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ СТОСУНКАХ?

Від бездумності до катастрофи
(Відповідь № 7 на анкету)

Куди ми прямуємо в польсько-українських стосунках? Гадаю, що сформульоване таким чином запитання навіть найменшою мірою не відповідає дійсності. Суть справи полягає в тому, що ми взагалі нікуди не прямуємо, не маючи не лише програми, але навіть елементарної обізнаності щодо проблеми. Ми дозволяємо історичним випадкам підхоплювати нас і очікуємо, коли прийде хтось третій, щоб вирішити ситуацію в ім'я власних національних і державних інтересів. Навіть найчорніший песимізм може тут представити доволі красномовні аргументи. Адже не те найгірше, що уряд чи воевода мають помилковий підхід до питання, – трагедія починається тієї миті, коли ми стверджуємо, що суспільство взагалі не має жодного підходу, жодного ставлення до української проблеми. Це питання, яке безперечно належить до найважливіших, а в історичній перспективі, хтозна, чи не найважливіше, постійно й надалі усувають на маргінес суспільного зацікавлення. Минуле, культура та устремління сорокамільйонної нації, яка мешкає по сусідству, є для нас явищем вельми екзотичним. Крім жменьки фахівців і людей доброї волі, ніхто в Польщі нічого про українське питання не знає. Читач націоналістичних, Господи збав, видань, знає тільки те, що є на Волині негречний воевода [Генрик] Юзевський, якого слід якомога швидше забрати з Луцька, бо він не підтримує національну партію.

Решта зробиться сама.

Там, де панує бездумність і байдуже неучтво, завжди найбільшим успіхом втішається програма, яка лестить закоренілим навикам і прагненням. За цих обставин приходять політики, чий погляд не витримують найменшого зіставлення з дійсністю, і є докладним запереченням повсякденних фактів. І кажуть, що українського питання взагалі не існує. Бо що то, до дідька, за питання, коли оті русини тільки внаслідок інтриг колишніх окупантів і зусиль масонів не хочуть стати поляками. Вистачить їм це пояснити, якщо ж забракне очевидного поступу, вдається до педагогічної допомоги адміністрації, а в найнагальніших випадках – до кількох зразкових пацифікацій, і наша узяла. Панове [Єнджей] Гертих, [Юліуш Каден-] Бандровський, [Тадеуш] Глюзінський – і скільки їх там ще отих бездумних підбурювачів і без того вже достатньо збаламученого суспільства, провадять роботу, яка в результаті призводить до нової Хмельниччини. Слід сказати собі одне: псевдореалізм наївно усвідомленого націоналізму на околицях при загальній байдужості до українського питання – це все одно, що поставити хрест на п'яти південно-східних воєводствах. Доволі часто можна почути пиндючну фразу, що якби не ідеологія дмовщини, яка поволі проймає всю націю, Польща була би нині якоюсь федеральною дивовижею, а не національно згуртованим організмом. Не кажу вже про невинуватий оптимізм, породжений отією „згуртованістю”, запитаю лишень, що ідеологи з-під прапору [Романа] Дмовського збираються вчинити з українцями тоді, коли ті однак упруться і не захочуть піддатися колонізації. Тоді залишаться тільки два шляхи: або організувати якийсь масовий *exodus* українців з Польщі, як свого часу вчинили турки з грецькою людністю Леванту, або зректися раз і назавжди всіх теренів з перевагою української національності. Це, принаймні, логічно. Є ще й третій шлях, про який, зрештою, уважний читач може дещо вичитати між

рядками в деяких публіцистів, а саме: нидіти й далі в сучасному безпрограмному балагані та гречно чекати, аж поки більшовики тимчасом винищать до ноги своїх українців. Це далєбі змінило би ситуацію докорінно. Звідси парадокс: вороги комунізму є водночас прихильниками його перемог на Наддніпрянській Україні, прихильники польських імперіалістичних гасел не можуть і не хочуть погодитися з думкою, що існує можливість, чи навіть потреба ліквідувати російський імперіалізм.

Якщо ми питаємо пересічного громадянина про українську проблему, то майже завжди отримаємо таку боязку відповідь, що авжеж, чому б ні, незалежність – це річ дуже гарна, от тільки Польщі це не окупиться, адже як тільки виникне незалежна Україна, наші південно-східні околиці тяжітимуть до неї. Така постава найбільш поширена і, годі заперечувати, найбільш послідовна. Автори й прихильники такого аргументу висувають його, забуваючи, що російський імперіалізм не відмовився і ніколи – доки існуватиме – не відмовитися від східних околиць Польщі. Якщо ми не хочемо мати українських націоналістів, то матимемо паліїв і убивць із КПЗУ. Прошу поміркувати, що краще!

Підсумкова теза мала би звучати приблизно так: якщо поляки (не уряд, уся нація!) не зрозуміють тієї простої істини, що історія сплела долі України та Польщі в нерозривний вузол (в геніальних словах Шевченка: „Польща впала, /Та й вас задавила” – можна з успіхом змінити послідовність подій) і упіймаються на липучу стрічку наївного псевдореалізму „ендеків”, ми вдруте змарнуємо наші шанси на Сході Європи, як уже колись змарнували в боротьбі проти зростаючого московського імперіалізму, і не втримаємося не тільки в Дубні чи Острозі, але й у Тернополі та Львові. Сучасна політика ховання голови в пісок та заколисування самих себе вигаданими казочками провадить семимильними кроками до ката-

строфи, яку Владзімеж Бончковський назвав новою Хмельниччиною. Є й такі політики, які вважають, що прихід отієї Хмельниччини дасть польським національним інтересам вирішальну перевагу, оскільки тоді постане нагода і можливість застосування проти українців найрішучіших заходів, *vide* пацифікація 1930 року. Вони, звичайно, мають усі підстави тішитися. Те, про що вони мріють, ближче, ніж вони могли би сподіватися.

Джерело:

Dokąd zmierzamy w stosunkach polsko-ukraińskich?

„Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 1937, nr 34 (225), s. 377–378.

НА МАРГІНЕСІ ДИСКУСІЇ – АНКЕТИ

Внаслідок війни відбулося відродження кількох великих європейських імперіалізмів, різного, зрештою, типу й походження. Скажімо, расистський, націоналістичний імперіалізм Третього Райху істотно відрізняється від історіософського імперіалізму фашистської Італії, яка свої права на загарбання та панування намагається легітимізувати посиланнями на традицію Стародавнього Риму та його культурного обширу в межах благословенного *Pax Romana*. Італійський імперіалізм, отож, задуманий набагато серйозніше й послідовніше. Цим зумовлена також відсутність у нього глузливих помислів у ставленні до християнської релігії, попри не найкраще співіснування з Ватиканом. Ще іншим є советський імперіалізм. Той останній, після багатьох блукань і ідеологічно-тактичних ламанців став остаточно тим, на що був закроений відразу, – розширенням колишньої бази царського імперіалізму, нині вже невідповідного вимогам моменту, а тому недостатньо еластичного і справного. Той, хто перебував у Росії під час війни з Польщею, пам'ятає рясно підшитий імперіалізмом патріотичний ентузіазм на звістку про наближення до Варшави. Зрештою, ще раніше, під час громадянської війни, „єдінонеделімческіє” і „собирательськіє” тенденції активізували не тільки білих, але й більшовиків. По суті справи, обидві сторони прагнули досягти різними шляхами одну й ту ж мету, себто відбудувати імперіалістичну „Всеросію”. Коли під час уже повної паніки та безладного відступу Денікіна в грудні 1919 року були узяті в полон два червоні льотчики, до речі, колишні царські штабс-

-офіцери, вони показали на допиті, що „на тилах, особливо у Великоросії, прокидається національне почуття й задоволення тим, що ослаблена Росія знову збирається до купи, без огляду на важкі зовнішні та внутрішні умови і без допомоги чужинців”. Одвічний „собіратель землі руской” Іван Калита прийшов цього разу під червоним прапором і з соціалістичною фразою на устах. Сутність його діяльності від того не змінилася, звісно, ні на йоту.

* * *

Коли, спостерігаючи за розвитком чужинських імперіалізмів, найчастіше вороже до нас налаштованих, ми застановляємося, якої форми повинен набути і в якому напрямку має скеруватися польський імперіалізм майбутнього, перед нами одразу постають східні питання, на чоло яких висувається, звісно, українське. Не тому, що так подобається тим, кого глупота [польських] псевдонаціоналістів охрестила „українофілами”, а тому, що через розмір території країни та численність цієї нації воно найважливіше й найтісніше пов’язане з нашим внутрішнім життям. Це вже прописна істина – і аргументувати цю прописну істину на шпальтах часопису „Biuletyn [Polsko-Ukraiński]” не варто. Проте, нечисленна жменька обізнаних публіцистів далі править своє, а понад двадцятимільйонна нація – своє. Важко уникнути найчорнішого песимізму, коли публіка достоту нічого не знає про справи, які є питанням життя та смерті. Упродовж багатьох років на шпальтах кількох часописів водно повторюється одне й те саме, а прецінь зусилля ці найвиразніше марнуються. Йдеться про те, що кардинальні істини щодо політичної ролі Польщі в Східній Європі, ролі, виконання якої, або можлива відмова від її виконання, стане визначальним, можливо, навіть для питання про державну незалежність, не проникають у свідомість народу, і досі ніщо

не свідчить про те, що вони туди хутко проникнуть. Суспільний організм отруєний токсинами вузького, короткозорого націоналізму, який виміщується на об'єктах тимчасовості, націоналізму, для якого типово споживацька, а отже безплідна, хижа захланність є самоціллю, а патріотизм – каталізатором сліпої, безглуздої ненависті. За цих умов найпростіший і на „ура!” – шапками євреїв закидаємо – антисемітизм робить кар'єру, а чітка й свідомо політична думка взагалі не досягає адресата. Зате споживач читає щоденні газети, які зазвичай або не пишуть про найважливішу в Польщі тему, або виступають розсадниками благочестивої теорії про національну однорідність держави та герольдами задумів про нищення етнічних груп. Спочатку мене дивувало, що дискусія, яка точиться на шпальтах часопису „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, не викликала належного відлуння в щоденній пресі. Проте згодом я виснував, що все гаразд – інакше й бути не могло. Преса, а слідом за нею й суспільство, не в змозі провести таку дискусію, позаяк їм взагалі нічого сказати з приводу українського питання, адже вони не знають ні минулого України, ні історії (неспотвореної!) польсько-українських відносин, не кажучи вже про українську культуру та її вирішальні настанови й тенденції. На роль єдиних інформаторів широкої польської громадськості претендують сьогодні видання, що бачать українське питання лише в аспекті гайдамаччини і загроз польським матеріальним активам. Вулична історіософія нині є хлібом насущним польського читача. Виховане таким чином суспільство не хоче змиритися з тим незручним фактом, що українська нація усе ж існує.

* * *

Нижчепідписаний є рішучим ворогом антисемітизму в сучасній його постаті – „єндецькій”. Адже антисемітизм, збагнута настільки поверхово й нагально, як це зазвичай діється нині,

надто винятково, а тому й шкідливо зосереджує увагу тільки на одному, не найважливішому відтинку і не дозволяє суспільній енергії скеруватися в інших, набагато важливіших, напрямках. Єврейське питання неможливо вирішити негайно, як це здається багатьом наївно мислячим примітивам. Неминуча боротьба на цій ділянці ще довго залишатиметься притичиною. Ті, хто хочуть знищити інші меншини, а передусім українців, ризикують завдяки цьому стрімко розширити фронт боротьби. Прихильники національно однорідної Польщі, Польщі, яка поступово поглинає та денационалізує свої слов'янські меншини, послідовно ведуть до того, щоб розв'язати безпардонну боротьбу проти десяти мільйонів власних громадян. Яку енергію слід визволити, щоб у цій боротьбі не лише перемогти, але й узагалі її провадити! І немає іншої ради чи способу політикові, який наважиться вести таку боротьбу, – доведеться пошукати чиєїсь допомоги ззовні. Отож, боротьба з українцями можлива, проте вона призведе до позитивних результатів тільки в разі укладення угоди та досягнення порозуміння з советською Росією. Це аксіома, яка не підлягає дискусії. Так само чинили щодо Польщі учасники її розподілів. Союз із Москвою – це послідовний результат програмної українофобії. Хіба що знайдуться наївні, які повірять, наче проведення незалежної державної політики можливе в вогні безугавної боротьби з третиною власних співгромадян.

* * *

Тож як виглядатиме ситуація в разі продуманого й послідовного втілення антиукраїнської програми? Союз із Росією – це перше. Загострення стосунків із Німеччиною – це наступний неминучий наслідок. В результаті Польща стане російським авангардом у боротьбі східного імперіалізму проти імперіалізму німецького. Ото весела перспектива! Адже відомо, що

перемога будь-якої сторони буде однаково небезпечною для польського суверенітету. У кінцевому підсумку все зводиться до таких альтернатив: або угода з українцями і власна самостійна політика на Сході, або ж боротьба з ідеєю незалежної України, на позір у союзі, а насправді під протекторатом Москви. Третього варіанту не дано. Українське питання є тут водночас настільки важливим, що без його вирішення годі втілити інші завдання, які стоять перед польською політикою: захист від зовнішнього проникнення до балтійських країн, втягнення в західноєвропейську орбіту тих націй, які нині перебувають під важкою рукою Москви, врешті, активна участь у подіях в наддунайському басейні з виходом на Балкани. Ці великі можливості ми поки що марнуємо.

* * *

Політику, яку провадить певна нація, не детермінують винятково матеріальні явища. Найчастіше вирішальною виявляється соціальна психіка, і саме вона в переломний момент визначає той, а не інший напрямок. Покоління тих, хто нині керує, і тих, ким керують, успадкували від невеселих політичних трапунків минулого лякливість і брак широких перспектив. Нашим ініціативам притаманний ідейний мінімалізм, чиновний бюрократизм перестав бути методом і піднісся до ранги принципу, демократичні навички йдуть у парі з дивовижною схильністю зважати у всьому на т.зв. значущі фактори. Дуже багато говориться про скорочення польського елемента на пограниччі, а локальна преса патетично волає до адміністрації, що не йдеться вже про нищення українців, а бодай про те, щоб не нищити самих поляків. Я не збираюся тут стверджувати, яким є фактичний стан, мені йдеться про своєрідний підхід до завдань державної адміністрації. Чимало поляків вважають, що факт їх польського поход-

ження зобов'язує адміністрацію вирізняти їх у всьому і підтримувати, тобто призначати нижчі податки, надавати низку пільг, а водночас переслідувати українську меншину. Коротше кажучи, польську ідентичність на окраїнах має плекати не поляк, який закорінений у терені й живе в згоді з іншомовним сусідом, а секвестратор, поліціант і судовий виконавець. Національно-культурне проникнення мусить бути спонтанним і не може вдаватися до примусу. Таке проникнення може чинити нація, але його не здійснить адміністрація за наказом згори. Це слід собі згадати. Сьогодні на пограниччі панує нечуваний хаос у морально-звичаєвій царині. Один молодий публіцист, який узяв участь у опитуванні часопису „Biuletyn [Polsko-Ukraiński]”, слушно звернув увагу на безпрецедентний спад культурного рівня на пограниччі, його деградацію в усіх аспектах: політичному, соціальному, моральному. Ми не робимо нічого, щоб протидіяти цьому страхітливому стану справ, нещодавні події в центральній Малопольщі, власне на стику польського та українського елемента, виразно свідчать, до чого ми прямуємо семимильними кроками. А прецінь саме тут відкривається найбільш вдале поле для польської культурної роботи, власне тут варто би докласти зусиль, спрямованих на втягування в орбіту польської культури широких мас, які зазнають тепер „небезпечної плутанини найпростіших понять, як от держава, нація, релігія, право власності”. Проте, щоб провадити таку культурну роботу, слід відмовитися від переконання, буцім на південно-східних землях українці є обтяжливим квартирантом, якого треба якнайшвидше денаціоналізувати, а перш ніж це трапиться, переслідувати й зневажати.

* * *

Я розумію, що ці уривчасті зауваги не вносять на шпальти часопису „Biuletyn [Polsko-Ukraiński]” нічого суттєво нового.

Але що вдієш, коли в сучасній Польщі дискусія про найвагомішу польську проблему точиться в вузькому колі, не викликаючи широкого відгуку й зацікавлення, що в Польщі відсутня преса, яка б забажала присвятити місце й час українському питанню.

Це сумно, це свідчить про втрату політичного інстинкту, про те, що наш „націоналізм” зійшов на манівці, які в жодному разі не провадять до величі й могутності Республіки.

Джерело:

Na marginesie dyskusji – ankiety

„Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 1937, nr 38 (229), s. 427–429.

МЕТОДИЧНЕ БЕЗУМСТВО

Колись, через багато років, історик буде з подивом придивлятися до лінії розвитку нашої політики в українському питанні упродовж минулих двадцяти років. Із перспективи часу він тим суворіше оцінюватиме наше покоління, чим більш гіркими будуть плоди його самогубної та руйнівної для могутності Республіки політики. Те, що діється на одному з найважливіших відтинків нашого державного життя, заслуговувало би гамузом на назву божевілля, якби, на жаль, це божевілля не було таким „методичним”.

Це дивує. Адже, врешті, існує певна межа, перед якою спиняється навіть людська дурість. Багато часу й зусиль було змарновано, щоб довести, яке ж то невігластво панує в суспільстві, наскільки ми не знаємося на українському питанні та всіх його аспектах: політичному, економічному, історичному, культурному. Свята правда! Але те, що починає діятися в Республіці [Польща], годі вже витлумачити тільки невіглаством. Занадто багато в усьому підозрілої послідовності, занадто багато, як я вже сказав, методичності, яка зумовлює той факт, що окремі нитки, здавалося б, вільні й непов'язані між собою, сходяться в одному центральному пункті.

Де причина, де джерело цього стану справ, коли те, що могло би стати основою польської моці, дати нації великі перспективи для розвитку, вирвати зі сну її динамічні сили, привнести в її життя конструктивний і творчий елемент, – все те, що могло би започаткувати справжню велич, обертається нам на шкоду, анархізує внутрішнє життя, озброює громадян

проти громадян, послаблює наш потенціал і нашу національну й державну динаміку. Ми справляємо нині дивне враження нації, яка, маючи справу з розіграшем, здатним вирішити її долю, озиряється довкола з надією: „може ще когось вдасться проти себе мобілізувати”?

Українське питання в Польщі тісно пов'язане зі справою незалежності України, яка входить нині в якості завойованої території до складу Російської імперії. Це, здавалося б, незворушне твердження пояснює багато, якщо не все. Впровадження конструктивної думки в польсько-українські стосунки негайно скерує увесь український національний актив „проти Росії, і винятково проти неї”. Крім того, перебіг подій піде тоді в такому напрямку, що польська політика муситиме стати послідовно „антиросійською”, як у 1919–1920 роках.

І тут власне починається безсмертне гамлетівське *to be or not to be*... тих усіх, хто може би в принципі нічого проти українців не мали, якби не... „единая, неделимая, великая”! Сто п'ятдесят років неволі не минулися марно, російські спокуси не вивітрилися з польської психіки. Іноді це проявляється виправданим, зрештою, замилюванням до російської літератури, іноді виходить на поверхню після кільканадцяти келишків: „с вином мы родились, с вином и помрем!”... іншого разу проявляється вперта віра в могутність імперії „от стен недвижного Китая до потрясенного Кремля”, в могутності, якої не здолають пекельні брами якоїсь-там хохляцько-прометейської інтриги. Тривкість і цілість неподільної Росії люди цього покоління сприймають як непорушні аксіоми, тож не дивно, що „мазепинський сепаратизм” їм не до вподоби. „Цим також зумовлена їхня убивча постава в українському питанні, а їхнє вперте невизнання великої нації є тільки відлунням і наслідком ширшого санкт-петербурзько-російського світогляду”.

Двадцять років незалежності, стільки декламацій, стільки слів, а вистачить шматка жовто-блакитної „бинди”, щоб з-під державотворчого фартушка виліз старий *hoto moscus* – „імперський человек” з всеросійською церковною банею на чолі.

В їхніх головах переливаються помії відбракованого слов'янофільства минулого століття, плавають євразійські висівки імлістих легенд про старшу сестрицю, вони не уявляють собі Європи без мідного вершника, в тіні якого вилупилося стільки красивих, курячих снів на лисих головах псевдо-державних мужів. Національні питання? – Визвольні прагнення поневолених народів? – Авжеж, авжеж...„Ты помнишь ночь над спящею Украиной” – „тиха украинская ночь”... „чуден Днепр, когда вольно и плавно”... „ты знаешь степь, где с Русью бились ляхи”... Незабутні слова й незабутні часи. Така вона, багатолітня історія антиукраїнської гикавки, котру благословлять з небес усі імперські примари.

Тож не дивно, що піднімаються упирі, що ростуть, наче гриби після дощу, загони фахових Могортів, які прагнуть „отличиться”, що провокується польсько-українська ненависть навіть на тих відтинках, де її раніше не було, а тут і там починає страшити клятої пам'яті тінь Євлогія [Георгієвського].

Ви, любі слов'янські брати, душіть малоросів у Києві, а ми будемо ліквідувати своїх русинів у Львові, і так спільними силами ми врятуємо польсько-російський кордон, близьке сусідство, любов і співжиття! – А потім разом на „германца”, лукавого і дуже ласого до херсонських кавунів.

Хто ж тим невільника́м всеросійського комплексу приходить на допомогу й на порятунок? – Та хто ж би, як не демократія, не ліві, не пацифісти й революціонери, не всі ті, для кого похід проти Італії на захист негуса був би актом міжнародної справедливості, а допомога, надана Україні, звичайною капіталістичною інтервенцією.

Не слід гуртом підозрювати лівих у зловмисності. Значною мірою вони також жертви російського комплексу; хіба що в цьому випадку лялька „единой и неделимой” не виступає вже в „екатерининском” роброні, а носить на голові фригійський ковпак і бурмоче крізь сон цитати з *Капіталу*.

Сучасна реальність у державі, де будується, чи вже побудований соціалізм, не надто захоплює наших демократів і пацифістів. Московські процеси, інші явища того ж типу значно знизили емоційну температуру. Втім, це не означає, що Росія вже не є улюбленицею лівих, що розчарування сягнуло далеко вглиб, що Москва перестала бути бальзамом на рани для всіх правовірних шанувальників Карли Марли вкупі з прибудовами. Московські процеси дійсно були міцним горішком, але навіть тоді діалектична „смекалка”, по-нашому кмітливість! Задавнені світоглядні геморої не зникають так легко! Присяжний марксист міркує так: далєбі, Росія переживає сьогодні певні потрясіння, період бонапартизму, але... Оце „але” вирішує все. Як і колись, російський народ є носієм ідеї майбутнього, в російському тиглі відбувається дивовижний експеримент, результатом якого буде нова людина, Росія взяла на себе тягар закріплення соціалізму, тож, чи так уже й важливо, що „тимчасово” трапляються певні непорозуміння й внутрішні чвари?

„Попри усі застереження й сумніви, ліві й демократи все ще зберігають уперту віру в місію Росії та велику роль, яку вона згодом відіграє”. Тож чим, у порівнянні з такими блискучими перспективами, є самостійницькі прагнення якихось там українців, котрі не тільки балакають наріччям, що незрозуміло бринить у вухах читачів великого [Льві] Еренбурга, а до того ж демонструють фашистські тенденції та звеличують Петлюру, „знаного організатора єврейських погромів”. Завойованим Москвою націям не вільно прагнути до незалежності, бо це могло би послабити споруджуваний соціалізм, чого

не допустить увесь світовий пролетаріат. Грузинським повстанцям у 1924 році начебто допомагав [Генрі] Детердінг, і цього вистачить, щоб відмовити Грузії в праві на незалежність. Формула звучить коротко й ясно: реалізація самостійницьких прагнень України, Кавказу, Туркестану послабила би Росію, а відтак і антифашистський фронт. Все решта неважливо. В такий спосіб демократичний і лівий табір власне в ім'я демократії, власне заради ідеалів свободи санкціонує рабство цілих націй і їх щоденне конання під московським чоботом*.

Старе польське гасло – „За нашу і вашу свободу” – майорить нині на комуністичних прапорах над Ебро і Тахо; те ж гасло, кинуте на стежки, ледь зарослі травною після проходження військ Юзефа Пілсудського, бринить ненависно, наче фашистська побудка. Російський комплекс страшить і тут, усі струмочки зливаються в єдиному „русском море”, магічне коло замикається, соціаліст зустрічається з ендеком, посполите рушення добровольців, „які з власного натхнення працюють на користь російських національних інтересів”, охоплює дедалі численніші лави.

Пацифісти всіх станів, національностей і темпераментів – ось резервна лінія цієї армії. Істеричний страх перед війною йде тут у парі з заплющенням очей на існування роз'ятрень, котрі до цієї війни мусять рано чи пізно призвести. Нащадки

* Варто звернути при нагоді увагу на „проукраїнські” тенденції, які демонструють, чинамагаються демонструвати деякі молоді демократичні видання. Цікавий казус трапився нещодавно у зв'язку зі статтею [Романа] Гучвановича [псевдонім Геннадія Которовича. – прим. перекл.] про [Симона] Петлюру, опублікованою в часописі „Orka”. Львівські „Sygnały” пером п. [Константи] Ансельма атакували часопис „Orka” надзвичайно гострим чином (див. „Biul. P. Ukr.”, nr 269, *Demaskujęca się demokracja*). Редактор часопису „Orka” відповів так само гостро, на що „Sygnały” відреагували звинуваченням у „донощицтві”. Чергової відповіді редактора журналу „Orka” ми вже не дочекалися, позаяк за той час „за власним бажанням” і „з особистих причин” він перестав бути редактором. Дуже повчальна історія! [прим. Ю. Лободовський].

тих, хто молився за „всезагальну війну”, „за орлів і національну зброю”, не хочуть і чути про українське питання, вловивши в ньому загрозу для миру. Саме ті, хто ганять [Юзефа] Пілсудського і досі знизуючи плечима, коли йдеться про київський похід, саме власники мізків, проїдених діалектикою, ладні підпалити увесь світ в обороні [Ернста] Тельмана, але відмовляються пожертвувати бодай краплю крові на благо української незалежності.

Пацифізм, демократія, соціалізм – які ж то гарні гасла мобілізують на захист імперії! Сотні тисяч послів з власного вибору ефективно представляють московські національні інтереси. Чи не в тому власне криється таємниця тривкого існування камери жахів, яку називають російською федерацією?!

* * *

Коли менталітет значної частини суспільства проїдають комплекси цього типу, коли невігластво створює благодатний ґрунт для їх подальшого розширення, зацікавленим чинникам не важко ловити рибку в каламутній воді та паралізувати національну свідомість. Нещодавно розійшлася ідіотська нісенітниця про мільйони, кинуті німцями на українську роботу в Польщі. Відколи забракло небіжчиці Австрії, головна рушійна сила всіх об'яв українського життя перенеслася в свідомості наших простаків до Берліна. Розвертаючи не сенс, а напрямок цієї чутки, запущеної якимось спритним дияволом, і повторюваної бандою дурнів, можна було би стверджувати, що оті міфічні гроші пішли на фінансування україножерних „кур'єрів” і „експресів”. Адже немає сумніву, що наступ ненависті, відновлений нещодавно з подвоєною силою, має на меті далекоюсяжне ослаблення польської держави. Тому важко не говорити про зовнішню й ворожу нам інспірацію.

Божевілля – так, ось слово, яке найкраще вловлює суть справи. Але – і тут я повертаюся до відправної точки своїх міркувань – „занадто багато в цьому божевіллі методичності, занадто воно послідовне”. Ми провадимо політику самогубців, але хтось зацікавлений спостерігає за нами, щоб рука самогубця не зупинилася на півдорозі, щоб вона завершила призначене їй завдання. Справді, пора бити тривогу!

[Підписано псевдонімом: Стефан Курилло]

Джерело:

Metodyczne szaleństwo

„Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 1938, nr 33 (272),
s. 354–355.

НАПЕРЕДОДНІ РОЗВ'ЯЗАНЬ

I.

У 1938 році Європа увійшла в період, який історія можливо назве колись періодом уникнення світової війни. Досі ще ніколи з такою виразністю не вимальовувався поділ на держави, зацікавлені в збереженні „status quo”, і країни, наддержавний сенс існування яких підштовхує їх до перегляду існуючого стану справ.

Невблаганна історична необхідність штовхає Польщу в лави ревізіоністських держав. Це не означає, що польський ревізіонізм ставить перед собою загарбницькі завдання й цілі, що можливе коригування кордонів мало би значно й безумовно збільшити площу Республіки [Польща]. Тільки політичні фантазери можуть у сучасному становищі мріяти про значне розширення кордонів польської держави, за винятком вищезгаданого коригування на деяких ділянках. Польський ревізіонізм полягає, отож, у чомусь іншому, ніж механічне розширення держави, а саме, в такій трансформації політичної мапи Центрально-Східної Європи, щоб новий уклад сил дозволив нам на сто відсотків скористатися можливостями, зумовленими нашим геополітичним розташуванням і нашою ключовою культуротворчою позицією в Східній Європі.

Політична географія Європи виглядає приблизно так: на півночі й заході держави, зайняті стрижкою купонів від давніших переваг і минулих перемог, – ці держави сьогодні більш-менш представляють історично оборонний табір і не виявляють охоти до хрестових походів і завойовницьких авантур. На відміну від них, Німеччина й Росія є потужними

Юзеф Лободовський – світлина Людвіка Гартвіга

державами, які прагнуть (щоправда під різними прапорами та вдаючись до різних методів) панувати в Європі та у світі. На балтійсько-чорноморській платформі, яка відокремлює ці дві моці одну від одної, опинилося багато народів і племен із різним минулим, культурою, економічною структурою і політичними устремліннями, часто навзаєм суперечними. Польща виходить серед них на перший план і завдяки її площі й населенню, і через найвищу щільність невралгічних пунктів.

Отож, розташування, плюс власні національні інтереси, плюс ягайлонсько-баторіанські традиції, диктують Польщі необхідність організації та збільшення динаміки багатонаціональної платформи між Понтом і Балтикою задля стримування стихійного тиску і зі Сходу, і з Заходу.

Постає запитання, чи можливо цю мету досягнути при розгортанні одночасного наступу Німеччини та Росії? Приклад Чехословаччини є достатнім аргументом на користь негативної відповіді. Проникнення польської конструктивної думки в басейн Дунаю і на Балкани неможливе до того часу, поки Німеччина та Росія притягуються одна до одної, наче два протилежні полюси, потужно заряджені електрикою. Можливість нового Рапалло, чого ми не повинні виключати, звичайно, погіршує несприятливе для нас становище. За цих умов тільки нейтралізація однієї з потуг, Німеччини чи Росії, відкриває дійсно позитивні перспективи. До завдань порівняно простіших – що не означає простих! – належить нейтралізація Росії, яка не представляє ні національного, ні психічного моноліту.

Звідси вже один крок до формулювання наступної тези: „зміцнення балтійсько-чорноморсько-адриатичної платформи, а отже й Польщі, і ефективне протистояння в майбутньому дедалі зростаючій могутності Німеччини обумовлено передусім розділенням російської імперії на низку незалежних національних організацій”.

Послідовність тут виразна. Спершу слід ліквідувати Росію в її сучасному імперському вигляді, а відтак повернутися фронтом на захід у випадку його агресії. У світлі цих висновків розділення Чехословаччини стає не чим іншим, як лише першим кроком на шляху до ліквідації євразійського московського кошмару. Новий потенційний Грюнвальд неможливий, доки завжди актуальна загроза нападу *на Аршаву* зв'язує польські руки; ця загроза існуватиме вічно, якщо ми не розрубаємо її мечем. Тому польський ревізіонізм – це незалежні Київ, Тбілісі, Самарканд, а в подальшій перспективі потужний балтійсько-польсько-чесько-угорсько-румунський блок, який усуває загрози для нас зі сторони *Mittelleuropу* від Гамбурга до... Багдаду.

З подібною поставою не має нічого спільного жодна фобія чи філія; обираючи ревізіоністський табір, ми маніфестуємо свою волю до чинного втручання в справу перебудови державних кордонів у Центрально-Східній Європі, але сьогодні наші союзники завтра можуть стати навпроти нас, готові до війни, і „*vice versa*”. Адже в політиці не буває вічних друзів і незмінних ворогів, постійне одне: історичні національні інтереси, і ці останні підказують нам, що джерела польської могутності б'ють на Сході, що, коли ми зможемо сьогоднішній, дуже несприятливий для нас баланс сил у Східній Європі змінити, то ми значно зміцнимо свої позиції в басейні Дунаю і матимемо шанси на урівноваження зростаючого німецького потенціалу.

II.

Чехословаччина стала нашим природним ворогом, а тимчасом Чехія без меншин є нашим природним союзником. Цей позірний парадокс пояснюється дуже просто. Невеличка й оточена з трьох боків німецькими територіями Чехія мусить цілком природним чином шукати гаранта свого незалежного існуван-

ня в набагато сильнішій Польщі, з якою водночас не матиме якихось істотних конфліктів. Натомість „Чехословаччині”, встромленій неприродним, штучно склеєним клином між Польщею та Угорщиною, доведеться шукати союзника, насамперед у Росії, яка була би зацікавлена в утриманні бази своїх впливів у Центральній Європі. Помиляються ті, хто вважають, що проблемою Чехословаччини є переважно Судети. Ні Польща, ні Угорщина, які чудово оцінюють німецьку небезпеку, „не зацікавлені в краху власне Чехії”, а їхні ревізійні постави були зумовлені існуванням словацько-ужгородського клину, причепленого до Чехії внаслідок прозорих політичних комбінацій і всупереч здоровому глуздові та геополітичній логіці.

Дражливість словацького питання полягає в пам'ятній іще мадяризації Словаччини, яку колись провадив Будапешт. Але це питання неістотне; значний поступ у процесі національного самоусвідомлення серед словаків, мабуть, виключає можливість національного нищення угорцями; зрештою, саме об'єднання мусило би відбутися на засадах автономії, якої [словаки] безуспішно добивалися в Празі.

Зі словацьким питанням тісно пов'язане питання Закарпатської Русі.

Українська громадська думка мала би прихильно поставитися до сучасного історичного моменту, оскільки, як я вже вказав раніше, „ревiзiя сил у Центральній Європі є, поза всяким сумнівом, прелюдією до далекосяжної ревiзiї стосовно Східної Європи, а отже наближає одним раптовим поворотом день виникнення незалежної України на берегах Дніпра”. На жаль, справу ускладнює постава українців у закарпатському питанні, адже вони заперечують проти приєднання Закарпатської Русі до Угорщини. Очевидно, не можна відмовити українцям цілковитої слушності, коли вони висувають протиугорські аргументи, згідні з їхніми національними почуттями. Адже українці загалом не сумніваються, що приєднання Закар-

патської Русі до Угорщини було би практично рівнозначне з далекою мадяризацією, а в будь-якому разі означало би ліквідацію існуючих форм національного життя і запобігання їх створенню в майбутньому.

Натомість, безспірною здається постава щодо загального врегулювання чехословацької проблеми. Українська національна діяльність повинна підтягуватися до тих лав, які напрямом свого походу скеровують на схід; тому здається, що найважливішим питанням для української політичної думки є поглиблення національної руїни на советській Україні. Щоправда, останнім часом серед певних груп української громадськості починає переважати оптимістичніше переконання, наче ситуація на Наддніпрянщині не така лиха, як про неї зазвичай досі писали й говорили, але поки що складно записуватися до лав прихильників цього „оптимізму”.

Українці цілком слушно можуть нарікати на таке чи інше ставлення частини польського суспільства до проблематики пограниччя. Але ж прецінь жодна система польського урядування не витворила „гоголівщини”, і жоден львівський [Максим] Рильський не описує в громоподібних одах поступу індустріалізації в ЦПО, а воєвода [Генрик] Юзевський не висидів на яйцях ВУО упродовж свого волинського десятиліття жодного [Павла] Тичини, який би оспівував принади польської адміністрації.

Отож, щоби українська активність стала реальною союзницькою силою в справі руйнування російської імперії, вона мусить повернутися до психічної постави 1919–1920 років; у іншому разі вона нічим не допоможе ні собі, ні своїм природним союзникам у боротьбі проти Росії. І жодна ляхофобія, навіть заснована на найдовшому реєстрі [польських] провин і помилок, нічого не вдіє супроти того об’єктивно непохитного факту, що власне Польща належить до природних українських союзників проти російської небезпеки.

Ця обставина, безсумнівно, мусить вплинути на формування української громадської думки перед лицем наростаючих конфліктів у Центральній Європі.

III.

Якщо закиди, висунуті в цьому питанні українцям, слухні, то наскільки більше можна було би дорікнути польській національній думці, яка дуже мало розуміє й здогадується на підставі перебігу подій. Реституція Сілезії є незначною корекцією на користь справедливості, і лише ліквідація Чехословаччини, як держави, що відділяє Польщу від Угорщини, і становить зручний канал для комінтернівських щурів, відкриває нову главу в історії Європи.

Власне цього польська громадська думка взагалі не помічає, а якщо й помічає, то інтерпретує абсолютно хибно. Передусім б'ють на сполох демократи усіх ґатунків і звичаїв. Переконуючи в винятковій небезпеці з німецької сторони, вони мовчать про Советів, радіючи, що Польща разом із Чехословаччиною стала російським форпостом проти Німеччини. Їм вторують невинуваті франко- і русофіли з-під знаку спадкоємців колишньої Національної Демократії.

Станіслав Стронський у статті, яку негайно ж поквапливо процитував часопис „Czarno na białem”, пише наступне: „Чехословаччина повинна залишатися державою справді незалежною, вільною та здатною себе захистити, утримуючи важливі позиції проти подальшого тиску на Центрально-Східну Європу... Запитайте країни Балтії, запитайте, окрім Чехословаччини, також Румунію й Югославію, запитайте навіть Угорщину, і ви миттю дізнаєтеся, що після опанування Німецьким Райхом Середнього Дунаю, вся політика цих держав переміниться під впливом заклопотаності, щоб німецький натиск не поширився далі на північний і південний схід.

Як же ж би цього не розуміла, ще пильніше, ніж інші країни, Польща!”

Головний публіцист газети „Kurier Warszawski”, схоже, не помічає, що ота „сильна Чехословаччина” є базою для операцій російського імперіалізму, який власне в Варшаві мав би залишити по собі достатньо живі спогади, не надто привабливі на майбутнє. Він також не бачить, і в цьому перебуває в згоді з більшою частиною сучасних публіцистів, що російсько-німецьке суперництво спихає Польщу на другорядну позицію держави, змушеної ставати на той, чи інший бік. Доки існує російська імперія, Польща не зможе вийти за межі суворо окресленої оборонної постави, на якій хотів би її утримати табір звироднілої польської лівіці, одностайної в цьому відношенні з виданнями на кшталт газети „Kurier Warszawski”.

Польські ліві, які майже усі гуртуються сьогодні під прапором „демократії” і т.зв. „гуманізму” (важко знайти приклад більшої узурпації!), потерпають на далекі... зоологічну германофобію, що має всі риси релігійного фанатизму. Очманілі від того фанатизму, переконані в існуванні одного-єдиного постраху, вони давно зреклися своїх прекрасних антиросійських традицій, кульмінацією яких у вчинку став Київський похід, а в „думці” – твори Василевського й Тадеуша Голувка. Сьогодні могила [Тадеуша] Голувка заросла травою, а дочка Леона Василевського, якщо й заблукає на пограниччя, керуючись традицією свого батька, то лише для того, щоб шукати філософізму серед поліщуків. Ось жалюгідний символ сумного відступу від ідеології давньої польської лівіці.

Звернімо увагу на певну істотну обставину. Німеччина, імперіалізм якої зганяє сон з очей нашим лівим, є національно консолідованою державою, де меншості налічують не більше, ніж два мільйони осіб, натомість у Росії панівна національність становить заледве 50%, а вся решта – це народи, підко-

рені мечем і вогнем, силою і підступом. Польській меншині в Німеччині, звісно, живеться несолодко, але навіть долю денационалізованих прусських мазурів годі бодай приблизно порівняти з долею півтора мільйонної групи поляків на Советській Україні та в Білорусії.

Німцям закидають, що вони намагаються гітлеризувати німецьку меншину в Польщі, що вони поширюють сферу впливу пангерманської пропаганди на сілезців і кашубів, але навіть беручи до уваги ці дані в усій їх повноті, неможливо поставити їх на одну площину з підривною роботою Комінтерну. Таким чином, ліва публіцистика вкрай тенденційно розставляє акценти з виразним піруетом симпатії до безневинного московського ведмедика.

Фанатична германофобія спонукає до советофільства, а останнє зумовлює гільйотинування всіх зусиль задля польсько-українського порозуміння.

Для посутнього освітлення мотивів і причин антигерманської нагінки, аранжованої польськими лівими, вистачить вказати на той факт, що в період Рапалло, коли міжнародна ситуація Польщі за умов німецько-советського порозуміння була набагато важчою, жодна кампанія з цього боку не велася. Звідси висновок, що ставлення польських лівих до Німеччини визначає не тільки турбота про польські національні інтереси, а й також звичайна фанатична ненависть до „ідеологічного” ворога, який до всього лиха є ще й... антисемітом.

Вивертаючи певні застарілі та зужиті забобони, можна би сказати в дещо парадоксальній формі, що „справжній германофоб нині мусить бути передусім русофобом”. І тут я повертаюся до відправної точки своїх міркувань: лише ліквідація російської імперії дозволить істотно нейтралізувати німецьку потугу завдяки протиставленню їй блоку балтійсько-чорноморських держав. Іншими словами, російська небезпека не дозволяє центральноєвропейським націям прак-

тикувати політику гальмування німецького наступу без коштовної опори на Росію.

IV.

Висловлення претензій на адресу польських лівих має ще й той важливий сенс, що тимчасом, коли праві далі перебувають у полоні старих помилок і пристрастей, то тут ми „маємо всі риси ідеологічного відступництва”, вчиненого на диво справно таємничими і вочевидь дуже зацікавленими чинниками. Є й інші, незмірно характерні відмінності, які проливають яскраве світло на антипольську діяльність міжнародної лівиці.

Антиукраїнські, а отже проросійські тенденції та настанови польських правих найчастіше відзначаються доброю волею й невіглаством, тупістю і галасливістю, власне з доброї волі народженими, хоча, на жаль, позбавленими патронату „політичної думки”. Зовсім інша ситуацію у лівих. Тут узагалі про українські проблеми нічирк. Це питання для них доволі незручне. Натомість, якщо вже воно порушене, то вирішується у спосіб, який я в одному з попередніх чисел бюлетеню назвав тактикою вовківень¹.

¹ Тижневик „Orka na ugorze”, уже згаданий у цій статті, коротко реплікує в останньому числі, оголосивши, що відповідні заяви редакції з українського питання „передбачені на зимовий період”. Я не дуже розумію, чому золота польська осінь не підходить для дискусії про українське питання, але нехай буде й так. Можна почекати.

Натомість, я не розумію, чому „Orka” звинувачує нас у нервозності. Навпаки, ми були і залишаємося дуже втішені, що нарешті знайшлося „демократичне” видання, яке згадало собі про існування українців. Гірше, що „Orka” вдається до свідомої нечесності, пишучи, нібито „Biuletyn” пропагував „ідеологічний хрестовий похід проти Росії”. Кожен читач нашого видання може легко ствердити, що від початку свого існування „Biuletyn” мав не тільки антикомуністичну настанову, але – і насамперед – антиросійську. В серії статей „Biuletyn” підкреслював спадкоємність між політикою царської та сучасної Росії. Тож, або редактори часопису „Orka” не читають „Biuletyn” і пишуть на вітер, що зле свідчить про їхні звички, або, що більш ймовірно, цілком свідомо вдалися до недозволеного, бо нечесного прийому.

Наші демократи, які запевняють, що знають позитивне вирішення справи, а водночас відхрещуються від підозр, наче пропагують похід проти Росії, мусять, нарешті, розповісти, який рецепт визволення України тримають наготові. „Імлистий прометеїзм” вказує в зв'язку з цим абсолютно зрозумілий шлях, зате його антагоністи якось не надто квапляться викласти свої козири.

Залишається, отож, чинною сформульована попередньо теза: „висловлювання симпатії до українських самостійницьких прагнень при одночасному осуді „антиросійського хрестового походу” є свідомою спробою розладнати проукраїнську активність, яка виникає серед молоді, й спихнути питання на манівці вовківень”.

V.

Підсумувати можна більш-менш так:

Облаштування Центральної та Південно-Східної Європи відповідно до польського задуму та згідно з польським інтересами можливе лише в разі розв'язання рук на Сході, що може трапитися внаслідок краху російської імперії та появи низки самостійних державних організмів з незалежною Україною на чолі. Цей план не на руку Росії, а також деяким міжнародним чинникам, які, маючи вирішальний вплив се-

Кумедна заява, підкреслена друком у розрядку, що з часописом „Orka” співпрацюють автентичні українці. Це мав би бути натяк, що „Biuletyn” має з тією автентичністю клопоти. Ми дуже поважаємо п. [Романа] Гучвановича, але якщо йшлося про нього, то можна констатувати, що різниця між українцями, які дописують до часописів „Biuletyn” і „Orka”, полягає не стільки в їхній автентичності, як у рівні. Йдеться саме про різницю в рівні, яка кореспондента газети відрізняє від її чільних публіцистів.

Наприкінці ще така скромна заувага, мабуть, не позбавлена сенсу. „Sygnały” також хизувалися співпрацею різних автентиків, щоб в підсумку обплювати пам'ять [Симона] Петлюри й уславити його вбивцю.

ред польської лівиці, мобілізують її проти Німеччини, а отже, проти антиросійської активності в Польщі. Це призвело до мертвотного застою в ділянці польсько-українських відносин, звідси роль лібералістичних лівих, звідси псевдоукраїнофільство такого собі часопису „Orka”.

Все це різноманітні личини й маски тієї самої постави, яка багато усього стерпить і на багато явищ дивиться поблажливо, але одного перетравити не може: „замаху на цілість і неподільність вітчизни селян і робітників”.

Німецько-чеський конфлікт при одночасній участі Польщі та Угорщини – це пролог до того замаху, епілог якого розіграється в Києві. Отож, саме тут приховані інтимні зв’язки між політичною германофобією та чехофільством, з одного боку, і упертою антиукраїнською поставою, з іншого.

Відповідні висновки насуваються самі собою.

[Підписано псевдонімом: Stefan Kuryłło]

Джерело:

W obliczu rozstrzygnięć

„Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 1938, nr 37 (276),

s. 403–406.

ВОЛИНСЬКІ ЛЕГЕНДИ

1.

Волинь і пов'язані з нею питання були модними в пресі упродовж тривалого періоду. Після переведення воєводи [Генрика] Юзевського до Лодзі організована кампанія певного сектору польської преси вщухла, але саме питання зі шпальт часописів не зникло, хіба що тепер його представляють у дещо іншій перспективі.

Найдокладнішу та найкраще вмотивовану оцінку діяльності воєводи Юзевського навів у низці статей у часописах „Biuletyn Polsko-Ukraiński” і „Polityka” п. [Пйотр] Дунін-Борковський. Ця оцінка була негативною, що не означає, однак, наче к[олишній] львівський воєвода поділяє ті докори, які лунали на адресу волинської політики Юзевського з боку т.зв. громадської думки.

Варто ще раз критично поглянути на ті засади та рецепти, які становили одне ціле, відоме в якості „політики воєводи Юзевського”, і порівняти з реальністю буйно розплоджені волинські легенди. Тут не йдеться, звісно, про можливий осуд чи ентузіазм, а про відповідні висновки на майбутнє. „Волинські експерименти”, як глузливо казали про ініціативи воєводи Юзевського, безперечно накопичили великий експериментальний матеріал, яким слід повною мірою скористатися.

Проте, якщо ми прагнемо зберегти в цьому питанні максимально можливу об'єктивність, то мусимо розрізняти два явища, які не цілком збігаються одне з одним: політичну ідею, яку сповідував воєвода Юзевський, та її втілення. Я наголошую

на потребі такого розмежування, позаяк момент реалізації часто не тільки не збігався з моментом ідеологічним, але не раз, зокрема, в останній період, виразно з ним конфліктував. На жаль, у той останній період в одному з найважливіших із геополітичного огляду пограничних воєводств Республіки [Польща] дійшло до таких парадоксів, що в політичній роботі практично перестала існувати елементарна координація, поступившись анархії дезорієнтованого та хибно оцінюючого ситуацію суспільства.

Ще один парадокс полягав у роздвоєнні політичного „я” воєводи Юзевського, який зумів водночас виступати в ролі україножера, з точки зору українців, і зрадити польські національні інтереси, з точки зору декого з поляків. Розплутати цей парадокс не так просто, як багатьом здається; попри все, в ньому мусить бути трохи щирої правди. І ще одне: чіпляння тої чи іншої наліпки проблеми не спростить і не усуне.

2.

Біля витоків волинської політичної ідеї стояли, безперечно, певні національні святощі та емоції, милі серцю воєводи в роки його молодості. „Галичанофобія” воєводи, яка чималою мірою призвела до впертого зміцнення „сокальського кордону”, мала нагоду виникнути та вкоренитися саме в буремні роки української національної революції¹. Водночас мусила кри-

¹ Я маю на увазі ставлення Української Галицької Армії до Петлюри. Як відомо, командування УГА неприхильно віднеслося до УНР, по черзі вступаючи в союз то з [Антоном] Денікіним, то з більшовиками, аби лиш проти поляків. Також кілька разів трапилися збройні сутички петлюрівців із підрозділами УГА, скажімо, перестрілка полку Чорних Запорозжців із галицькою батареєю неподалік Бершаді. Командир розвідки Київської петлюрівської дивізії в рапорті від 13 травня 1920 року пише наступне: „Політична обізнаність (в УГА) серед командирів і козаків настільки примітивна, що при обговоренні українського питання вони роблять принципову відмінність між Галичиною та Наддніпрянською Україною.

сталізуватися ідея київського походу, тоді невдалого, що аж ніяк не значило – неактуального. Основна відмінність між низкою польських адміністраторів, які спеціалізуються в українському питанні (власне, випадок п. Дуніна-Борковського), і воєводою Юзевським безперечно полягала насамперед у тому, що ті перші підходили до проблеми лише з боку польської зовнішньої політики, причому вона їх обходила тією мірою, якою „безпосередньо” стосувалася Республіки, натомість, для Юзевського Волинь була тільки сегментом великого історичного питання, *place d'armee* майбутнього зіткнення з Росією. При такій концепції впливи, які проникали би з півдня, були вкрай небажаним явищем. П. Дунін-Борковський, критикуючи сам принцип сокальського кордону, забуває, що він постав у той період, коли промосковські та просоветські настрої в Малопольщі були тривожно сильними. У ті роки зближення Волині з українцями Малопольщі однаково добре могло би стати визначальним для їхньої „західно-європеїзації” і для набагато шкідливішої культурної більшовизації. Отож, зважаючи на скромні, що б там не казали, засоби, якими розпоряджався воєвода, Волинь, органічно поєднана зі Східною Малопольщею, не змогла би відіграти відведеної їй ролі.

Загалом ми не знаємо, якого саме ґатунку регіоналізм чи федералізм був підставою ширше усвідомленої концепції Юзевського; в кожному разі, він був адміністратором, для якого українське питання не зводилося до проблем керованого ним регіону, а радше від них починалося.

Відколи з'явилися версії про польсько-українську угоду, моральний дух їх так занепав, що на кожному кроці можна почути тільки скарги...” [Зворотний переклад з польської мови. – Прим. перекл.]

Неприятність воєводи [Генрика] Юзевського до українців зі Східної Галичини була широко відома. Отож, чи не тут слід шукати джерел багатьох політичних учинків? Здається, що іноді ми недооцінюємо ідіосинкразію та упередження політичних діячів, у яких емоції часто відіграють доволі серйозну роль.

Воєвода Юзевський толерував деякі декоративні ознаки українізму, і хтозна, чи не це визначило неприхильність до нього місцевої польської громади. „Вона легко проковтнула би істотний поступ українізму, натомість не могла переварити його зовнішніх проявів. Бандура в „Рідній Хаті”, жовто-блакитні стрічки та українська мова – ось головні камені образи, яких не змогла переварити скривджена „гордість” волинських земляків”.

Громада [поляків] на пограниччі не має практично жодних контактів із українською людністю Волині, живе мало не за китайською стіною байдужості, зневаги та невігластва. Утраквізм, який породив на Волині стільки сум’яття, мав би стати, в принципі, протиотрутою для такого стану справ. Той утраквізм, який стільки разів компрометували і змішували з болотом, дав, утім, подекуди чудові результати. Пишучи про політику Юзевського, дивовижно мало уваги приділяли організаційній ініціативі, яку к[олишній] воєвода започаткував на терені волинського села. Нижчепідписаному здається, що саме на цьому конкретному терені воєвода мав найбільше можливостей для діяльності, тож саме там передусім слід порівняти задум і його втілення.

Волинське село, як і в усій Польщі, охоплене хвилею своєрідної радикалізації. Селянський радикалізм – це, в принципі, явище незагрозливе з точки зору польських національних інтересів, позаяк обмежується вимогами аграрної реформи та розширення політичних прав, водночас показуючи дивовижну стійкість до комуністичної агітації. Волинське село не відрізняється в загальних рамках від села на Люблінщині чи Келеччині. Наявні відмінності стосуються радше національно-релігійних, а не соціальних питань. „У цих умовах виникла концепція створення сильного соціально-економічного та культурного руху волинського села з виразним становим забарвленням”.

Цей рух існує сьогодні, він репрезентує деякий динамізм і розвивається, його вже годі усунути з життя Волині. Незалежно від того, як ми до нього ставимося, немає сумніву, що енергійно рекламований, безсумнівний, зрештою, радикалізм створених воєводою Юзевським молодіжних організацій не має нічого спільного з будь-якою формою комунізму, як на це дехто натякає. Очевидно, що комуністичні впливи сягають і лав організованого волинського села, проте фактів цієї диверсії не слід узагальнювати. Про важливість і роль тих організацій найкраще свідчить те, що близькі до них люди посіли перші місця в списках кандидатів на поточних виборах до Сейму. Таким чином, із утравістичних яєць, підкинутих волинському селу воєводою Юзевським, нині починають викльовуватися курчата з доволі кристалізованим характером².

Тенденції, які демонструє „Молоде волинське село”, які помітні в діяльності Народних Університетів у Михайлівці та Ружині, не завжди можуть подобатися, бо нерідко скочуються в напрямку легкої та аморальної радикальної фрази з-під знаку „Визволення”; але краще вже це, ніж безглузде цькування польського селянина на русинів, практиковане власне на західному, „європейському” боці сокальського кордону.

3.

Критикувати політику Юзевського дуже просто, адже всі вчинені ним помилки сьогодні можна побачити, як на долоні. Звісно, сокальський кордон у такому вигляді був безглуздом, як і добір співробітників згідно з одним, доволі ненадійним, як з'ясувалося, критерієм.

² Цікаво, що діячі [польського] селянського руху цілковито оминули Волинь. Схоже, що утравістичний молодіжний рух, підтримуваний воєводою, пішов загалом у напрямку, згідному з принципами Селянської партії, і це достатньо пояснювало би її відсутність на терені Волині.

Та зважмо одну річ. Тимчасом, як кожне воєводство, а чи не кожен повіт, мало власну українську політику, що змінювалася ледве не щосезону, один лиш Юзевський виступив із концепцією і планом, який (принаймні стосовно СРСР) був абсолютно слухним, відповідав польським національним інтересам і ідеологічним заповітом пілсудчини.

„За цих умов сокальський кордон набув символічного значення межі, що відокремлювала [сферу застосування] концепції, хоча погано опрацьованої в деталях і кепсько втіленої, але все ж концепції, кращої, ніж безголів'я і політичне *якось воно буде!*”

Політична самотність Юзевського, непов'язаність його політики з загальнодержавною концепцією в українському питанні неминуче мали йому помститися. Роками волинський воєвода був полишений наодинці з собою, ніхто не зазірав до його політичної лабораторії, проте спершу пасивний, а згодом дедалі більш динамічний і атакуючий опір громадськості зростав і міцнішав.

Як я вже зазначив вище, організаційне опанування волинського села відбулося за рахунок його радикалізації, яка проявлялася в не завжди вдалим формам. Опинившись у повній ізоляції, марно намагаючись координувати політику всіх державних установ, не раз змушений долати труднощі, створені його власною адміністрацією, воєвода шукав союзників там, де міг їх знайти. Цим зумовлена його опора на радикальні сільські організації та Спілку вчителів, а водночас дедалі глибше провалля між воєводою та лівовою часткою польської громади, яку відчужували зовнішні прояви та вияви „юзевщини”, і яка врешті повірила в „крайне українофільство” та оголосила воєводі війну.

На цьому тлі почали поставати легенди, в яких волинська дійсність виглядала крізь призму поглядів польського суспільства абсолютно спотвореною та фантастичною. І сугес-

тивного впливу цих легенд зазнавали не тільки ті, хто харчується винятково плітками та інсинуаціями.

Наприклад, к[олишній] воєвода п. Дунін-Борковський стверджує в одній зі своїх статей про Волинь, що сокальський кордон стримував проникнення не лише українців, а й поляків з Малопольщі³. Це виглядає так, наче поляки з інших регіонів тільки й мріяли про переведення на Волинь, а воєвода Юзевський встановив на межі фільтр, впускаючи до Волинського раю тільки тих, хто йому більш-менш пасував. Отож, слід констатувати, що окрім дедалі частіших за останні роки приїздів купців із Познані та Помор'я, жодного зовнішнього напливу на Волинь не було й немає. Точка зору п. Дунін-Борковського, буцім „польська політика на Волині повинна прагнути до усунення усіх перепон між цим краєм та іншими регіонами Польщі”... зависає в порожнечі. Адже на практиці це означало би тільки скасування перегоронок між Волинню та Східною Малопольщею. Але, якщо ми трактуватимемо волинських українців як частину української меншини загалом, то слід відтак усунути ізоляцію Холмщини та Полісся. Це логічно випливає з міркувань п. Борковського. На цьому прикладі найкраще видно, якою значною мірою помилки та хибні кроки волинської політики були зумовлені загальним браком керівних принципів щодо українського питання.

Інша легенда стосується комунізації північних повітів Волині. Звичайно, націонал-комуністи на Ковельщині є, проте, нема підстав покладати відповідальність за це на самого лиш Юзевського. Волинські комуністи існують незалежно від тієї чи іншої політики воєводи. Чи український націоналізм, якому дозволили би вільно перетинати сокальський кордон, впорався би з ковельськими комуністами? До певної міри так, але з деякими поправками.

³ Цьому суперечить, зрештою, той факт, що волинська адміністрація була дуже щільно обсаджена людьми з кол. Галичини; навіть більшість ключових адміністративних посад посідали прибульці з-за Сокаля.

На ініціативи воєводи Юзевського в перший період його перебування на Волині безсумнівно вплинули, хоча, можливо, він цього навіть сам не усвідомлював, половинчасті й нерішучі концепції Безпартійного блоку. Коли з роками і набутим досвідом відбувалося усвідомлення потреби скоригувати деякі з припущень і сміливіше спертися на національно активніші українські елементи, вносити ці поправки було вже занадто пізно.

Тоді залишалися на вибір два шляхи: або грати ва-банк, або грузнути в компромісах. Останні продовжили би перебування Юзевського на Волині, але не змогли би, утім, запобігти остаточній втраті його популярності.

Упродовж кількох останніх років перебування Юзевського на Волині тут уже тільки точилася виснажлива боротьба усіх проти одного та навальні спроби відновити довіру й підтримку з Варшави. Що дала відставка Юзевського? Відбулося кілька персональних змін, посилювалися нападки на молодіжні організації, дещо зменшився обсяг „Волинського слова”. Оце й усе. Зникло дражливе прізвисько, залишилася дійсність. Офіційну політику Юзевського нібито перекреслили, але ті тимчасові й, мабуть, не надто позитивні моменти, які останнім часом вийшли раптом на перший план, перейшли у стан перманентного тривання.

Цим зумовлене похмілля всіх тих, хто сподівався на інший курс після зміни воєводи.

По суті, якщо від'їзд воєводи Юзевського мав стати перемогою певного сегменту польської громадськості, то ця перемога була пірровою.

[Підписано псевдонімом Стефан Курилло]

Джерело: *Legandy wołyńskie*
„Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 1938, nr 42 (281),
s. 457–459.

КРИСТАЛІЗАЦІЯ ХАОСУ

1.

Скажімо собі одразу якомога виразніше, що „хаосом” ми називаємо навзаєм суперечливі й дуже довільні почуття, рефлексії та спостереження, які характеризують ставлення пересічного поляка до українського питання. Знову ж таки, будь-який хаос має ту властивість, що кожна динамічна й свідомо ужита сила може легко зосередити його довкола себе й потягнути в довільному напрямку; приведена одного разу в рух, проте несамостійна маса в такому разі важко збочує з обраного шляху, діючи наосліп за законом звичайного матеріального розгону. Так воно діється у фізиці, і так само в світі громадських, політико-соціально-національних явищ.

Хаос, який витворився у польських умах стосовно українського питання, дуже значною мірою сприяє програмній українофобії, підпираючи її низкою аргументів емоційно-моральної природи. Адже тенденції до кристалізації [хаосу] завжди були живими й наявними, проте вкрай слабкими, й зацікавили таке вузьке коло осіб, що властиво важко говорити про їх ширший вплив. Допіру в останні роки, а передусім цього року, відбулися дуже серйозні зміни, аж до далекосяжної ідеологічної кристалізації включно. Щоправда, хаос залишився хаосом, проте чинний уже попередньо осередок кристалізації значно зміцнів, здобуваючи рішучих союзників навіть там, де в кращому разі панувала далекосяжна байдужість. Звичайно, швидкість цього процесу кристалізації не пропорційна швидкості перебігу подій, вона значно перевищує будь-які

прогнози; врешті-решт, однак, сам процес дозрівання політичної думки стосовно східного питання поволі, але неухильно, входить у ту стадію, коли момент його реалізації не здається вже надто віддаленим.

Цей процес нуртує передусім молодь, і то молодь без різниці ідеологічних переконань, отож він пішов у найбільш властивому напрямку: відмови від здобуття прихильності старшої частини суспільства, занадто одержимої антиукраїнськими комплексами, і зосередження на молодіжному відтинку. Слід зазначити, що ні вкрай антиукраїнські, які навіть заперечують саме існування української нації, постави старої націонал-демократії, ні механічний підхід до проблеми у лівих, чи близьких до лівиці угруповань, не мають сьогодні підтримки в широких молодіжних середовищах.

Нещодавні заяви з цього питання об'єднаних організацій „Легіону молодих” [Legion Młodych] і „Польської спілки демократичної молоді” [Związek Polskiej Młodzieży Demokratycznej] аж надто переконливо засвідчили, як далеко зайшов процес обговорюваної тут кристалізації і наскільки глибоко продумана необхідність серйозного потрактування українського питання вкоренилася в свідомості провідних представників молоді.

Проте, на шляху, який веде до остаточного вирішення та врегулювання сумнівів стосовно втілення й започаткування східної політики на імперську мірку, чигають стільки засік і колод, що ніколи не буде замало зусиль, спрямованих на їх висвітлення.

2.

Є чимало личин і постав, яких прибирають, криючись у підпіллі, вороги польської східної політики, спрямованої на розчленування Росії, зокрема, завдяки втіленню української державної незалежності. Захищаючись від цієї опції, агенти

Засідання Люблінської Спілки письменників, 1932 р. Сидять зліва направо: Францішка Арнштайн, Казімеж Анджей Яворський, Анеля Флеш, Вацлав Гралевський. Стоять зліва направо: Юзеф Чехович, Вітольд Касперський і Юзеф Лободовський

всіх мастей підкладають у польську підсвідомість зозулячі яйця суто локального підходу до проблеми. На широкому фронті більш або менш збаламучених чинників ми знаходимо на одному крилі Казімежа Чапінського, а на іншому – Яна Королеця з „АВС”, і всі вони, як дідько свяченої води, бояться поставити українське питання у ширшій площині, аніж це дозволяє звуження його до певної внутрішньопольської осі: Тернопіль – Коломия, чи Сокаль – Самбір.

Отож: „звуження українського питання до внутрішньої проблеми меншин у Республіці є навмисною спробою – не важливо, свідомою, чи ні – перешкодити Польщі здобутися на велику східну програму та не допустити до досягнення ключової позиції нашої державності, зумовленої культурним сенсом буття в Центрально-Східній Європі”.

Крім того, події вже поточилися в тому напрямку, що хтозна, як хутко українське питання в найширшому масштабі виступить у європейській проблематиці на передній план і без нас. Може також постати така ситуація, коли польські переваги, зумовлені нашим ключовим геополітичним розташуванням та минулим, можна буде легко нейтралізувати, або навіть анулювати завдяки низці нових, нині ще навіть не сподіваних сил і чинників. Отож, якщо ми ніколи не переставали закликати до „осмислення” українського питання, тепер додаймо, що наші міркування мусять бути незмірно хуткими, адже ми ще ніколи не мали для цих міркувань так мало часу. В таких обставинах затримка в діях має всі риси діяльності, погано узгодженої з польськими інтересами, яка прирікає нас плентатися в хвості історичних подій.

Безпосередньо з вищенаведеним питанням (локалізація чи інтерпретація в якнайширшому охопленні, Коломия чи Київ) пов'язана найважча справа, а саме ставлення до Росії. Той факт, що одного з кожних трьох поляків можна віднести до психічних русофілів, знаходить своє яскраве відображення в польській політичній думці. Навіювання про міць Росії, нібито національно однорідної, нібито органічно ворожої Німеччині (брати-слов'яни!), і яка нібито, на відміну від українців, не висуває жодних претензій на наші східні околиці, не перестає бути чинником, який відіграє важливу роль у польському житті. Побутування цього навіювання на диво тривале, а корінням своїм воно сягає принаймні до епохи найяснішої гарантки імператриці Єкатерини та щедро дарованих її агентами імперіалів. Забутий увесь болісний досвід із російським „приятелем”. Навіть [Антон] Денікін у той період, коли важилася доля громадянської війни, не захотів, по суті справи, визнати факту незалежності Польщі, що знаходило своє обґрунтування в настроях російського офіцерства та інтелігенції того часу. „Возьмем Москву, – казали в Добармії, –

пойдем на финляндцев и поляков”. Допіру катастрофа взимку 1919/1920 року дещо змінила настрої, і [Петро] Врангель прийшов до висновку, що слід за всяку ціну („любой ценой”) досягти угоди з поляками.

Попри цей історичний досвід, в умах багатьох поляків побутує безглузда віра в можливість урегулювання співіснування з Росією на площині спільної боротьби з німцями, наче, з одного боку, не існує можливості нового Рапалло, а з іншого боку, наче Росія муситиме жити в згоді з Польщею в разі історичної суперечки з Німеччиною. „Росія й Польща проти Німеччини”, – ось ситуація, яка усміхається карликовим претендентам на спадщину Грюнвальду. Проте під Грюнвальдом Москви не було, а був руський Смоленськ. А в 1920 році [Міхаїл] Тухачевський і [Лев] Троцький вирушили на Німеччину та на Захід не з Польщею, а проти Польщі. Так само, як і в 1241, і в 1813, і в 1914 році.

Отож, у випадку молодшого покоління [поляків] російські навіювання не мають уже такого великого значення, тож молоді легше переходити на площину „прометеїстської” ідеології. Характерно, що група „АВС”, єдина група молодих націоналістів, які налаштовані рішучо проросійськи і гостро виступають проти планів розчленування імперії, занепала і посідає нині мінімальний вплив у молодіжному середовищі.

Ще одна небезпека, яка практично нічим не відрізняється від наслідків проросійської позиції, полягає у принциповій згоді на ангажування Польщі в східну політику аж до відбудови України включно, а водночас відкладанні втілення цієї програми *ad calendas graecas*.

У нещодавно виданій накладом часопису „Awangarda państwa polskiego” книжці Болеслава Подгорського¹ про Волинь серед багатьох слушних спостережень і зауваг ми знайдемо

¹ Bolesław Podhorski: „Zagadnienia społeczeństwa i państwa polskiego na Wołyniu”, Poznań, 1938. Biblioteka „Awangardy”. Tom XI.

прецінь і таку: „чим скоріше Волинь стане за духом і змістом ґрунтовно польською, тим скоріше Польща буде готова узяти вирішальний голос у подіях, які можуть розігратися за нашим східним кордоном”. Простіше кажучи, участі Польщі в східних справах мусить передувати ретельна полонізація її окраїн. Подібна постановка питання, нереальна і по суті справи дуже наївна, матиме такі наслідки: параліч польського національного динамізму внаслідок ангажування в боротьбу з українською меншиною, забезпечення легкої здобичі советській агентурі, мінімальні результати при максимальній відмові від великих імперських планів.

3.

В останньому числі тижневика „Zespół” від 27 листопада була оприлюднена надзвичайно характерна стаття *Українське питання – це селянське питання* [*Sprawa ukraińska to sprawa chłopska*]. Ця стаття з’явилася в рубриці „Трибуна наших читачів”, однак здається, що її з чистим сумлінням можна вважати передовицею. В кожному разі, редакція часопису „Zespół” не спорядила її жодними застереженнями.

„Універсального рецепту щодо українського питання, – пише автор статті, – немає і не може бути, адже це залежить від цілого плетива різних локальних, теренових, повітових, а передусім „сільських” умов життя. Чому сільських, іншими словами, селянських? Бо українська нація – це передусім клас селянства, яке століттями живе разом із селянином-поляком, чи то, як сусіди через паркан, чи через межу, чи у селах поруч... І чи вони, окрім суперечок суто своїх, чисто селянських (сусідських), які на селі іноді бувають, можуть мати між собою інші суперечки? Ой, либонь ні! – бо та ж сама селянська доля однаково їм важка”!

Поставивши справу таким чином, автор стверджує, що головною перешкодою на шляху нормалізації польсько-

-українських відносин є відсутність порозуміння між польською та українською молодого інтелігенцією, вихідцями з села, і закликає до такого порозуміння, пишучи, що „селянин із селянином найкраще домовляться... в новій, потужній, справедливій Польщі, з якою воскресла Велика Україна буде в якості незалежної держави довіку об'єднана Унією, творячи тим самим потужну слов'янську державу... а всіх тих, кому не на руку спільне життя цих двох великих „селянських” націй... слід безжально нищити...”

Ми маємо тут класичний приклад того, як щире й чесне бажання знайти *modus vivendi* сходиться на манівці своєрідної фразеології та узагальнень, від яких сильно відгонить класовим матеріалізмом. Автор статті не розуміє, що тенденції розвитку, притаманні обом націям, не мають нічого спільного з його „селянським патріотизмом”... Якщо я вже процитував цю статтю, то передусім тому, що є в Польщі особи й чинники, які власне в цьому „класовому” напрямку охоче би змістили площину польсько-українських контактів, гамуючи цим їх здоровий розвиток. Адже тенденції такого роду при всій своїй чесності, безперечній добрій волі, в кінцевому підсумку є блуканням на манівцях, непорозумінням, яке ускладнює та затримує остаточну кристалізацію попереднього стану справ.

4.

Я охарактеризував тут три постави, які, очевидно, не вичерпують сукупності явищ, течій і поглядів, що клубочаться довкола українського питання, однак, дозволяють приблизно означити триангуляційні пункти основних ліній розвитку.

Перша постава, майже цілком відкинута молодшим поколінням, представляє крайнє русофільство в теорії та на практиці, яке заперечує ідею національного й державного українізму на берегах Дніпра й можливість узгодження з ним польських національних інтересів.

Друга постава в принципі погоджується на визнання України, з тим, що практичні наслідки цього визнання стануть можливі допіру в майбутньому, після суттєвого зміцнення польської ідентичності на пограниччі. На практиці ота друга постава в певному сенсі вигідна для войовничого русофільства, позаяк через загострення польсько-українських відносин створює сприятливі умови для антипольського проникнення московського імперіалізму. Проте, у порівнянні з явним, офіційно сповідуваним русофільством, така постава є в принципі певним поступом.

Третя постава визнає необхідність, з одного боку, згідного співжиття вже сьогодні, а з іншого боку, прагне до руйнування московського імперіалізму. Прецінь у процитованому випадку слушні проукраїнські та антиросійські тенденції зазнали певної деформації, були зведені до рівня якоїсь селянської класовості, поданої під слов'янським соусом.

Але, ставлячись критично до перегинів і помилок, якими сповнена, скажімо, слухна в інших твердженнях і прекрасна в тональності стаття Станіслава Чвокеля, яку опублікував часопис „Zesról”, годі не зауважити, що тенденція розвитку, попри ці перегини, безпомилкова в своєму остаточному напрямку.

„Це свідчило би про те, що здоровий національний інстинкт, якому передує конструктивна політична думка, починає поволі вибиратися з хаосу й дедалі послідовніше прямувати до остаточної світоглядної кристалізації, спертої на площину модерного націоналізму”. Обидві нації опинилися на тому відтинку історичного розвитку, коли рація їхнього національного буття мусить в ім'я вищих вартостей і благ усунути зі стику своїх інтересів загрозливі елементи.

[Текст підписаний псевдонімом С. Курилло]

Джерело:

Kryształizujący się chaos

„Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 1938, nr 46 (285),
s. 494–496.

ЗІ СПОГАДІВ УКРАЇНОФІЛА У НЕЗАЛЕЖНІЙ ПОЛЬЩІ (I)

I.

Трапилося так, що вже на самому початку моєї літературної та публіцистичної діяльності я приділяв багато уваги українській справі, і це зацікавлення з часом зростало та набуло не лише емоційної напруги, але й ідейної глибини. Годі приховати – все почалося на сентиментальному підлозжі: пам'ять про те, що батькові предки походять із козаків, кількарічне перебування на Кубані й Україні, потужний вплив українського фольклору та пісень, з якими я познайомився в найбільш чулому періоді – в ранньому дитинстві, все це заздалегідь приготувало мене до того, що згодом я опинився в нечисленному, проте якісно аж ніяк не найгіршому таборі польського українофільства.

Тієї миті, коли в мені утвердилася певність, що під маскою революційного універсалізму приховується завжди та ж сама, одвічна Москва, ворожа Польщі та Заходові, а шукаючи радикальних вирішень історичного масштабу, я вбачав їх тільки в руйнуванні Російської імперії та поверненні Росії до її етнографічних меж, моє ставлення до української проблеми усталилося раз і назавжди. Уже на першому курсі університету, редагуючи люблінський часопис „Трубуна”, орган Спілки польської демократичної молоді, я писав довжелезні маніфести, в яких закликав до примирення з українцями і різко критикував офіційну національну політику. Старші колеги із СПДМ кривилися, ще більше кривилася цензура, згодом моєю персоною зацікавилася прокуратура, врешті, незабаром мене вигнали з часопису „Трубуна”, зі Спілки і з університету.

Чорна віспа марксизму, якою я, як і майже усі мої ровесники, мусив перехворіти, – а нездужав я нею в формі доволі навальній, – затримала утвердження моєї українофільської постави на кілька років. Остаточно це трапилося в 1936 році, коли під час численних поїздок до Варшави я зблизився зі сходознавчими колами. Я почав спершу радше принагідно, а відтак дедалі більш систематично співпрацювати з тижневиком „Biuletyn Polsko-Ukraiński” Влодзімежа Бончковського і близько познайомився з низкою представників української та кавказької еміграції, а з деяким із них щиро потоваришував. Саме наближалося 75-річчя від дня смерті Шевченка, і Павло Зайцев, блискучий шевченкознавець і капітальний тип літературного зануди, залучив мене до співпраці над перекладами; вони з’явилися згодом накладом Українського Наукового Інституту. З великою сердечністю до мене поставилися директор Інституту проф. Олександр Лотоцький і секретар Інституту Роман Смал–Стоцький, блискучий філолог і поліглот. На збори клубу „Прометей”, який містився у кам’яниці на розі Єрусалимських Алей і Братської, де я був частим і бажаним гостем, приходили, окрім українців, грузини, татари, азербайджанські тюрки та вихідці з Північного Кавказу. Серед них верховодив голова [Коте] Імнадзе, який був у Варшаві своєрідним напівофіційним представником грузинської нації, невисокий, зі скуйовдженою сивою чуприною проф. [Григорій] Накашидзе і два осетини: Бало Білатті й Ахмет бей [Бойтуган] Барасбі Байтуган, жонатий з відомою поетесою з „Квадриги” Ніною Ридзевською. Іноді приходив уже дуже хворий Леон Василевський, який передчував близьку смерть, із Парижа приїжджав ненадовго старий Яків Шульгин, з яким через багато років мені доведеться знову зустрітись у Франції. Не всі вільно володіли польською мовою, тож часто дискусії та суперечки велися російською, хоча, знову ж таки, не всі поляки, які відвідували клуб, її розуміли. Коли до Варшави приїжджав онук [Імама] Шаміля, героя боротьби

кавказців за незалежність, майже завжди відбувалися запеклі суперечки між ним і головою на зборах проф. [Романом] Смаль–Стоцьким, і тоді обидва затято чубилися між собою на добірній французькій, бо молодший [Саїд] Шаміль не володів ні польською, ні російською.

Зполітичної точки зору українське питання перебувало тоді в глибокому загоні. Відроджена Республіка [Польща] не здобулася на жодну принципову концепцію, отож політика на окраїнах упродовж усього 20-ліття точилася від випадку до випадку, обмежуючись до безідейного і часто несумісного з польськими національними інтересами урядування. Мінімалісти, – а таких, на жаль, була більшість, – звели велику проблему до крихітної проблемки оборони Львова та спольщення кількох повітів на Волині. Інші, – а їх у тогочасних польських обставинах слід уже було вважати прогресистами, – хоча й визнавали, що проблема не закінчується на брюховицькій рогачці та в парафії у Дедеркалах, але радили почекати з її вирішенням, поки на Наддніпрянщині не кристалізується неіснуюча поки що, на їхню думку, українська національна свідомість, що на практиці означало очікування біологічної смерті України, яка зазнавала залізного натиску червоної Москви.

Крайні націоналісти взагалі не бажали й чути про українську націю, вважаючи, що в кордонах Республіки [Польща] мешкають винятково русини, яких слід спольщити й окатоличити, а на схід від Збруча починається російський життєвий простір, абсолютно байдужий для польських національних інтересів. З цієї точки зору в національному таборі досі нічого не змінилося з часів Дмовського, який прецінь заявив був із брутальною щирістю, що воліє мати сусідом сильну Росію, ніж міжнародний бордель, яким, на його думку, була би українська держава. Допіру під час війни деякі угруповання польських націоналістів почали міняти свою думку: Адам Добошинський і Клавдіуш Грабик – найяскравіші приклади цього навернення.

Хоча урядовий табір не виключав можливості розігрування українського питання згідно з тими історичними дороговказами, які за чверть століття до того знайшли символічний вираз у братерському поцілунку, що ним обмінялися на залізничній станції в Вінниці Пилсудський і Петлюра, проте санація завше ставилася до такої концепції кон'юнктурно, про всяк випадок: а ну ж бо придасться! Середовище сходознавців порозпихали по різних глухих закутках, поміж Українським Науковим Інститутом, Східним Інститутом, Грузинським Комітетом, клубом „Прометей” та сонними експозитурами контррозвідки, чекаючи на кон'юнктуру, яка все не надходила. До усієї цієї справи ставилися, як до тимчасової концепції, запасної залізничної колії.

Ота запасна колія заростала травою й мохом, а тимчасом сусідніми залізничними насипами пролітали потяги нищення, примусової реверсії, пацифікації... Іноді нею волівся понищений товарний потяг половинчастих нормалізаційних задумів, щоб зійти з рейок одразу на першому ж повороті. Сполохи прийдешнього історичного буревію вихоплювали з темряви, як це часто траплялося в історії, хаос і сум'яття, братовбивчу боротьбу між націями, які мали би жити в згоді та гуртом боротися проти спільної небезпеки.

В березні 1937 року я почав видавати в Любліні щоденну газету „Kurier Lubelski”, в якій багато уваги приділяв власне східним питанням, а передусім українському. Видання хутко припинило існування, а разом із ним гиннулися чимало позичених грошей і нещодавно отримана нагорода для молодих письменників Польської Академії Літератури. Але недовге існування газети мало той наслідок, що кілька чисел потрапили до рук волинського воєводи Генрика Юзевського; він спершу запропонував мені співпрацювати в публікованому ним тижневику „Wołyń”, а згодом переїхати до Луцька й стало там оселитися. То був період, коли в Польщі починалася

У варшавському помешканні Юзефа Чеховича. Сидять зліва направо: Юзеф Лободовський, Станіслав П'єнтак і Юзеф Чехович

навальна кампанія в пресі проти політики Юзевського, який нібито фаворизував волинських українців на шкоду польській справі. В цій боротьбі волинський воєвода залишився практично наодинці. Національна партія, Спілка шляхти на загородах, „Стшелец”, частина духовенства, чимало його власних чиновників, а передусім військо на чолі з всемогутнім у прикордонних повітах Корпусом охорони пограниччя – всі вони взяли участь у цій облаві, найбільша інтенсивність якої припала власне на час мого перебування в Луцьку аж до відкликання Юзевського в квітні 1938 року.

Драма Юзевського полягала в тому, що він, вперто слідуючи визначеним для себе шляхом, не міг задовольнити

ні поляків, ні українців. Перші вбачали в ньому українофіла, другі – колонізатора. Волинський експеримент не міг вдатися ще й тому, що був обмежений до одного воєводства, а тимчасом поряд шаленіли ген. Густав Пашкевич і воєвода Вацлав Костек-Бернацький, про якого один відомий комуніст сказав, що йому слід би дати орден Леніна, позаяк тисячі найкращих московських агентів не змогли би комунізувати Полісся так хутко, як це трапилося внаслідок „геніальної” поведінки воєводської канцелярії в Бересті.

Велика особиста культура, дуже приязні манери і чудове володіння українською мовою полегшували Юзевському гуртувати довкола себе певну групу цілковито відданих йому людей, серед яких з-поміж українців особливо помітним був Степан Скрипник, близький родич дружини [Симона] Петлюри і його колишній ад'ютант. Але, що характерно, майже всі – і українці, і поляки з оточення Юзевського, – походили з Наддніпрянської України, з Житомирщини, з Поділля, а „тутешніх” можна було полічити на пальцях однієї руки. Поляк з-під Таращі чи Білої Церкви порівняно легко домовлявся з наддніпрянцем; зовсім інакше виглядала справа з тубільцями. Найгірше те, що бюрократичні й військові елементи, а також учительство, були абсолютно не-підготовлені до важких завдань, які чекали їх на Волині. Можна легко уявити собі становище, в яке потрапляла двадцятилітня дівчина з Гнезного або Кротошина, яка не володіла українською мовою й не мала зеленого поняття про причини й характер конфліктів на прикордонні, проте через місяць після закінчення семінарії потрапляла кудись до глухого села неподалік Несухойжі, звідки до найближчого польського маєтку було п'ять годин їзди, а на дорозі простіше було зустріти „підпільника”, ніж поліція в темно-синій уніформі.

Вирішальною при відкликанні Юзевського стала справа т.зв. релігійної „реверсії”.

Все почалося від села Гриньки, про чудесне навернення якого гучно трубила упродовж кількох тижнів уся польська преса. Трапилося так, що під час якихось урочистостей польовий вітвар КОП-у, розкладений на терені, що належав селу, було осквернено. Методи слідства, яке провадили не надто версальськими методами, спонукали селян відправити делегацію до священика сусідньої католицької парафії з благаннями про заступництво. У латинському попику прокинувся дух місіонера, він порозумівся з командиром батальйону КОП-у, і – о диво! – все село урочисто перейшло на католицтво, в чому прикладом і заохотою служив найперший з-поміж навернутих, колишній російський жандарм, осілий у Гриньках, із милозвучним і шляхетним польським прізвиськом Ахтяхтаров. На жаль, через два тижні три чверті мешканців села із загальним каяттям і плачем повернулися до православ'я. Втім, парафіяльного священика й пана майора ніхто вже золотих хрестів заслуги не позбавив.

Від цієї миті кампанія „реверсії” покотилася широкою хвилею по Волині. Траплялися такі трагікомедії, як історія з селянином Костюком, 80-річним дідом, якого вмовили, що він – польський шляхтич і походить по прямій лінії від „генерала [Тадеуша] Костюшка”. Селянин нишком від родичів перейшов у католицтво, але коли вдома його спіткало справжнє пекло, а дружина, дочки та свекри побили з ним горшки, він тяжко занедужав, і ні лікар, ні – ще гірше – знахарка не могли йому допомогти. Втрутився православний піп, представивши хворобу як кару Божу, і селянин, так і не ставши Костюшком, повернувся до православ'я, а хворобу миттю як рукою зняло. Згодом з усієї Волині потягнулися прощі віруючих, щоб побачити чудесно навернутого.

Юзевський опирався „місіонерській” кампанії, і це пережило шальки терезів. Командувач Люблінського корпусного округу відверто пригрозив Феліціанові Славой–

–Складковському, що офіцери луцького гарнізону пристрелять воеводу, якщо того не відкличуть. То були, мабуть, ті самі патріоти, котрі на ювілеї актора [Пйотра] Орловського вважали припустимим привітати свистом і тупотінням літнього директора українського театру, коли той вийшов на сцену, щоб привітати ювіляра.

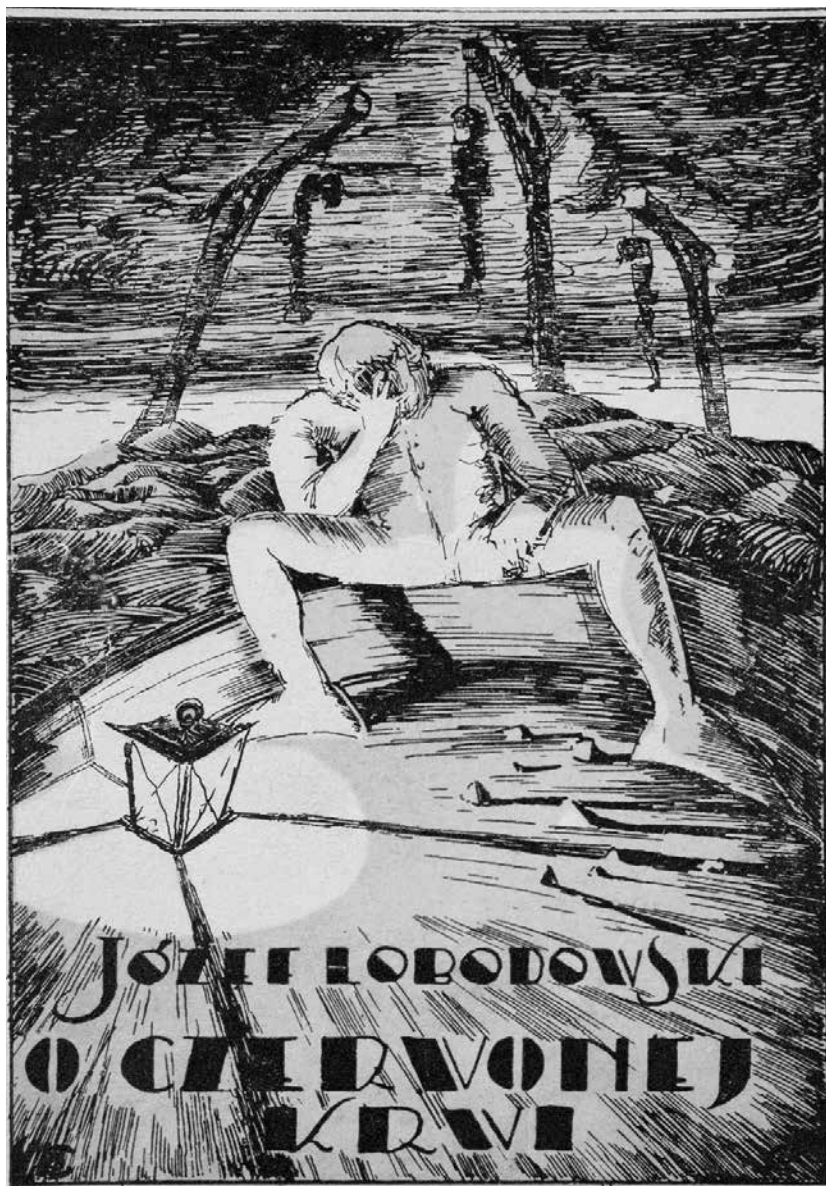
Після відкликання Юзевського мені більше нічого було робити в Луцьку. Хоча тижневик „Wołyń” втримався, проте втратив свій безкомпромісний характер, а крім того, в новопосталих умовах моя співпраця з виданням була занадто компрометуючою. Тож мені довелося пакувати манатки, а україножерний „Kurier Wołyński” попрощався зі мною глузливим парафразом відомої української пісні: „Ой не ходи, Грицю, на ту Волиницю, бо на тій Волиниці з ляхів горді птиці”... Прихильники вирішення українського питання шляхом вписування усіх „тутешніх” до Спільки шляхтичів на загородах торжествували, а волинські селяни флегматично казали, натякаючи на прізвище нового воеводи Александра Гавке-Новака: „Будемо гавкати по-новому”.

Перебравшись на стале проживання до Варшави, я почав багато писати до часописів „Wschód” і „Myśl Polska” але передусім до тижневика „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, з яким уже співпрацював раніше. Я чимало перекладав, готуючи неквапно розлогу антологію української поезії від *Слова о полку Ігоревім* до [Олега] Ольжича й [Богдана Ігоря] Антонича. Великий український поет Євген Маланюк заохотив мене перекласти фантастичну драму Лесі Українки *Лісова пісня*. Переклад, робота над яким затягнулася надовго й переривалася побічними, переважно зарібковими заняттями, був завершений улітку 1939 року, і лише початок війни перешкодив постановці цього прекрасного твору, який літературно не поступається ні *Балладині*, ні *Сну літньої ночі*. Тимчасом накопичувалося дедалі більше віршів на українські теми, які склали збірку

під символічною назвою *Золота Грамота* і мали вийти тієї ж осені в [Якуба] Мортковича. Деякі з них я опублікував у часописах „Biuletyn Polsko-Ukraiński” та „Skamander”.

Діяльність сходознавчої групи не могла чинити вагомого впливу вже бодай тому, що роботу її стримувала надмірна залежність від різних центрів прийняття рішень, які користали зі швидкоплинної кон'юнктури, проте ніколи не бажали занадто глибоко ангажуватися. Надміру багато було чинників, які не лише стримували нашу працю, але й неодноразово намагалися її саботувати та марнувати. Пам'ятаю такий прекрасний і напрочуд типовий випадок, коли певний експерт поїхав у від'їждження від Товариства військових знань до Тернополя, щоб прочитати лекцію з українського питання. За дорученням командувача корпусного округу, який вирішив зірвати лекцію, боївка з членів активу товариства військової підготовки та фізичного виховання чекала на вокзалі, щоб побити дорогого гостя й не допустити його виступу. Попереджений заздалегідь експерт прибув не потягом, а на авто, і весь план провалився. Лекція успішно відбулася, а п. генерал мусив за посадою (Товариство ж бо військових знань!) бути присутнім і корчити кисло-солодку ввічливу міну. Варто додати, що це той сам генерал, який через кілька років одним із перших зголосився до Берута, порушивши військову присягу, а в нагороду отримав вдячну місію пацифікації лісових загонів на території Білостоцького воєводства. Як же придався йому досвід часів урядування в Тернополі та „захисту окраїн від українців”!

Цензура щодо українського питання ставала щоразу гострішою. Не було способу поінформувати громадську думку про насильства, які чинилися упродовж цілого року на Холмщині, де масово руйнували православні церкви й каплиці, викидали священиків, розганяли натовпи, що намагалися боронити доступ до храмів. Безмозкі адміністратори й брутальні солдафони об'єднали зусилля, щоб ліквідувати

Обкладинка тому віршів *Про червону кров*, виданого в 1931 р., конфіскованого цензурою

православ'я на Люблінщині за допомогою методів, зразків для яких годі шукати в правдивій польській традиції. Усілякі спроби зближення, принаймні в культурній площині, не давали жодних результатів. Якимось я подав для літературної колонки газети „Kurier Poranny” добірку перекладів молоді української поезії. В останню мить, уже після коректури, переклади були вилучені, позаяк редактор Ришард Пестшинський отримав листа зі Львова про чвару між польськими та українськими вуличниками. „Ви розумієте, в цій ситуації...”

Взимку з 1938 на 1939 рік серед українців прокинулися жваві сподівання на доленосні події, корисні для національної справи. Допомога, яку німці надали ефемерній Закарпатській Україні, що постала на руїнах Чехословаччини, сповнювала їхні серця далекосяжним оптимізмом. У той час редактор тижневика „Biuletyn Polsko-Ukraiński” [Влодзімеж] Бончковський вирушив до Берліна, щоб зорієнтуватися в німецьких настроях щодо східного питання. Він повернувся під враженням, що німці мають стосовно українців нещирі наміри, і в разі конфлікту з Росією не вдадуться до широкомасштабних ініціатив. Ситуація була парадоксальна: тимчасом, коли українські маси в Польщі покладалися на Третій Райх, українські діячі з Берліна висловлювали в розмовах із Бончковським сподівання, що поляки переконують німців серйозніше ставитися до українського питання.

А польське військове керівництво було тоді зайняте організацією диверсій на Закарпатській Русі, щоб бува не втратити ще однієї нагоди для підживлення взаємної ненависті. Коли угорці після запеклих боїв здобули в березні Хуст, який боронила жменька січовиків, і нечисленні вцілілі українці намагалися дістатися крізь снігову бурю до Польщі, на них влаштували справжнє полювання на Чорногорі, розстрілюючи в горах і лісах виснажених до краю втікачів.

Події довкола Закарпатської України підірвали в українців довіру до німців. „Німці ганебно нас обманули”, – заявив отець [Августин] Волошин румунським журналістам, перебравшись на Буковину. Через кілька тижнів після цих подій мені запропонували з'їздити на Закарпаття, щоб зібрати на місці матеріали та написати антинімецьку брошуру, адресовану українцям. Уже в Мункачі я зауважив, що за мною стежать якийсь тип. Я вирішив його позбутися, мені це вдалося між Хустом і Севлюшом. Значно пізніше я дізнався, що то організатори подорожі приділили мені опікуна, щоб той перевірів, чим я займатимуся на Закарпатті. В мене був із собою рекомендаційний лист до консула в Севлюші, але виявилось, що консульство закрили ще місяць тому, тож мені довелося самому шукати контакти й матеріали, і ніхто не допоміг мені зорієнтуватися на місці. Ті самі панове, які пам'ятали, що слід приділити мені „ангела-хранителя”, забули перевірити адресу консульства, давно перенесеного до Ужгороду.

Після повернення до Варшави мене дуже квапили з цією брошурою; через десять днів я представив її відповідним структурам. Попри те, що діялося це на початку червня, брошура вже так і не з'явилася до початку війни. Занадто багато було референтів, які перетримували усі справи в довгих ящиках своїх столів. Аж якось одного дня мені вручили повістку про мобілізацію. Очікуваний збройний конфлікт став реальністю.

Джерело:

Ze wspomnień Ukrainofila. W Polsce niepodległej (I)
„Wiadomości”, 1947, nr 13 (52), s. 1.

ЗІ СПОГАДІВ УКРАЇНОФІЛА ВОЄННІ ЛІТА (II)

Наприкінці вересня 1939 року я вкотре простував тим самим шляхом, який уже здолав навесні, під час моєї невдалої мандрівки на Закарпаття. Лишень тепер він провадив у протилежному напрямку – через Ясину, Севлюш і Хуст. Перетнувши в лавах 10-го полку кінних стрільців Татарський перевал, я проїжджав тими ж гуцульськими селами, які відвідав п'ять місяців тому. Тисячі українців тікали тоді до Угорщини та Словаччини, намагаючись врятуватися від москалів. Невдоволення крайніх націоналістів німцями було безмежним. „Ніколи, ніколи ми не забудемо, що Гітлер віддав на поталу червоним катам нашу Галичину. Ніколи! Ніколи!” – писала українська преса в Канаді.

У Парижі спершу здавалося, що „Регіна” намагатиметься досягти польсько-українського порозуміння. Ольгерд Гурка розгорнув у готельних коридорах доволі жваву діяльність, приїхав Володимир Соловій, подейкували про спроби витягти з [військового] табору в Коеткідані Адольфа Бохенського. Звісно, все скінчилося балачками.

Певного дня отримую терміновий телефонний виклик. Пан радник X замовляє мені дві листівки. Одну українською мовою, призначену для мешканців Волині та Червенської Землі, другу російською – для окупаційної армії.

– Але поквартесья, шановний пане, поквартесья, бо шкода кожної хвилини, друкарня вже чекає, а потім будемо скидати з літаків.

Наступного дня листівки були готові й вручені. Більш

ніж через три місяці, на початку лютого 1940 року, опиняюся в кабінеті п. міністра Станіслава Кота, який підсовує мені мої ж листівки і просить оцінити їх.

– При потребі, будь ласка, переробить. Але, якомога швидше, бо вони призначені для розкидування з літаків. Друкарня вже чекає і т.д.

Відозви, на які чекали і ротаційні машини, і літаки, пролежали цілий квартал під сукном, перш ніж про них згадали. Як на часи бліцкригу, то темпи далекі обнадійливі.

Вся ця історія мала несподіваний, а водночас мальовничий фінал. Коли згодом мене заарештували за звинуваченням, яке, зрештою, не мало нічого спільного з описаними питаннями, при обшуку в готельному номері було знайдено серед інших паперів також оригінали отих нещасних листівок. Капітан Муассак, який провадив слідство, узяв до відома моє пояснення, але для певності послав комісара до міністра [Станіслава] Кота, щоб перевірити мою інформацію. Міністр спершу взагалі не бажав ні з ким розмовляти, а відтак відповів через кур'єра, що про жодні листівки нічого не знає і що ніколи їх не доручав ні писати, ні виправляти. Капітан Муассак безпорадно розвів руками:

– Якщо Ваш власний міністр від Вас відмовляється, то що я можу вдіяти...?

Серед українських емігрантів у Парижі серед першорядних виділялася постать старого Шульгина, колись знаного політичного діяча, людини великої особистої культури та неозорих горизонтів думки. Він був одним із нечисленних українців, які від першої миті докладно зорієнтувалися, чого варті обіцянки нацистів. Від першого дня війни Шульгин у редактованих ним часописах провадив запеклу антинімецьку кампанію, заздалегідь передбачаючи перебіг подій війни та рішуче протиставляючись ідеології нацистської Німеччини. Після окупації Парижа німцями старий діяч заплатив за свою

безкомпромісну поставу в'язницею і безповоротною втратою багатого архіву, який був унікальною колекцією історичних документів, часто збережених лише в єдиному примірнику.

У січні французька поліція заарештувала Гната Білого, лідера кубанських сепаратистів, який близько контактував – що тут приховувати! – з польською розвідкою, котра цікавилася національними проблемами на території советської Росії. [Гнат] Білий, уживаючи в еміграції титул „похідного отамана Війська кубанських козаків”, видавав двомовний часопис „Вольное казачество – Вольне козацтво”, пропагуючи ідею незалежної козацької держави на землях Дону, Кубані й Тереку. То був цікавий тип політичного утопіста, який усе своє життя присвятив улюбленій химері, залишаючись щиро відданим Польщі та ненавидячи Росію й москалів. Природно, що його особа вже давно була більмом на оці в білої російської еміграції, що завжди творила спільний фронт із більшовиками, коли йшлося про захист „единой и неделимой”. Французам донесли про його контакти з німецькою розвідкою (начебто сам ген. [Антон] Денікін завдав собі клопоту в цій справі), він потрапив до в'язниці, і марно його польські приятелі намагалися прояснити це питання. Втручання польських військових властей стало би вирішальним, але „Регіна” заявила, що він – „санайний агент”, і відмовилася будь-чим допомогти. В результаті нещасний Білий помандрував до концентраційного табору в Алжирі, де мав багато часу, щоб поміркувати про користь від співпраці з поляками.

Настала червнева катастрофа, закінчився емігрантський Париж. Наприкінці вересня того року я опинився в таборі для демобілізованих польських вояків, де на мене чекав ще один невеселий досвід. Це трапилося в Камп-де-Лівроні поблизу Келюса. Я видавав там разом із проф. Генриком Пальмбахом, згодом замученим німцями в Маутгаузені, політично-літературний журнал „Wrocław”, множений на табірному ро-

У варшавському помешканні Юзефа Чеховича. Сидять зліва направо: Генрик Доманський, Станіслав П'єнтак, Єжи Путрамент і Юзеф Лободовський

таторі. В третьому, доволі обширному числі, коли видання вже добре розкрутилося і почало розходитися по усій не окупованій [нацистами] Франції, я опублікував статтю про українське питання, що викликала справжню бурю. Комендант табору – нехай легко забудеться його ім'я! – розпорядився конфіскувати число, хоча видання було нелегальним, і наказ цей годі було виконати, а Тулуза – тут я красно дякую Вітольдіві Новосадові – позбавила мене 500-франкової допомоги, яку досі платила в якості компенсації за ведення культурно-просвітницької роботи. „Про українське питання, – заявила мені твердо військова влада, – ми будемо говорити й дискутувати після переможного закінчення війни та повернення на батьківщину, а тепер це і передчасно, і шкідливо”.

Новини, які просочувалися з Польщі та України, були щоразу жахливішими й тривожнішими. Так само, як серед емі-

грантів, і в Польщі не було згоди в цьому питанні, а пам'ять про нещодавно пролиту кров із одного й іншого боку і далі важила більше, ніж усвідомлення спільних інтересів за обставин спільної небезпеки. Максима митрополита [Андрея] Шептицького, висловлена при якійсь нагоді українській молоді: „Коли ліс горить, навіть звірі не кусають один одного”, цілком очевидно, не набула численних прихильників. Поведінка українських есесівців у концтаборах і під час Варшавського повстання остаточно сформувала емоційну настанову суспільства. Екстремістські українські елементи жорстоко мстилися за Березу Картуську, за божевільну глупоту „примусової реверсії”, за огидну диверсійну операцію на Закарпатті... Фатальне коло братовбивчого конфлікту вкотре замикалося кров'ю й ненавистю.

Від перших місяців війни я виношував ідею повернутися до Польщі. Я думав, що коли на терені польсько-українських відносин ще можна щось зробити, то я можу придатися і з уваги на обізнаність у питанні, і на розгалужені політичні та особисті контакти з українцями. Цей намір остаточно визрів улітку 1941 року, а початок російсько-німецької війни надав йому нового імпульсу. Мені було важко зацікавити цією справою польські офіційні чинники на віддалі, тож я вирішив дістатися до Лондона. Так почався мій іспанський похід. Успішно подолавши Піренеї, коли вже здавалося, що я потраплю без особливих труднощів до Мадрида, я послизнувся, і замість поїхати на схід, застряг майже на рік у в'язниці в Фігерасі. Але від свого наміру я вперто не відмовлявся, і після звільнення почав різними шляхами бомбардувати Лондон в справі виїзду. Мені давали туманні обіцянки, не заперечували відверто, а потім настала тиша. Коли я заходився наполягати, мені врешті відповіли ввічливою пропозицією поїхати на... Мадейру. Чудові фінансові умови. Мета: оздоровлення. Себто, Зміїний острів у версії люкс.

Так закінчилися мої мрії про те, щоб відіграти роль емісара польсько-української згоди.

На згадку про всі невдачі й поразки, не сповнені наміри та розчарування мені залишилися жменя віршів, перекладів і статей, як похоронний вінок, кинутий на труну марних мрій. Так уже, мабуть, судилося, що в країні людей бурхливих емоцій, де політична думка „не проживе й години”, лише поезія рятує від вселенських катастроф. З перспективи стількох років ясно видно, що на польсько-українській ділянці лише поезія наполегливо шукала Гадяча й Конотопа, Кременця й Киселина; політики ж завжди збочували на криваві шляхи, які провадили до Умані та Жовтих Вод. Задля більшої слави та влади Москви білокам'яної.

Джерело:

Ze wspomnień ukrainofila. Lata wojenne (II)
„Wiadomości”, 1947, nr 16 (55), 20 IV, s. 2.

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

Мадрид, грудень 1947.

Колись [Дмитро] Донцов написав у своєму „Вістнику”, що українці ще й тому нічого від Польщі не сподіваються, що відроджена Республіка [Польща] не сформулювала жодної достатньо привабливої ідеї, позаяк не могла жодній із сусідніх націй нічим „заімпонувати”. Старий ідеолог українського націоналізму, безумовно, мав чимало рації, але не зауважив, що сам потрапляє в ті ж вовківні, на яких занастилася польська державницька думка, добровільно відмовляючись від ягайлонської традиції, щоб замкнутися в вузькому партикуляризмі доктрини не стільки національної, як просто етнографічної. Український націоналізм заповзявся повторювати на власному подвір’ї всі ендецькі помилки, а що повторював він їх у меншому масштабі, бо мав менші можливості, то й досягнув ще більш крайніх результатів. Іронія долі полягає в тому, що [Роман] Дмовський, якому не вдалося опанувати усю польську націю, бо на заваді цьому встало занадто багато потужних історичних міфів, знайшов найпослідовніших, хоча й несвідомих наслідувачів власне на українському подвір’ї. Історія знає, і я б сказав, навіть любить бавитися такими ідеологічними бумерангами.

Порівняння з тим усім буде не на нашу користь. Польська сторона несе більшу відповідальність з тієї простої причини, що ми нація старша, з багатшою культурою, більшим досвідом і давнішими державними традиціями. Ми в нашій боротьбі

за здобуття незалежності мали позаду понад вісім століть безперервного державного існування, українці мусили в той сам час починати мало не від початку. Наш націоналізм отримав для задоволення своїх амбіцій незалежність і військо, прапори й паради, польського поліціанта на розі й польських спортсменів на Олімпійських іграх, ЛППО [Лігу протиповітряної та протигазової оборони] і КОП, Академію літератури і панів у циліндрах у Лізі Націй. Українці того всього не мали, тож шукали негайного відшкодування, а в їхньому становищі крайній націоналізм був просто формою самозахисту, хоча в результаті провадив до катастрофічних наслідків. Додався і комплекс кривди. Нехай-но польський солдат з-під Монте-Кассіно і Арнема, який мешкає сьогодні в „бочці сміху”, згадає про петлюрівців, які в 1920 році героїчно боронили польське Замостя (див. накази верховного головнокомандуючого та книжку ген. [Тадеуша] Кутшеби), а потім пішли за колючі дроти, щоб на десерт читати про себе мерзенні наклепи в „ІКС”. Тут я не відпускаю гріхи штукарям з української вулиці, над вчинками яких, як мешканець прикордоння, що має ці справи не глибоко десь, а в серці, ніколи не переставав глибоко вболівати, я лише вказую на той факт, що польська сторона постійно й послідовно підливала оливи до братовбивчого вогню. У цьому психологічному кліматі українську „донцовщину” набагато легше зрозуміти й виправдати, ніж її польський аналог у постаті „дмовщини”.

Не розуміли того в Варшаві, то як же мали втямити у Львові, що націоналізм – це лише підстава, відправна точка, що не вистачить сказати: „Я люблю Польщу”, чи „Я люблю Україну”, – щоб набути право на „історичне” існування. Історії, як і жінці, слід заїмпонувати, щоб її здобути. Чвара за Галицько–Волинське подвір’я нікому в світі не заїмпонує.

Я читаю тут, на мадридському бруці, красиві й мудрі слова [Еужені] д’Орса, сучасного іспанського філософа, який

міркує над поняттям вітчизни: „Колись ідеологи вважали, що батьківщину визначають географія та історія, раса та середовище, щось окреслене реальністю, завдяки самій силі незаперечних фактів. Яка згубна помилка! Батьківщину визначають не постулати випадковості, а постулати доцільності. Батьківщина – це питання покликання. Жодна механічна сила неспроможна її окреслити. Не досить відчувати її, слід її творити. Це наша доля, чи наша воля? Доля і воля водночас. Вона, мов прагнення до чогось, що перебуває на лоні вічності. Вітчизна є вибухом історії, який намагається піднести нас до зірок”. Творці Городельської унії не здобулися би, мабуть, на подібні визначення, але хто наважиться заперечити, що вони саме так відчували й діяли! А як у світлі цих слів виглядає польсько-український конфлікт, як виглядають наші нещасні провини, початі в самогубній безтямності?! Обидві нації вчинили смертний гріх проти Святого Духа власного минулого, а це щось значно гірше, ніж пролита кров, насильство та кривди, гірше, ніж всі різанини, повстання, пацифікації та помсти.

Кривава лазня останніх років, однак, не минулася марно, принаймні, якщо йдеться про польську публіцистику. Саме в середовищі Національної партії, яка найбільше нагрішила в цьому відношенні, дедалі частіше лунають голоси, які сміливо й рішуче поривають із дотеперішніми помилками. „Стає зрозуміло, – писав нещодавно [Маріан Еміль] Роек у часописі „Myśl Polska”, – що нація є не тільки природною спільнотою крові та одного й того походження, але того ж світу уявлень, традицій, досвіду минулого, ідеалів на майбутнє”. Співіснування з українцями та білорусами склалося б зовсім по-іншому, якби у період Другої Республіки переважила така постава, з якої би були зроблені відповідні практичні висновки.

Якщо обидві нації бажатимуть і надалі розмахувати етнографічним націоналізмом, заснованим на біологічних первнях, то вони не зможуть зробити жодного кроку вперед.

Що тут допоможе етнографія, коли на наших очах Львів стає містом московсько-монгольським, а хто знає, чи впродовж кількох років його долю не розділить уся Червенська земля. Дай тоді, Боже, здоров'я, всім тим, хто непримиренно волають, одні: „Східна Малопольща!”, а інші: „Галичина”.

Після вересневої трагедії здавалося, що нарешті буде досягнуте якесь порозуміння, проте властива мить була змарнована, а після того, як минуло майже сім років, ми знову стоїмо з порожніми руками. Фаховим сентименталістам досі ще не спало на гадку, що всі ми, хто опинився в советському мішку, не можемо дозволити собі на розкіш цілком автономної діяльності, не можемо підставляти жаб'ячих ніжок для підковування кожен зосібна, що координація всіх зусиль є принциповою умовою ефективності. Поки що польська та українська антиросійська пропаганда на кожному кроці перешкоджають одна одній, часто досягаючи результатів, цілком протилежних запланованим. Але як тут мріяти про якусь координацію, коли тверезе усвідомлення ситуації велить заявити відверто, що донині, після стількох переживань і катастроф, у свідомості багатьох поляків українці є гіршими ворогами, ніж москалі, а для багатьох українців Польща залишається ворогом номер 1. Коли на одному боці цілі покоління виховувалися на сенкевичівській мазанині, а на іншому – на псевдоісторичних нісенітницях *Тараса Бульби*, годі дивуватися, що прірва взаємної неприязні та ворожнечі мусила поглиблюватися щоразу більше. Ключ до питання криється радше в колективній психології, ніж у політиці, марні, отож, усі зусилля досягнути політичного порозуміння, якщо їм не передуватиме чесна локалізація причин ворожості.

Український націоналізм – явище цілком нормальне, але крайні форми, в яких він проявляється, мають анахронічний характер. Українці спізналися на потяг і наполягають, що слід дочекатися наступного, який ніколи не приїде. Це доля

всіх націй, які в умовах бездержавності не могли політично реалізуватися і конче хочуть надолужити згаяний час, наче повернення до минулого можливе. Нації Центрально-Східної Європи не можуть собі дозволити в сучасних умовах на герметичний суверенітет; або, пожертвувавши дріб'язковими амбіціями, вони створять одну велику родину, достатньо сильну, щоб протистояти кожній наступній імперіалістичній хвилі, або довіку ходитимуть у чужинському хомуті. Я навертаю тут до широко обговорюваної ідеї т.зв. міжмор'я, з тією прецінь суттєвою поправкою, що без понтійських країн проєктована спільнота буде невдалим витвором, неспроможним захистити себе зі сходу. Отож, українцям важче, ніж іншим, погодитися на таку концепцію, адже їм постійно здається, що це знову відбудеться їхнім коштом.

Мабуть, вирішальне значення під цим оглядом має факт далекоюсяжного фальшування історії польсько-українських стосунків.

Молоде українське покоління (те ж саме можна сказати про білорусів і литовців) виховалося на тезі, що унії були шахрайством з польського боку, а колонізаційні процеси мали типовий характер загарбницького імперіалістичного проникнення. Всі зусилля ідеологів крайнього націоналізму були скеровані на те, щоб твердо переконати загал, буцім співжиття обох народів під ягайлонською стріхою не існувало, що Україна просто була завойована й колонізована Польщею, абсолютно так само, як пізніше вона була завойована Москвою. Висновки прості: „Поляки мусять для загального блага відмовитися від того, що колись награвували, встановити кордони на Сянї й Бузі, і тільки тоді ми евентуально зможемо стати приятелями”. Більшість українських пропагандистів, розмовляючи з іноземцями про довоєнні проблеми Червенської землі, зазвичай використовують термін „польська окупація”. Статистику вони препарують таким чином, що поля-

ків навіть з лупою на цих землях не знайдете. Завжди ті 5 мільйонів українців між Сяном і Збручем! Зі *Статистичним щорічником* у руках легко підрахувати, що в 1939 році на території трьох південно-східних воєводств (за винятком суто польських повітів за Сяном, себто Кольбушови, Ланьцута, Жешува тощо) мешкали бл. 6 млн. осіб. Позаяк понад 600 тис. припадає на євреїв, а ще кількадесят тисяч на німців, вірмен, росіян тощо, випливає, що коли ми пристанемо на оті 5 мільйонів українців, то поляків залишиться менше 300.000. Ледве вистачить на Львів! А що вже казати про решту!

Ретельне усунення всіх моментів, які суперечать початковій тезі, призводить до того, що, наприклад, у чималій статті, де йдеться про виникнення Братства Св. Кирила й Мефодія, немає навіть згадки про польську літературу. Кожного разу, коли українська публіцистика – неважливо, звертаючись до співвітчизників чи іноземців, – згадує про Польщу, то завжди тільки для того, щоб нагадати про ще одну кривду, зазанану від неї. Отож, польський письменник, який дорікає власній вітчизні за неправильне ставлення до українського питання і настійно закликає упродовж багатьох років до згоди, опиниться властиво на нічийній землі, обстрілюваний зусібч, сидячи верхи на барикаді, отримуючи щохвилини каменюкою по чолі то від одних, то від інших.

При оцінці відносин на Русі за часів Речі Посполитої критична українська думка часто чинить принципову помилку, прикладаючи до явищ, які відбувалися в XVI або XVII столітті, сучасні критерії. Процеси колонізації не могли в ті часи мати націоналістичного вістря з тієї простої причини, що націоналізм у сучасному розумінні цього слова не існував. Ще Сигізмунд Август, який уклав Люблінську унію і якого так злостиво трактує значна частина історіософуючої української публіцистики, писав листи до матері білоруською мовою, а якщо через сто років таке явище було вже неможливе, то

зовсім не тому, що в Вільні почав урядувати якийсь [Людвік] Боцяньський XVII століття, який забороняв селянам танцювати лявоніху та мятеліцу. Коли після падіння Візантії всохли всі досі існуючі культурні джерела, Русь повернулася обличчям до Заходу, і роль посередника природним чином відіграла Польща. Якби не тісні зв'язки з нею, то в Могілянській академії не читали би Горация, а відтак не було би згодом мазепинського Батурина, а згодом [Григорія] Сковороди та [Івана] Котляревського. Гадяцька унія, остаточний наслідок Городельської, була укладена, на жаль, занадто пізно, і вже ніколи не реалізувалася. Але Городло та Люблін справили принаймні те, що Переяслав і Андрусів трапилися допіру в другій половині XVII століття. Чи виграла від того Україна, чи програла? Варто застановитися, як поточилися би події, якби Київ на двісті років раніше потрапив під московське панування. Всі трагічні помилки, вчинені польською стороною, не змінять того факту, що в межах Речі Посполитої українська культура розвивалася, а національна самосвідомість зростала, і накопичений тоді потенціал допоміг Україні протистояти московській повені аж до повторного відродження.

Не було також звичайною випадковістю, що національне відродження України мало стільки ідейно-політичних пов'язань із Польщею. Попри жахливі спогади, пролиту кров і ненависні порахунки, було щось в атмосфері тих часів, що спонукало Словацького писати про Матір-Україну, а Шевченка простягати братську руку до товаришів по - московській в'язниці. Якби теза про „польську окупацію” була слухною, якби в ягайлонських традиціях не містилося стільки найщирішого золота правдивої міжнаціональної моральності, чи було б можливе полонофільство Шевченка й [Пантелеймона] Куліша, чи відбулася би повторна українізація стількох змішаних чи спольщених родин, отих Антоновичів, Рильських, Седлецьких, Липинських і Шептицьких?

„Повернення на батьківщину, зражену колись”, – скажуть панове націоналісти. Не тільки й не обов'язково. Поверталися до мови предків, але набута впродовж багатьох поколінь польська культура залишалася. Чи блискучий переклад „Пана Тадеуша”, який вийшов з-під пера власне одного з таких деполонізованих українців Максима Рильського, був лише примхою видатного поета, блискучим технічним проявом, а чи внутрішньою потребою людини, яка таким чином повернула борг, узятий у Польщі? Чи повернула московська культура Україні когось із її великих синів? [Миколу] Гоголя, [Михайла] Глінку, [Петра] Чайковського, [Володимира] Короленка? Чи здобулася Росія на власну „українську школу”? Найвидатніший російський поет жбурнув українцям в обличчя наклеп на великого [Івана] Мазепу в той час, коли [Северин] Гоцинський у своєму намаганні пояснити уманську різанину доходив мало не до безоглядної й аж ніяк не по-романтичному інтерпретованої ідеалізації, а Словацький був йому секундантом із усією пишнотою поетичної мови в *Срібному сні Саломеї*.

Якщо українська сторона взагалі зацікавлена в порозумінні з поляками, а мала би, адже іншого виходу зі становища немає, то мусить здобутися на більшу об'єктивність та самокритичність стосовно власної історії. Широко розповсюджена тенденція покладати всі провини винятково на Польщу завдає більше шкоди самим українцям, ніж атакованим, оскільки не дозволяє локалізувати істинні джерела зла, – а як лікувати хворобу, коли діагноз поставлено тільки частково слухний? До чого доводить брак критицизму в поєднанні з комплексом подразненої національної гордості, свідчить приклад [Юрія] Липи, свого часу популярного серед молоді ідеолога, який у пошуках великих історичних традицій зайшов настільки далеко, що організацію чорноморських чумаків поставив поруч із середньовічною Ганзою! Без далекосяжних ревізій дотеперішніх хибних уявлень про

спільне минуле, жодне політичне порозуміння не буде щирим, а отже, ані ефективним, ані тривким. Перш ніж українська історіографія зафундує собі власного [Юзефа] Шуйського, нехай українська публіцистика не йде слідом за [Дмитром] Донцовим і [Дмитром] Палієвим, бо неминуче зустрине на цьому шляху Дмовського, і все почнеться спочатку.

Останнім часом лише іноді мені до рук потрапляє українська преса, та й особисті контакти зі зрозумілих причин скоротилися до мінімуму, але з того, що до мене дістається, в мене складається враження, що небагато змінилося на краще. Ставка на новий конфлікт без попереднього порозуміння з найближчими сусідами – це не найвдаліша лінія політичної діяльності. Адже на Заході саме існування української нації як самостійної історичної та культурної вартості ще не проникло до колективної свідомості. Коли велика видавнича фірма в Мадриді замовила мені слов'янські розділи для *Історії світової літератури*, я спитав, скільки сторінок присвятити українській літературі? Літературний керівник видавництва витріщив очі:

– А що, існує така література?

Багатьом українським діячам здається, що тієї миті, коли [В'ячеславу] Молотову та [Андрею] Громиці вдалося проштовхнути до ООН представника Української Советської Республіки, постав прецедент, який зобов'язуватиме в майбутньому. Від часів, коли січова молодь, перш ніж стати жертвою німецької провокації, виспівувала на вулицях Хусту і Севлюша: „Ой повіяв в Чорногорі та й високий вітер, брав би маляр Закарпаття, та не дає Гітлер!”, – чимало крові сплило до Дніпра й Збруча, і чимало гіркого досвіду набули українці.

Але надії на всіх заморських чортів при ігноруванні своїх сусідів занадто нагадують мені анекдот, почутий ще в дитинстві, про того селянина, який по дорозі упав з коня і не в змозі сісти верхи знову, сердито вигукнув: „Хоч би який чортяка поміг!”

Поети Станіслав П'єнтак, Юзеф Лободовський і Броніслав Людвік Міхальський на мості Понятовського в Варшаві

Не встиг він це сказати, чийсь руки піднесли його з такою силою, що селянин перелетів через коня і впав у калюжу. Й допіру вилазячи з болота, він сплюнув і каже: „Помагайте, чорти, та не всі!”

Досі цей анекдот повністю справджувався стосовно надій, які покладалися на Третій Райх, і може легко знайти повторне застосування в майбутньому.

Українці не менше, ніж ми, є нацією вкрай емоційною. Це завжди ускладнювало справи і, звичайно, не полегшує їх сьогодні, зокрема, враховуючи, що обидві сторони зустрілися під час цієї війни далєбі не з квітами в руках. Полякам вдаряє кров у голову і стискаються кулаки, коли вони говорять про поведінку українців під час придушення Варшавського повстання. Хоч би й правдою було те, що писала українська еміграційна преса, наче вирізування вщент поранених і полонених обтяжує сумління тих українців, які входили до складу загонів [Андрея] Власова, а галицьких січовиків взагалі в Варшаві не було, важко заперечити, що привиди [Івана] Ђонти й [Максима] Залізняка знову встали між двома націями. Треба ж було так трапитися в історії, що український народ, мабуть, один із найморальніших у Європі в повсякденній життєвій практиці, носить у крові якісь небезпечні інстинкти, успадковані десь іще зі скіфського періоду, а згодом пожвавлені впливами татарщини, інстинкти, які чинять його страшним, коли він їм скориться бодай на мить. Але й ми мали свого Якуба Шелю, а прецінь ніхто не намагався сформуванати думку про польського селянина на підставі різанини в Тарнові. Українцям не вільно замовчувати це питання, але й ми не повинні надміру його роздмухувати, бо це ні до чого не приведе.

Про взаємні провини й помилки слід говорити, але завжди з тією думкою, яка надихала Шевченка, коли він писав у *Передмові до Гайдамаків*:

„Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами”...

Що ж додати до цих слів, написаних сто літ тому? Хіба лиш побажання, щоб наступні сто років ці дві нації не перебували знову в тому ж порочному колі ненависті, щоб руки, ще сьогодні липкі від братньої крові, нарешті зустрілися в рукостисканні, а уста повторили слова, нев’янучі від миті, коли вони пролунали в городельському замочку:

„Не зазнати нікому благодаті спасіння, кого не підтримає любов. Одна любов не діє марно, але, сама собі присвічуючи, кладе край незгоді, приборкує чвари, дарує всім мир, поєднує розділених, підносить упалих, згладжує нерівності, простує викривлення, підтримує кожного, не ображає нікого і хто б не сховався під її крилами, буде безпечним і не злякається нічиїх погроз. Любов творить закони, володіє царствами, організовує міста, веде стани Речі Посполитої до найкращого кінця, удосконалює всі чесноти добродетельних. А хто нею погордує, той усякого блага позбудеться”.

Джерело:

Sprawa ukraińska

„Wiadomości”, R. 2, nr 50 (89), 14 XII 1947, s. 2.

НОВА КНИЖКА ҐЕРТИХА

Після *Польської політики в історії Європи* [*Polityka polska w dziejach Europy*], яка була такою ж надмірною апологією епохи П'ястів, як і непомірковано гострою критикою Ягайлонів¹, маємо нову книжку [Єнджея] Ґертиха², в якій із позицій, жорстко визначених доктриною [Романа] Дмовського, автор оцінює останні п'ятдесят років у політичному житті польської нації. Тінь Дмовського, якого Ґертих вважає єдиним у сучасній Польщі великомасштабним політиком-реалістом, нависає над усією книжкою, благословляючи вчинки й людей, які слідують його лінії, та виганяючи диявола з противників і ворогів. Польща, – стверджує Ґертих, – здобула свою незалежність завдяки проникливості Дмовського, а всі пізніші помилки трапилися тому, що Дмовський не мав вирішального голосу в політиці незалежного двадцятиліття. „В усіх політичних справах великої ваги, щодо яких Дмовський та інші політики мали різні погляди, історія визнала слушність Дмовського; ба більше, в усіх цих питаннях Дмовський, поки він брав участь у політичній боротьбі, майже без винятку перемагав”. Важко зайти далі в апології улюбленої історичної постаті, і скрізь, де автор говорить про свого маестро, ми маємо справу радше з набожним благоговінням, ніж з об'єктивною оцінкою історика. Проте Ґертих – публіцист, і це дає йому повне право інтерпретувати історію нещодавніх і поточних років згідно

¹ Пор. рецензію Кшиштофа Ненаського в № 52 „Wiadomości”.

² Jędrzej Giertych. *Pół wieku polskiej polityki. Uwagi o polityce Dmowskiego i polityce polskiej lat 1919–1939 i 1939–1947*, Londyn 1947; str. 270.

з його політичною поставою; шкода тільки, що він занадто часто надто безцеремонно обходиться з фактами, довільно комбінуючи їх так, щоб вони не суперечили заздалегідь укладеним тезам.

Я досягнув зрілого віку в ті роки, коли стара суперечка між Пілсудським і Дмовським вже починала (принаймні, для молодих) втрачати свою принадну владу, а моя неприязнь до автора *Німеччини, Росії та польського питання* була передусім похідною традицій пограниччя, які я досі відчуваю з такою силою, що іноді самготовий вважати себе якимось анахронічним пережитком, для якого і „Литво, вітчизно”, і „Мати-Україна” залишилися поняттями з автентичним, цілісним звучанням. Але Гертих не тільки не намагається цю суперечку, нині вже багато в чому неактуальну, дещо пом'якшити, а навпаки, розширює її до якнайзагальніших меж, вибудовує на її основі антиномічні історичні концепції.

Дмовський є для Гертиха типово реалістичним політиком, який безпомилково відчуває історію і завдяки цьому здатний впливати на її перебіг згідно з інтересами нації в обширній історичній перспективі. Дмовський рано дійшов до висновку, що головним ворогом Польщі є Німеччина, об'єднана під егідою Пруссії, а польські спроби збройної боротьби проти Росії лили воду на німецький млин, скажімо, повстання 63-го року зумовила головним чином провокація [Отто фон] Бісмарка. Ситуація могла повторитися в 1914 р., і власне до цього прагнув Пілсудський; завдяки Дмовському польський заколот зійшов нанівець, наступне прусько-московське порозуміння не відбулося, Німеччина програла війну, а Польща відродилася. Такі головні тези перших – і найважливіших! – розділів книжки, які Гертих згодом розвиває, прикладаючи їх мірку до багатьох пізніших фактів і явищ.

Як бачимо, Гертих не обмежується позитивною оцінкою поміркованої політики щодо Росії в роки, які безпосередньо

передували Першій світовій війні, розширюючи своє судження на усе XIX століття, з чого висноує, що вся без винятку антиросійська повстанська традиція, починаючи від [Тадеуша] Костюшка і закінчуючи Пілсудським, була підсвідомо пронимецькою політикою. „Prosto z Mostu” написав колись, що останньою суто національною військовою операцією була Барська конфедерація, а всі інші – це безвольне ходіння на повідку чужинських агентур. Отож, мені здається, що така оцінка історії демонструє, власне, якнайбільший брак політичного реалізму, що полягає в абстрагуванні від національних святощів психічно-культурної природи. Без [Адама] Міцкевича та [Юліуша] Словацького, мабуть, не було би Січневого повстання, тож слід визнати, що „Гробниця Агамемнона” і „Дзяди” також були різновидом чужинських агентур. Справа, звичайно, не така проста. Пролита кров має свої закони, і один збройний чин визначає поставу наступних поколінь. Після Мацейовиць і Рашина мусив прийти Ірохув, а після Малоґоші та Жижина – Кшивоплоти і Ясткув. Мусили? В польських умовах, безсумнівно, так, оскільки всі чеські приклади не справджуються в випадку країни, яку продувають великі історичні вітри. Якби поляки заходилися упродовж ста років неволі працювати проковувати конфлікт між Росією і Німеччиною, радше за все плоди цього конфлікту було би нікому збирати. Ґертих підкреслює, що Україна не скористалася доброю політичною кон’юнктурою в 1917–1920 роках і не виборола незалежності. Та отож! Історичною трагедією України став факт, що на [Іванові] Мазепі, [Пилипові] Орлику та Калниші [Пилипові Калнишевському] урвалася традиція збройної боротьби проти Москви, а відтак у вирішальний момент було втрачено гостроту національного бачення. Ми ж бо мали чимало генералів Розлуцьких, але мали також і їхніх племінників, які йшли на повстання, коли воно вибухало. Як би виглядала Польща через сто років без Лукасінських, Траугутів

і Пілсудських, краще не думати! Це правда, що іноземні аген-тури уміли нав'язувати полякам обставини й характер боротьби (*vide* Варшавське повстання), але це вже питання з іншої сфери. Послідовно ідучи цією стежкою, ми безпечно дійшли би до „історичного колабораціонізму” усіляких Александрів Бохенських, від чого Ґертих першим би якнайбільш енергійно відхрестився.

Аналіз періоду, що передує Першій світовій війні, в книжці навално підтасований. Ґертих приймає за аксіому, що в разі, якби польське суспільство зайняло антиросійську поставу, Німеччина виграла би війну, бо тоді в Росії вирішальним став би голос прони́мецького табору; отож, вікопомна заслуга Дмовського полягає в тому, що він перешкодив виникненню такої комбінації чинників. Для того, щоб легше довести свою тезу, Ґертих такою мірою усунув усі невідгідні йому моменти, що ані словом не згадав про Австро-Угорську імперію та Балкани. Існували тільки Німеччина, Росія й Польща. А прецінь російсько-німецький конфлікт почався від миті, коли Відень втратив самостійність на користь Берліна. Поступова зміна російської орієнтації – це для Ґертиха просто результат впливу данської дружини Александра III! З Прус-сією Росія не мала серйозних протиріч, вона мала їх з Австрією. Ще в останню мить Петербург хотів уникнути війни з Ні-меччиною, мобілізуючи винятково Київський округ і роблячи примирливі жести, яких ніколи би не вчинив щодо Відня. Якби Берлін дав росіянам свободу дій на Балканах і в Туреччині, ймовірно, війни на Сході взагалі би не сталося. Забувши про все це, Ґертих спростив собі життя, а нижчепідписаному дискусію.

Приблизно те ж саме трапилося з обговоренням стра-тегічних планів російського штабу. [Алексе́й] Брусілов був хоробрим генералом і, можливо, „приятелем” поляків (коли мені було п'ять років, мене представили йому в Любліні, він ущипнув мене за щоку й сказав: „Вот браво́ый поляк!”), але

у своїх мемуарах генерал трохи переборщив. Так, скажімо, пасаж про те, що російського учителя, який проповідував би своїм учням „любов до слов'ян і ненависть до німців... заслани би в Наримський край”, виглядає, як кепський жарт. За часів найжорсткішої цензури в російській літературі та публіцистиці роїлося від гострих антинімецьких виступів. Рекомендую книжку [Васілія] Немировича–Данченка про [Міхаїла] Скобелева, в якій той прямо звинувачує німців у отруєнні „білого генерала”, і може, прочитавши її, Ґертих змінить свою думку про абсолютну історичну цінність спогадів [Алексея] Брусилова (до речі, їх видали під час минулої війни совети, вони виразно скроєні на ужиток режиму: царат програвав Німеччині, бо сам був опанований німцями; тепер усе по-іншому тощо).

Російський штаб міркував про відступ з Царства Польського, адже, по-перше, боявся каннського маневру, по-друге, передбачав можливість польського повстання. План був у принципі слухний, йшлося про скорочення фронту та перехід у наступ після завершення мобілізації. Невдача австрійців під Красником, німецька бездіяльність, а передусім хуткіше, ніж очікувалося, проведення мобілізації, дозволили росіянам піти в наступ у Східній Пруссії, де, до речі, участь польських рекрутів не була аж такою значною, як того хочеться Ґертихові – кістяк армії [Александра] Самсонова становили дивізії сибірських стрілків. Вибух польського повстання лише зміцнив би антинімецькі настрої в Москві та Петрограді й заохотив всеросійський патріотизм, але про вихід із війни не могло бути й мови. Врешті, Пілсудському й не мріялося про повстання на кшталт виступу 1863 року; йшлося про саботаж мобілізації та розгортання легіонів. Про те, з якою легкістю Ґертих інтерпретує історичні явища, свідчить фраза про польських резервістів, „сформованих пропагандою Дмовського та охочих іти на фронт, бо вони усвідомлювали, що в ненависному російському мундирі йдуть боротися

за польську справу”. Польський селянин, який іде в 1914 році на війноньку з ентузіазмом, бо Дмовський його загітував – ну, ну...

Врай небезсторонні сторінки, присвячені порахункам із польськими федералістами. Мені важко тут починати принципову дискусію з Ґертихом про посутнє обличчя федералізму та його устремлінь, позаяк подібна дискусія розірвала би рамки невеликої статті, але цілком певно, що обговорювана книжка має в цьому відношенні характер партійного памфлету, хоча й утриманого в дуже спокійному тоні. На думку Ґертиха, відновлення унії [історичної Речі Посполитої] призвело би до „перекреслення шестивікової справи політичної, національної та культурної польської експансії на Литві та Русі”... Коротше кажучи, федерація з Литвою призвела би до втрати Вільна. Кумедно, що литовські націоналісти не хотіли федерації з тих самих причин: вони боялися, що в спілці з Польщею втратять Ковно, яке хутко й легко полонізується. Цей комплекс неповноцінності легко зрозуміти у шаулісів, проте набагато складніше в польського націоналіста.

Мені прикро про це писати, адже мета цієї статті не в тому, щоб дражнити автора, проте Ґертих абсолютно помилково представляє проблеми європейського Сходу, ба, ще гірше, зовсім не володіє фактичним матеріалом. Петлюру, наприклад, він називає „політичним емігрантом, який мешкає в Польщі”, й тому не уповноважений виступати від імені України. Насправді Петлюра був одним з двох членів так званої Директорії, яку визнали законним українським урядом союзні держави, у тому числі Франція та Великобританія, котрі делегували цьому „емігрантові” своїх офіційних представників у особі генерала [Жоржа] Табуї і [Джона Піктона] Баґге. В іншому місці він говорить про [Пантелеймона] Куліша, як про „таємничу, завжди сховану в тіні, проте впливову постать”. Таким чином чудовий письменник, історик і поет, автор

Чорної ради, Магомета і Хадизи і Великих проводів, перекладач [Вільяма] Шекспіра, [Джорджа] Байрона, [Йоганна-Фрідріха] Шіллера і [Адама] Міцкевича став під пером Ґертиха „таємничою постаттю”, а все для того, щоб легше було пов'язати український національний рух із „анонімними силами”. Для москалів той рух був колись просто „польською інтригою”, для частини поляків став згодом „австрійською провокацією”, а тепер з'ясовується, що без масонів не було би Шевченка й [Пантелеймона] Куліша. А може, було би простіше, ретельніше і більше в згоді з власними націоналістичними принципами ствердити, що кожен національний рух є природним і стихійним явищем, а те, що ним прагнуть скористатися різні, бодай і анонімні, сили, жодним чином не змінює самої суті речей. Дійсно, сором і гнів охоплюють при вигляді публіцистів, які так само, як Ґертих, і далі наполягають на існуванні „русинської”, чи й узагалі „поліщуцької” національності, а слово „український” беруть у лапки. Якщо це так, то навіщо ж боятися цієї нації, яка існує тільки в лапках? Що за політична ураза зумовлює певність Ґертиха в тому, що Львову більше загрожуватиме Україна, ніж Росія, котра сидить однаково міцно і в Києві, і в Москві? Незалежна Україна має негайно стати союзником Німеччини проти Польщі, натомість Росія, що панує над Україною, ніколи таким союзником не була й не буде? Щось із тим політичним реалізмом, який воліє мати в якості сусіда двістамільйонну Росію, ніж тридцятимільйонну Україну, не зовсім гаразд!

Характерно, що в міру того, як автор наближається до новітніх подій, оцінка фактів стає об'єктивнішою, аргументи вагомішими, партійні урази втрачають гостроту, словом, Ґертих-публіцист виглядає значно краще, ніж Ґертих-історик. Зовнішня політика Польщі в останні передвоєнні роки, вереснева кампанія, а відтак опір на Батьківщині аж до Варшавського повстання включно, врешті, політика уряду в еміграції, трагічна папкінада [Юзефа] Миколайчика та урядо-

ва криза 1944 р. – все це обговорено і виразно, і слушно. Автор не забуває на кожному кроці наголошувати заслуги партії, до якої належить, але чинить це делікатніше, ніж у першій половині книжки, а крім того, має тут незрівнянно більше слушності, бо годі заперечити, що польський національний табір вийшов із вогненного випробування війною в значно кращій кондиції, ніж ліві партії. Також важко не підписатися під тим, що Ґертих пише в розділах про роль краю та еміграції в прийдешніх подіях. Ґертих слушно передбачає, що ми не зможемо залишатися пасивними й займати вичікувальну позицію в майбутньому катаклізмі, якщо хочемо відіграти роль, згідну з польським історичним постулатом. Менш переконливо виглядають міркування про майбутню політичну організацію Центрально-Східної Європи – українська ураза і далі йому перешкоджає. Ґертих загалом є прихильником Міжмор'я, хоча не приховує численних застережень. Проте він має цілковиту рацію, пишучи, що „нашим завданням мусить стати розрізнення між загальним баченням... і практично досяжними нині етапами, мусить бути прагнення до того, щоб порозумітися з тими партнерами, з якими можна порозумітися”. Я не зовсім розумію, чому Станіслав Мацкевич так нещадно кепкує щотижня з ідеї Міжмор'я, адже, бодай тільки часткове втілення цієї ідеї мусить призвести до серйозних наслідків. Можливо, поляки ніколи не домовляться з литовцями, угорці з румунами, а серби з хорватами, але вже, наприклад, монтування осі Варшава – Бухарест не є чимось надміру складним; ця вісь була би добра тим, що з точки зору геополітики становила би своєрідний хребет усїєї системи; якби вона утвердилася й підсохла, хто знає, чи навколо неї не вдалося би зібрати до купи всього воза! Але український бахмат, якого Ви, пане Єнджею, силоміць хочете прогнати до московської стайні, теж повинен піти з нами, бодай у вільній сув'язі, коли при дишлі не любить ходити, бо якщо ні, знову матимемо „русского ямщика

на облучке”!

Книжка Гертиха закінчується потужним наголосом віри в здатність польської нації, якій приписуються великомасштабні духовні сили, до високої місії. „Ніхто тією ж мірою, як польська нація, не здатний вдихнути в Європу первістків волі та ентузіазму, спроможних її відродити. Є на нас ознака величї: ми маємо в собі ті риси незламності, характеру, волі й амбіції, які визначають, чи відіграє нація велику історичну роль”. А через кілька рядків ще міцніше: „Після третьої світової війни Європа муситиме організувати нову політичну систему. Мені здається, що ця система муситиме – до певної міри – бути польською системою. Перед нами двояка перспектива: загинути, чи стати великою нацією. Тож і Європа має перед собою двояку перспективу: вона загине, або відродиться знову”.

Джерело:

Nowa książka Giertycha

„Wiadomości”, R. 2, nr 19 (110), 9 V 1948, s. 2

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ДИСКУСІЇ

Минулого року на сторінках еміграційної преси в Німеччині точилася жвава польсько-українська дискусія, яка, щоправда, не призвела до узгодження позицій, проте, безсумнівно, відіграла корисну роль уже хоча б завдяки самому фактові обміну думками та усталенню поглядів. Слід заявити відверто, що польська сторона в цих дискусіях виглядала гірше, з тієї простої причини, що тимчасом, коли серед українців не було розбіжностей щодо принципових питань, поляки представляли майже стільки точок зору, скільки осіб зголосилися до розмови. Іноді один польський полеміст дезавуював іншого, як це трапилося, коли Клавдіуш Грабик виступив проти Єжи Бельського, який у статті в українському часописі „Наше Життя” підтримав усталення східного кордону Республіки [Польща] на Бузі та Сяні, а отже зайняв позицію, згідну з максималістськими постулатами протилежної сторони. Тому українці мали би повне право заявити полякам: „Панове, перш ніж почати з нами дискутувати, будьте ласкаві попередньо узгодити свої погляди”.

Моя стаття *Українське питання* („Wiadomości”, nr 89) також викликала певне відлуння в українській пресі, переважно неприхильне, бо, як і решту польських учасників дискусії, мене звинуватили в нещирості стосовно прийнятого українцями „етнографічного принципу” та в недостатньому знанні сучасного українського націоналізму. „[...] прізвище автора статті, – пише „Українська трибуна” від 19 січня ц.р.

[1948] – [...] могло гарантувати нам, здавалося, об'єктивне й щире ставлення. Все ж таки нам доводиться ствердити, що й ця стаття не вільна від тих двох первородних гріхів українсько-польських взаємин, що їх ми згадали у вступі”. В іншому місці мені прямо заявили, що кожен польський публіцист, який не ствердить ясно й виразно, що Львів, Луцьк, Тернопіль і Галич належать Україні, а замість того туманно балакатиме про потребу врегулювання, є просто хитрим лисом, котрий спритно замітає сліди за старою імперіалістичною програмою. На думку вже цитованої „Української Трибуни”, „ми не зможемо зробити ні кроку вперед доти, доки один з наших двох народів вимагатиме єдино справедливого етнографічного принципу, а другий вперто триматиметься історичних, давно минулих і дуже дискусійних засад (наприклад, засад Ягайлонської „федерації” та городельської унії, що їх з таким пієтизмом обороняє Ю. Лободовський у своїй статті)”. *Suum cuique tribuere, neminem laedere, nemini facere iniuria*, – кажуть українці, нехай польська сторона прийме в усій повноті цю давньоримську максиму, тоді й розмовлятимемо по-приятельськи.

Що ж, трудно, якщо вже мене так притисли до муру, не залишається нічого іншого, як визнати, що далєбі я не любитель жорсткого етнографічного принципу, який викочують наші прикрі сусіди як найважчу гармату проти „польського імперіалізму”. Від замітання слідів хвостом немає жодної користі, і мені не уникнути бою з піднятим заборолом, адже, як написав старий Тарас [Шевченко], „поки сонце зайде, / а нічмати дасть пораду, / козак ляха знайде”.

Коли один з українських учасників дискусії послався на Ялту як на міжнародно-правовий прецедент для майбутнього розмежування обох націй, багато його співвітчизників запро-тестували, і слушно, проти такої постановки питання, адже Ялта була актом насильства, накинутим без участі безпосеред-

ньо зацікавлених сторін. Однак, відкидаючи беззаконні ялтинські рішення, самозвано ухвалені представниками трьох наддержав, українська сторона погоджується з тим станом справ, який постав на Червенській Землі внаслідок уже не тільки Ялти, але й загалом усієї нищівної політики советів супроти польського населення, яке – хочу це підкреслити з усією рішучістю! – було тут корінним населенням упродовж минулих шести століть. „[...] Сучасна [...] Польща має свої східні кордони в Перемишлі. На схід від цього міста поляків нині вже нема, – пише Степан Баран у мюнхенських „Проблемах”, – [...] цілковите вичищення українських і білоруських теренів з польського етнічного елементу [...] потрясло до глибини польську психіку. [...] Болюча лекція історії не всіх поляків навчила політичної тверезості”. Таким чином, українську поставу можна сформулювати наступним чином: вони не визнають Ялти із суто формальних причин, але не мають нічого проти її змісту, оскільки усунення польського елементу на схід від Сяну, Бугу та Німану є актом історичної логіки, а те, що поляки не хочуть з ним погодитися, свідчить про брак у них політичної тверезості. Або, ще чіткіше: поляки колись силою вдерлися на українські землі й частково їх колонізували, через декілька століть польська хвиля була змушена відкотитися, що слід розглядати, як своєрідну історичну сатисфакцію законним господарям цих земель, отож, етнографічний статус-кво мусить стати підставою для усталення прийдешніх добросусідських стосунків.

Гадаю, що коли розпочата дискусія взагалі має призвести до якихось позитивних результатів, слід, щоб прозвучали також аргументи історико-культурного характеру, без яких вимахування винятково етнографічним принципом є повною фікцією. Я бачу в польсько-українських розмовах два головні осердя поляризації, які належить чесно та вичерпно освітити: один з них – це стосунки між населенням спірних земель,

але завжди з урахуванням їх юридично-морального аспекту; другий стосується майбутнього обох націй, очищеного від взаємних упереджень і фальсифікацій, а передусім побаченого у слушній перспективі, без отого дуже поширеного оцінювання давноминулих справ і людей правіку за сучасними критеріями.

Поляки не прийшли на Русь і Литву таким чином, як німці приходили на землі західних слов'ян, чи росіяни до Новгороду й Смоленська. Українські історики й публіцисти можуть собі глузувати, скільки їм заманеться, з польських „декламацій” про ягайлонські вольності й вважати, приміром, Люблінську унію звичайним актом насильства, але це не змінить того факту, що процеси полонізації на Сході відбувалися без політики винищення і в дусі такої толерантності, яка й не снилася ніде в Європі. Казимир Великий не ліквідував православних єпархій, як це вчинив би кожен інший середньовічний католицький монарх, а підніс їх до рангу митрополій, а при наділенні землями й маєтностями радше фаворизував руських панів і осадників, найкращим доказом чого є збережені локаційні документи XIV ст. Про те, що згодом почали, особливо на Наддніпрянщині, кривдити українське населення, ми добре знаємо і без читання [Михайла] Грушевського, оскільки від моменту виникнення „краківської школи” польська історіографія відзначається доволі значним критицизмом супроти власного минулого. Але, знову ж таки, варто поглянути на ці справи з перспективи тих часів. Варто би задуматися, як би виглядало придушення повстання [Северина] Наливайка і [Григорія] Лободи, якби замість [Станіслава] Жолкевського за це взялися [Альбрехт] Валленштейн і [Йоган Церклас] Тіллі! Як би розвинулася економічна експлуатація України за ірландськими зразками [Олівера] Кромвеля чи принципами Густава Адольфа та Карла Густава? А як би відбувалося запровадження Берестейської унії, якби на місце [Пйотра] Скарґи-Повенського і єпископа [Іпатія] Потія та поставити італійських і іспанських єзуїтів?

Для порядку і щоб нас знову не запідозрили в нещирості, ствердимо, що й поляки чинили акти жорстокості, гідні сцен, які діялися в Магдебурзі та Вексфорді, – так було, скажімо, під час каральної експедиції [Станіслава] Ревери Потоцького та [Станіслава] Лянцкоронського після Охматовської раті, але не слід забувати, що діялося це в атмосфері навіженства, зумовленого попередньою різаниною польського населення козаками й татарами. І якщо вже постійно вимагається розкаяння від польської сторони, на якій начебто лежить „виняткова провина”, то випадає запитати, чи здобулася українська історіографія на такий осуд поведінки Хмельницького під Батогом, якого заслужила собі різанина в Буші та Голчаківці під пером [Юзефа] Шуйського і [Владислава] Конопчинського? Які ж бо громи посипалися на [Пентелеймона] Куліша, коли у своїй *Мальованій гайдамаччині* він наважився виступити проти ідеалізації [Івана] Гонти та [Максима] Залізняка! Молодий український націоналізм пішов занадто легким шляхом суб'єктивного представлення історії та неминуче вчинив низку помилок, вказування яких польською стороною не завжди, як собі гадають українці, свідчить про її ворожість. Я добре розумію, що через обставини, в яких опинився увесь народ, українським історикам було непросто поглянути об'єктивно і без упереджень на історію співіснування з Польщею, але їхня постава фатально обтяжила взаємні стосунки. Влодзімеж Бончковський, якого навряд чи варто підозрювати в незнанні предмету, справедливо підкреслює, що „тільки крізь призму своєрідних „краківських шкіл”, тобто тих течій в історичній науці, які вивчають історичні факти польського минулого, в тому числі й з точки зору власних занедбань і провин, українці... іншими очима поглянуть на Річ Посполиту Ягайлонів і на історію власної в цій державі участі й ролі”.

Негативна настанова українського, білоруського та литовського націоналізмів, які узагальнювали всі тіні й недо-

ліки у втіленні ягайлонської ідеї, врешті призвела до того, що ці націоналізми, згідні в своїй ворожості до Польщі, часто принципово розходяться в оцінці історичної ролі власних націй. Іноді це буває достоту кумедно, як у випадку реституційних претензій білорусів, які одним порухом руки записують на свій рахунок безсумнівні культурні досягнення середньовічної України зі *Словом про Ігорів похід* на чолі. Найдалше посунувся литовський націоналізм, який не лише в своїх територіальних вимогах увійшов у паперовий конфлікт із Білоруссю, але й узагалі заперечив будь-яку помітну роль руського елемента в державі Гедиміновичів. Я колись читав статтю в американській пресі, автор якої дуже серйозно стверджував, що литовців було на початку XV ст. набагато більше, ніж русинів, бо „заселення сучасної України обмежувалося вузькою смугою між Києвом і Переяславом”, а далі була пустка, Дике Поле, зоране копитами татарських коней.

Сп'яну людина чинить дурниці, які часто мстяться їй потім усе життя. Різновидом саме такого сп'яніння в житті спільнот є гарячкова фантазія ненаситних націоналізмів, і щодо цього поляки та українці не поступаються навзаєм, хіба що українці легше спалахують, бо, як я вже писав у попередній статті, в минулому вони мали менше нагод знайти ужиток для своєї енергії. Цим зумовлені раптові стрибки на термометрі самопочуття від крайнього розкаяння до вибухів марнославства й пиhi, і все це разом буйно розквітає на ґрунті певності в абсолютній слухності власних рацій і покладання усієї провини на сусіда. З того ж джерела випливає надмірна підозрілість там, де вистачило би звичайної обережності. На підставі моєї, либонь, необачної заяви, що поляки є старшою нацією, ніж українці, „[Українська] Трибуна” розвела гіркі жалі, що „наші польські сусіди ще не позбулися своєї давньої ненависти до нас, ненависти *пана до хлопа*, [...] до тих, кого вони вперто вважають чимсь „нижчим” від себе”. Скільки ж у тому

перебільшення й підозріливості, яку пояснює хіба лишень запеклий комплекс кривди! До лиха! – я трохи розуміюся на історії, і дуже добре знаю, що Київська Русь прокинулася до історичного життя набагато раніше, ніж Польща, що іранські та еллінські культурні впливи проникали туди здавна, що „Святу Софію” прикрашали чудові фрески та мозаїки, коли в нас тільки-но зводили перші убогі церковці, що в середині XII ст. Клим Смолятич вільно цитував Гомера, Аристотеля і Платона, що багато удільних князів були поліглотами й володіли кількома мовами, що Анна Ярославна правила Францією, що, що і що – я міг би навести ще безліч прикладів, але все це урвалося після монгольської навали, а відтак після кожної нової катастрофи українці мусили починати мало не спочатку, натомість ми мали вісім століть безперервного державного існування, і розвиток нашої національної культури не зазнавав розривів, щонайбільше певного гальмування, і власне тому я дозволив собі говорити про оте „старшинство”. Особисто я вважаю українську націю однією з найздібніших у Європі та пророкую їй прекрасне культурне майбутнє, якщо вона здужає вибороти незалежне життя, але не моя провина, що досі трагічні історичні події не дозволили їй дорівнятися досягненнями до інших націй, у тому числі польської.

Врешті, мене звинуватили, що пишучи про „своєрідну манію величі українського націоналізму”, я продемонстрував тим самим незнання української психіки. „[...] *нашою* формою комплексу [неповноцінності], – стверджує „[Українська] Трибуна”, – є радше схильність до недооцінювання себе і переоцінювання інших”. Можливо, але в такому разі українська політична думка бореться з цим комплексом доволі своєрідним чином, оскільки упродовж багатьох років провадить глибинну ідеалізацію історичного минулого в очевидній незгоді з фактичним матеріалом. Хмельницький, здобувши „повну перемогу над Польщею”, не пішов на Варшаву, бо не був імперіаліс-

том, з тих самих причин [Петро] Конашевич Сагайдачний не продиктував Туреччині жодних територіальних змін після битви під Хотинном; козаки несли основний тягар захисту Європи від півмісяця, всі були ідеалістами і, на відміну від підступних поляків, завжди дотримувалися усіх угод; Шевченко є найвидатнішим поетом слов'янського світу, а „Польща зробила все можливе (після першої світової війни), щоб знищити українську державу” і т.д. і т.п. Проте, подібні оцінки були б добрі в піснях сліпого бандуриста, але не на шпальтах серйозних часописів! Ці, здавалося б, дрібниці, взяті разом, блокують ефективну дискусію не гірше, ніж наші родимі теорійки, і тому я не можу оминати їх мовчанкою. Історія польсько-українських відносин була ґрунтовно сфальсифікована, і її й далі фальшують на наших очах. Лояльно визнаю, що чинить це також чимало польських публіцистів, але нехай українці не вимагають, щоб я поклав усю провину на нас, якщо їхня преса втворює польським спадкоємцям безсмертного [Францішека] Равіти-Гавронського.

„Українська Трибуна” енергійно протестує проти мого твердження, що „для багатьох українців Польща залишилась ворогом № 1”. „Але ж зовсім ні! – відповідає український публіцист. – Наша злоба до поляків була типовою ненавистю поневолених до поневолювачів. Вона майже автоматично щезла [...], як перестало існувати таке, власне, відношення між поляками й українцями”. На жаль, мої спостереження не цілком узгоджуються з процитованою категоричною заявою. Я беру до рук збірку творів Шевченка, видану в Канаді наприкінці війни, і бачу, що редактори чинять більший наголос на поеми з антипольськими акцентами, ніж на вірші протиросійського спрямування. Є *Тарасова ніч*, де круки летять з поля „ляшків-панків їсти”, є про те, як „ляхи з своїм Чарнецьким, з поганим Степаном, запалили церкву Божу”, є *Холодний Яр* і уривки з *Гайдамаків*, натомість, численні

твори, в яких [Тарас] Шевченко виходив за межі емоційних поррахунків і з історіософської позиції простягав руку до поляків, відсутні. Чому я про це пишу? Звичайно ж, не з наміром ялово сутяжничати, і не для того, щоб досадити українцям. Я переконаний, що публіцистика обох націй мусить провести глибокий іспит сумління, кожен для себе, адже провини взаємні, й відповідальність перед історією спільна. Якщо не роззброїти нашу ненависть у моральній площині, жодні спроби досягнення політичної згоди не дадуть позитивного результату. Мені вже кілька разів вказували, що мій спосіб постановки питання не найвдаліший, оскільки постійне підкреслювання дразливих моментів ще більше розпалює ситуацію, проте я не вірю, що систематичне приховування польсько-української рани, яка постійно кровоточить, є найкращим лікувальним засобом. Українці, читаючи мої гіркі претензії на їхню адресу, нехай не забувають, що я ніколи не вагався гостро засуджувати польські провини та помилки (див. *Спогади українофіла*, „Wiadomości”, nr 52 i 55), і що в моїй досить чималій публіцистично-пропагандистській роботі в країні, куди мене закинула доля, я не лише присвячую українському питанню максимум уваги, але й також ставлюся до нього так, наче йдеться про мою власну національну справу. З цього можливий висновок, що моє українофільство не конче заслугоує на ті лапки, в які його узяв публіцист „Української Трибуни”.

„[...] у ставленні Лободовського до етнографічного принципу бачимо [...] [що] він не любить цього принципу”, – пише з іронічною усмішкою „[Українська] Трибуна”. Далєбі, принцип жорстких етнографічних меж, який із таким варварством втілюють матеріалістичні націоналізми, не промовляє до мого морального почуття і мого розуміння духу європейської культури. Я вважаю, що справедливе співіснування двох націй на тій самій території не тільки можливе, але й корисне для

цивілізаційного розвитку та гуманістичного поступу. В мене не викликає захоплення етнічна консолідація сучасної Туреччини, набута ціною винищення вірмен і обміну грецького населення, і я припускаю, що з точки зору культури ота консолідація Туреччині не сприятиме. І що з того, що москалі знищили польський елемент на схід від Сяну й Бугу! Завтра, можливо, вони уб'ють кілька мільйонів українців, якщо потребуватимуть цього, і на вулицях Львова лунатиме винятково російська мова. На чию користь тоді почне діяти етнографічний принцип і отой статус-кво, на який нині посилається українська сторона? Обидві нації занадто постраждали від історії, щоб вирішувати сусідські проблеми подібними методами. Було би вкрай аморально, якби поляків, які походять зі Львова чи з-під Тернополя, позбавили права повернутися на їхню малу батьківщину, так само, як не вільно заперечувати такого ж права українцям, викинутим Безпекою з Надсяння чи Холмщини. Підставою для переговорів має стати ситуація 1939 р., оскільки будь-який інший підхід мав би засновуватися на підтвердженні актів насильства, вчинених варваром, а отже в самій своїй основі був би аморальним.

З етнічної точки зору Червенська Земля не є ні чисто польською, ні чисто українською, це мішаний край, українсько-польський. Запропонований українцями „кесарів розтин” може знайти серед поляків лише таких мало впливових прихильників, як згадуваний уже вище п. Бельський, а подальше обстоювання максималістської програми має всі шанси загнати питання в глухий кут. Тільки компромісне рішення, засноване на федеративних принципах, може притупити вістря взаємних максималізмів і привести до угоди. Я добре знаю, що обидва суспільства не готові до таких рішень, що на польському боці діють тисячі упереджень, породжених незнанням проблеми, а українська сторона ставиться до будь-якої федеральної ініціативи з найбільшою підозрою. Я також виз-

наю, що не можу в цьому відношенні здобути на оптимізм, що, утім, не означає, що я мушу відмовитися від самої ідеї, яку вважаю слушною і доцільною.

Передбачити, як розвиватимуться події, якщо вирішальна мить застане наші нації не примиреними і позбавленими спільної програми дій, не складно. Як і в 1918 р., обидві сторони захочуть ставити інших перед доконаними фактами, послаблюючи тим самим основний фронт проти спільного ворога. Головною причиною того, що революційна Росія змогла повернутися на береги Чорного моря, був, безсумнівно, польсько-український конфлікт. Наслідки не забарилися. Війна за Львів призвела врешті до Ризького миру, а той уже з відстані в дев'ятнадцять років породив примару трагічної дати 17 вересня 1939-го. Так завжди було упродовж всієї історії. Першою жертвою стає Україна, безпосередньо поставлена під московський удар, а потім настає черга Польщі.

Тому поляки повинні пам'ятати, що незалежність Варшави без незалежного Києва нетривала, а українці – забути про нерозсудливу тезу, що можна ефективно протистояти Росії, маючи на Заході постійний конфлікт із усіма сусідами, які в відповідний момент волітимуть радше піти на порозуміння з Москвою, ніж погодитися на кордони на Сяні, Тисі та Пруті. Така небезпека завжди існує, а росіяни охоче погодяться на якийсь новий ризький кордон, лише б утриматися в Києві та Одесі. Українська політична думка мусить узяти до уваги ці можливості, позаяк, мабуть, не ігнорує існування проросійських тенденцій в середовищах, які дотримуються постави, що домовитися з українцями неможливо, або й не потрібно.

Тимчасом, коли ми порпаємося в історичних спогадах і кидаємося одні на одних, російська еміграція не просипає грушки в попелі й уже готується до захисту „единой и неделимой”. Паризький часопис „Возрождение” написав колись,

Józef Łobodowski

„Cierpkie pieniactwo poety”

Tom Łobodowskiego, na „Rozmowę z ojczyzną” przeznaczony, był bez nala mityczny. Seka czemplarny, w jakiej pierwotnie wydany został, smutnie świadczy o rozpiętości między wagą poezji a jej zasięgiem społecznym. Z radością więc czekał czytelnik pierwszego wydania wita ukazanie się drugiego nakładu¹⁾. Wita i pyta o zmiany, jakie poeta przeprowadził w wydaniu obecnym. Są wcale ważkie: opuszczone zostały „Pieśń o głodzie”, „Wiersz przezwajający” i „Rozmowa nena”, dodane „Dytyramby patetyczne”, „Rekruci” i „Widziadła mówią”, brak końcowej notatki poety, która tyle wywołała halas, wreszcie znacznym przerobom uległa „Noc na Wołyniu” i „Noc lubelska”.

Zmiany te na całości tomu odbiły się dwójako: artystycznie poziom pomniejszych utworów został wyrównany ku górze. Z opuszczeniem najbliższego w zbiorze „Wiersza przezwajającego” i skróceniem szeregu miernych strof „Nocy lubelskiej” zaiknęły jedynie niedołężne wiersze zbiorny. Innymi jednakże względami kierował się chyba Łobodowski, pomijając znakomita formalnie „Rozmowa nena”. Czyżby wydała mu się zbyt pesymistyczna, zbyt

beznadziejna? Zdaje się tak, jeżeli pamiętać będziemy, iż brak obecnie gorzkiej notatki prozicznej, brak „Pieśni o głodzie”, wierszowej jakiejś miszocyckiej mistykę septyjką, a za to znajdujemy rozmowę Coleoniego z Razinem, gdzie spór dyscypliny europejskiej z kozackim anarbizmem i swobodą rozwiązaną zostaje akcentem pełnej wiary witalistycznej. Słowem, bardziej wyrównane artystycznie wydanie drugie o tyle się zmieniło, że nie mieści już w sobie tak wielkiej, co poprzednie, dozy eschatologicznej beznadziejności.

Nie zmieniły się naturalnie zasadnicze właściwości liryki Łobodowskiego. Podstawową jej cechą wydaje się być patos. Tytuł „dytyramby patetyczne” przyrzęgał doskonale do każdego z wierszy. Gdy zestawie słownik najczystszych obrazów patetycznych obraca się on miarach! Heuza w tych wierszach „furia gniewu i zemsty”, płoną „Juny krwawe i złowieszce”, ciągną „centurie walezące”, nad światem rozpacza się „noco strachu i rozpacy”, szaleją „młoty” i „młoty” i „młoty”, szaleją się poprzez „ciemnawe głoie trudów”, „broje potrzaskane” i „gruz rozbitych pomników”, „Muza tragiczna” poety wybuchu „gniewną i zdławioną strofą”, bo chwija się w niej „serce stalowa żmija”, bo alzyz „runy tajemno i grzmoty”, bo pod

„myśli zawięty topór” kładzie „gromady żalobne”, „widma śmiertelne”, „glorie gąsnoce”, bo wie, że jej śpiew to — „popiół żalobnych czołgi”. Tyle patosu wybuchającego z każdego wiersza nie spotykamy u żadnego z poetów powojennych, a dawniejszej analogii trzebaby szukać głębiej u Miściskiego.

Lecz patos bywa różny. Jak płaszcz czarny, falisty, strofy patos kwiecisty Kryje ust mych drżenie niezdrów; czytany w wierszu Stojnińskiego, nazwanym „Patos”. Tego nie powtórzyli Łobodowski. Jego patetyczność nie po to jest, by skryć, lecz, by wzmocnić „ust drżenie niezdrów”. Nie jest to patetyczność statyczna, koturnowa, posągowa, jaką uprawiali parnasiści. Patos Łobodowskiego jest wybitnie dynamiczny, niespokojny, przesada i wyolbrzymia, by szarpać, porywać, by poprzez huczącą wielkość słów narzucić wielkość spraw. Stąd różnica w zestawieniu z Broniewskim, uprawiającym podobny patos słowny, bardziej jednakże opasowany, dojrzały, mniej dynamiczny. Patos trafności znaczeniowej.

Wystarczy przyrzeć się paru chociażby obrazom Łobodowskiego, by ujrzeć, ile dynamizmu mieści się w jego patetyczności. Gwiazdy są to „tkwiące w błękitach boże powieki”, księżyc na „dymiąco prochenie chwał” spada „żagligo aconego pożaru”, po-

¹⁾ Józef Łobodowski: „Rozmowa z ojczyzną”, Warszawa, 1936. F. Hoesick, Str. 77.

Казімеж Вика, *Терпке сутяжництво поета*. Рецензія на том *Розмова з вітчизною*, „Tygodnik Ilustrowany”, 13.XII.1936

що всі зусилля росіян на еміграції мусять бути скеровані на те, щоб поразка советського режиму не перетворилася в крах імперії: „Мы должны смотреть в оба, чтобы удар по советской оглобле не убил российского коня”. Волстріт і Ватикан є нині головними об'єктами генерального наступу „демократичних” росіян. Американських банкірів переконують, що тільки з неподільною Росією можна буде робити якнайкращий бізнес; кардиналам і місіонерам обіцяють, як колись Іван Грізний обіцяв [Антонію] Поссевіно, католицьку Росію. Ця акція, здійснювана розумно та завзято, достатньо успішна, щоб уже сьогодні бити на сполох, і буде тим успішнішою, чим більше аргументів московським пропагандистам і агентам дадуть наші містечкові чвари і провінційні конфлікти.

Джерело:

Dyskusje polsko-ukraińskie

„Wiadomości”, R. 3, nr 22 (113), 30 V 1948, s. 2

ВІДСУТНІСТЬ СХІДНОЇ ПРОГРАМИ

„Коли підтримувати – то земляка, коли танцювати – то краков’як, коли обдаровувати – то щедро, як сусідити – то мирно”, – радить увічнений Вінцентом Полем пан Велдиш. Я б, однак, цю прикінцеву приповідку дещо змінив, бо саме маю намір висваритися, і то дуже бурхливо, з моїм сусідом із Уманщини (до Чигирина недалеко), який формулює „східні програми” занадто не по-кресовому, і псує мені кров своєю політикою. Звісно, я маю на увазі статтю В.А. Збишевського в №117 „Wia-domości”.

[Вацлав] Збишевський полемізує в ім’я реалістичної політики та поборює „відлуння нашого романтизму”, але його аргументи грішать цілковитим політичним сюрреалізмом; він дбає про „право уважатися католицькою нацією”, а водночас пропонує заходи, які слід визнати аморальними з католицької і взагалі будь-якої людської точки зору; врешті, він критикує східні програми, пропоновані різними польськими партіями, а в результаті виявляється, що сам він такої програми не має, адже задум перетворити Росію на „географічне поняття”, мабуть, не варто підносити до рівня серйозної політичної програми. Він нашвидкуруч вказує на відмінності й труднощі, які розмежовують центральноєвропейські країни, замовчуючи все те, що їх поєднувало і може поєднати в майбутньому. Мушу, отож, всупереч порадам пана Велдиша, по-сусідському, а отже гостро з ним висваритися.

Плани створення блоку націй Центрально-Східної Європи, які Збишевський збуває, зневажливо махнувши рукою, це

не примхи недоумкуватих фантастів, Вони не народилися з середи на п'ятницю, а мають багатовікову традицію, і це красномовно свідчить про їх невідповідність. Систематичне прагнення Угорщини не тільки володіти берегами Адріатики, але й пробиватися до Чорного моря, династична політика Ягайлонів, запозичена пізніше Габсбургами, галицькі плани трансформацію імперії в триєдину державу, врешті, німецька „*Mittleuropa*”, – це лише різні прояви тієї самої об'єднавчої тенденції, яка логічно впливає з геополітики та історичного досвіду. Щоправда, ці плани так ніколи й не дочекалися цілковитого втілення, але вже сам факт їх наполегливого відродження в щоразу інших політичних осередках свідчить радше на користь концепції федерації.

Ніхто, зрештою, не має ілюзій, що справу такого масштабу можна було би залагодити одним розчерком пера. Об'єднання Франції чи Іспанії потребувало кількох років безперервних зусиль, об'єднання Італії чи Німеччини – ще більше. Центральна-Східна Європа жила й розвивалася під безугавним тиском зовнішніх сил, які руйнували та ускладнювали доцентрові ініціативи на території, яка і для Османської Порти, і для Москви, і для прусського Берліна була тереном природної експансії. Думаю, що за подібних умов ні Прованс не був би нині французьким, ні Каталонія не становила би частину іспанської держави.

На думку Збішевського, країни Міжмор'я „цивілізаційно більш чужі навзаєм”, ніж Франція та Англія, „жодна з них не виявляє поважного зацікавлення культурою інших ланок тієї федерації”, а ще „концепція Міжмор'я є типово інтелегентською, паперовою”. Чи й справді автор вважає, що культурна дистанція між Варшавою та Будапештом чи Віднем та Прагою більша, ніж дистанція між Лондоном і Парижем? І навіть полегшувати собі завдання, наводячи такі ексцентричні приклади, як Фінляндія та Албанія? Можливості культурного

взаємопроникнення націй Міжмор'я величезні, а якщо йдеться про оту „відсутність інтересу”, то варто би зазирнути до передвоєнної статистики і перевірити позицію польської літературиввидавничому театральному урусі Чехії, Словаччини, Хорватії та Сербії. Мені прикро це казати, але саме Польща найменше цікавилася культурним життям своїх сусідів і, охоче декларуючи власне лідерство, не вчинила абсолютно нічого, щоб задовольнити спонтанні прагнення багатьох придунайських і балканських націй. У цьому відношенні двадцятиліття незалежності повністю змарноване, позаяк польська національна думка не породила жодної великої історичної ідеї, а лише вона одна спроможна створити осередок тяжіння. Польський інтелігент захлинався советською макулатурою, проте не хотів нічого знати про молоду українську літературу, що поставала в нього під боком за брюховицькою рогачкою; він цитував з пам'яті третьорозрядних паризьких бульварних письменників, але не зміг би назвати прізвищ двох-трьох великих чеських поетів; політичні, соціальні та культурні течії, які нуртували на просторах нашого природного зацікавлення, були в Польщі менш знані, ніж французька світська хроніка чи історії чиказьких гангстерів. Терен аж просився, щоб його пізнавали та освоювали, але нас цікавило щось зовсім інше. Варто затриматися на одному, дуже характерному прикладі. Ми мали політичний і військовий союз із Румунією, логічно обґрунтований географічним розташуванням, ми готували грандіозний план водного шляху крізь суходіл, який з'єднав би Чорне та Балтійське моря, а водночас у нас про цю країну знали приблизно стільки, як про Тибет чи Венесуелу. Будь ласка, спитайте про це навіть високоосвіченого земляка, і він відповідь вам, що румунські чиновники корумповані, жінки – розпусні, солдати ходять босоніж, а Бухарест – це циліндр на голові в дикуна. Наше знання про трагічну й подекуди героїчну історію південного сусіда обмежувалося тим, чого нас навчив

тато [Генрик] Сенкевич, що „волоська кіннота легка, бо легко тікає”. Навіщо знати щось більше? Що під цією плюгавою левантинською шкарлупою прогнилої правлячої верстви нуртували молоді національні течії, що пишно розвивалася загалом цікава література, що дедалі більше підкреслювалося усвідомлення історичної ролі нації, про це ми навіть не підозрювали. Ну, так, Владзімеж Левік переклав пригорщу віршів Арона Котруша! Це дуже багато, як на двадцять років незалежного „динамізму”!

На початку війни Станіслав Мацкевич закликав у паризькому часописі „Słowo” до створення на еміграції великих історичних ідей, здатних підвести нас із занепаду, стверджуючи, що не чиновники та професійні політики, а поети й провидці покликані накреслювати нові програми. То не концепція Міжмор’я була паперовою, то ми були паперовими лицарями, які марнували можливості, що самі йшли нам до рук. Ми не їздили до Праги, Бухареста й Загреба, як слушно стверджує Збишевський, ми віддавали перевагу подорожам на рю Пігаль і до Монте-Карло. Але навіщо припускати, що так буде завжди? Звідки цей фаталістичний песимізм, який апріорі відкидає будь-які зусилля в цьому напрямку? Концепцію Міжмор’я, швидше за все, не вдасться втілити в найближчому майбутньому, принаймні, якщо йдеться про її максимальні форми, але історичне мислення не вимірюється сьогоднішнім днем і завжди скероване в майбутнє. Якщо ми маємо бодай чогось навчитися в москалів, то це їхнього уміння планувати на перспективу, без чого немає великої політики, а є лише запізніле розумування по шкоді. Мрійником був Іван Грізний, коли, тікаючи з Москви від Девлет-Гірея, й надалі вважав себе спадкоємцем римських цезарів, провидцем був Петро І, коли, легко переможений турками в мунтянських степах, не переставав думати про Царгород. Як же кепкував Стефан Баторій з Івана [Грізного], як знущалися з Петра [І] євнухи

сералю! Але нам тепер не до сміху! Польща не тому впала в XVIII ст., що мала такий чи сякий устрій, що була оточена могутніми сусідами, а тому, що правляча еліта не заходилася втілювати велику історичну ідею, а пропила її, пробайдикувала і програла в карти. Ідеал був, але не сягав плінтуса.

Одним із таких найбільш кричущих занедбань з нашого боку була, безсумнівно, відмова від панславістської ідеї. Ми можемо сміятися до сліз – і слушно! – з всеслов'янських нісенітниць в стилі желіговщини, які в остаточному підсумку ллють каламутну воду на московські млини, але взаємодія слов'янських націй, починаючи з культурної площини, – це не расизм, не нонсенс і не п'ята колона російського імперіалізму. Слід уміти розрізняти хитрі маніпуляції московських прислужників та спонтанні прагнення слов'янських націй, пам'ятаючи також і про те, що сама ця ідея постала на слов'янському Заході й була значно пізніше вкрадена й спотворена росіянами. Ще в XVII ст. очі всіх слов'ян були звернені в бік Польщі, і, хоча й у набагато менших масштабах, аналогічна ситуація вималювалася після Першої світової війни. На жаль, ми не звернули на неї уваги й не скористалися нею бодай у найменшій мірі.

Та й не могло бути інакше, оскільки польський націоналізм створив атмосферу гета, мешканці якого віддавалися обкурюванню димом великодержавних кадил, але не думали про те, що без створення в Польщі осередку привабливості для сусідніх націй не може бути й мови про те, щоб відігравати в Європі значнішу роль. Основний гріх нашої політики на пограниччі полягав у тому, що ми повернулися плечима до земель, які вважали своїми, не чинячи найменшого зусилля, щоб зробити їх по-справжньому своїми, якщо, звичайно, не вважати таким зусиллям діяння пана майора [Станіслава Константи] Гонсьорека, який переробляв орган-пам'ятку в Дедеркалах на інструмент у формі орла з розпростертими

крилами, бо це „зміцнить дух польського елемента на Волині”. Власне на Волині, звідки Збишевський збирається усунути все українське населення, явище гета виступало в найяскравішій, хотілося б сказати – репрезентативній формі. За винятком нечисленних індивідів, польська інтелігенція не лише не підтримувала жодних контактів із українським середовищем, але й узагалі поводитися так, ніби усі волинські питання починалися на вулиці Ягайлонській у Луцьку й закінчувалися на вулиці Третього травня в Рівному. Крім того, всі ці „носії польської культури” та „місіонери католицизму” чулися дуже щасливими, коли їм вдавалося повернутися за Буг і забути про дивний край, у якому зрадник-воєвода розмовляє зі Степаном Скрипником „малоруською” мовою та ходить на якісь вечорниці, де йому грають на антидержавній бандурі та співають пісень про барвінок. „Володимир, польський Сибір”, – такими словами починався неофіційний гімн підстаршинського артилерійського училища, з потворною відвертістю висловлюючи те, що нишком відчував і пан заступник старости, і панна, яка клацала на друкарській машинці в воєводстві, і сержант поліції, який ганявся каширськими лісами за „підпільниками”.

Ніяка не фатальність, як впливало би зі статті мого сусіди з Уманщини, а наша власна млявість і відсутність культурного динамізму визначили сумні результати останньої чверті століття. Як же ми могли би приваблювати когось у Празі або Белграді, якщо не змогли стати привабливими навіть у Друї та Копичинцях? Ми просто не репрезентували жодної ідеї, яку можна було би протиставити німецькому та советському проникненню. Коли Кароль Фрич опублікував у часописі „Mag-schoft” статтю, в якій закинув польській зовнішній політиці безідейність, за що, до речі, проф. [Стефана] Колачковського покарали усуненням з редакторського крісла, громадська думка про це навіть не довідалася. Але скільки польських

інтелігентів читали „Marchoń”? Поблажливе поплескування по плечу кожну мужню ідею, коли – о, диво! – вона у нас з’явиться, доводить, напевно, тільки глибоку втому розчарованих нащадків поразок, яким здається, що то власне надміру великі романтичні ідеї є нашим найбільшим нещастям. Насправді ж, не великі ідеї, бо їх ми здавна не мали, а марні фрази без жодного покриття губили нас у минулому, гублять нас і досі. Чи й справді так важко відрізнити фразерство від автентичних ідей?

Збишевський стверджує, що „Центральна Європа без Німеччини не є ні військовим, ні економічним, ні культурним цілим”. Це дуже довільне судження, яке важко обґрунтувати. Економічна цілісність вимірюється ресурсом основних сировинних матеріалів, і в цьому відношенні Німеччина не може дати народам Міжмор’я абсолютно нічого. Військова цілісність при сучасному стані техніки починається від континенту, отож, разом з німцями, чи без них, становище істотно не міняється. Я також не надто добре розумію, що мав на увазі автор, пишучи про культурну цілісність. Із такою ж, або й більшою слухністю можна би було оголосити, що Центральна Європа не є культурним цілим без Італії та Франції. Сплітові ближча Венеція, а Замостю Болонья, ніж Берлін. І навіть якщо усе Міжмор’я „ніколи не буде самобутньою організацією”, як заявляє Збишевський, і „зможе існувати лише” під протекторатом Заходу, або „стати залежним від Німеччини”, то яка ж доля чекає ті ж країни, розділені й балканізовані? Таким чином, нападаючи на федералістську концепцію, Збишевський мимоволі наводить аргументи на її користь.

Але, як завжди в польських дискусіях, справжнє лихо починається, коли ми доходимо до українського питання. Може б і не було причин роздирати шати, якби йшлося про когось, хто народився в Коніні чи Лешні, але якщо таке пише

побратим з пограниччя, з теренів Брацлавського воєводства, то аж гидко робиться на серці. Українська концепція є для Збишевського просто запізнілим відлунням польського романтизму, від якого слід якомога швидше вилікуватися; незалежна Україна стане „негайно нашим непримиренним ворогом”, а посилення в цьому питанні „на велике прізвище Пілсудського” є банальним зловживанням. Останнім часом увійшло в моду втискати романтизм у найтемніший куток, причому йому приписують батьківство навіть таких діток, які вже мали сиві бороди, коли поетичні лелеки тільки-но вибиралися до Заосся та Кременця. Українську концепцію винайшли не [Северин] Гоцинський з [Вацлавом] Залеським; вона постала принаймні на два століття раніше. Якби такі „романтики”, як [Адам] Кисіль і Оссолінські, перемогли в боротьбі з „реалізмом” Хмеля [Богдана Хмельницького] і Яреми [Вишневецького], якби „романтична” Гадяцька унія втілилася, перш ніж прийшов Переяслав, то ми б зараз не товклися зі Збишевським по Лондонах і Мадридах, а сиділи б десь на селі неподалік Умані і, потягуючи медок, гомоніли би про те, як гарно вродила пшениця й буряки. Отакий то, пане сусіде, той зневажуваний романтизм!

Всі вороги української концепції вперто замовчують принциповий аргумент протилежного табору. Давайте домовимося. Якщо хтось систематично ігнорує головний резон, то справжня дискусія відсутня – це гарцювання, а не битва. Упродовж багатьох років українознавчі видання на чолі з часописом „Biuletyn [Polsko-Ukraiński]” [Влодзімежа] Бончковського виписували просту, як дріт, формулу, що ота „непримиренна ворожість” незалежної України буде негайно нейтралізована реституційним тиском Москви. Упродовж минулих двохсот років Польщу трощить російсько-німецький альянс. Упродовж майже двохсот років, Україна є підставою імперського потенціалу Москви. Незалежний

Київ почав би негайно відігравати роль громовідводу, який приваблював би на себе усю політичну енергію Євразії. Гадаєте, що українці захочуть вести політику водночас антиросійську та антипольську, шукаючи підтримки в Берліні? Нехай собі провадять. І так баланс сил цілковито зміниться на нашу користь. Замість союзу між Німеччиною та Росією, яка тепер володіє всім українським економічним і людським потенціалом, в найгіршому випадку ми матимемо проти себе альянс Берліна з Києвом, причому Москва в такому укладі перетворюється з ворога на союзника. Здавалося б, це досить просто. Але противники української концепції взагалі не хочуть брати до уваги подібну аргументацію. Замість прийняти битву з головною армією, вони партизанять на флангах.

„Пілсудський хотів творити Україну в 1920 році, – пише Збишевський, – але в 1932 році, підписавши пакт про ненапад з Росією, перекреслив цю концепцію”. Це звучить водночас категорично й голослівно. Пілсудський присвятив усе своє життя боротьбі з Росією і вирішення питання в історичному масштабі вбачав у розчленуванні імперії на частини за національним принципом. Він намагався пояснити це самураям у Токіо і землякам у Вільні. Він рятував Латвію від москалів і хотів їх усунути з Києва. Йому це не вдалося, тож довелося вести переговори й домовлятися. Аналогічно він уклав пакт про ненапад із Німеччиною, коли його до того змусила глупота західноєвропейських політиків. Чи Збишевський хоче нас переконати, що Пілсудський сподівався, наче завдяки пактові 1932 р. раз і назавжди усуне російську небезпеку? Чи здатний перекреслити велику історичну концепцію, до якої маршал так часто повертався в своїх творах, один тактичний хід? „Вічних мирів” з Москвою ми мали вже кілька, і відомо, чим вони закінчувалися.

Але припустимо на хвилину, що маршал дійсно відмовився від своєї колишньої програми, і поставився до пакту про

ненапад 1932 р. всерйоз, як до остаточної політичної постави стосовно Росії. Думаю, що для цього немає жодних об'єктивних підстав, та давайте припустимо, що так воно й було. Великі люди іноді зазнають дуже стрімкої еволюції. У такому випадку, мабуть, ми вправі обирати, а якщо вже доведеться обирати, то я волію Пілсудського, який простягає братню руку Петлюрі на вокзалі у Вінниці, аніж Пілсудського часів „паціфікації”. Чи це також було би зловживання великим ім'ям?

Слід урешті визнати, що Збишевський більш послідовний, ніж ті панове, які хочуть мати московські порядки в Києві за ціну польських порядків у Львові. Він не хоче існування незалежної України, але й не хоче незалежної Росії. Він висуває програму ліквідації російської держави без створення на її місці інших політичних організмів. Він хоче мати на схід від ризького кордону колоніальні території, географічне поняття, щось на зразок Китаю в минулому столітті, чи Близького Сходу в даний момент, причому додає аргумент, що ці країни мають „старшу й гіднішу державну та культурну традицію, ніж варварська російська сатрапія”. Саме до цього ми мусимо прагнути і радити нашим приятелям у Вашингтоні та Лондоні. Вся складність полягає лише в тому, щоб після перемоги над більшовиками англосакси почули нас, а не [Александра] Керенського, [Віктора] Кравченка і [Давида] Даліна, графиню [Александрю] Толстую і Оксану Косенкінову. Почули і в нагороду за добру пораду довірили нам організацію і пильнування майбутнього „географічного поняття”, що полегшується тим, що ми вже довели наявність у нас видатних здібностей до адміністрування територій зі змішаним населенням і складними проблемами. На жаль, ця програма має одну крихітну ваду: її абсолютно неможливо втілити, бо вона, скористаюся тут словами самого Збишевського, „романтична, типово інтелігентська, паперова”. Як собі Збишевський уявляє утримання в покорі усіх тих народів?

Адже йдеться про величезний континент, де мешкає двісті мільйонів осіб! Україна – це не Трансйорданія чи Ірак, і раз визволений з московського ярма, їй не так легко примиритися з роллю колонії. Ну, а Москва? Я – переконаний ворог Росії, але виставив би себе на посміховисько, якби відмовив російському народові у наявності великого потенціалу мало не у всіх галузях, а передусім політичного генію. Колоніальні експерименти на цій території неминуче призвели би в остаточному підсумку до концепції „единой и неделимой”.

Із сукупністю цих питань тісно пов'язане питання національних меншин. Прихильники жорстких етнічних кордонів – їх ніде не бракує – мають перед очима чудові гітлерівсько-більшовицькі зразки: масові депортації. Однак [Вацлав] Збишевський не бачить можливості усунення українців уніатського обряду, бо в цьому випадку „ми завдали би... смертельного удару нашій душі”, натомість пропонує ужити ці суворі засоби винятково до православних. Гадаю, – і в тому я теж невинуватий романтик, – що аморальні вчинки завжди завдають „смертельного удару душі”, незалежно від того, чи стосуються уніатів, православних, або й узагалі мусульман. Але в даному випадку починання не витримує критики також через позаетичні причини; адже, послідовно застосовуючи рецепт Збишевського, доведеться викинути на східні „колонізаційні території”, скажімо, тих волинян і поліщуків, які воювали в лавах II Корпусу, бо вони належать до Православної Церкви, натомість запропонувати польське громадянство Степанові Бандері, бо він греко-католик!

Я прекрасно бачу величезні труднощі, які громадаються на шляху, котрий народи, яким загрожують Німеччина й Москва, мусять здолати, якщо хочуть врятуватися від загибелі. Але самим лишень киванням на труднощі ми нічого не вдіємо. Тридцять років тому польську націю вразила велика ідея, поляки зрадили ризькою угодою своїх східних сусідів, вони

захотіли жити на мірку кравця, водночас по-фальстафівськи глипаючи в бік Фідія, і заплатили за це страшною гекатомбою та втратою свободи. А після всього того ще багатьом полякам досі здається, що сам постулат недоторканості нашої власності – це ідея, яка витримає майбутні історичні випробування. Отож, декламуючи уві сні і наяву: „Утримаймо все, що ми здобули на Заході, відберемо все, що ми втратили на Сході”, ми готуємо себе психологічно до повторення тих самих помилок, які після Першої світової війни занапали блискучі плани Коменданта і завадили нам стати універсальною нацією, „народом світу”, проголошеним колись Словацьким.

Але, вибачте, дорогий сусіде з Уманщини, що цитую [Юліуша] Словацького. Він же був лише „романтиком”!

Джерело:

Brak programu wschodniego

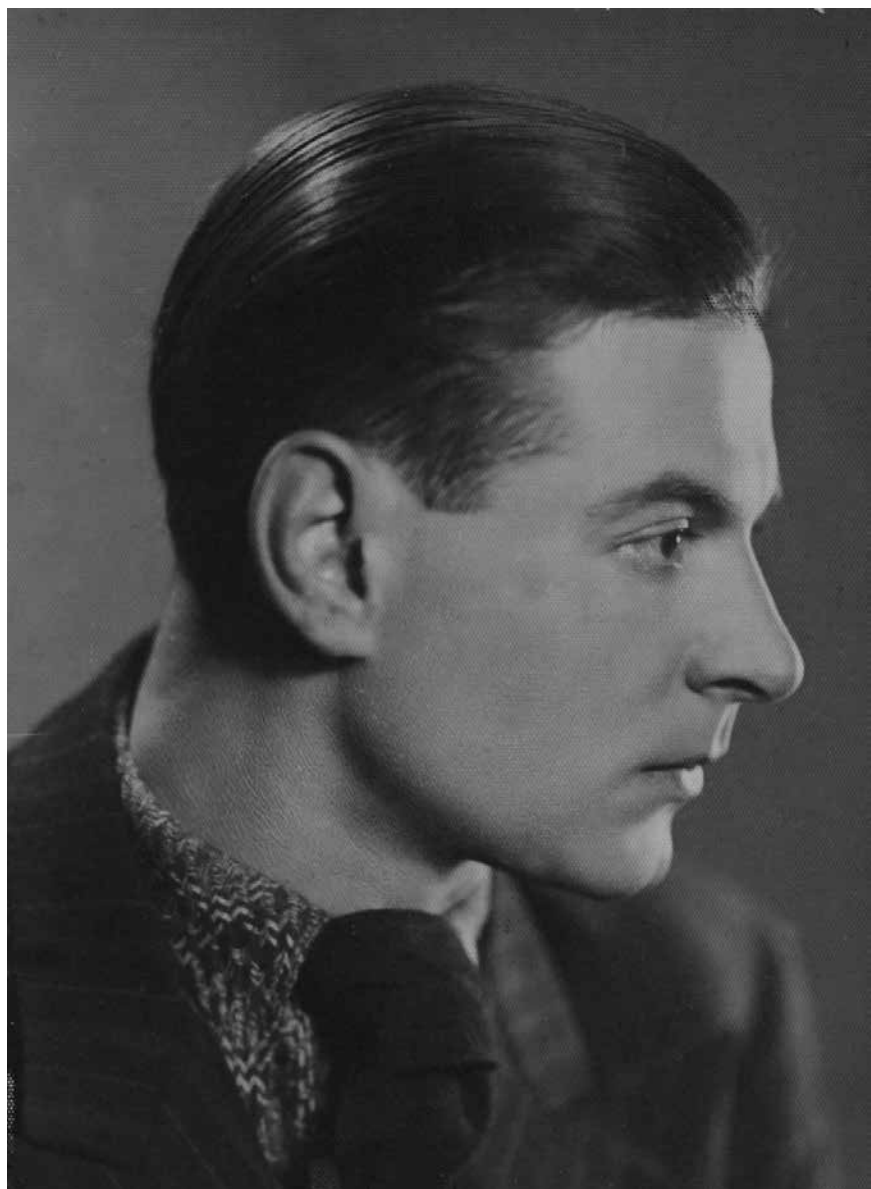
„Wiadomości”, R. 4, nr 7 (150), 13 II 1949, s. 2

МАСОНСЬКИМ ДИШЛЕМ З ХРЕЩАТИКА НА РАМБЛА

Дискусія з Єнджеєм Ґертихом, спричинена рецензією на його книжку, була в останній статті мого співрозмовника („Wiadomości”, nr 134) значно розширена завдяки коментарям, які Ґертих наводить у зв'язку з українським питанням. Мій опонент не хоче поступитися й на крок. Хмельницький і Мазепа – вже кілька століть покійні й не мають жодного зв'язку з сучасним українським націоналізмом, позаяк на початку ХІХ ст. „українське питання було вже мертвим питанням. Якщо воно й народилося знову, то лише тому, що здобуло підтримку впливових політичних сил (читай: масонства), так само, як це трапилося у каталонському випадку, але не трапилося в Провансі й на Півночі Німеччини. З цього Ґертих робить такий висновок: „...природних умов не досить... для народження національного руху. У Мекленбурґу та Провансі політичний сепаратизм не виник, хоча природні умови (на думку Ґертиха) були не гірші, ніж у Каталонії чи на Україні, оскільки масонство не зацікавилось ні Фріцом Ройтером, ні [Фредериком] Містралем. Натомість, воно зацікавилось Шевченком, і звідси усе те сум'яття з українцями, які без високої підтримки панів з-під знаку кельні співали би сьогодні „Umar! Maciek, umar!...”, а не „Реве та стогне...”, і танцювали би оберек замість гопака. Конкретизуючи в кількох словах, тільки ті спонтанні національні тенденції, за якими стояло масонство, перетворилися на потужні політичні рухи; всі інші зазнали невдачі. У такий спосіб Ґертих розширив нашу дискусію на територію усїєї Європи,

приділяючи особливу увагу Провансові, Долішній Німеччині та Каталонії, й оминаючи, – припускаю, що через брак місця, не менш типові визвольні рухи на Балканах і в придунайських країнах. Тож мені не залишається нічого іншого, як вдатися в полеміку в усій її широті та, запрягши пару масонських коней до дишля, проїхатися з київського Хрещатика до барселонського бульвару Рамбла.

Почну від принципового спростування. Твердження Гертиха, що на початку XIX ст. українське питання було вже мертвим, і що його штучно повернули до життя масонські ін'єкції, абсолютно неслухне й не підтверджується ні історичними фактами, ні літературними документами. Нагадаю, що Запорозьку Січ москалі ліквідували допіру в 1775 р., а її вплив на людність у заключному періоді існування був тим сильніший, що останній кошовий гетьман [Петро] Калнишевський (до речі, освічений подільський шляхтич) почав перетворювати її з напіванархістського табору в державу, піклуючись про справну адміністрацію, про рільництво, промисловість, а навіть освіту. Калнишевський, який через кількадесят років помер на засланні на Соловках, був прямим і свідомим продовжувачем справи великого Мазепи: збережені історичні документи не залишають щодо цього найменшого сумніву. На кінець XVIII ст. припадає діяльність Сковороди (нар. в 1722 р.), письменника, який володів низкою європейських мов і був ґрунтовно начитаний у філософській літературі, чії роботи царська цензура заборонила не тільки через підозри в ересі. В 1798 р. з'явилося перше видання *Перелицьованої Енеїди* Котляревського, твору, в якому під маскою безжурної пародії уважний читач легко знаходив виразні національні та антиросійські акценти. Найпопулярнішою лектурою того періоду була славетна *Історія Русів* [Василя або/і Григорія] Полетики, різкий політично-історичний памфлет із недвозначною самостійницькою тенденцією. Вистачить,

Юзеф Лободовський, 1936 р.

зрештою, ознайомитися з народними піснями тих років, щоб переконатися, що національні традиції не згасли ні на мить. Вогонь, пригнічуваний і присипуваний ворожими силами, уперто тлів у попелі, аж прийшов геніальний чоловік, який роздмухав його в потужне багаття. Тим чоловіком був Шевченко. Без Сковороди, Котляревського, Полетики, без живих спогадів про козаччину, переказаних завдяки усній традиції та народній пісні, може, його б і не було. Але він з певністю творив би і без масонів. Те, що масони захотіли на багатті, роздмуханому автором *Кобзаря*, спекти власну печеню, – це інша річ, і тут Ґертих мав би простір для маневру. Але бічних приток не слід плутати із основним річищем. „Я виріс у степу, Дніпро, Івангора, пісні у хаті старого знахаря...”, – писав Богдан Залеський, пояснюючи, як він прийшов до української тематика в своїй поезії. Те ж саме міг би сказати Шевченко, який став українським патріотом і самостійником ще в дитинстві, коли усією душею всотував оповіді свого діда про древні козацькі переваги, вже тоді він готувався до майбутньої ролі духовного лідера свого народу. Ну, а отого поетового діда, селянина-кріпака, мабуть ніхто не запідозрить у приналежності до будь-якої вільномулярської ложі.

У нашій уявній подорожі з Хрещатика на барселонський бульвар Рамбла варто зазирнути до Золотої Праги. Як виглядало становище чехів у середині XVIII ст.? Хто тоді думав про традиції Пшемислідів, Гуса чи братів Прокопів? Де була чеська література? Коли востаннє пролилася чеська кров у боротьбі за свободу? Немає жодного сумніву, що чехи як нація з історичною свідомістю подавали значно менше ознак життя, ніж українці, вони були – уживу термінології [Станіслава] Бжозовського – набагато глибше занурені в безісторичність. Якби ми забажали ужити теорію Ґертиха, то мусили би виснувати, що [Йозеф] Добровський, [Францішек] Палацький, [Павел Йозеф] Шафарик, [Олдржих] Неєдлий, [Йозеф] Юнгман, [Ян Людевіт] Про-

хазка і багато інших штучно оживили вже покійний народ, керуючись вказівками тих самих міжнародних сил, які веліли Шевченкові писати про „неньку-Україну”, замість смиренно „прильнуть к сосцам” єдиної та неподільної „матушки-Росии”.

Гертих може мені на це відповісти, що чеський приклад невластивий, оскільки ми маємо справу з расовими й мовними відмінностями, значно більшими, ніж у випадку з Україною. Прецінь не без причини він наводить приклад Долішньої Німеччини та Провансу, підкреслюючи, що в обох випадках процес не вийшов поза межі літературного регіоналізму, тимчасом, коли на Україні він призвів до виникнення руху за незалежність. Отож, я вважаю, що ці аналогії дуже штучні, а саме порівняння прикладів свідчить про свавільне використання географії, історії та культури для доведення апріорних тез. Всупереч твердженню Гертиха, Містраль і Фріц Ройтер, звичайно ж, не витримують порівняння з Шевченком. Містраль був поетом великого масштабу, і якщо ми хочемо оперувати лише естетичними категоріями, то можливо більшим, ніж автор *Гайдамаків*. Але між чудовим епіком, закоханим у свою малу батьківщину, який прагне врятувати її мову від розчинення у французькій, та натхненним пророком і революціонером, на чиї книжки молилася упродовж ста років багатомільйонна нація, провалля занадто глибоке, щоб його можна було засипати усіма масонськими фартухами цілого світу. Я пригадую, як один „турист”, прогулюючись у 1935 р. советським Поділлям, попросив про дах над головою в зустрічного селянина і доти не міг зламати похмурої недовіри, поки не процитував уривок з вірша Шевченка. Тоді знайшлися і вечеря, і нічліг, і добре слово на прощання. Мені розповіли, що коли під час останньої війни німецькі солдати вели якусь селянку на страту, приречена почала вигукувати під націленими дулами: „Хай живе Шевченко!”. Нехай же Гертих поміркує над цими прикладами, і може в нього відпаде

охота порівнювати великого українця з – помилуй, Боже! – шляхетним Фріцом Ройтером, який плекав – далєбі в чудовій літературній формі – свій нижньонімецький садочок. Так само поставлення знаку рівності між „шляхетним і чудовим літературним минулим” мови *plattdeutsch* і каталонською культурою свідчить або про незнання каталонської культури, або про надмірну квапливість у висловленні суджень і пошуку аналогій.

Нижня Німеччина ніколи не становила політичного цілого, і в історії Німеччини ми не знаходимо жодної традиції, яка би стосувалася сукупності країв, що належать до лінгвістичного простору *plattdeutsch*. Література на цій мові почала розвиватися цілком незле, але її розвиток призупинився в XVI ст. Між *Vier niederdeutschen Scherzgedichten* Йоганна Лауремберга і *Plattdeutschen Idyllen* Йоганна Гебеля зяє майже повна пустка. Коли відбувається відродження *plattdeutsch*, переміщується і сам культурний осередок. В середньовіччі нижньосаксонська література тяжіла радше до Нідерландів (Віллем Фламанець), натомість у XIX ст. регіональне вогнище опинилося в Мекленбургу, а отже, на землях, де ще сто років тому на селі переважав слов'янський елемент. Не дивно, що в цих умовах про жодний політичний сепаратизм не могло бути й мови, і нікому й не снилося створення якогось національного руху. Ми маємо тут справу з чистим літературним регіоналізмом того ж типу, що й, скажімо, „шварцвальдська” школа, заснована в той сам час [Людвігом] Ауербахом. У Польщі відповідником подібних тенденцій, хоча і в менших масштабах, можна вважати групу підгалянських письменників.

Приблизно те ж саме діялося в Провансі. Щоправда, традиції культурної, ба навіть політичної самобутності тут були набагато сильніші, але недостатні, щоб створити сепаратистський рух, не кажучи вже про самостійницькі тенденції. Насправді вже хрестові походи проти альбігойців

поклали край політичній незалежності Півдня й завдали смертельного удару окситанській літературі, яка раніше тут бурхливо розвивалася. Ініціатива Тулузької Академії (Академія флоралій, *Gai Savoir*) не дала позитивних наслідків, і впродовж багатьох століть регіональне письменство обмежувалося поодинокими аматорами, які, зрештою, не мали жодного відгуку. Згодом відбулася французька революція, й завершилося об'єднання Півдня з Північчю. Очолований [Фредериком] Містралем рух „фелібрів” мав, як і „мекленбурзька” школа в Німеччині, винятково регіональний характер, а сам автор *Міррей* не виходив за рамки вимог культурної децентралізації. Показово, що навіть центри цієї літератури поставали за межами Півдня: *Cigale* і *Félibrige de Paris* мали свої садиби в столиці Франції, а не в Авіньйоні чи в Екс-ле-Провансі. Врешті-решт відроджена окситанська література знайшли найжвавіший відгук у каталонському Руссільйоні, а *Міррей* охочіше читають потойбіч Піренеїв, у Барселоні та Жироні, ніж на батьківщині автора.

Зовсім інакше поточилася історія Каталонії. Королівство Арагону, найважливішою складовою частиною якого було графство Барселони, мало за собою кілька століть безперервного державного існування й було неабиякою політичною силою. Воно брало помітну участь у пізніх хрестових походах, стало вирішальним чинником у мореплаванні в західній частині Середземного моря, опанувало на певний час Прованс, Сицилію, Неаполь і Сардинію (досі збереглися околиці, де сардинські селяни говорять чистою каталанською мовою), а після укладення унії, спершу персональної, а відтак династичної, з Кастилією, зберегло низку важливих відмінностей і привілеїв. Барселоною керував не губернатор, а віце-король, а місто Сарагоса посунулося в своїй сміливості до такої міри, що відмовилося виконати волю не будь-кого, а самого Філіпа II, коли його накази увійшли в конфлікт

із привілеями старої столиці. З часом відсутність мовних відмінностей із кастильцями розмила традиції колишньої самобутності в самому Арагоні, натомість ці традиції утрималися в Каталонії, підсичувані усвідомленням власної культурної індивідуальності. Тимчасом, коли окситанська література уривається в XIII ст., а творчість нижньонімецькою мовою обмежується поезією та дидактичною прозою, каталонці можуть послатися на понад вісімсот років безперервної літературної традиції, яка включає в себе не тільки т.зв. красне письменство – типова риса всіх регіональних літератур, – але й філософію, історію, критику, точні науки, філологію, етнографію, лексикографію тощо. Хоча це звучатиме дещо парадоксально, але справжніми спадкоємцями середньовічної окситанської літератури є, мабуть, не „фелібри”, а каталонці. В XII ст. іноді неможливо провести чітку роздільну лінію між трубадурами з французького Півдня, які охоче відвідують двор графів Барселони, і каталонськими поетами. Лірична пісня Альфонсо II *Per mantos quizas m'es datz* втішається однаковою популярністю в Тулузі, Альбі та Арлі, як і в Таррагоні та Перпіньяні. Поки що там немає строгого поділу між однією та іншою літературною мовою, а коли каталанська мова досягне остаточної кристалізації під пером Раймунда Луллія, званого як „Доктор Іллюмінатус”, у знищеному Симоном де Монфором Безьє та пониженій Тулузі вже не буде трубадурів, тіні яких марно намагалися викликати із забуття на „поетичних турнірах”, організованих Академією флоралій.

Упродовж трьохсот років триває розквіт каталонської літератури, єдиної в тогочасній Європі, яка могла би змагатися з італійською. Містика та філософія знаходять великого представника в особі уже згаданого Раймунда Луллія, історична проза пишається прізвищами [Берната] Десклота і [Ремона] Мунтене, який описував виправи на Схід у стилі, гідному епосу, в ліриці сходить зірка валенсійця [Аузіаса]

Марка, який зовсім не поступається [Франческо] Петрарці. Квітне лицарський роман і народний театр, а чудові *Містерії Благовіщення* в Ельче проіснували сім століть, і їх щороку ставлять і донині, приваблюючи юрми глядачів з усїєї Каталонії та Леванту. Задовго до Відродження й гуманізму множаться переклади з латини, переважно з Лівія та Салюстія, постає наукова проза, багате схоластичне письменство і не менш численні юдаїстичні студії каталанською мовою; коротше кажучи, немає такого літературного жанру, який би вже в XIV й XV ст. не культивували каталонці. Мабуть, Ґертих погодиться, що це трохи більше, ніж любовні пісні провансальських трубадурів або поштиві дидактичні анекдоти Ейке фон Репкова чи Йогана Лауремберга!

Занепад каталонської літератури починається після сепаратистської війни 1640–1651 років і триває близько півтора століття, але ніколи не постає цілковита культурна пустка, як це було у випадку Провансу і Нижньої Німеччини. Отож, коли настав день відродження, це письменство розвинулося настільки стихійно й потужно, що будь-яке порівняння його з „фелібрами” і Фріцом Ройтером мусить здаватися смішним. Національна тенденція, яка не обов'язково прагне до відокремлення від Іспанії, але завжди ревно відстоює право на власну культурну індивідуальність, збереглася непорушно від раннього середньовіччя, виявляючись із однаковою силою в піснях трубадура [Гарута] Рик'єра з XII ст. і *Оді до батьківщини* [Бонавентури Карлеса] Арівау, що започаткувала літературне відродження на початку минулого [XIX] століття. Не зайвим буде зазначити, що на політичному терені каталонський сепаратизм часто шукав контактів із ультралівими, проте письменство усього того періоду майже завжди відзначається глибокою релігійністю та відданістю католицькій традиції, а це вже, звісно, послаблює аргумент Ґертиха про масонські інспірації каталонського руху, який

спирався радше на міщанство, а не пролетаріат, більш сприйнятливий до міжнародних впливів. Слід також зазначити, що сепаратизм у Галісії та Країні Басків (Еускаді) не породив майже ніякої літератури, і взагалі його важко сприймати всерйоз, хоча видавання бажаного за дійсне у різних політичних центрах, явних і таємних, не бракувало, а сталося так з тієї простої причини, що в Більбао і Ла-Коруньї, як і в Екс-ле-Провансі та Шверіні забракло таких історичних і культурних традицій, які завжди існували в Барселоні. У Барселоні та в... Києві.

Тепер, коли ми завершили нашу подорож з берегів Дніпра до підніжжя Тібідабо, а енергійні масонські коники чалапають по Рамбла-де-лас-Флорес, спробуймо підсумувати попередньо сказане. У всіх обговорених випадках вирішальну роль відіграла інтенсивність спогадів про минуле й усвідомлення культурної самотності. Таким чином, українські самостійники мають на що спертися, коли повертаються обличчям до історії, бо, хоча в новітні часи незалежне державне буття на Україні ніколи не вийшло поза межі короткотривалого епізоду, український народ ні на мить не погодився із нав'язуваною йому безісторичністю. Самостійницькі традиції завжди живі, хоча вони не завжди супроводжувалися чітко сформульованою історичною думкою. Це легко перевірити з підручником історії в руках. Козацтво посилалося на київське середньовіччя, а в знаменитій *Протестації* до Сейму Речі Посполитої за 1621 р. читаємо ці знаменні слова: „Що ж до козаків, то про сих лицарських людей знаємо, що вони [...] плем'я чесного народу руського, з насіння Яфетового, котре Чорним морем і посуху Грецьке царство воювало. З того-бо те військо покоління, котре за [...] Володимира Великого, святого монарха руського, Грецію, Македонію та Іллірик воювали...” Це виразне усвідомлення історичної наступності, живе за [Петра] Конашевича Сагайдачного, пройшло через період руїни до Батурина

Мазепи й [Пилипа] Орлика, відтак література XVIII ст. і народна пісня переказали його до рук Шевченка й Куліша, а завдяки їхнім зусиллям зродилися і Петлюра, і зимовий похід, і сучасна нам епопея Української повстанської армії. Збройний чин і культурне зусилля переплітаються навзаєм, ненадовго зникають і знову виринають із ніщоти.

Каталонське питання ніколи не мало цього трагічного аспекту, умови також були зовсім інші, але й тут національна традиція зберегла свою тривалість. Каталонський націоналіст має за собою велику історію потужної держави, походи Хайме I Завойовника проти маврів, епопею Рожера де Флора на сарацинському Сході, панування на берегах Маре Тирренум, руїни абатства в Поблет, вісім століть чудового культурного доробку, великі досягнення в галузі літератури, науки та мистецтва. Тут не треба було нічого створювати штучно, тут кожна п'ядь рідної землі й кожна сторінка старовинних фоліантів підсичувала почуття самотності та національну гордість.

До чого мав би апелювати німець із Штреліца чи Ростока, за якою минулою славою сумувати і які амбітні плани будувати, коли славнозвісний Фріц Ройтер дав йому до рук свої *Läuschen und Rimels*? До родових традицій мекленбурзьких княжат? Заглиблюватися ще далі в минуле, щоб натрапити на кладовища винищених слов'янських племен? Повторюю: в Північній Німеччині не було ні достатньо сильно окреслених історичних традицій, ні усвідомлення самотньої культурної індивідуальності, і тому, навіть якби всі масони завзялися, вони не змогли би викресати з нижньонімецьких торфовищ навіть стільки вогню, щоб нагріти горщик супу. І врешті, є неписаний закон пролитої крові. Той, хто щодня ступає по могилах полеглих і убитих предків, легше почує заклик історії. Погляньмо на нашу дискусію саме під таким кутом зору, і ми одразу зрозуміємо, в чому полягає істотна різниця між Шевченком і Фріцом Ройтером й Містралем.

Цілком очевидно, що визвольні рухи на початку XIX ст. поставали не випадково. В одних країнах вони обмежувалися „органічною” працею, як у Чехії, деінде поривалися до силових розв’язань, як у Польщі, Угорщині та Італії. Це було повсюдне явище, виправдане спонтанними прагненнями усіх невдоволених націй і полегшене переломним характером епохи. З неймовірною швидкістю відроджується Чехія. [Людевіт] Гай у Загребі, [Янез] Блайвайс у Люблянці піднімають прапор ілліризму; в Трансільванії [Георге] Шінкай – на думку угорських цензорів *author patibulo dignus* – закладає підвалини відродження історичної свідомості румунського народу. Зазначу принагідно, що Шінкай був єзуїтом, вихованцем римського колегіуму *De Propaganda Fide* і, наскільки мені відомо, жодного фартушка під сутанною не носив, хоча в його творчості не бракує гострих суспільних акцентів. Якщо Гертих знає про нього щось більше і йому відомі вільномулярські контакти Шінкай, буду дуже вдячний за спростування.

Питання про стосунки між національними рухами в XIX ст. та діяльністю таємних товариств – це дуже важливе питання, яке слід буде при якійсь нагоді проаналізувати докладніше. Завершуючи ці дуже загальні зауваги, я хотів би поки що підкреслити кілька моментів усієї проблеми, які стосуються Каталонії та України. Принагідно визнаю, що Гертих правий щодо одного аспекту. У Франції масони брали участь в урядах, тому вони не були зацікавлені в роздмухуванні будь-якого сепаратизму. Так само і в Іспанії ложі не втручалися в каталонське питання, поки мали вплив на політику мадридського уряду. Але все це перебуває далеко на узбіччі проблеми. Контакти каталонського сепаратизму з масонством є саме таким маргінесом. Каталонські ультраліві, антиклерикали й вільнодумці, які останнім часом поглядають у бік більшовизму, не прагнули до повної незалежності, задо-

вольняючись чималою адміністративною та культурною автономією. Досі анархістам і комуністам у Барселоні йдеться радше про соціальну, а не національну програму. Послідовні самостійники – їх там, зрештою, небагато, є радше консервативним елементом із виразним католицьким обличчям. Коли одного з них поставили перед розстрільною командою, він зняв черевики і стояв босоніж, щоб у момент смерті „краще відчувати під ногами святу каталонську землю”. Особисто я вважаю, що прагнення до цілковитого відокремлення від Іспанії так само хибне, як і недосяжне, але це не привід людям, які борються і вмирають за свої ідеї, приписувати наміри, яких вони ніколи не мали.

Ці застереження ще більш істотні щодо українського питання. Український націоналізм не втішався і не втішається симпатією міжнародної лівиці, а вже євреї налаштовані до нього з невблаганною ворожістю. Вистачить згадати, що довоєнний „Robotnik” писав про прагнення незалежності України, отож, дуже кумедно виглядають сьогодні ті польські соціалісти в еміграції, які в своїх універсалах до нації туманно обіцяють про якісь майбутні сусідські угоди з українським народом. Відтак, якщо слідом за Ґертихом припустити, що український самостійницький рух є „масонською інтригою”, належало би вяснити, чому панове вільні муляри такі непослідовні й виступають проти власної дитини. Може то звиродніла дитина?

Коники вже розпряжені й хтиво поскубують соковиту каталонську травичку. Але якщо Ґертих вважатиме за доцільне продовжити дискусію, я охоче запряжу їх знову до дишла і поїдемо назад з барселонського Рамбла на київський Хрещатик.

Джерело:

Masońskim dyszlem z Kreszczatiku na Ramblas
„Wiadomości”, R. 4, nr 8 (151), 20 II 1949, s. 2.

МІЖ МУШАЛЬСЬКИМ І ЗАГЛОБОЮ

Хоча питання польсько-українських відносин має ключове значення для всієї Центрально-Східної Європи, еміграційна публіцистика присвячує йому недостатньо уваги, чинить це спорадично й наче на маргінесі інших, буцім важливіших питань. Для більшості поляків усе зводиться до збереження Львова й Тернополя в кордонах майбутньої відродженої Республіки [Польща], а решта губиться в тумані невіразних проєктів, або й взагалі не існує. Не бракує і тих, хто в сонному маренні бачать цілковиту ліквідацію української нації в якійсь космічній катастрофі, нехай би навіть тою катастрофою стало розчинення українців без сліду у „всеросійському океані”.

У №244 часопису „Wiadomości” виступив із принциповою статтею на цю тему Владислав Студніцький. Я читав його спершу з цікавістю, відтак із дедалі зростаючим почуттям здивування, розчарування, жалю, врешті обурення і – буду щирим – люті: Студніцький не є неопереним публіцистом, якому багато можна пробачити, від Студніцького можна вимагати, якщо вже не вислову слушних політичних тез, то принаймні, щоб він не писав про те, на чому не розуміється.

Клавдіуш Грабик оприлюднив у № 251 „Wiadomości” лист, у якому легко спростував низку професорових аргументів. Тимчасом дискусія розширилася завдяки статті Єнджея Ґертиха про Китай (№ 254), з неодмінним у цьому публіциста копняком, спрямованим проти України; через слушну реакцію Тадеуша Фельштина (№ 256 і 269) і відповідь Ґертиха (№ 266), яка красномовно свідчить про цілковите виродження

сходознавчої думки в певних еміграційних середовищах. Справа ця надто серйозна, щоб її оминати, хоча битися головою об стіну неучтва та злоби, безумовно, не надто приємне заняття. Помилки, вчинені стосовно українців, безвідповідальна політика на пограниччі, яку підтримувала й виправдовувала така ж безвідповідальна публіцистика, призвели в роки війни до жахливої різни, яка і нам, і українцям коштувала моря крові.

Так само, як технікові без диплому інженера не вільно будувати мости, а недовченому студенту медицини лікувати хворих, так і відповідальному публіцистові не вільно торкатися кривавого питання, не набувши базових історично-політичних знань. У статтях Студніцького та Ґертиха на українську тематику майже кожне речення рясніє помилками.

Ось яскраві приклади. Студніцький пише, що провідними членами Братства святого Кирила і Мефодія були, окрім Шевченка, росіяни, які „співчували українській національності, як от проф. [Володимир] Антонович, [Пантелеймон] Куліш, [Микола] Костомаров та інші”. Я вже вказував колись у полеміці з Ґертихом, що Куліш (вже саме прізвище про це свідчить) був нащадком старовинного козацького роду. Його предки ходили на Січ, полковникували в реєстровому війську, перемагали московських воєвод. Сам Куліш був видатним українським письменником і поетом, а росіянином його вперше назвав Студніцький. В Петербурзі вважали, що Братство Кирила та Мефодія виникло завдяки „польській інтризі”. Бідний полковник [Леонтій] Дубельт! Він і не знав, що українська робота була ініційована „співчуваючими росіянами”, Кулішем та [Володимиром] Антоновичем! Шкода, що Студніцький не згадав про справу [Андрея] Шептицького. Може й він став уніатським митрополитом з „симпатії” до України? Шептицький з певністю був поляком. Чи ж його молодший брат не носив мундир польського генерала? А, може, навпаки? Все мені тепер переплуталося, і я вже не знаю,

чи митрополит був поляком, який вдає українця, чи генерал був українцем, який вдавав поляка. З Рильськими, Карашевичами–Токажевськими, Сідлецькими також мусило діятися не інакше!

Представлення становища на Україні в 1917–1921 роках так само тенденційне й хибне. Поведінка німців на Україні була, за [Владиславом] Студніцьким, „дуже лояльною”. До виведення військ їх „змусили союзники”. Русифікаторська політика Скоропадського начебто була зумовлена браком освічених українців, які б надавалися до роботи в адміністрації. Жодного збройного опору більшовикам не було, а таких собі Крутів не існувало взагалі.

В советській Україні „зміст духовного життя” був від самого початку „російським”. Про неймовірно буйний розвиток української літератури, театру, мистецтва в третій декаді ХХ ст. Студніцький не чув. Про київських неокласиків, [Миколу] Хвильового з його гаслом „Геть від Москви!”, що коштувало йому самогубної кулі, чудовий театр [Леся] Курбаса, якого називали українським [Всеволодом] Мейерхольдом, – не знає! Жахливих переслідувань, зумовлених національним відродженням, убивств у підвалах НКВД і сибірських таборах української еліти – не зволив зауважити. Не зволив, а може не хоче, бо йому для підтвердження його головної тези потрібне чисте сумління: „духовний зміст – російський”, немає жодної української культури! Нещодавно американський посол у Мадриді заявив журналістам у Барселоні, що про країни за залізною завісою не варто піклуватися, бо в них відсутня „національна самобутність”, яка могла би ефективно протистояти процесові советизації. „А Польща, – спитав один з іспанців, – також не має національної самобутності?” „Дух польської незалежності, – відповів освічений янки, – вже дощенту зруйнований”. Посол також потребував цього фальшування, щоб заспокоїти сумління. Чи не правда, яка кумедна аналогія з Студніцьким!

І так, що не речення, то хиба, помилка, замовчування, в кращому випадку – неточність. Під час війни, – пише Студніцький, – „в Малопольщі були створені українські дивізії СС, але їх не вжили на фронті. Вони служили для придушення Варшавського повстання”. Насправді ж українська [дивізія] СС у Варшаві ніколи не була. В червні 1944 року вона вирушила на фронт під Бродами, під час липневого наступу була після триденного бою розбита більшовиками й перестали існувати як самостійний військовий підрозділ.

Навіть прізвище відомого націоналістичного лідера Студніцький не зумів написати правильно: він веде мову про якогось неіснуючого Бандуру та бандурівців. Так, так... Десь там заграла йому українська бандура, а де й що – невідомо.

ГЕРТИХ SEQUENS

А ось китиця тверджень, визбраних із листа Ґертиха, на який уже відповів Ксаверій Глінка в №271 „Wiadomości”. „Одеса... – це місто з російським населенням, засноване Росією на безлюдній землі, колонізоване „російською людністю”... Те ж саме з Харковом. Росія має право на Київ, „який колись був колискою російської державності й династії”. „Лівобережжя приєдналося до Росії *добровільно*” (курсив мій. – Ю.Л.).

Нехай Ґертих зазирне до будь-якої російської енциклопедії, виданої до Першої світової війни, й знайде статистичні дані про південне Поділля та Херсонщину, колонізовані в його уяві російським населенням. Після того, як у турків відібрали терени Єдисанської орди, петербурзьким чиновникам заманулося назвати їх Новоросією, і може власне ця назва ввела Ґертиха в оману. Але Модлін також перейменували на Новогеогієвськ, а Демблін на Івангород. А якщо йдеться про Харків, то він виник і розвинувся як місто

з низки пов'язаних навзаєм сіл і хуторів у провінції, яку самі москалі звали Слобожанською (Слобідською) Україною; селянське населення було тут майже на сто відсотків українським. Київ був колискою Русі, а не Росії. Колиска російської державності містилася в Володимирі на Клязьмі, в Суздалі й Москві. Лівобережжя ніколи до Росії не приєднувалося і „приєднатися” не могло, будучи поняттям суто географічним, а не політичним. У Переяславі усю Україну було віддано під опіку московського царя, але це не був акт ні інкорпорації, ні приєднання. Зрештою, дуже швидко відбулася його денонсація. Про яку іншу подію, окрім Переяслава, мовить Ґертих, вживаючи слівце „добровільно”? Може, про Мазепу й Орлика, які пішли за шведським королем у вигнання, чи про запорозького гетьмана Калниша [Петра Калнишевського], замуваного живцем у соловецькому острозі?

Прошу звернути увагу, як легко всі антиукраїнські аргументи Ґертиха кожен наш ворог може обернути проти Польщі. Річ Посполита „добровільно” приєдналася до Росії, бо була Торговиця, бо правлячий король оголосив про приєднання до неї, бо сейми затвердили розподіли. Росія, – стверджує Ґертих, – має право на Україну, бо в багатьох містах, а передусім у Києві, Харкові та Одесі, більшість нині російська. Яка зворушлива логіка! Ґертих вдає, що не знає, звідки цей стан справ узявся. В Бидгощі й Торуні в 1918 р. було набагато більше німців, ніж поляків, отож, слід було визнати слушність пруських претензій на Помор'я? А що зі Львовом і Вільном? Хто нині має більшість у цих містах? Чи русифікація українських міст не відбувалася із використанням тих самих методів, що й у Східній Польщі в 1939–1941 роках?

„ЕТНОГРАФІЧНА ТУМАННІСТЬ”

Так само, як для Студніцького, українці для Ґертиха не є нацією в повному розумінні цього слова. Вони не мають кристалізованого обличчя, вони є „етнографічною туманністю”, в якій розпливаються „осередки з потужнішою консистенцією”. Докази: в 1917–1919 роках вони не втримали своєї незалежності, не скористалися польською допомогою, не надали Петлюрі достатньої підтримки. Все це вірно, але не є жодним доказом. Ґертих замовчує той факт, що Україна була тоді охоплена соціальною революцією, що соціалістичні ілюзії робили свою справу, що в сум’ятті всезагальної громадянської війни національний інстинкт раз-у-раз зводили на манівці помилкові ідеологічні маяки, а це перешкоджало зосередженню енергії в одному напрямку. Він забуває також (а може й не знає), що брак довіри до петлюрівської концепції навесні 1920 року був значною мірою наслідком попередньої поведінки польських військових підрозділів на Правобережній Україні. Прошу зазирнути до спогадів [Тадеуша] Голувка *Через два фронти*, і стане зрозуміло, чому агітація Троцького – „польські пани несуть нову панщину” – впала на благодатний ґрунт. Якщо вже хтось уперто хоче висвітлювати історичні події, нехай враховує всі чинні елементи!

Чесно і неупереджено оцінюючи події останніх тридцяти з гаком років, важко не визнати, що українська нація продемонструвала рішучу волю до незалежного існування. Туманність! Скільки ж крові всотала ця „туманність” після завершення Першої світової війни! Те, що часто зводила ясна політична думка, що її кристалізації заважали анархістські рухи в стилі махновщини, що традиції бездержавного степу оживали в неузгоджених і руйнівних для державотворчих зусиль діях отаманів, що ті чи інші агентури й диверсії натрапляли на винятково сприятливі умови, – не підлягає жодному сумніву.

Той сам Хвильовий був у роки громадянської війни червоним партизаном, бо серйозно ставився до більшовицької пропаганди, бо йому здавалося, що гасла соціальної революції, які лунали з півночі, можна гармонійно поєднати з українською національною ідеєю. Але в кривавому урагані, в сліпій завірюсі розгнuzданих сил, які знову й знову зводили на манівці, сама ідея втрималася й вистояла. Петлюра, Зимовий Похід, уже згадуване культурне відродження з виразно національними та антимосковськими рисами, запеклий опір колективізації, стихійний розвиток підчас війни Української повстанської армії, не ліквідованої „донині”, – мабуть, цих доказів вистачить. Дехто з антиукраїнських публіцистів кажуть: так, але самостійницьку ідею представляла, по суті, тільки жменька інтелігентів зі Львова; маси на властивій Україні були й залишаються до неї байдужими. Пошукаймо ж символу цієї „байдужості”.

На початку німецької окупації гестапо розстріляло в Києві групу українських самостійницьких діячів. Серед них була поетка [Олена] Шовгенів-Теліга з чоловіком. Щоправда, вони прибули сюди з еміграції, ідучи слідом за німецькою армією. Але Теліга була киянкою, а її чоловік – кубанським козаком. Разом з ними до стінки поставили кількох наддніпрянських журналістів і активістів. Такі приклади можна наводити безконечно. У Німеччині, в Парижі, в Буенос-Айресі, в Швеції, в Сполучених Штатах перебувають тисячі наддніпрянців, які на момент вибуху війни мали по двадцять років, ото ж, вирости в советських школах, в атмосфері „російського духовного життя”. Це також ні про що не свідчить? Ось поет, якому зараз близько тридцяти років. Він розповів мені, що якимось дивом роздобував у советській школі на Чернігівщині примірники часопису „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, який виходив у Варшаві, й читав у ньому мої переклади українських еміграційних поетів. Призваний до лав советської армії танкістом, він потрапив у німецький полон, утік, знову опинився на Україні й не-

задовго до кінця війни дістався на Захід, де клепає емігрантську біду. Син селянина, засланого до Сибіру під час однієї з наступних чисток. Це також нічого не каже Студніцькому та Ґертихові?

Ґертих стверджує, що стосовно українців ми можемо дозволити собі на будь-яку поставу, адже „жодних моральних зобов'язань супроти них ми не маємо”. А ось один із головних аргументів: „Варшавську угоду з українським урядом ми виконали до йоти”. Якщо Ґертих вважає, що визнання більшовицької делегації в Ризі в особі російських євреїв [Християна] Раковського та [Адольфа] Йоффе „повноправними” представниками української нації та держави було виконанням „до йоти” Варшавської угоди, то в такому разі дискусія з ним стає безпредметною: така інтерпретація принципів міжнародної моралі, як на мій смак, є надто... екзотичною. Ми лаємо з ранку до вечора – і слушно – Ялту. Ризький мирний договір, яким ми самі перекреслили Варшавську угоду, був для українського народу тим самим, чим Ялтинська угода для нас. А Ґертих каже, що *pacta sunt servanda* і заявляє претензії до українців за недотримання Варшавської угоди.

І *à propos* тієї „етнографічної мли”. Коли спалахнуло Січневе повстання, яку участь поза Жемайтією, Підляшшям і Швентокшиською пущею взяли в ньому широкі маси польського люду? Чи якийсь російський або німецький Ґертих не мав би тоді такого ж – як і наш сьогодні стосовно українців – права написати при вигляді селян, які в'язали повстанців і носили на свитах медалі „За усмирение польського мятежа”, що далєбі існують „осередки з потужнішою консистенції”, але увесь народ – це „ще несформована маса”? Як виглядало зусилля народу в епоху повстання Костюшка в порівнянні, скажімо, з пізнішою на кільканадцять років боротьбою іспанців проти наполеонівської навали? З руїн Сараґоси і Жирони ми виглядали доволі „імлісто”.

ОПЛОТ НА УРАЛІ

Студницький і Гертих мають право українців не любити, ігнорувати їх і бажати їм якомога швидше стати погноєм „единой и неделимой”. Але нехай принаймні роблять це в ім'я „святого національного егоїзму” (слухно чи неслухно усвідомленого), нехай не деформують історії, географії та статистики, а передусім нехай не теревенять про мораль. Розгледівши крізь морок історії майбутній захист Росією Європи від Китаю – такий собі оплот християнства на Уралі! – Гертих волає: не послаблюймо росіян, відриваючи від них Україну, вони мусять бути сильними, вони захищатимуть нас від нового Чінгісхана! В ім'я майбутнього Уральського фронту слід принести в жертву незалежний Київ. Так мають вчинити поляки. Ну, добре, але що на це скажуть італійці, французи та іспанці, переконавшись, що Росію не слід ослаблювати напередодні близького вторгнення вузькооких Хубілаїв чи Мао Цзедунів? Вони скажуть: Гертих хоче пожертвувати Києвом, але цього не вистачить; якщо Росія має бути достатньо сильною, щоб ефективно протистояти Азії, додаймо їй ще й Варшаву та Будапешт, і всю решту майланду. Адже оплот мусить бути якомога ширшим. А моральність? Ох, повторю слова цитованого вище американського посла, що „дух незалежності в Польщі дощенту зруйнований”. На схід від залізної завіси існує вже тільки „етнографічна туманність”.

Передавши Київ, „місто цілком російське”, Одесу та Харків у московські руки, повторно повернувши до Криму винищених НКВД татарів, подарувавши черкесам Кубань (протестуймо! – північна Кубань належиться ногайцям, вирізаним колись ущент Суворовим; якби їх ніде не вдалося знати, то можна переселити сюди тибетців) і висловивши скромну схильність відмовитися від Кам'янця Подільського, Житомира та Бердичева, Гертих знову підкреслює, що не

бачить жодних моральних застережень проти „польсько-російської угоди коштом України”. Такі угоди вже були. Спершу Андрусівська, в меншому масштабі – Гжимултовський мир, у наші часи – Рига. До чого вони привели, ми вже бачили.

Але припустимо, що я помиляюся. Що все, сказане мною, висмоктане з українофільського пальця. Що рацію мають власне Студніцький і Гертих, які зводять українство до слабкого сепаратистського руху, не виправданого історично й винятково шкідливого для вирішення польського питання. Та навіть у цьому випадку їхня теза не витримує критики.

„Майбутнє польського питання, – пише Студніцький у останньому реченні своєї статті, – значною мірою залежить від того, чи Захід зрозуміє, що Україна завжди буде форпостом Росії, і що на український сепаратизм, який щонайбільше може послабити Росію, сподіватися не варто”.

Важко сформулювати менш логічне міркування. Бо, зважмо, незалежна Україна, на думку Студніцького – „завжди буде форпостом” російського імперіалізму. Чому ж тоді ці нерозсудливі росіяни бороняться руками й ногами (і то незалежно від політичних переконань) від примари незалежного Києва? Незалежна Україна буде російським інструментом, натомість Україна, приєднана до Росії, таким інструмент не буде? „Український сепаратизм... щонайбільше може послабити Росію”. А про що ж іще мало би йтися Студніцькому? Гертих більш послідовний. Він прагне цілковитої русифікації України, бо вірить, що Росія, як наш майбутній „союзник і приязний сусід... може стати сферою нашого культурного впливу, ринком збуту..., місіонерською територією для нашої церкви”... Все це „перед лицем китайського тиску на Урал”. Тільки ж лишень ця послідовність сперта на засновках, витканих із чистої фантазії. Чинімо все, що в наших силах, щоб зберегти Російську імперію. Нехай Москва матиме час на повну ліквідацію української, білорусь-

кої, грузинської нації (балтійських націй, мабуть, також, а чом би й ні?), а ми будемо посилати їм наш перкаль, місіонерів і витвори „культурного впливу”, завжди сподіваючись на китайського *deus ex machina*. За це ми отримуємо від „приятного сусіда” не тільки Вільно та Львів, але й на додачу Кам'янець Подільський, Житомир, Мінськ і Могильов. Додаймо від себе – і Смоленськ. А в околицях Смоленська, як чулий сувенір – Катинський цвинтар.

МІЖ МУШАЛЬСЬКИМ І ЗАГЛОБОЮ

Історія польської іловайщини в сфері українознавства заслуговує на окреме вивчення. Сенкевич, який у *Вогнем і мечем* важко в цьому відношенні согрівив, частково реабілітував себе в *Пані Володийовському*. Увечері взимку, в укріпленій прикордонній станиці пан Мушальський розповідає зібраним біля груби лицарям історію сусідської чвари зі шляхтичем-козаком, яка тривала до того часу, поки обидва не опинилися прикутими до весел на турецькій галері. Допіру в бусурманській неволі вони пробачають один одному провини, стають друзями та спільними зусиллями повертають собі свободу. Коли розповідь добігає кінця, пан Заглоба гербу Вчеле, який спав собі міцно біля вогню, прокидається й категорично заявляє: „Хам [завжди буде] хамом!”. Оце й уся філософія. Можна написати товсті фоліанти, нагромадити численні докази, вичерпати всі аргументи, покликатися на історичний досвід, але завжди від груби відгукнеться хтось із гербу Вчеле і заволає: „України немає і бути не повинно!”

Всі охоче декламували про польську культурну місію на Сході, але в чому вона власне полягала і які були її досягнення – хто б цим цікавився! Ми могли на цю тему сказати приблизно стільки ж, що й увічнений [Стефаном] Жеромським

у „Провесіні” пудель Гага, який також гідно справував свою цивілізаційну місію в вітальні панни Кароліни. І не пан Мушальський, а Заглоба заволодів уявою мас. Ба! – якби ж то тільки йшлося про маси. Коли з'явилася в польському перекладі історична трилогія Богдана Лепкого про Мазепу, одна літературна панянка написала здивовану рецензію, звинувативши автора в численних анахронізмах. Козацький гетьман, який читає вірші латиною, – це ж неможливо, адже вбраний у адамашки [Юрко] Богун просто стікав дьогтем, а тут [Богдан] Лепкий описує великопанську садибу, церемонії, елегантність, вишукані манери! Горацій в устах у козака? Версаль у Батурині? – Мабуть, автор патріотично перебільшив.

Рецензія була утримана в переважно прихильному тоні, але відчувалося, що панянка грайливо примружує око, наче хоче заявити: „Ти собі бувай здоров, а ми й так знаємо, що про це думати... той твій Мазепа мусив бути неписьменним, жлуктив самогон до втрати свідомості й танцював навприсядки. Який там Горацій!”

В цьому, наче у спалаху магнію, знайшов свій вираз увесь психічний комплекс зверхності й презирства, властивих невігласам, які замазують слухне уявлення. Селянська, анархічна, гайдамацька, вітром скіфського степу розколисана Україна заслонила польським очам і її блискуче минуле, і тривалий та непростий процес національного відродження. А коли Заглоба час від часу прокидається від дрімоти й хапається за перо, він не здатний придумати нічого іншого, окрім традиційного „Хам хамом”. У публіцистичній мові це трансформується в „етнографічну туманність”, „російський духовний зміст”, „брак психічної енергії”, „несформовану масу”. Але баланс не завжди сходиться. І слід підтасовувати історичну правду, фальшувати дійсність, замовчувати невігідні явища, влаштовувати неймовірні стрибки на линві й дихати штучним вогнем із пащі китайського дракона.

БРАТОВБИВЧА РІЗНЯ

Навесні 1937 року „Biuletyn Polsko-Ukraiński” влаштував опитування на тему *Чи загрожує нова Хмельниччина на пограниччі?*”. Більшість осіб, запрошених відповісти на анкету – серед них і нижчепідписаний, – відповіли ствердно. Як же тряслися від реготу достойні черева братів шляхти з-під знаку Їхності пана Онуфрія [Заглоби]. Але настав вересень 1939-го, а разом з ним і події на Волині та на Сокальщині. Сміх урвався. Вибухнула німецько-советська війни, надійшли 1943 і 1944 роки. Жакливі пророцтва справдилися якнайдокладніше.

Втім, передбачити наближення різні було нескладно. У своїх спогадах про роки окупації, в розділі „Пілсудчики” („Wiadomości”, № 217) [Фердинанд] Гетель написав, що ізольовані зусилля Юзевського не мали під час війни жодних успіхів, бо польська громадськість відчувала „виправдану осоружність” до українців у зв'язку з їхньою поведінкою після 1 вересня 1939 року. На жаль, я дуже добре знаю, що діялося в ті страшні роки на Волині та Червенській Землі. Але, зваживши в своєму сумлінні слова з граничною обережністю, мушу заявити, що в період незалежності польська сторона зробила все, щоб викликати з минулого упира гайдамаччини та коліївщини. Дуже шкода, що ота „осоружність” настала так пізно. Якби польська громадськість вчасно відчула й висловила свою, дуже виправдану огиду до методів, уживаних до війни стосовно українців, мабуть, події поточилися б інакше.

Коли палили, розбирали та висаджували динамітом церкви й каплиці на Холмщині, коли шаліла кампанія примусової реверсії, коли КОП влаштовував „драгунади” в прикордонних повітах, коли знущалися над українськими націоналістами в Березі, громадськість знала про це дуже мало. Але то не аргумент. Німці намагалися уникнути відповідальності, кажучи, що не знали про існування концентраційних таборів.

У найкращому для нас випадку відповідальність лежить на тих, хто був зобов'язаний інформувати громадську думку. Адміністраторах і низці високопоставлених офіцерів. І всіх тих, хто добре знав, що діється, але задля вигоди, ліні чи страху не зважився на протест.

Восени 1938 року горді „спадкоємці” Жолкевських і Костюшків організували диверсійну операцію на Закарпатті. Підрозділи, до складу яких входило від кільканадцяти до кількадесят осіб, переходили вночі кордон, чинили вбивства та акти саботажу, що за відсутності захисту прикордонних сіл було справою легкою і безпечною. Боже мій, ми були здатні перекидати диверсантів до Ясіні та під Севлюш, але не змогли напередодні Вересня підготувати антинімецьких диверсантів, щоб захистити власну країну! В угорському таборі в Муракерестурі незадовго до втечі в Югославію я познайомився з гайовим зі Станіславщини, який був власне таким диверсантом. „Ми приходили до села, яке усе голосувало за український список, і наводили порядок”. – „Як?” – „Ну, наприклад, була забава в найбільшому будинку в селі, ми оточили його, і гранатами в вікна, а в тих, хто тікали, з карабінів”. – „Але, якщо забава, то там мусили бути й жінки”. – „Еге, бували й жінки, і діти”. Оповідач був твердо переконаний, що чинив слушну справу і добре послужив батьківщині.

Такі прості люди, збаламучені україножерною пропагандою, несуть найменшу частину провини. Але що сказати про високопоставленого військового, який тривалу дискусію закінчив безапеляційним твердженням: „Сто років ми були під возом, і всі нас били. Тепер ми на возі, і мусимо поквитатися”. Зовсім, як взводний Кучек з рівненської курсантської школи: „Мені на курсі підофіцерів дали по с...ці, тепер я вам віддячую за своє”.

Атмосферу творила преса. Коли Гриньки усією громадою перейшли на католицизм, це повідомлення розтрубили жирним шрифтом на першій сторінці; коли вони повернулися

у православ'я, тільки одна щоденна варшавська газета подала коротке повідомлення петитом. „Ilustrowany Kuryer Codzien-ny” організовував колективну антиукраїнську істерію. Але навіть у виданнях з високим рівнем з'являлися неймовірні речі. Єжи Бандровський – не плутати з Юліушем – надрукував у Познанському часописі „Kultura” статтю *Вила в гербі*, натякаючи на український тризуб. Ефект був той сам, якби українець написав про польського орла: *Біла гуска в гербі*.

Та навіть множити приклади. Я міг би написати товстий фоліант, але все одно теми би не вичерпав. Проте й ця пригорща фактів дає уявлення про атмосферу, в якій росла й дозрівала українська ненависть до Польщі. Воєнні літа роздмухали її ще більше, а тепер біля вогнища крутяться нові „історики”, щоб, Боже борони! воно не згасло на вітрі. А рахунок колись заплатять найменш винні, як уже заплатили під час війни тисячі польських селян і поміщиків.

ПОСТСКРИПТУМ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ

„Я за польські провини досить сповідався, тепер і ти мені клякай до сповіді”. Я добре розумію гіркоту українців, коли їм відмовляють навіть у праві на самостійне існування, але з їхньою пресою та публіцистикою теж не все гаразд. Коли я читаю про події на Волині та Червенській Землі в 1942–1944 роках, як про „оборонні дії українського населення проти поляків”, коли я натрапляю на милий евфемізм, слова про „примусове виселення ворожого українцям польського населення”, я думаю, Ґертих міг би зробити не гіршу кар'єру в ролі українського публіциста. „Виселення”! Чи тисячі волинських поляків, які схоронилися в Яновій Долині, також були виселені й куди? А прецінь, окрім озброєних чоловіків, було там також багато жінок і неповнолітніх дітей. І чи не є – м'яко кажучи –

певним перебільшенням уміщення в публікації про історію УПА поіменного списку „дванадцяти” українців, убитих поляками на Холмщині, тимчасом, коли на понад ста кількадесяти сторінках книжки марно шукати навіть найкоротшої згадки про страшну різанину в Яновій Долині? Найзручніший вихід знайшли українці, які належать до політичних угруповань, ворожих Бандері, вони кажуть: „Поляки мають до нас претензії? Нехай заявляють їх бандерівцям, це вони несуть відповідальність!”, що їм, зрештою, не перешкоджає вважати УПА гордістю всієї української нації.

Задля справедливості слід визнати, що керівництво ОУН в заяві, оприлюдненій у листопаді 1943 року, засудило взаємну різанину й закликала утримуватися від актів кривавого терору. У відозві за лютий 1944 року ОУН застерегла українців від вступу до допоміжних німецьких підрозділів, призначених для боротьби з Армією Крайовою. Але то були спорадичні й вочевидь занадто спізнілі спроби, а зрештою, про який за тогочасних умов контроль могло йтися! Якщо якесь порозуміння і було взагалі можливе, то либонь тільки на початку війни, але тоді українці ставили на німців, а з польської сторони нічого в напрямку порозуміння з українцями не було зроблено. Ні в Варшаві, ані тим більше в... Регіні.

Шість післявоєнних років становища не змінили. Триваючі дискусії не дають серйозних результатів. Ворожість і ненависть, у кращому разі неприязнь (я пам'ятаю про нечисленні винятки), як і раніше, задають тон нашим стосункам. Жоден компроміс не виглядає можливим. Але розрядка атмосфери ворожості, чи принаймні послаблення її напруги, була би прецінь можлива і без порозуміння чи угод між політиками. Мабуть, цього не вдасться досягти завдяки перам, вмоченим у жовч, долоням, стиснутим у кулаки, публіцистичній думці, яка живиться невіглаством, історичним оцінкам, які висловлюють фальсифікатори.

Коли наші публіцисти верзуть несосвітенні дурниці про Україну, її історію та культуру, інша сторона не пасе задніх і віддячує часто з подвоєною силою. Ну, що тут відповіси, коли в серйозному журналі ми читаємо, що київський похід був польсько-советською провокацією, оскільки все було обумовлено заздалегідь і узгоджено, а Пилсудський вів особисте листування щодо українського питання з... Держинським! Що відповіси на звинувачення, буцім поляки хотіли кордону 1772 р.! Звичайно, багатьом спадкоємцям чигиринського підстарости снився солодкий сон про українські буряки та пшеницю, але ніхто з людей тверезих і відповідальних про це не думав.

Але залишмо в спокої сутяжництво про справи минулі. Гірше те, що значна частина української політичної думки збочує на небезпечні рейки трамтарарамщини в стилі Папкіна, роблячи вигляд, начебто в порозумінні з поляками українці не надто й зацікавлені. Міркування відбувається приблизно таким чином: „Поляки нічого не забули й нічого не навчилися. Розмовляти з ними все одно, що кидати горохом об стіну. Вони конфліктують із усіма сусідами, навіть з чехами, до того ж заявляють претензії на українські етнографічні землі. Ялтинський кордон і так уже кривдить Україну, бо залишив на польському боці Підляшшя, Холмщину та Лемківщину. Українці заради миру та добросусідських відносин ладні відмовитися від цих земель, але поляки й далі пруться на схід. Нічого з того не буде. Українська нація досить сильна, щоб після розпаду советської Росії захистити свої кордони на Заході”.

Вкрай небезпечне формулювання. Якщо йдеться про політичну мудрість і здатність робити висновки з історичного досвіду, то... одні й другі могли би випити горілки й розмовляти один з одним на „ти”. Після поразки советів Польща матиме прикордонні конфлікти; Україна – конфлікт за незалежне існування. А прикордонні конфлікти поза межами Червен-

ської Землі також знайдуться. На Буковині, в Бессарабії, на Закарпатті. Хто знає, чи нема їх на Кавказі. У разі недосягнення якоїсь компромісної формули та застосовування політики докраних фактів, українці легко можуть натрапити на єдиний фронт усіх трьох західних сусідів. Натомість росіяни вже не раз продемонстрували, що навіть у періоди поразок, катастроф і внутрішнього розпаду, здатні відчайдушно захищати те, що вважають своєю „священною власністю”. Може виникнути така ситуація, коли мир на заході буде необхідною умовою для того, щоб жовто-блакитний прапор замайорів над Києвом і Харковом. Не мусить, але може. І відкидання заздалегідь такої можливості, звичайно ж, не свідчить про тверезість політичного мислення.

А що стосується питання про розмежування етнографічних теренів... Поляки на Червенській Землі більшості не мали. Але було їх, мабуть, набагато більше, ніж українців на Люблінщині чи Надсянні. Вони не були прийшлим населенням, їх не спровадила місцева адміністрація з середи на п'ятницю. Вони були автохтонами, які осіли тут значно давніше, ніж українці, скажімо, в Джанкої або в Майкопі. Але якщо ми приймемо як неминуче факт їх виселення або винищення, тоді аргумент Ґертиха про російську більшість у багатьох українських містах також доведеться брати до уваги. Одне з двох: або в кожному випадку ми мірятимемо однією міркою, або по-старому почнемо провадити розмежування за допомогою таких вимірвальних інструментів, як палі, обрізи та сокири. Тоді неминуче з'явиться добре відомий нам розборонювач і позбирає нас, наче гриби, до волохатої шапки Мономаха.

Я неодноразово висловлювався проти жорстких етнографічних кордонів, які нині мають ще менше сенсу, ніж у XIX ст. Я завжди гадав, що за наявності доброї волі можливе співіснування двох націй на одній і тій землі. Можливо, панове політики поблажливо посміхнуться на ці слова, вважаючи їх витвором поетичної уяви. Але політики не повинні гордувати поетами, бо останні довели, що є більш чутливим сейсмографом історії, ніж найдосвідченіші фахівці. Упродовж багатьох років я був неначе чорним птахом, який каркає про погані прикмети над Кисілином і Берестечком, над Пилявцями і Збаражем. Це почалося вже тоді, коли ще живий був [Тадеуш] Голувко, а [Самуїл] Шварцбард їздив із доповіддю „Як я вбив отамана Петлюру”, а йому аплодували в столицях нікчемної Європи, і не знайшлося для нього кулі в ладівниці жодного українського націоналіста. Коли польська мотузка затягувалася навколо ший [Василя] Біласа та [Дмитра] Данилишина. Коли волинські парубки прокрадалися через Чорногору до Карпатської Січі, а згодом на шосе під Хустом руки мадярських гонведів присипали камінням їхні трупи. Лихі сні лякали мене не марно, і я досі шукаю осикового кола такої ефективної думки й таких влучних слів, які б раз і назавжди прицвяхували до землі кривавого упря ненависті й братовбивчої боротьби.

Коли знову Сяном і Дністром попливуть польські та українські трупи, марна буде втіха, що ми прагнули зупинити біля порога примару різні й пожару і носили в серці непомилъну міру сусідського, все ще живого розбрату, й постійно відкидувано-го порозуміння.

Джерело:

Między Muszalskim a Zagłobą

„Wiadomości”, R. 6, nr 26 (274), 30 VI 1951, s. 2.

ПРОТИ УПИРІВ МИНУЛОГО¹

Моя стаття *Між Мушальським і Заллобою*, надрукована торішнього літа в тижневику „Wiadomości”, розбурхала й поширила дискусію, що точилася попередньо на шпальтах цього видання, зрештою, доволі маргінальну, бо вона майже цілковито обмежувалася рубрикою „Листування”. Однак цього разу Єнджей Ґертх виступив із обширними заувагами, долучився [Вацлав] Збишевський, написали листи професор [Владислав] Студніцький і Ян Токарський. Жваво відреагувала українська сторона. Низка [українських] часописів, що виходять у Європі та Америці, оприлюднили переклад моєї праці повністю або в чималих уривках, спорядивши їх коментарями; принципово відповіло паризьке „Українське Слово”. Врешті, я отримав багато приватних листів, переважно від незнайомих мені осіб.

Дехто з адресантів звернули увагу на те, що моя стаття була сливе уся полемічна, натомість, забракло в ній конкретної програми польсько-української злагоди. „Бо ж, – слухно пише один із них, – уся проблема практично зводиться до спірних пограничних земель. Якби котрась зі сторін відмовилася на користь іншої від Львова, нічого би не стояло на заваді порозумінню. Ті з-поміж поляків, які намагаються довести, що Україна не може постати [як незалежна держава], а якби навіть і постала, то не встоїть під натиском Росії, більше задивляються на Львів і Тернопіль, ніж на Київ і Полтаву. Українці, знов-таки, усі проблеми, пов’язані з Польщею, розглядають у масштабі: Збруч – Сян. Оскільки поступки будь-якої зі сторін видаються,

¹ Постава Ю.Лободовського щодо українського питання, сформульована в цій статті, відповідає поглядам колективу часопису „Kultura”.

принаймні на цей момент, неможливими, писати на цю тему має сенс лише тоді, коли автор бачить і пропонує третє вирішення, до того ж, дуже конкретно специфіковане. Все решта, включно з шляхетними закликами не проливати кров у братовбивчій боротьбі, має виразно утопічний характер, а з політичної точки зору – неістотний”.

Таке формулювання значною мірою слушне, проте, не цілком. Гадаю, що навіть коли третього вирішення і не вдасться знайти, взаємні розмови та розрядження ненависті між сусідами не є утопією і можуть виявитися корисними. Це, втім, не означає, що я не бачу інших можливостей. Та перш ніж сягнути суті питання, слід підсумувати попередню дискусію й спростувати висунуті закиди. Іноді навіть маргінальна полеміка має свою позитивну підкладку. Якщо вона компрометує себе фальшивою аргументацією, причепленою до неслухної та шкідливої тези, тоді й сама теза починає хитатися на очах у читача. Терен, на якому відбуваються нечисленні польсько-українські зустрічі, такий їжакуватий від засік із колючого дроту, перекопаний вовківнями, засмічений взаємними упередженнями та підозрами, просякнутий затхлою водою анахронічних точок зору, що його слід бодай частково очистити й осушити, бо інакше ми приречені загубитися на ньому. Звісно, з обох боків барикади є люди, яким уже нічого не допоможе. Одні завше заявлять: „Ти собі кажи, що заманеться, а я знаю, що українці – це гаддя з чорним піднебінням!”, – а інші скажуть у відповідь: „Лях, жид і собака – віра однака”.

Отож, спробуймо ще раз підсумувати закиди, висловлені різними сторонами на мою адресу, і терпляче на них відповісти, хоча в багатьох випадках їх авторів годилося би послати на курси, щоби вони трохи посліпали над логікою, історією, ба навіть над підручником елементарної географії. А знов-таки іншим – і то переважно тим, хто найголосніше кричать про католицтво і моральність, – придався б і катехизм.

ПЕРШИЙ – СТУДНІЦЬКИЙ

Почну від професора Студніцького. Йому ця почесь належить за віком і посадою. Пославшись на мої слова, що я читав його статтю з почуттям „обурення й люті”, професор у листі до тижневика „Wiadomości” прицвяхує мене спокійно та лаконічно: „Ці душевні стани не дозволили йому оцінити моїх принципових тверджень, заснованих на об’єктивних даних...”. Іншими словами, розлютився, і прологічно розумування годі й казати. Розповім тут автентичний анекдот про видатного іспанського письменника Мігеля де Унамуно. Був він великим сплюхом, що, втім, не перешкоджало йому в дуже інтенсивній праці. „Доне Мігеле, – спитав його колись у Саламанському університеті один молодий жартун, – чи то правда, що Ви спите по кільканадцять годин на добу?” „Так, це правда, – жваво відповів Унамуно, – але пам’ятай, юначе, що навіть уві сні я буваю пильнішим, ніж ти наяву”. Травестуючи слова видатного іспанця, міг би і я сказати при цій нагоді: „Саме так, мене часто охоплюють почуття обурення й люті, але навіть розлючений, я краще паную над моїми аргументами, ніж пан професор над своїми, коли спокійний”.

„Принципові твердження, засновані на об’єктивних даних”. Що ж, нумо дослідимо ці твердження, може чогось навчимося. Пан професор оперує і теперішнім часом, і минулим. Теперішній час каже йому, що „українці на території України становлять меншість”. На які „об’єктивні дані”, на яку статистику спирається Студніцький, ми не знаємо. Він не цитує жодного джерела, і слушно, бо навіть робота Станіслава Скшипєка, обережна й солідна, хоча подекуди й заводить у хащі, не підтвердила би його думок. Отож, просто „об’єктивні дані”, без докладних, мабуть зайвих тут, пояснень.

Знов-таки минулий час каже йому, що на Україні „ніколи не було волі до незалежності”. Він цитує [Михайла] Грушевського,

і з процитованого тексту випливає, що „вояки українського походження роз'їжджалися по домах”, а боротися за незалежність України не хотіли. Те саме в XIX столітті: „Куліш політично був росіянином”. Затримаймося на питанні про Куліша, бо в ньому, наче на долоні, увесь професор Студніцький. Зрештою, він сам цього хотів, як отой герой мольєрівської комедії, або фредрів шамбелян із *Пана Йовіальського*.

„Пан Лободовський, – пише Студніцький, – обурюється, що я назвав Куліша та [Михайла] Костомарова росіянами. Він пише, що Куліш належав до старого українського роду, і що він писав українські вірші. Тих віршів я не знаю, проте знаю й цитував пам'ятну записку Куліша з рекомендаціями щодо русифікаційних заходів на Литві”. Отже, нарешті щось конкретне. Студніцький „віршів Куліша не знає”. Вдумайтеся, читачу, в ці слова: „Віршів Куліша не знає”, натомість „знає його пам'ятну записку”, скеровану проти поляків. Великим поетам траплялося писати різні пам'ятні записки, і не за ними ми зазвичай оцінюємо їхню роль для їхньої нації. Уявімо собі, що якийсь іноземець інсинуює сфальшований образ Міцкевича, а коли йому вкажуть на *Дзядів*, *Конрада Валенрода*, *Пана Тадеуша*, відповідь із чарівною студніцькою легкодумністю: „Віршів Міцкевича я не знаю, проте знаю таку й таку статтю з часопису *Trybuna Ludów*”.

Куліш не мав міцкевичівського генія, але в розвитку української літератури та політичної думки відіграв фундаментальну роль. Він тлумачив Шекспіра, Гете, також польських письменників, намагаючись наблизити Україну до Заходу. Він був пристрасним прибічником польсько-українського поєднання. У книжці *Мальована Гайдамаччина* Куліш навалюно атакував анархічні інстинкти українського степу. Він негативно оцінював козаччину, і через це наразився на конфлікт із багатьма українцями-сучасниками. Він гостро опонував письменникам, які ідеалізували сліпу ненависть до

поляків. Що з того вийшло? У власному таборі його спіткала неприязнь, на польському боці, коли він заходився діяти у Львові, – цілковите ігнорування. Адже тоді „русинів” у Галичині не сприймали всерйоз. Та що там якийсь Куліш і його рука, простягнена полякам! Пройнятий гіркотою письменник почав шукати розуміння деінде. Звідси його тимчасовий флірт із Росією. Проте й на цьому він не зупинився, скерувавши надії в іншому напрямку. В кожному разі, як би ми суворо не оцінювали помилки та політичні ілюзії Куліша, точка зору Студніцького не має нічого спільного з дійсністю. Якщо Куліш у період своєї проросійської орієнтації був „політично росіянином”, в такому разі в роки пропольської орієнтації він мусив бути „політично поляком”. Ані одне, ані друге. Він був українцем і шукав таких вирішень, які в даний момент здавалися йому найкориснішими для його вітчизни. І хіба не вистачить того факту, що в часи, коли такий собі Гоголь-Яновський став Гоґодем і віддав свій геній на службу російській літературі, Куліш писав українською, а передусім те, що всю свою письменницьку творчість він наповнював українським національним змістом². А що стосується помилок... Чи Міцкевич у період ідеологічних шаленств, започаткованих тов'янщиною, не висловлював чудернацьких помислів, які стільки крові попсували [Зигмунтові] Красінському, а Словацького раз і назавжди відштовхнули від тов'янців? Чи не мав він наміру повернути царя Ніколая? А що вже казати про [Міхала] Чайковського? Він потурчився, отож перестав бути поляком. А коли на старість принизливо „покаявся” й благав дозволити повернутися в рідні краї, то невже став

² Рекомендую професорові [Владиславу] Студніцькому, а також [Єнджею] Ґертихові, який, на відміну від нього, вбачає в [Пантелеймоні] Куліші „таємничу постать” і велике цабе світового масонства, мою обширну студію про українського письменника, надруковану в щомісячнику „Problemy Europy Wschodniej” за січень 1939 року. Там вони знайдуть усі цікаві їм деталі.

Юзеф Лободовський, 1936 р.

росіянином? Усе це немудрі жарти достойників, які не беруть до уваги тогочасної політичної ситуації та неспроможні вникнути в психологію письменників, про яких висловлюють свавільні судження.

Якщо професор Студніцький колись повернеться до цієї теми, то заздалегідь попереджаю, що більше з ним не дискутуватиму, якщо він спершу не потрудились довідатися, ким був Куліш, так само, як не полемізував би з українцем, який висловлював би легковажні судження про Міцкевича, безцеремонно заявляючи: „Віршів Міцкевича я не знаю”.

„Українські патріоти прагнули тимчасового розриву з Москвою [...], довготривалої волі відокремлення від Росії не було [...]”, – стверджує Студніцький, пишучи про 1917–1920 роки. Він до певної міри має рацію, адже й справді певні фракції чи партії міркували про збереження федеративного зв’язку з Росією. Але не всі. Петлюра був незалежником. Анархісти Нестора Махна билися і з більшовиками, і з Денікіним та Врангелем. Але суть справи, мабуть, полягає не в тому, яку орієнтацію сповідували окремі українські партії майже тридцять років тому. Для тверезого політика, який шукає властивого шляху в польсько-українських стосунках, найважливіша сучасність. Не те, чого українці будь-коли хотіли, чи робили, а те, чого вони хочуть і до чого прагнуть нині. Павло Котович слушно вказав у своєму листі до тижневика „Wiadomości” на той факт, що сто тисяч українців із Советської України, які опинились у Німеччині в якості ді-пі, організувалися в українському самостійницькому таборі, більш промовистий, ніж десятки псевдоісторичних спекуляцій. Хтось скаже: „Вони усього лиш люди, котрі не хочуть повертатися під советське панування, вороги Сталіна та його системи, а не Росії”. Чудово. То чому ж вони не йдуть до табору [Александра] Керенського, хоча їх туди усіляко принаджують, чому вони не хочуть і чути про федерацію з Росією, чому псують кров російським „єдиномудлим”?

„Пан Лободовський не розуміє фундаментального польсько-українського антагонізму. Той антагонізм має дуже реальну підставу – питання Східної Малопольщі. Чим є історія України в сприйнятті українців? Історією різні поляків, польсько-українського протистояння. Її герої – це Гонта й Бандера”. Важко в кільканадцяти словах умістити більше історичних нісенітниць і фальшувань. Польсько-українська суперечка почалася не від Східної Малопольщі. Це по-перше. Різанина поляків українцями не вичерпує історії цієї суперечки ні в працях наших істориків, ні українських. Окрім того, ця медаль мала зворотний бік, позаяк різанини були взаємними. Не знаю, чи чув професор Студніцький про криваву „превентивну” паціфікацію на Волині незадовго до першого поділу Польщі, паціфікацію, нічим не спровоковану волинськими селянами. Я маю на це коронного свідка в особі короля Станіслава Август, який гірко скаржився на сваволлю шляхти, котра на власний страх і ризик чинила масові страти Богу духа винних селян. Я вже писав про [Пантелеймона] Куліша, що в своїх історичних працях він рішуче засуджує увесь гайдамацький рух включно з [Іваном] Гонтою. А щодо [Степана] Бандери... Ну, не всі українці вважають його героєм. Нехай би пан професор потрудився і почитав собі, що про [Степана] Бандеру пишуть, наприклад, мельниківці, ті самі, з яких [Владислав] Студніцький колись у полеміці на шпальтах часопису „Lwów i Wilno” уже зробив мельгуновців, одним розчерком пера призначивши українським націоналістом одного з шефів „Союза борьбы за свободу России”. Хе-хе... якщо Куліш був росіянином, то чому б [Сергею] Мельгунову не стати українцем? Ось так безжурно плутаються панові професору прізвища, справи й факти.

Натомість про українсько-російське протистояння [Владислав] Студніцький воліє не згадувати. Навіть, коли йдеться про ті бої, де малиновий козацький прапор майорів

поряд із золотим штандартом польської Корони. Він не каже, якого розриву з Росією хотів гетьман [Іван] Мазепа, „тимчасового” чи „довічного”. Він не публікує жодних сенсацій з приводу ставлення [Тараса] Шевченка до „Східної Малопольщі”. Не обдаровує Симона Петлюру російським індігенатом. Шкода! Бо якби він пригадав собі, що, однак, існували Конашевичі, Киселі, Немиричі, а в нещодавньому минулому й інші українці, котрі прагнули порозуміння з поляками, то може б не написав, що все зводилося до „різні”. І якби мене після прочитання цієї ганебної дурниці не проймав сором за Студніцького, якби не те, що я не хочу ображати ні тих поляків, які далекі від подібної постави, ні тих українців, які не вішають над ліжком портрет [Івана] Гонта, я мав би право сказати всім упирам братовбивчого минулого: „Різня поляків? Так! Бо ви бачите українців саме такими, якими хочете їх бачити!”

Найкумедніше, що пишучи року Божого 1951 про землі, які є предметом суперечки, Студніцький вдається до аргументів мало не біологічного штибу. „Східна Малопольща була аграрно перенаселеним краєм. Боротьба за землю була важливим елементом”. Була перенаселена... Але тепер, мабуть, уже ні. Один важливий елемент зник. То може почнемо вживати аргументів, від яких не так сильно відгонить німецьким *Blut und Boden*, щоб не збочити на радше несподівані шляхи?

Професор Студніцький – літня людина, у його доробку не одна гарна політична й письменницька сторінка. Проте справа, довкола якої точиться суперечка, то не жарт. Надто багато крові пристало до наших рук, щоб марнувати час на взаємні реверанси, а тимчасом безвідповідальні люди готують ґрунт для нового, можливо, ще жахливішого протистояння. Отож, скажу Студніцькому твердо: і він, і ті, хто роздмухують міхи біля вогнища польсько-української ненависті, гуртом відповідатимуть за ту кров, яка ще проллється в майбутньому.

І краще не списувати останніх розділів тривалої публіцистичної праці словами, які зачала сліпа неприязнь, а до хресту тримало зарозуміле невігластво.

Мені залишається тільки запевнити пана професора, що я не образився на його зневажливу прикінцеву фразу, в якій він відмовляє мені як поетові права шукати ліки на історичні конфлікти. Але нагадаю йому його власні слова, якими він вважав за можливе підсумувати свої спогади про переддень війни, надруковані 1947 року в тижневику „Wiadomości”. Поміркувавши про те, що би трапилося, чи що могло би трапитися, якби польська армія вдарила разом з Німеччиною на Росію, Студніцький додав: „Після перемоги на Сході мусив би настати компромісний мир на Заході. Більшовицька Росія переможена. Європа об'єднана в федерацію”. Висловити таке в 1939 році могла людина, яка не орієнтується, чим є гітлерівська бестія; але повернутися до цього через сім років – лише той, для кого історичний досвід не має жодної вартості, якщо не підтверджує його власних тез. І якщо не підтверджує, то тим гірше для досвіду. Тож, чи на підставі подібної заяви, надрукованої чорним по білому через два роки після того, як згасла остання піч крематорію, я не міг би, хоча я лише поет, закинути професорові Студніцькому оте... „поетизування”?

Можливо, що – як пише пан професор – я ніколи „не знайду ліків” на „фундаментальний біологічний закон”, яким є „боротьба за землю”, в даному випадку за Червенську Землю. Мені залишиться втіха, що я їх шукав. Натомість професор Студніцький хоче нам збути трутизну, політичну собачу петрушку, цикуту ненависті, одвічну й добре знану отруту в псевдоісторичному упакуванні. Його лист, на який я оце відповідаю, переконав мене в одному: ознайомившись із моєю статтею, як би там не було, доволі щільно натоптаною аргументами та історичними фактами, він довідався

тільки про те, як правильно писати прізвище Бандери. Це чимало. Мої вітання!

НАСТУПНИЙ – ГЕРТИХ

Єнджей Ґертих відповів мені не коротким листом, як професор Студніцький, а обширною статтею. Виявилось, утім, що місця таки не вистачило. „Щоб належно спростувати, – пише Ґертих, – групове проукраїнське навіювання, – а отже, скажімо, відповіді п. Юзефу Лободовському, статті замало, а потрібна ціла книжка”. Проте на книжку про українське питання Ґертих „спромогтися в даний момент нездатний”. Нічого не вдієш! Очікуючи з нетерпінням, коли польська публіцистика збагатиться новим твором, обмежимося поки що статтею.

Ґертих починає від заяви, що „висловлюючись іноді про українське питання, виступає не стільки проти українців, як проти польського проукраїнського табору”. Він каже, що не заперечує проти виникнення незалежної України, аби лишень польські українофіли не залучали живих сил [польської] нації до тієї справи, яка „не лише чужа, але й односторонньо ворожа”. Іншими словами, українці можуть спати спокійно – з боку Ґертиха їм нічого не загрожує. Він хоче знищити саме нас, невинних, збожеволілих „українців”, які нічого не тямлять і прагнуть до національного самогубства. „Ми вже гайнували зусилля, – пише Ґертих, – на побудову України неодноразово. Ота побудова завше нам дорого обходилася, а іноді бувало загрозувала катастрофою, чи навіть ту катастрофу на нас спроваджувала. Аби лиш не спровадила на нас нових катастроф у майбутньому!” Відтак він розважає про позитиви та негативи, які в його розумінні мала би з польської точки зору незалежна Україна, і доходить

до категоричного висновку, що негативи рішучо переважають.

Здавалося б, цього вистачить. І навіть слід з повагою віднести до постави Ґертиха, хоча вона, як на мене, абсолютно хибна. Він вважає, що виникнення незалежної України становитиме серйозну небезпеку для Польщі, а позаяк польська сорочка ближча до тіла, ніж українські шаровари, тож дбаймо передусім про сорочку. Крапка. Нема про що балакати. Але ні, – того Ґертихові замало. Він хоче мати чисте сумління і вийти з полеміки в урочих шатах непорочного ангела. Тож свій суто політичний висновок він підмурує міркуваннями історичної, культурологічної, ба навіть лінгвістичної натури, аби врешті заявити, що української нації по суті не існує, і права на незалежність вона не має.

Тут починається звичайна муть, вставання догори ногами, вкрай безцеремонне жонгливання історичними фактами, демонстративне хизування невіглаством, а також виразно назначене злою волею фальшування подій недалекого минулого, яке дуже легко перевірити.

Ґертих пише, що між двома осередками українського національного руху – на Наддніпрянщині та на Червенській Землі, той рух або взагалі не існує, або є лише „незмірно кволою рослиною”. Між Львовом і Києвом простягається „етнографічна туманність, в якій про приналежність до цієї нації заявляють лише доктринери, подібні до нашого Флоріана Цейнови, котрий проголошував ідею кашубської національної самобутності”. А нація „не може складатися з кількох слабо пов’язаних осередків, розділених” отією туманністю. Далєбі, сенсаційна теорія! Припустимо, що й справді за винятком „кількох слабо пов’язаних осередків” на схід від Бугу і Збруча (бо галицьким українцям Ґертих ласкаво не відмовляє в національній свідомості) простяглася нічия з національної точки зору земля. Проте скрізь на цій „нічій землі” говорять тією самою мовою, співають тих самих

пісень, читають тих самих письменників, танцюють ті самі танці. „Доктринерів” щоразу більше, і їм доволі жваво ведеться. У „туманності” відбувається постійний рух. Наш фахівець із національної астрономії та космології має знати, що з такої „туманності” рано чи пізно мусить народитися якась планета, чи бодай комета. На жаль, мушу Гертиха розчарувати. Він забув у своєму історіографічному запалі, що, наприклад, Волинь уже напередодні війни хутко надолужувала своє відставання в національній свідомості порівняно з Червенською Землею. Кривавий плут війни переорав її доценту й пришвидшив цей процес. Волинський селянин масово йшов до лав УПА, що була збройним крилом самостійницького табору. Те саме діялося на сусідньому Поділлі, і навіть (*horrible dictu*, до чого ми дожилися!) на Поліссі. Гертих розчулено описує свої подорожі каяком по Лужиці. Я теж плавав каяком, але по Стиру, Горині та Прип'яті. Бував там і Гертих, але мені ніколи не пощастило зустріти його. Натомість, часто зустрічав різних Гжесів, нестеменно таких самих, як із Гертихової оповіді, і знаю, як мало вони засвоїли зі своїх подорожей пограниччям. Запевняю Гертиха, що сучасна Волинь до його теорії туманностей вже не пасує. Туманність скорочується, дедалі більшає ватага „доктринерів”, і то не таких, як поштивий [Флоріан] Цейнова, а тих, які при потребі стріляють. Агов, пане Онуфрію [Заглоба] гербу Вчеле, чи це не перешкоджає вашій мості снити солодкі сни про „етнографічну туманність”?

Гертих вкотре розвиває тезу, що в 1917–1920 роках української нації не було. „Була політична партія – одна з політичних течій на Україні, і то зовсім не найсильніша”. Гертих не розуміє механіки соціальної революції, яка розпочалася на Україні водночас із самостійницьким повстанням. Завжди за таких обставин відбувається розмивання гострих ліній, ідеологічне сум'яття, роздробленість, чи принаймні послаблення кристалізаційних осередків. Пригадаймо наполеонівські часи.

Навіть народи з такою історією та культурою, як німецький і італійський, опинилися в стані мало не революційного кипіння, і на жодні сконсолідовані дії вони не спромоглися. Чи боронила людність Венеції прапор Святого Марка від французьких нападників? Щоб мене не запідозрили в добиранні зручних прикладів, наведу інший, який власне найменше пасує до моєї тези: Іспанію. Якби не безцеремонність, з якою Наполеон поставився до королівської родини, нещадність його генералів і брутальна поведінка французьких солдатів, події, мабуть, поточилися б інакше. Величезну роль відіграв католицький клір, який вбачав у Наполеоні передусім ворога релігії та Церкви. Але й так значна частина інтелектуалів і всіх тих, хто перебував під впливом раціоналізму XVIII століття, перейшли на бік агресора, в кожному разі „колаборували”. Перша іспанська політична еміграція – то прецінь саме „профранцузька” еміграція. Зроблю Ґертихові приємність і наведу ще один приклад, мабуть дуже любий його серцю: поведінка аріанської та кальвіністської шляхти під час шведської навали. Тоді, як стверджує сам Ґертих, у Польщі діяла протестантська п’ята колона. А отже й на Україні діяла комуністична п’ята колона. Я люблю видатних свідків. Нещодавно в полеміці з Студницьким я послався на Станіслава Августу. Тепер покличуся на Льва Троцького. То саме він у прощальній промові до агітаторів, які після закінчення спеціальних курсів вирушали на Україну, щоб сіяти там ідеологічний хаос, заявив: „Пам’ятайте, що впливи самостійників на Україні дуже сильні. Іноді ви повинні вдавати петлюрівців, щоб легше здобути довіру”. Колись я докладно проаналізував цю промову на шпальтах видання „Biuletyn Polsko-Ukraiński”. Ґертих, звісно, про неї не знає. А може... може, і [Лев] Троцький також був... українофілом?

Мабуть, найбільше заважило на долі України в оті переломні роки явище „отаманщини”. Анархістського типу, як у випадку Нестора Махна, більшовицького – у випадку [Григорія]

Котовського, а найчастіше просто „тутешніх”, які діяли в межах одного повіту чи громади. І в Польщі були такі тенденції, нагадаю бодай про червоний прапор на вежі люблінського магістрату чи проголошення „тарнобжеської республіки”. Проте іншою була суспільна структура, інші обставини, інші традиції, ну й інша міра національної свідомості. Принагідно кумедний анекдот: у часи іспанської республіки одна затуркана андалузька громада проголосила „незалежність і суверенність”, зазначивши у виданому маніфесті, що прагне жити в злагоді та мирі з навколишніми громадами й „державами всього світу”. Знову-таки дивовижна аналогія, яку слід взяти до уваги. Це явище досить поширене, а якщо його помножити на степ, на Гуляй-Поле, на Чорний Шлях, на невгаслі, чи бодай у крові дрімаючі традиції Запорозжя, то отримаємо те, що діялося тоді на Україні.

Ґертих сумнівається, чи багато було на Україні людей, які могли б написати листа згідно з правописом, ба навіть узагалі володіли українською мовою й не ставилися до неї глузливо. Я не довіряю Ґертихові як лінгвістові відтоді, коли він із серйозною міною написав, що доволі довго після революції росіяни говорили з єврейським акцентом. Він сам це чув у потязі, коли їздив до советів у ролі співробітника МЗС, перш ніж гидкий [Юзеф] Бек не викинув його в три вирви. З тими ж підставами Ґертих міг би написати, що вони балакали – „ах душа лубезний, ти знаїш пачаму Тифліс самий ґлавний ґорад?” – з вірменським акцентом. Якщо вся інформація, котру Ґертих привозив зі службових поїздок до Росії, була на тому ж рівні, слід визнати, що Бек слушно оцінив його кваліфікацію.

Але, до діла. „Годі жартувати!” – вигукує Ґертих на адресу тих, хто, як і нижчепідписаний, твердять, що в обговорюваний період не було аж так зле з літературною українською мовою. Це правда. Жарти. Дуже кепські жарти. На жаль, кумедником є сам Ґертих. Чи чув він про всіх тих українських

письменників, філологів, істориків першої половини ХХ-го століття, які у вкрай несприятливих умовах писали рідною мовою? Адже неможливий жвавий мистецький та культурний рух, якщо відсутнє відповідне середовище та зацікавлення. Якщо немає споживача. То як можна собі уявити бурхливе відродження української культури, починаючи від 1921 року, якби раніше нічого не діялося в самому суспільстві, якби не було вже попередньо витворено прихильної атмосфери! Театр, публіцистика, поети, які перекладають українською мовою – і як перекладають! – найвидатніших письменників світу, починаючи від греків і римлян, – та ж воно не пробивається, мов трава з-під землі, не перелозі не родить, а вимагає тривалої підготовчої праці. Гертих того всього не відає. Але це ще не гріх. Грішити він починає тієї миті, коли не лише виголошує абсурдні та образливі для опонентів судження, але й виголошує їх *ex cathedra*, накинувши тогу непомильності.

Гертих не від сьогодні розважається підправлянням і ревізією історії. Колись уже Тадеуш Сjuta в дуже спокійній і делікатній формі закинув йому цілковите ігнорування історичної реальності та безцеремонне прилаштування її до власних політичних тез. Це стосовно історії Польщі. Проте волосся стає дибки на голові допіру тоді, коли Гертих „ревізує” історію України.

„Україна не була завойована Москвою, в Переяславі вона добровільно віддалася під владу царя”. [Дмитрій] Іловайський твердив те саме. Проте мене в школі вчили, що Переяславської угоди не дотримувалася жодна зі сторін, які її уклали. Що існувала певний час незалежна держава під булавою [Богдана] Хмельницького. З польської точки зору – тільки де факто, а для деяких держав, скажімо, Оттоманської Порти, Кримського ханства й Мунтенії – також де юре. Що після Переяслава був Гадяч. І битва під Конотопом. І [Петро] Дорошенко. Що Лівобережна Україна потрапила під владу Москви – зрештою,

при збереженні гетьманату, – допіру на підставі Андрусівського миру. Що, врешті, опір остаточному приєднанню тривав іще кількадесят років, причому опір часто збройний. Чого мене ще вчили? Що той, хто ці справи ігнорує, мусить сидіти тихо, як миша під мітлою, і публічно не виступати. То ми докотилися до того, що на шпальтах поважних еміграційних часописів маємо викладати шкільний курс історії?

Так-так... Якби Ґертих був турком, він, мабуть, написав би, що наприкінці XVII століття Польща була турецьким васалом, позаяк після падіння Кам'янця комісари Речі Посполитої, щоби виграти час, погодилися на щорічну данину, і султан прислав королю Міхалові [Корибутові Вишневецькому] жупан ленника. Але Ґертих цього не напише, бо він поляк. Турецька історіографія втратила неабияке перо.

За Ґертихом, український націоналізм не має жодного права на спадщину давньої Київської та Галицької Русі. То лише „польські українофіли прибудовують українській нації тисячолітню генеалогію”. Себто стара російська система; українство – це „польская интрига”. Українофіли не мусять нічого „прибудовувати”, бо українці самі собі давно цю генеалогію збудували. Козацькі ватажки XVII сторіччя вже ясно все це усвідомлювали, і постійно покликалися на київських князів, як на своїх попередників. Не лише люди масштабу Хмельницького та [Петра] Конашевича–Сагайдачного, але й дрібніші, на кшталт [Степана] Острияниці чи [Северина] Наливайка, хоча більшість польських історіографів вважають їх темними й неписьменними ватажками. Наприклад, у *Літописі* Самійла Величка можна з користю перечитати тексти відповідних універсалів і „грамот”, упевнившись у слушності моїх слів.

Прорівень висновків Ґертиха найкраще засвідчить його точка зору, буцім „спільна для польських русинів і Росії абетка” – „московського походження”. Даю слово честі, що професор

Станіслав Горишевський із гімназії ім. гетьмана Яна Замойського в Любліні не перевів би мене з шостого до сьомого класу, якби я написав подібну фразу. Та ж то просто кепкування з історії, хронології й елементарної обізнаності про минуле цивілізації на Сході Європи! Абетка на Україні московського походження! Для цього Ґертих мусив би спершу довести, що в Москві квітнули науки, коли на місці майбутнього Києва був порожній майдан, що культура рухалася з-над Клязьми на береги Дніпра, а не навпаки. Якою абеткою користувався Ярослав Мудрий? Якою, окрім латини, мовою користувалися в київських академіях? Яких шрифтів уживали для друку книжок, призначених на експорт до Москви? Нехай Ґертих не бентежиться. Нехай-но скаже в тому ж дусі, що святий Кирило народився в Суздалі, а винахід свій зробив у Сольвичегодській пустині. І знову слід сідати на шкільну лавку, відкривати підручник і довідуватися, що на Білорусі та на Україні друкарні поставали в той сам час, коли в Москві Іванів Лютих і Грізних друкарів, прибулих з-за кордону, палили на багаттях. Натомість російська громадянка була таким самим винаходом, як додавання нового вушка до старого чайника. От вам і „московське походження”.

На десерт Ґертих уживає типового прийому з арсеналу „единой и неделимой”, порівнюючи Україну з Провансом, а [Тараса] Шевченка з [Фредериком] Містралем. Кілька років тому ми вже полемізували на цю тему в тижневику „Wiadomości”, при чому, як мені здавалося, я вичерпно висловився про це питання в статті *Масонським дишлем з Хрещатика на Рамбла*. Хоча зазвичай Ґертих охоче дискутує, тоді він відмовився від подальшої розмови. А тепер повертається до старих і давно спростованих аргументів. „Право Провансу на незалежність, – пише він з усією серйозністю, – слід міряти не двотисячолітньою прованською історією, а силою чи слабкістю провансальського руху від часів заснування [організації фелібрів] „Félibrige”. Подібним мірилом слід вимірювати питання України”.

Виміряймо. Прованс втратив незалежність дуже давно. Він став об'єктом феодального та династичного протиборства. Анжуйська династія, арагонські королі, згодом французи, ба навіть савойські князі, котрі час від часу вставляли свої п'ять копійок. Власне кажучи, вже в часи Валуа, не кажучи про Бурбонів, це питання не існувало. Французька революція змела рештки політичних традицій. Відродження окситанської мови в літературі, ініційоване Жаном Жасменом, продовжене фелібрами на чолі з Містралем, політичних наслідків не мало. Де ж тут аналогія з Україною? Де самостійницькі пориви, які бодай приблизно можна порівняти з українськими в XVII й XVIII столітті? Так само аналогія Містраль – Шевченко свідчить лише про те, що Ґертих не дуже відає, про що пише. На Шевченкові виховувалися і [на нього] молилися цілі покоління, як у нас на [Адамові] Міцкевичу та [Юліуші] Словацькому, а Містралеву *Mireï* читали як прекрасну поему та мовну дивовижу. Україна під час Другої світової війни породила потужний національний рух і повстанську армію, а Прованс – *marché noir* між Марселем і Ніццою та з'їзд дам із демімонду в Жуан-ле-Пен на вакації з американськими солдатами. І коли вже тут і був *résistance*, то під загальнофранцузьким прапором, а не провансальським. Оце такі ґертихові аналогії!

А тепер щодо питання Варшавської угоди та Ризького миру. Ґертих аргументує свою поставу, стверджуючи, що „ми не порушили жодної статті угоди”. Я погоджуюся, що Київський похід завершився „з волі вищих сил, які закрили питання”. Вести війну після Німанської битви, чи готуватися до нового походу навесні 1921 року ми не могли. Проте визнавати в Ризі [Християна] Раковського та [Адольфа] Йоффе представниками України ми не мали права. Підрозділи Петлюри зберігали вірність до кінця. У критичні моменти Варшавської битви вони відіграли свою роль, уперто захищаючи Замо-

стя, що було вкрай важливо для успіху контратаки з-над Вепша. Для усього світу різниця між Ригою і Ялтою власне така, як між атакою уланського полку під Комаровом і вибухом атомної бомби в Хіросімі. А для українців Рига мала таке ж значення, як для нас Ялта. В цьому сенсі аналогія повна.

Серед фінтів і прийомів, уживаних Ґертихом, є ті, за які на рингу його чекала би негайна дискваліфікація. Ґертих визнав слушним моє звинувачення в божевільлі політики на прикордонні, яку провадила довоєнна Польща. Але він звинувачує мене в нелояльності, стверджуючи, що навальні методи супроти українців не мають нічого спільного з польським антиукраїнським табором, читай: із Національною партією та самим Ґертихом. Або Ґертих потерпає від амнезії, або сподівається на коротку пам'ять у інших. На його думку, „навальні методи були побічним витвором проукраїнського напрямку. Їх породила злість, що з українцями годі домовитися, виражаючи рефлексивну реакцію: „Як ви такі, то ми вам покажемо!” А отже, щось на зразок кривавої помсти розчарованого коханця.

Я охоче вірю Ґертихові на слово, що він не протестував проти політики на пограниччі винятково з цензурних мотивів, натомість протестував у доступній йому формі, в тому числі, пояснюючи львівській студентській молоді, що „пацифікація є водночас божевільям і злочином”. Якщо було саме так, – повторюю, я вірю йому на слово, – то з Ґертихом у цьому сенсі все гаразд. Але, мабуть, у власному таборі він втішався нікчемним впливом, якщо його втручання не дало жодного результату.

Що діялося на закритих конвентах львівської націоналістичної молоді, я, зрозуміло, відати не міг. Проте, якими були настрої та погляди серед загалу націоналістичної молоді, я відаю дуже добре. Я був постійним і палким читачем націоналістичної преси, починаючи від столичної й закінчуючи

локальними часописами. Либонь, десь іще знайдуться річні підшивки цих видань, – легко перевірити, чи Ґертих має рацію. Бо діються речі далєбі сенсаційні. Виявляється, що коло прихильників „навальної політики” обмежувалося групою осіб, яка „існувала на периферії національного табору, на чолі зі Станіславом Ґрабським і Клавдіушем Грабиком”. Натомість усі решта були чисті, мов сльоза.

Тож поговоримо про конкретні факти. Чи пам’ятає Ґертих реакцію преси свого табору, коли вибухнула „примусова реверсія на Волині”? Власне чільні проурядові органи радше зберігали заклопотане мовчання, а такий собі „Głos Lubelski”, наведу тут найближчий мені приклад, сурмив у всі сурми і золоті роги звитяги. Нагадаю, що нагінка, скерована проти воеводи [Ґенрика] Юзевського, який намагався протидіяти примусовій реверсії, мала ревних помічників, а в багатьох випадках ініціаторів з-поміж публіцистів націоналістичного табору. Акурат у той час я перебував на Волині й бачив зблизька, що діялося.

Польська громадськість у Луцьку та в інших містах Волині була ідеологічним коктейлем вельми специфічного ґатунку. Політичні відмінності стиралися й поступалися повній гармонії, коли йшлося про „священну війну” проти українців та воеводи, який „зраджує польську справу”. Заповзятий прихильник санації був за панібрата з місцевим головою Національної партії; колишній легіонер гучно розцілювався в обидві щоки з [Маріаном] Янушайтісом; їх чуло опікав отець [Маріан] Токажевський, який з тієї причини, що певний час був капеланом у Бельведері, вважав себе найбільш авторитетним глашатаєм ідеології Пілсудського; до них долучалися КОП і Окружний суд, а все це знаходило публіцистичний вираз у киплячому казанку часопису „Kurier Wołyński”, де певний полковник у відставці за допомогою певного відставного капрала та журналіста з підмоченою репутацією щотижня

паплюжив Юзевського та закликав „рятувати польськість”. Отож, мені дуже прикро, але мушу ствердити, що в тій однаково брудній, як і самогубній роботі активну участь брала Національна партія, і з цим Ґертих нічого постфактум не вдіє. Подалі від цієї кампанії трималися кілька вищих військових, які бачили дійсність інакше, проте вплинути на неї не могли, чи не хотіли, а також значна частина духовенства та землевласників, врешті, в міру своїх сил намагалося рятувати добре ім'я польської нації вчительство, принаймні чимала його частина – кременецький осередок, „Rocznik Wołyński” [Якуба] Гофмана, окремі діячі „Спілки сільської молоді”, той чи інший староста.

Я ніколи не мав звичаю засуджувати всіх гамузом, отож охоче погоджуся, що не один член Національної партії, якби достеменно довідався, що діється на Волині, обурено запротестував би. Шкода, отож, що Ґертих не завітав тоді до Луцька. Він мав би вдячне поле для діяльності, намагаючись приборкати місцевих ентузіастів кийка і рушничного прикладу як універсальних засобів спольщення й покатоличення Волині.

Скажу більше, якщо ми вже про це згадали. В останні передвоєнні роки санаційний режим заходився кокетувати з у край націоналістичною молоддю, вважаючи її найбільш вартісним елементом з військової точки зору. На певних відтинках суспільного життя постало явище взаємного осмосу, яке хтось влучно назвав „зендечінням санації”. Лакмусовим папірцем цієї тенденції були, скажімо, зміни в групі співробітників часопису „Polska Zbrojna”, а публіцистичним барометром – ославлений „Merkuriusz Ordynaryjny”. Між моїм шкільним однокашником, корпорантом із Люблінського Католицького Університету, котрий, повернувшись із присяги в Ченстохові, де кричав у поході: „Геть санацію!”, заявив мені категорично: „Що? Українці? Тримати за морду! За морду!”, та санаційним старостою з Томашова Любельського, який

висаджував у повітря динамітом православні церкви, не було вже жодної різниці.

Занотуймо й інший недозволений прийом. Ґертих натякає, що санація та „українофільський табір” – одне й те саме. Ґертих був і є воюючим членом своєї [національно-демократичної] партії; моя приналежність до [комуністичної] партії тривала недовго, хоча й інтенсивно, і закінчилася понад шістнадцять років тому. До війни я був таким „українофілом”, що мусив підписувати політичні статті для часопису „*Biuletyn Polsko-Ukraiński*” псевдонімом, бо для його „опікунів” я був тrefний. Влодзімеж Бончковський, не бажаючи відмовитися від співпраці зі мною, мусив тримати мене під спудом. Латки санаційного діяча Ґертих мені не припне, хоча знаю, що він уважає мене особою, ментальність якої сформувалася в колі „пілсудчини”. Мого позитивного, ба навіть, якщо комусь кортить, захопленого ставлення до Маршала я не приховував навіть від офіцерів паризької „Регіни”, тим паче не приховуватиму його нині. Але від того до „санації” далеко. Лихо довоєнної Польщі полягало головню в тому, що табір Пілсудського не створив цілісної ідеології, не став політичною партією в істинному значенні цього слова. Коли старі легіонові орлики почали обростати жирком, зосталася вже тільки кліка; з недозрілих ідейних яечок вилупилися ювілейні гасла, а з листя, яке обсипалося з вінка в’янучої легенди, можна вже було тільки зварити супчик особистої кар’єри. Польський українофільський табір становили одиниці. Одні, як [Тадеуш] Голувко і [Леон] Василевський, відійшли назавжди, інші, як [Станіслав] Лось, [Пйотр] Дунін–Борковський, щоразу рідше брали перо до рук; ще інші, як [Ксаверій] Прушинський, зрадили; решта безсило борсалися в накинутих обмеженнях і сітях. А тепер приходиться Ґертих і каже, що то власне „українофіли”, ображені на українців за їхню впертість, вигадали пацифікацію, Березу, примусову реверсію та спалення православних храмів.

А врешті, поговорімо й про те, як виглядали справи до 1926 року. Чи Ґертихові відомо про різні „подвиги” на Волині за часів воєводи Александра Домбського, який прецінь не був пілсудчиком? Чи чував Ґертих про гучні інциденти в Луцьку, на які мусили реагувати військові чинники аж у Варшаві, і відреагували так, що кільканадцять функціонерів поліції вилетіли з державної служби? Чи знає він про обставини смерті Ольги Басараб у львівській в’язниці? Про десятки й сотні інших випадків? Того він „санаційним українофілам” не підкине. Адже це діялося за часів „демократії” та „парламентаризму”!

В отому нашому з Ґертихом борюканні залишається найтрагічніша справа: 1939–1945 роки. „Українці, – пише Ґертих, – застосували щодо нас методи різанини. Ця різанина не була некерованим вибриком мотлоху, вона була спланованою операцією... їй цілковито відповідає винайдене кілька років тому слово – *геноцид*”.

Мені важко писати про цю справу, про яку я волів би забути. Але забути її можна лише за умови, що обидві сторони вчинять іспит сумління і, визнавши взаємні провини, попросять про взаємне пробачення. Тональність, у якій пише Ґертих, тональність, уживана багатьма українськими часописами, свідчить, що ще далека дорога до Йордану, свята вода якого змила би Каїнове тавро з наших чіл. Матеріал, яким я володію, є лише дрібною часткою того, що діялося, проте й цього вистачить, щоб могли висловитися з певним відчуттям відповідальності за власні слова. Отож, у іншій частині статті я докладно обговорю і цю ганебну справу.

МІЖ КИЄВОМ І МОСКВОЮ

А тепер перейдемо до принципового питання. Чи створення незалежної України відповідає інтересам Польщі, чи ні? Якщо

przeciw Rosji zaangażowana całkowicie w sprawy azjatyckie, to sąsiad dla nas zupełnie wygodny". I dalej: „Cieszyłbyśmy się bardzo, jako bliscy sąsiedzi, żeby stosunki wewnętrzne w Rosji uległy na koniec jakiemś unormowaniu”.

Na pierwsze twierdzenie odpowiadamy, że Rosja wygodnym sąsiadem nie będzie nigdy: komunistyczna — jest siedliskiem zarazy, zaś inna, biała, nacjonalistyczna, czy carska — jest siedliskiem imperializmu. Imperialistyczna jest również Rosja komunistyczna. Rosja, gdy nie ma niebezpieczeństwa na wschodzie, idzie w kierunku zachodnim, bo ma wolne ręce, zaś wówczas, gdy jest zaangażowana na wschodzie — idzie na zachód pod przymusem konieczności, stojąc na stanowisku, że skuteczną obroną wobec Japonii może być realizowana przy jednoczesnym bronienu się i na zachodzie, który jest związany z Japonią (p. pakt antykominternowski) sojuszem i planami przyszłej współpracy. Jaka straszliwa nieodpowiedzialność i lekkość brzmią słowa p. J. K., gdy pisze o tym, że Rosja jest zaangażowana całkowicie na wschodzie.

Skąd i co o tym wie młody dziennikarz, p. J. K.? Pisarzy tak wówczas, gdy Rosja walczy na półwyspie... Pirenejskim, montuje siłę militarną Czech, utrzymuje partie komunistyczne w Europie, grozi obaleniem rządów Deladiera itd. itd.?

A drugie twierdzenie p. J. K. odpowiadamy również negatywnie. Żadne unormowanie stosunków w Rosji nie jest nam na ręce. Sądzimy, że to jest tak jasne, że wszelkie zaprzeczenie temu twierdzeniu traktować należy jako muzealne kuriozum myślowe, jako wyraz całkowitego zaniku myślenia krytycznego, lub wreszcie za poślizgnięcie się pióra w powszechnym w Polsce „pośpiechu dziennikarskim”. Oczywiście, dodamy (*używając wolnych słów p. J. K.*) że „świdome tańcenie (do ułatwienia Rosji unormowania jej spraw) uważamy za zbrodnię”, której w oczach każdego człowieka z odrobina zdrowego sensu nie pokryje wiatrologia podbity płazczyk pseudo-nacjonalizmu.

W. Bączkowski

Stefan Kuryłło

Metodyczne szaleństwo

Kiedyś po latach historyk ze zdumieniem przyglądać się będzie linii rozwojowej naszej polityki w kwestii ukraińskiej na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat. Z perspektywy czasu tym surowiej ocenić będzie nasze pokolenie, im bardziej gorzkie owoce wyda jego samobójcza i godząca w potęgę Rzeczypospolitej polityka. To, co się dzieje na jednym z najważniejszych odcinków naszego życia państwowego zasługiwało w całej rozciągłości na nazwę *szaleństwa*, gdyby, niestety, w tym szaleństwie nie było tyci metody.

To zastanawia: Bo ostatecznie istnieje pewna granica, przed którą zatrzymuje się nawet ludzka głupota. Wiele czasu i atłasu zmarnowano, udawadniając, jaka to ignorancja panuje w społeczeństwie, jak bardzo nie znamy sprawy ukraińskiej, oraz wszystkich jej aspektów: politycznego, ekonomicznego, historycznego, kulturalnego. Świeta to prawda! To jednak, co zaczyna się dzisiaj w Rzeczypospolitej, nie da się już wytłumaczyć ignorancją tylko. Zbyt wiele tkwi w tym wszystkim podejrzanej konsekwencji, zbyt wiele, jako się rzekło, metody, sprawiającej, że poszczególne nici, na pozór luźne i nieakordowane z sobą, zbiegają się przecież w jednym punkcie centralnym.

Gdzież jest przyczyna, gdzież jest źródło tego stanu rzeczy, w którym to, co mogłoby stać się podstawą polskiej potęgi, dać narodowi wielkie perspektywy rozwojowe, wyrwać z upiśniania jego siły dynamiczne, wnieść do jego życia element konstruktywny i twórczy, to wszystko, co mogłoby stać się początkiem prawdziwej wielkości, obraca się na naszą niekorzyść, anarchizuje życie wewnętrzne, ubraja obywateli przeciw obywatelom, osłabia nasz potencjał i naszą narodową i państwową dynamikę. Robimy dziś dziwne wrażenie narodu, który, mając przed sobą rozrywkę mogącą radeożywić o jego losie, rozgląda się wokół z nadzieją: *może jeszcze kogoś da się przecie sobie zmobilizować!*

Sprawa ukraińska w Polsce łączy się ściśle ze sprawą niepodległości Ukrainy, wchodzącej dziś, jako ziemię podbitą, w skład rosyjskiego imperium. To obojętne pozornie stwierdzenie tłumaczy bardzo wiele, jeśli nie wszystko. Wprowadza-

nie myśli konstruktywnej w stosunki polsko-ukraińskie nacyjonalizm skiruje cały narodowy aktywny ukraiński przeciw Rosji i wyłącznie przeciw niej. Ponadto rozwój wypadków będzie wówczas w takim kierunku, że polityka polska będzie musiała stać się konkwentnie *antyrosyjską*, tak, jak w latach 1919—20.

I tu właśnie zaczyna się nieśmiertelne, hamletowskie *to be or not to be...* tych wszystkich, którzy mogliby w zasadzie nie przeciw Ukraincom nie mieli, gdyby nie... jedyną, niedielimą, wielką! Sto pięćdziesiąt lat niewoli nie pozostawia na marne, uroki rosyjskie nie wyrzetrzały z polskiej psychiki. Czasem pojawia się to, usprawiedliwionym zresztą, podziwem wobec rosyjskiej literatury, czasem wylazi na wierzchy po kilkunastu dziełkach: „a winom my radlii, a winom i patriom!”... kiedy indziej manifestuje się uparta wiara w potęgę imperium od „stien niedwinawo Kitaja do patriasionawo Kriemla”, w potęgę, której nie zmogą bramy piekielne jakiejś tam chochlaćco-prometejskiej intrygi. Trwałoci i całoci niepodzielnie Rosji ludzie tego typu przyjmują, jako niezrozumiałe akajomaty, nie więc dziwne, że „maszpiński separarizm” nie przypada im do gustu. *Stąd też ich eksterminacyjna stanowiska w kwestii ukraińskiej, ich uparte niedostrzeżenie wielkiego narodu jest jedynie ociem i konsekwencją szerego światopoglądu sankt-petersbursko-rosyjskiego.*

Dwadzieścia lat niepodległości, tyle deklaracji, tyle słów, a wystarszy kawalek żółtebelknej „bindy”, żeby spod państwowotwórczego fartuska wylaził stary *homo morosis* — „imperialki czelawiek” z wachroszajskim bieżnikiem na czole. Przelewają się w ich głowach zeszłościowe popłochy wyortowanego alowianofilstwa, płęzą się euroazyskie otręby mglistych legend o starszej słotrypi, nie wyobrażają się Europy bez miedzianego jeźdźcy, w którego cieniu się sadydowano tyle pitnych, kurzych snów na łych głowach pseudo — rządz stanu. Zagadnienia narodowofelowe! — Wywołonecne dęsenia użarników narodew? — No, owazam, owazam... „Ty pomniast nocz nad spianaszczu Ukrajinu!”... „ticha ukraińskaja nocz”... „studien Dniepr, kargda welno

Сторінка тижневика “Біuletyn Polsko-Український” з текстом Ю. Лободовського (під псевдо Стефан Курилло) Методичне безумство, 1938, № 33

так, то варто дискутувати далі, якщо ні – все решта втрачає сенс. Бо якщо це правда, як переконані Ґертих, [Владислав] Студніцький і [Вацлав] Збишевський, що докладання наших рук до побудови української незалежності, чи бодай не перешкоджання цій побудові, загрожує польській нації цілковитим знищенням, то чи можуть будь-якогось поляка обходити порушені тут проблеми! Є українці нацією, чи ні, мають вони, чи не мають право на спадщину Київської Русі, був [Тарас] Шевченко пророком чи різновидом українського [Фредерика] Містраля – все це переміщується в площину суто академічних зацікавлень. А якщо Ґертих має рацію? Як тут рятувати, чи бодай співчувати потопаючому, якщо той негайно після порятунку проштрикне мене ножем, або інші, сильніші від мене, розгнівані, що я втручаюся не в свої справи, мене самого вкинуть у річку. Дійсно, годі! Тож чи не краще, витерши з повіки „українофільську” сльозину, заспокоїтися і не ятрити землякам чулої печінки?

Саме таку поставу пропонує Збишевський у статті *По Савці свитка*. Його не цікавить ні „сентиментальна настанова п. Лободовського”, ні „історичний бік полеміки”. Натомість, у згоді з Ґертихом він стверджує, що наше активне втручання в боротьбу українського народу за його незалежне буття може скінчитися жадливою катастрофою, позаяк тоді Захід пересвідчився б, що „ми є авантюрою нацією, яку годі сприймати всерйоз”, ну й тому, що „для Росії питання України є питанням життя та смерті”. Ґертих наводить дуже подібні аргументи. Проукраїнську поставу може підтримати лише Німеччина, але ця підтримка буде зрадницькою, натомість у „Росії ми наразимося на смертельну ненависть і помсту”.

Передусім я висловлю певність, що в українському, як і в будь-якому іншому питанні ми мусимо посісти діяльну позицію. Збишевський пропонує повестися протилежним чином. Позаяк нам бракує сил на руйнування Росії, а наші

великодержавні мономанії і так уже завдали нам чимало шкоди, тож „не стромляймо пальці в двері”, пам’ятаймо, що „по Савці свитка”, і взагалі тримаймося українського прислів’я: „Моя хата скраю, я нічого не знаю”. Адже „максимум того, на що ми можемо сподіватися в найвдалішому випадку, то це те, що нас розпитуватимуть у справі наших кордонів”.

Усе це звучить вкрай розважливо, але має одну логічну ваду. Адже ми аж ніяк не перебуваємо в становищі того хазяїна, чия хата стоїть „скраю”. І ніколи не стояла. А нині ще менше, ніж будь-коли. Отож, або Збишевський змінить географію, пересуне за прикладом геніального Сталіна гори й поверне напрямом течії річок, або перенесе польську „хату” на інше, зручніше, місце. Ми маємо суперечку з Німеччиною, маємо суперечки з усіма східними сусідами, тож мусимо визначитися, на якому фронті підемо на угоду. Натомість, ми не можемо чекати, як пропонує Збишевський, поки звитяжні янки покличуть нас до столу, накритого зеленим сукном, і ласкаво запитують: „Ну, а ти, малюче, що присів навпочіпки біля межі, чого собі бажаєш?”

Трагедія полягає ще й у тому, що перш ніж сильні світу цього почнуть нас „розпитувати”, на наші голови полетять цеглини. Перш ніж почалася конференція в Версалі, вже існував український фронт, а згодом скандали з „Греншутцом”, клопоти з литовцями та більшовицька навала від східного кордону. Цього разу все може виглядати ще жахливіше.

Отож, коли Збишевський стверджує, що ми не можемо собі дозволити на політику в великому стилі, я висуну абсолютно протилежну тезу: якщо ми й не можемо собі чогось дозволити, то це пасивності, половинчатих концепцій, перечікування бурі під дірявим парасолом опортунізму. Якщо ми дотримуємося постави, що ідеальне для нас вирішення на Сході – це ризький кордон із майбутньою Росією, – а цього прагнуть і Гертих, і Збишевський, хоча бачать тут труднощі, – відтак незалежної

України слід остерігатися, як дідько свяченої води, то чому ми зволікаємо? Є Керенський, є інші еміграційні групи, більшість сприймуть наші пропозиції з розпростертими обіймами. Проте Збишевський взагалі не хоче мати справи з росіянами, бо вони „раби”, і ця країна надається лише для окупації та колонізації; Ґертихові хотілося б, але він також не пропонує масштабної конкретної програми.

Де ж узяти зразок для поляків, охоплених духом Дон Кіхота? Збишевський уже його знайшов. У Стокгольмі. „Швеція теж, мабуть, воліла би, щоб Росію поділили на шматки, але, попри це, завбачливо забула про Карла XII та [Івана] Мазепу, а про українців нічичирк”. Я знаю, що Збишевський – дотепний чоловік, але де Київ, де Москва, а де стокгольмські корчми. Швеція конфліктувала з Росією, поки хотіла відігравати роль головної великої держави в Північній Європі та панувати на Балтиці. Український похід, що закінчився полтавською катастрофою, був функцією тих прагнень. Минулося! Шведи виробляють сірники, продають залізо, раз на тиждень їздять відпочивати за місто, щочетверга потурають сентиментам, горілку п'ють наперстками, ні до кого не мають претензій, і до них ніхто, – та й усього. Тут і справді цілком доречна приказка „моя хата скраю”. Нехай Збишевський відгородить нас Балтикою від москалів, і теж буде спокій. Але замість Балтики – рівнина, і слід до майбутнього „розпитування” якимось приготуватися.

Ґертих погрожує „смертельною ненавистю та помстою Росії”, Збишевський віднайшов пострах у постаті євреїв. То євреї вирішують про все, що діється в світовому масштабі, й вони „ніколи й нізащо не допустять виникнення незалежної України”. Досі Збишевський у всьому погоджувався з Ґертихом, але тут виникла серйозна суперечність. Адже той другий стверджував при іншій нагоді, що український самостійницький рух наснажили масони. А масони – відомо

хто. Кумедно, як воно все плететься. Двоє росіян нещодавно переконували мене, буцім найбільшим ворогом „единой и неделимой” є жидомасонство, що діє під прикриттям Білого Дому. Якби не воно, [Гаррі] Трумен уже давно запросив би Владіміра Кіріловича на вікенд на березі Потомаку. Дивні оті євреї та масони, – вони постійно страждають на роздвоєння самості.

Інший аргумент: „Жодна Україна супроти Росії й трьох місяців не протримається без іноземної окупації”. Бо так прецінь було в 1918 році. Далєбі Дніпро – велика ріка, але для багатьох осіб вода в ній вочевидь зупинилася на місці упродовж минулих тридцяти років. Я не маю наміру бавитися в пророцтва, бо не знаю, за яких зовнішніх і внутрішніх обставин настане крах советів. Від цього і від поведінки Заходу, передусім Сполучених Штатів, залежатиме майже все. Та дещо залишиться й для нас. Звісно, що коли українська нація не викаже достатньої рішучості та сили в цей момент, то й наша потенційна допомога не придасться. Але йдеться про щось інше, а саме про те, щоб не повторилася війна, яка розפורшила би наші сили, щоб українці мали розв’язані руки на півночі, а ми на інших, життєво важливих для нас відтинках. А цього годі досягти без попереднього порозуміння.

В усіх суперечках із противниками проукраїнської тези я зауважив уперте нехтування головного аргументу співрозмовників. Так і цього разу. Гертих узагалі його ігнорує, Студніцький також, Збишевський ледве його торкається. Цей аргумент сформулював не я, і не я першим його ужив. У часописах „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, „Myśl Polska”, „Problemy Europy Wschodniej” ми списали на цю тему тонни паперу, а тут мовчанка, шановні опоненти далі вдають, буцім нічого про це не відають. Тож Гертих твердить: „Україна неминуче стала би союзницею Німеччини, а отже неодмінно разом із Німеччиною взяла би нас у кліщі”. Пам’ятаю, в 1938 році ідентичний аргу-

мент висловив після доповіді [Влодзімежа] Бончковського в Рівному тільки-но підвищений від полковника до бригадного генерала [Адам] Коритовський. „Можливо, пане генерале, – відповів Бончковський, – але тоді Росія стала би нашим природним союзником, нейтралізуючи українське плече цих кліщів; ми мали би тільки одного противника – на заході”. Після коротких роздумів Коритовський визнав його слухність.

Здавалося би, усе просто. Усунута з чорноморського басейну, Росія прагнучиме туди повернутися. Україна матиме занадто багато клопотів із обороною власної незалежності, щоб думати про напад на Польщу. Натомість, у разі союзу Берліна з Москвою, Київ негайно став би нашим союзником, навіть якби спірні питання щодо кордонів були розв’язані всупереч українським сподіванням. Непримиренні українські націоналісти можуть сьогодні говорити й писати, що завгодно. Це не змінює факту, що в разі виникнення вищеописаної ситуації Україна стала би нашим союзником. Такими були від початку тези прихильників незалежної України, до яких нижчепідписаний має честь належати. Повторюємо: незалежна Україна нейтралізуватиме російську небезпеку. І послаблюватиме завдяки цьому ефективність можливої злагоди Москви з Берліном. Такими є інтелектуальні підстави мого „українофільства”. А те, що мені подобаються українські пісні, що я лірично розчулююся, почувши гру на бандурі, що маю в крові певні степові традиції, – то вже моя приватна справа, яка нічим не послаблює вищеописаного аргументу. Кажу це для аматорів вишукувати мої особисті сентименти.

Гаразд, відповідають стратеги, але яка нам користь від такого союзника, який не протримається в війні з Росією навіть три місяці, як віщує Збишевський. Тоді нас чекає страшна помста Росії, як віщує Ґертих. А тепер я скажу: годі жартувати, панове! Після програної радами війни росіяни або втримаються на Україні, або ні. Повторюю,

все залежить від обставин, у яких настане переломний момент. Але Україна, що матиме в активі бодай кілька років незалежного життя, стане горіхом, який нелегко буде розгризти навіть Росії, та ефективною противагою для євразійського велетня. Мої опоненти бачать усе в перспективі кількох повоєнних місяців; а я вперто дивлюся, – що за невиправний романтик! – з історичної перспективи.

При нагоді слід перелицювати ще один аргумент Ґертиха і Збишевського. Обидва погоджуються, що для Росії „питання України є питанням життя і смерті, а не імперіалістичної захланності”, ба навіть, наче змовившись, формулюють цю точку зору ідентичними словами. Чому питання життя і смерті? Чи Росії бракує багатств на Уралі та в Сибіру, бракує землеробських угідь, бракує теренів для колонізації в міру зростання населення? Російська нація може жити, розвиватися й процвітати без України, так само, як і без Кавказу чи Туркестану. Лишень, коли вона нарешті втямить, що її сусіди мають право на самостійне врядування, й відмовиться від своїх гегемоністських планів і позбудеться нездорових апетитів, то може і в цій частині світу запанує нарешті спокій і таке-сяке співжиття націй. Дуже кумедно виглядають ті поляки, які висловлюють дивну певність, що дієта для схуднення конче вб'є розгодовану акулу.

Вони бояться союзу Берлін–Київ, забуваючи, що союз Берлін–Москва чинний уже двісті літ. „Німецько-українські кліщі” становитимуть велику небезпеку. Становитимуть допіру в майбутньому, бо досі їх не бувало. А був натомість союз Фрідріха з Єкатериною, [Отто фон] Бісмарка з Александром, [Йоахіма фон] Рібентропа з [В'ячеславом] Молотовим. Було Рапалло. Цікаво, що особи, такі чутливі до німецько-українського союзу, завжди забувають у суперечці про німецько-російський союз. Професор Студніцький загнався так далеко, що назвав незалежну Україну майбутнім форпостом

російського імперіалізму. Я написав йому, що включена до російської імперії Україна є таким самим форпостом, тільки з вищим потенціалом, а отже збільшує можливість порозуміння Прусії з Москвою. В своїй відповіді професор Студницький волів цього аргументу не зауважити.

А вся та дискусія справляє таке враження, нібито мої опоненти затрималися в своїй „обізнаності” з українським питанням на якійсь дуже давній історичній ремінісценції. Пригадую анекдот про того дяка, котрий почав читати газети допіру на старість. Тож він збирав селян вечорами й читав їм старі часописи, що потрапили йому до рук. Кілька днів усе село було нечувано схвильоване вістями з балканського фронту. Аж знайшовся хтось більш притомний і пояснив побожним парафіянам, що російсько-турецька війна скінчилася двадцять років тому. Прошу не мати до мене претензій, якщо я визнаю, що не маю зеленого поняття, в якому році закінчилася для Ґертихів та Студницьких історія польсько-козацьких воєн.

Ґертих передбачає наступну можливість. Отож, якщо у світі перемаже концепція побудови нової Європи як німецької системи, тоді може постати союзна Німеччині українська держава, але не на берегах Дніпра, а на Червенській Землі, „евентуально з Буковиною, Закарпаттям, Волинню, можливо Холмщиною, Перемишлем тощо”. Як бачимо, Ґертих має неабияку фантазію. Він всерйоз припускає створення незалежної України зі Львовом, але без Києва, Полтави, Харкова й Одеси. Коли Ґертих одного дня замість статей почне писати романтичні вірші, це стане непоправною втратою для національної публіцистики.

Ще мушу відгукнутися на певну заувагу, адресовану особисто мені. Ґертих висловлює дещо іронічну певність, що я добре знайомий з його книжкою *Про програму політики на пограниччі* [О *program polityki kresowej*], виданою в 1932 році. На жаль, не знайомий. Попри це, я достатньо ознайомлений

з поглядами Ґертиха на українське питання на підставі того, що він написав на еміграції, так само, як він знає про мої погляди, хоча, мабуть, того, що я писав до війни, не читав.

Ґертих пишається тим, що свого часу поборював насильницькі методи, уживані щодо українців. Власне у згаданій книжці він виступив проти „утиску руського населення й нетолерантності до його благ, як от обряд чи рідна мова”. Це дуже мило. Однак, той лібералізм не завадив йому стверджувати, що ми „мусимо нав’язати нашим русинам латинську абетку” і взагалі „включити руську громаду в наше національне життя, подібно до того, як Валія включена разом зі своєю мовною окремішністю до британського життя, а Бретань – до французького”. Тобто, Богові свічку, а чортові дві. Прецінь така програма заздалегідь передбачала би застосування насильницьких методів, від яких Ґертих так ревно відхрещується. А врешті, це типове витання в хмарах і заколисування читачів й самого себе. Для Ґертиха українці є кимсь на кшталт польських валійців чи російських шотландців. Авжеж, тому він і написав, що між Києвом та Москвою відстань акурат така сама, як між Единбургом та Лондоном. Я розумію, що панові Онуфрію Заглобі можуть снитися на припічку дуже солодкі сні, але навіщо, прокинувшись, видавати ці сні за дійсність! Казкар із Ґертиха міг би вийти забавний; публіцист і історик з нього несерйозний, нечесний³ і шкідливий.

РЕАКЦІЯ УКРАЇНЦІВ

Як я вже зазначив у вступі, моя стаття *Між Мушальським і Заглобою* набула широкого відлуння серед українців. Регуляр-

³ Щоб уникнути непорозумінь, я відразу застерігаю, що слово „нечесний” уживаю винятково до публіцистики Ґертиха й не маю наміру ображати його особисто. „Публіцистичною нечесністю” я називаю висловлювання в авторитарному тоні про питання, на яких не розумієшся. В українському питанні Ґертих мусив би допіру ознайомитися з фактичною стороною проблеми.

но мені надходять лише нечисленні українські часописи, інші – принагідно, отож я, мабуть, не володію всім матеріалом. „Соборна Україна”, що виходить у Парижі, вмістила скорочений виклад [моєї] статті, спорядивши його коротким коментарем, у якому між іншим звертає увагу на те, що „Лободовський трактує складні та драстичні справи у спосіб, який не зневажає українських національних сентиментів”. Щоденна католицька газета „Америка”, яка виходить у Філадельфії, обмежилася передруком усєї статті, не додаючи жодного обговорення. Подав його, натомість, мюнхенський двотижневик „Сучасна Україна”. Цей коментар я наводжу повністю, оскільки він добре уточнює українську поставу і не трактує справи фанатично, як це часто в українців трапляється. Написав його Євген Врецьона, видатний публіцист, знайомий читачам часопису „Kultura” завдяки перекладеним мною спогадам про Березу Картузьку.

„Ми опублікували статтю Ю. Лободовського, як діловий і безсторонній голос у так важливій українсько-польській дискусії. Існує в цій дискусії один засадничий момент, над яким дискусанти хочуть перейти до порядку дня [=оминути (прим. перекладача)]: вихідні позиції українців і поляків дуже різні, хоч не абсолютно протиставні. Поляки все ще хочуть розглядати українські визвольні змагання з погляду виключно польських державних інтересів, українці – тільки виключно українських державних інтересів. Ми не можемо мати застережень до доброго права поляків розглядати власні і чужі справи якраз з цього погляду, але маємо право вимагати, щоб і нас розуміли. Від 1918 р. і весь час опісля (очевидно й до 1918 р.) поляки бачили нас тільки як збунтованих громадян польської держави, тоді як ми такими себе морально аж ніяк не почували і не могли почувати. Не йдеться про те, яка була наша правна позиція, бо вона впливала з органічного факту програної війни, що в дискусії не вільно забувати. Тому не варто повторювати слухні зауваження автора статті щодо польської політики

1918–1939 рр. Куди більше суттєвим є зрозуміти, що від 1939 р. ми бачили для наших визвольних змагань цілком окреслену політичну кон'юнктуру, яку ми хотіли використати, правда, без негайного успіху. Чи нині доцільно вертатися до тих часів тільки тому, щоб собі взаємно пригадувати помилки? Поляки вели війну з німцями, але ця війна не була і не могла бути нашою війною. Від 1941 р. і ми опинилися у війні з німцями, але тоді поляки були вже союзниками большевиків, наших ворогів.

Питання відповідальності складніше, ніж її правне формулювання. Попри індивідуальну й збірну відповідальність існує ще і відповідальність історична. Погоджуємося, що час 1941–1945 не буде записаний в нашій спільній історії золотими літерами. Але чи шановний автор завдав собі труду провести хронологічну реконструкцію фактів? Не має надто великого значення, скільки жертв впало з обох боків, бо це питання відношення сил в даний час. В кожному зударі хтось виграє і хтось програє. Пригадаймо, що заки прийшло до жалюгідних подій на Волині і в Галичині, мав місце поголовний терор поляків супроти українців на теренах, обсаджених німцями до 1941 р. Вистрілювання сільських учителів, кооператорів, палення церков а то й „підпільні” пацифікації цілих місцевостей в Грубешівщині і на Холмщині – це були ті прелімінарії сумних подій. Українці були тоді безборонні, а поляки користувалися з дивної пасивності німецької жандармерії і поліції, караючи „зрадників”. Іванова Долина – це окремих розділ. Але чи відомо нашим дискусантам, що перед Івановою Долиною був Дермань із саджанням людей на палю і киданням дітей в колодязь? Чи відомо нашим дискусантам, що після виходу української поліції в ліс на Волині з'явилася польська поліція і голосний курінь „волинської жандармерії” в німецьких мундирах? Ми не можемо погодитися на твердження автора, що відозви ОУН проти терору були запізнені і що не можна було контролювати їхнього успіху. Пригадаємо, однак, що ідентичних відозв, хай

і спізнених і не контрольованих на їх успішність, з польського боку таки не було.

Можливо, що спроби зговорення були запізнені, але не треба їх недооцінювати. Від 1942 р. йшли між українцями і поляками на місці розмови, які дали навіть поважні практичні успіхи, більше того, вони доправили до ненотованого від століть факту українсько-польського братерства зброї. На жаль, не з нашої вини ці розмови не могли розвинутися в широку політичну площину. Поляки завжди ще хотіли бачити в нас збунтованих, з якими треба говорити на місці, але з якими не треба говорити при круглому столі. Цей момент добре відчували українські розмовці і розуміли цілу неприродність ситуації поляків. Можливо, що й тоді вгорі бурчав голос Заглоби і перешкоджав місцевим Мушальським бути собою.

Ми дуже далекі від того, щоб побренькувати шабелькою, але як нам пригадують Тухолу, Домб'є, Бересть, то нам тяжко мовчати, і ми, хоч цього і не і хотіли б, вертаємося до старих ресентиментів. Це не добре. Але який інший вихід? До платонічної любови ми таки вже політично надто дозрілі, щонайбільше ми стараємося не йти шляхом старих помилок.

Існує ще одне питання, яке чомусь зв'язується із питанням мирного співжиття обох сусідніх народів – це питання етнографічних кордонів. На своїй землі ми хочемо бути господарями, і тут ні при чому відсилання на розумні компроміси. Але ми не відмовляємо давно осілим в Україні полякам права жити на цій землі. Нині ще передчасно, але коли прийде на це час, ми скажемо цим давно осілим полякам: повертайтеся живіть і ростіть з нами разом як громадяни України. Тоді прийде час розв'язати всі справи не тільки мирного співжиття двох народів і двох держав, але й покласти тривкі підвалини під спільне зусилля для забезпечення існування і могутности обох народів, які, стоячи пліч-о-пліч, будуть обороняти новий справедливий порядок у Європі. Не знаємо, як далеко ще до

цього часу, але в одне хочемо вірити що ні Сяном, ні Дністром не попливуть польські і українські трупи, хібащо будуть це ті, які впадуть у спільнім бою для спільної справи”.

Як бачимо, [Євген] Врецьона слушно наголошує два моменти, які наші „зашорені” провідники політики на пограниччі постійно недобачали: питання історичної відповідальності та психологічний комплекс поляків, котрі вбачають в українських самостійниках звичайних „бунтівників” і зрадників громадянського обов’язку. Далі ми поговоримо і про це, і про спосіб розгляду питання подій 1939–1945 років. [Євген] Врецьона повною мірою оцінює значення польсько-українського порозуміння, але, як і всі українці, проблему Червенської Землі ставить жорстко й безкомпромісно.

Однак, якщо відповідь Врецьони витримана в тональності, що не тільки не замикає подальших розмов, але навіть до них заохочує, годі сказати те ж саме про обширну статтю, уміщену на чільному місці в паризькому „Українському Слові”. Цей виступ суворий і всебічно анонімний. Невідомо, хто пише, ані до кого, й на що відповідає. Українець, який крім цього видання нічого більше не читає, довідається небагато. Тільки й того, що точилася якась дискусія, і була вона цілком „хибна”. Просто в „польській пресі з’явилося кілька статей на українські теми. Негайно їх підхопила частина української преси, а навіть ті чи інші передрукували ту чи іншу статтю, які, уживаючи тактики [Станіслава] Лося й [Тадеуша] Голувка, намагалися усмирювати українців. Якийсь там поляк (це ніби я. – Ю.Л.) навіть ображається, що ми свого часу написали, що „поляки нічого не навчилися і нічого не забули”. Дехто (це знову я. – Ю.Л.) за допомогою тактики Голувка прагне переконати українців, буцім можливості постання незалежної України не надто великі, і хочемо ми того чи ні, – слід хапатися за польську полу...”

„Дуже вельмишановного пана редактора перепрошую!” Я такої „дивовижі” не писав. Натомість, стверджував, що спокій з боку західного кордону може стати передумовою виникнення української незалежності. І щоб ніхто не мав найменшого сумніву, я ще раз уточнив свою думку в цих недвозначних словах: „Не мусить, але може”. Якщо полемізуєш з чиймись поглядами, то слід їх подавати в автентичному викладі. Отож, будь ласка, не перекручуйте моїх тверджень.

„Поляки нічого не навчилися і нічого не забули”. Прагну звернути увагу українців доброї волі й незасліплених ненавистю, що, однак, ті й інші чимало навчилися. Україножерні статті Ґертиха в часописі „Wiadomości” не раз спіткала рішуча відсіч, і аж ніяк не від осіб, які б уже раніше були відомі діяльністю в галузі українознавства. Шкода, що полякожерні статті, що часто з’являються саме на шпальтах „Українського Слова”, не викликають подібної реакції його читачів. І, чи надрукувало б „Українське Слово” відповідь на них, як редактор „Wiadomości” надрукував листи [Василя] Косаренка-Косаревича та Павла Котовича?

Та облишмо галантність. Я коротко викладу міркування автора згаданої статті вже бодай з тієї причини, що „Українське Слово” представляє доволі поважну групу української політичної еміграції.

Відправний пункт наступний. Становище України не гірше, ніж становище Польщі. Близька та мить, коли німці „знову взують чоботи”. На Заході ніхто, навіть Франція, не визнав і не визнає кордону на Одрі й Нисі. Під час третьої світової війни Польща стече кров’ю так само, як Україна стікала під час другої. Майбутня польсько-німецька борня не буде легшою, ніж українсько-російська. Лякати конфліктом із Румунією також немає сенсу, позаяк румуни матимуть досить клопотів із Угорщиною. Польща опинилася між двома потугами, і її доля залежить від них більше, ніж доля України. „Шансів на

тривалу незалежність” Польща не має. Висновок, який автор статті не договорує, проте який логічно впливає з усього розумування: Україна не надто зацікавлена в угоді з Польщею. І другий висновок, сформульований цілком безапеляційно: „Дискутувати з поляками марно, бо це нічого не дає”.

На цьому, власне, можна було б закінчити. Як Гертих не хоче й чути про Україну, бо це марна справа, і може нам хіба що зіпсувати добросусідські стосунки з майбутньою Росією та наразити на втрати на Заході, так і „Українське Слово” не хоче й чути про переговори, бо й так „Польща не має шансів на незалежність”. Поза тим усе передбачуване й зрозуміле. Вермахт от-от „взує чоботи”, Польща стече кров’ю і буде безсила, румуни почубляться з угорцями і забудуть про Бессарабію з Буковиною. Над Києвом – звитязний знак тризуба, зі Львовом взагалі жодних клопотів не буде. „Звусь я Папкін – Лев Північний, славний ротмістр нежонатий”, – як каже старий [Александр] Фредро.

Ну, гаразд, а „подивися, друже”, що станеться, коли все поточиться іншим шляхом, ніж придумав собі публіцист „Українського Слова”? Якщо вибухне війна, і москалі помарширують через Париж на Піреней, перш ніж американці встигнуть вивантажити в Гамбурзі першу партію чобіт для відродженого Вермахту? Якщо війна омине Польщу? Якщо повториться – тільки в більшому масштабі – кримська операція, і не Польща, а Україна стече кров’ю? Якщо атомні бомби впадуть на Донбас і Запоріжжя? Якщо Москва попросить про перемир’я в момент, коли фронт пролягатиме за тисячу кілометрів від советського кордону? Якщо американський штаб у певний момент зважиться на вже пропоновану колись десантну операцію в варшавському вузлі, і Польща візьметься за зброю тоді, коли на Україні ще стоятимуть советські гарнізони? Я нічого не стверджую, не пророкую й не бавлюся у ворожіння на склянній кулі, я тільки передбачаю інші воєнні

версії, такі ж логічні й імовірні, як запропонована моїм опонентом. Таких версій можна укласти ще кілька, і невідомо, котра з них втілиться.

Тож, може, готуючись до найгіршого, краще не глузувати з тих поляків, які прагнуть виникнення незалежної України та тривалої угоди з нею? Бо може повторитися власне 1919 рік. Повторюю, як і раніше: не *мусить*, але *може*. А відомо ж бо, хто найбільше скористався тодішньою польсько-українською війною.

Така самовпевненість уже багатократно губила і нас, і українців. „І ляхів розіб'ємо, і татар знищимо, і на турецького султана війною підемо, і від пожежі Галати люльки розпалимо”. „Ой як крикнув Гамалія: / – Брати! будем жити, / Будем жити, вино пити, / Яничара бити, / А курені килимами, / оксамитом крити!”. А поляки з іншого боку бадьоро відгукуються: „Не віддамо й гудзика! І оце захистимо, і оте відберемо, купно, мостиві панове!”. Справді, як це все просто, легко й кумедно?

Деякі польські публіцисти неспроможні написати й двох слів, не вразивши боляче українських національних амбіцій. Деякі українські публіцисти не бажають пасти задніх, і гідно стають на прю. Хтось, цитуючи французького дурня, схвально йому притакує: „Польща існує лише для того, щоб було що ділити”. Хтось написав, що під час Першої світової війни поляки колаборували з німцями, а під час Другої – з більшовиками. Хтось додав, що тимчасом, коли УПА продовжує боротьбу, поляки вислужуються перед [Константином] Рокосовським. А взагалі-то вони були „досі сезонними політиками”. Прокловтнімо покірно цю гірку пігулку, маючи певність, що походить вона від політиків не сезонних, а епохальних. Почекаймо трохи, й побачимо, до яких епохальних наслідків призведе політична думка, яка простує описаними вище шляхами.

Тверезі українці чудово знають, що українському питанню на світовій арені ведеться погано. На деяких його відтинках

воно взагалі не фігурує. Звісно, від часів війни багато змінилося на краще, але для оптимізму підстав усе ще катма. Польські впливи у світі дуже незначні, українські впливи ще менші. Нещодавно одне з еміграційних видань висловило вкрай песимістичну тезу, що американська зовнішня політика мусить, – якщо йдеться про „прометеївський план”, – завжди залишатися проросійською, а отже, вороже налаштованою до українських самостійницьких постулатів. Гадаю, автор цієї тези переборщив, але фактом залишається те, що дуже багато усього мусить змінитися у широкому світі, щоби Вашингтон почав серйозно думати про незалежну Україну. „Українське Слово” твердить, що ситуація Польщі зовсім не краща, ніж становище України. Це політична сліпота, породжена либонь антипольською травмою. Ніхто ж не ставить під сумнів право Польщі на незалежність. Щонайбільше, дискусія точиться довкола питання її кордонів. Таке ж право України ставлять під сумнів на кожному кроці. Навіть Джордж Кенан, який нещодавно написав у російському еміграційному часописі „Новый Журнал”, що в принципі Україна заслуговує на повну незалежність, негайно додав, що однак з економічної точки зору вона є складовою Росії, такою ж мірою, як Пенсільванія є складовою Сполучених Штатів. А не забуваймо, що янки мислять передовсім економічними категоріями, і форма великих федеративних об’єднань є їхнім ідеалом, в тому числі й для Європи. Тому концепції [Александра] Керенського завжди розглядатимуть в Білому Домі радше прихильно. Зрештою, той сам [Джордж] Кенан, експерт Державного департаменту [США] з російської проблематики, застерігає американців від втручання у „сепаратистські конфлікти”, які виникнуть після падіння советського режиму. „Американці, – заявляє [Джордж] Кенан, – не повинні брати на себе відповідальності за окреслену позицію в цій сфері”.

Чи українці це усвідомлюють? Усвідомлюють, і то якнайкраще. Дехто з них так серйозно поставився до флірту американців з Керенським, що впав у майже панічний настрій. Тож є вже й ті, хто припускають можливість збройного виступу (на Україні) проти американських військ, якщо у Вашингтоні не визнають самостійницьких постулатів [українців]. Чи варто за цих обставин нехтувати будь-яким союзником, бодай сусідом, з яким вдалося домовитися про взаємний нейтралітет?

Але як же тут бодай про такий *нейтралітет* домовитися? Прокляттям усіх політичних еміграцій є їхня розколотість. Гадаю, українці на мене не образяться, якщо я напишу, що розколотість серед українській еміграції ще більша, ніж у інших середовищах. Безсумнівно, що ефективність її діяльності та впливу на світову громадську думку була би значно більшою, якби не боротьба між партіями та кліками, взаємні підніжки, розвал потужніших осередків. Щодо йоти те саме можна сказати про поляків. Із тих самих причин розмови між нами мусять обмежуватися до публіцистичних дискусій. Неможливо сісти за круглим столом, навіть якби знайшлися партнери. Адже круглого столу немає ні з того, ні з іншого боку. Є кількаканадцять чи кількадесят кав'ярняних столиків, за якими сидять, повернувшись плечима одні до одних набундючені їх мості, і, длубаючи ложечками в гіркій еміграційній каві, вдають, ніби творять велику політику.

СУСІДСЬКІ КОМПЛЕКСИ ТА УРАЗИ

Однак, і в тих розмовах, що точаться, рідко коли обходиться без топтання по наболілих мозолях. І складно, щоб було інакше, адже це явище виникло не вчора й не позавчора, воно закорінене в далекому минулому. Кожен українець носить у собі давнє почуття кривди, і цей сентимент, з одного боку,

систематично підживлює польська література та історія певного типу, а з іншого, – українські історики та письменники. Серед поляків панувало невігластво, цілковите незнання змін, що відбувалися одразу ж за межею; український націоналізм цілеспрямовано відгороджувався від усього польського щільним муром принципової ворожнечі. Війна 1918–1919 років, замість стати для польської сторони джерелом міркувань, чому вона взагалі трапилася, ще більше поглибила викопану спільними зусиллями прірву. Врешті, свою справу зробили міфи хтивої моці, які стільки лиха завдали одним і другим: у українців – „донцовщина”, у нас – великодержавна фразеологія.

Добірне зерно, посіяне романтиками „української школи”, не знайшло в наступних поколіннях уважних і дбайливих садівників; здорові тенденції, закорінені в „балагульстві”, зійшли нанівець; як і личить суспільству поверхневих сенсентивів, українську проблему бачили переважно крізь призму її „мальовничості” й традиційних легенд і небилиць. Бо ж як інакше! Прецінь Хмельницький повстав проти Речі Посполитої, бо [Даніель] Чаплінський відібрав йому „рудю косу”, а [Іван] Богун, якби Гелена Курцевич не задивилася на гарного гусара, негайно зібрав би своїх козаків і розніс би Хмеля на друзки. А крім того: „Гей, ти на швидкому коні...”, „немає ради для душі козачої...”, „Батьку Йосипе, на гармати веди!” – й уся решта поетичних оздоб, поза які ніколи не виходили. Допіру згодом подив: – Як це, то оті русини вважають себе окремою нацією, а не „народом”, а відтак вимагають незалежності? Але ще й після 1920 року був час виправити помилки минулого. Був час, не було програми. Ні поганої, ні доброї. Наївність певних осіб була далекі безмежною, але, коли йдеться про політиків, відповідальних за долю великої держави, наївність є гіршим гріхом, ніж зла воля.

Тож, для колишнього багатолітнього прем'єра Республіки [Польщі] ще й нині, через дванадцять років, український на-

ціоналізм залишається *винятково* наслідком німецьких спонук. Це все одно, що панові докторові [Феліціянові Славої–]Складковському забаглося би лікувати хворого на сухоти шляхом вирізання апендициту. В 1937 році в Луцьку відбувся процес, на якому Національна партія позивалася з тижневиком „Wołyń”, офіційним видавцем якого було приватне товариство, а фактично, що не було жодною таємницею, ним керував воєвода Юзевський. На слуханнях трапилося аморальне зловживання пам'яттю про покійного Пілсудського. Вже згадуваний мною отець прелат [Маріан] Токажевський прямо назвав воєводу зрадником ідеології Пілсудського. Голова суду поставив відповідне запитання Валерію Славекові, який виступав за свідка. „Маршал призначив Юзевського воєводою, маршал тримав його на Волині увесь час”, – лаконічно відповів [Валерій] Славек. Наступного дня „Kurier Wołyński” і Славека назвав „зрадником”.

А по суті справи, про що йшлося усім тим захисникам польської ідентичності, „що опинилася під загрозою на пограниччі”? Справді поважною справою, через яку перечепився Юзевський, була допіру примусова реверсія. Проте любі земляки не могли втямити своїми тупими головами, як це воєвода розмовляє з українцями „по-русинському” та охоче ходить до *Рідної Хати*, де йому співають під бандуру пісні про Байду Вишневецького. А той Байда... вже саме ім'я вказує, що різав поляків. До того ж, чи не Юзевський пропхав на посла до Сейму [Степана] Скрипника, ад'ютанта „отого Петлюри”?

В ті часи я написав сатиричного віршика *Лемент польського патріота*, який вдалося опублікувати допіру після серйозного ретушування. Було то криве дзеркало, проте воно вірно відбивало ситуацію.

„О, польська націє, / чи знаєш, ти, що діється?! Що вже на твою згубу / змовляються лиходії, / щоби в масонських сітях /

поплутати тобі шляхи / і збити на манівці, / ошукати і одурити.
// Бо запродав тебе воевода / позавчора у місті Луцьку / юдеям
довгобородим. Балакали не по-людськи, / по-китайському, по-
калмицькому, / перш ніж про все домовитися, / порпалися
в довгих саквах, / шепотіли: Кукараква! // Волали: *Ревідентор*
/ пстрікунді памалваєм!” / А потім святу облатку / – так мені
здається – / давали з’їсти жиденятам, / і понад цілим краєм /
кидали чари жидівські... / – А що на це пан Складковський?
// Бачив я, врешті, їй Богу! // як серед юрби масонів / з’явився
Вельзевул / з піною на рудому писку, / підстрибував до неба,
/ обіймаючись міцно / із запроданцем Юзевським. / О, Царю
мій Небесний! // Ось так плюгавили жартом // край польський,
католицький. / Прийшла до них Астарта / з обвислими
цицьками, / стояв на страхітливій варті / Богдан Хмельницький,
/ плювалися і реготали, / святощі зневажали. // І знову
пейсатий негідник, / вилізши на стос газет, / проголошував, що
вітерайда / редінтах петерветер / що зарізяка і *Байда* / дещо
йому запропонували... / Гавкав цілими годинами. / Я небагато
втямив. // Та хоч це масонська мова / – нехай би їх громом
побило! – / вистачило мені й пів слова, / щоб збагнути цілком
ясно, / що шляхту на загородах / і всю польську власність /
запродано – чи ж я сліпий? – / Петлюрі та Мазепі. // О, пане
генерале! / Чи чуєш ти, як вони глумляться / з Польщі, Бога та
слави / і у своїх сатанинських кузнях / гавкають, мов шакали?! /
/...Доки ще не запізно, / очисти Волинь від цієї покиді: / пришли
Гауке-Новака!!!”

Патріотичний лемент було почуто. Юзевський поїхав до Лодзі. В
Луцьку оселився [Александр] Гауке-Новак. Примусова реверсія
поширювалася, як лепра. Груди „захисників польськості”
оздоблювало дедалі більше золотих хрестів заслуги.

[Євген] Врецьона написав у процитованій вище статті,
що українці морально не відчували себе збунтованими

громадянами. Поміркуймо спокійно над цією заявою. Яким було фактичне становище? На території п'яти південно-східних воеводств українці становили більшість. Абсолютну більшість на Волині та в українській частині Полісся. Переважно більшість на Прикарпатті. Більша рівновага існувала в Львівському й Тернопільському воеводствах, переважно завдяки вищому відсоткові міського населення. Ступінь національної самосвідомості був дуже нерівним. Найвищий у кол[ишній] Галичині, найнижчий – на Поліссі. Безсумнівно, при мудрій, або, якщо хтось воліє, – спритній політиці можна було б упродовж двадцяти років частину поліських і волинських селян полонізувати. Але, за двох принципових умов: скеровуючи до адміністрації, шкільництва, торгівлі найцінніші кадри, які б добре усвідомлювали всю складність проблеми, та систематично підносячи економічний рівень найвідсталіших регіонів „Польщі Б”. І одне, і друге було в тогочасних умовах сном рябої кобили. Стихійного процесу українізації „русинів” і „тутешніх” не зміг би зупинити навіть Магомет.

Галицькі українці проголосили в 1918 році незалежність, що закінчилося війною за Львів. Наддніпрянські українці також проголосили незалежність, що закінчилося війною за Київ. І одні, й другі програли. Проте, незалежності вони не зреклися. Оскільки федеративна програма провалилася і внаслідок воєнних поразок, і через цілковиту незрілість обох націй до втілення цієї ідеї, Республіка Польща мала на вибір три шляхи. Або проголошення широкої автономії при зрівнянні в правах місцевого польського й українського населення. В цьому випадку моральна ситуація українців, які б йшли в підпільники та стріляли в поляків, була би цілком іншою. В цьому випадку – природно, за умови, якби ми дотримувалися отієї автономії, – боротьба з Республікою була би на сто відсотків просоветською діяльністю, а отже самогубством навіть із позиції Соборної України.

На шлях, що провадив би у цілковито протилежному напрямку, ми би ступили, якби кермо державного управління надовго опинилося в руках Національної партії. Цей шлях – це програма Гертиха. Українців не існує, є лише русини, яких слід відтяти від контактів зі Сходом, змусити їх користуватися латинською абеткою, міцно пов'язати з польською культурою, аж врешті-решт вони почнуть дивитися на Варшаву, як валійці дивляться на Лондон, або бретонці на Париж. Програма ця добра тим, що в разі її втілення розв'язала би питання раз і назавжди. А недолік її в тому, що її легше втілити на Місяці, ніж, скажімо, в Копичинцях.

Республіка [Польща] пішла третім шляхом, ім'я якому – повний розгардіяш. Ідейний, політичний, адміністративний. Від випадку до випадку, від задуму до задуму, від воеводи до воеводи. Програму діяльності на пограниччі творили місцеві військові, комісари поліції, старости, а нерідко просто нижчі чини поліції та старші сержанти КОПу. Панове в Варшаві прокидалися час від часу, почувши відгомін пострілів у Городку Ягайлонському чи побачивши відблиск пожеж у польських маєтках під Львовом. Славетна пацифікація, яку через двадцять років Славою [–Складковський] назвав по-версальськи „безкровною”, розпочалася тієї миті, коли твезезища частина української громадськості, вражена наслідками масової саботажної акції, почала закликати схаменутися. Справжню пацифікацію, отож, можна було провести без драгунських наскоків, ведучи переговори з українцями. Хотіли розчавити підпілля, натомість вчинили все, щоб здобути йому нових прихильників.

Ті всі бідкання надто запізнілі, однак необхідні, адже, якщо ми прагнемо якогось порозуміння, то поляки мають зрозуміти психологічну настанову протилежної сторони. Неможливо ефективно лікувати урази, якщо не знати їх причин.

Врецьона пише про „історичну відповідальність”. Так, вона теж існує. Ця відповідальність існує й діє і в польсько-українській суперечці.

Ми виховувалися на тому, що, за словами поета, ягайлонська доба була „золотим віком злагоди народів” Речі Посполитої, ми [Люблінською] унією пишаємося, а прецінь з іншого боку барикади її представляють, як зловживання та шахрайство, як кінець незалежності та замикання шляху до гармонійного національного розвитку. Де істина, хто має слухність? Як завжди, істина лежить посередині.

Велике Князівство [Литовське] не було національно однорідною державою. Окрім історичної Литви, династія, що хутко рутенізувалася, об’єднала під своєю владою сучасні Білорусь та Україну, а також низку земель, які рано стали жертвами імперіалістичної Москви, а їх населення цілком поглинула російська нація. Коли за Ольгерда литовська держава сягала мало не міських рогачок Москви, то вже за його правнуків не тільки Козельськ, Сіверськ, Дорогобуж, але навіть Смоленськ, а дещо пізніше й Полоцьк, опинилися під важкою рукою московських царів. Перемоги [Стефана] Баторія і [Сигізмунда III, Яна II Казимира, Владислава IV] Вазів загальмують цей наступ і відкинуть його на Схід. Зволікання з реформами держави Ягайлонів, адже з Гадячем спізналися на кількадесят років, призвело до козацьких воєн, Великої Руїни – і в історичному протистоянні перемогла Москва, що саме тоді перетворювалася на російську імперію.

Союз між Князівством і Польщею мав чимало негативних сторін, докладно обговорювати які тут не час. Більшість українських істориків їх перебільшує, а чимало польських істориків грішать протилежною тенденцією. Про те, що питання дуже складне, і лише безстороння історична ревізія могла би віддати Богу Бонове, а кесарю кесарево, нехай засвідчить той факт, що найбільш зацікавлені, тобто, українці, білоруси, литовці, досі

tych moralno-politycznych ostrzeżeń, na jakie bywa w tych wypadkach narazony każdy naród rolniczy, zachodnio-europejski.

Rosji może naprawdę zagrozić tylko tego rodzaju oręż, który:

- a) będzie odpowiednikiem rosyjsko-dywersyjnych metod działania.
- b) będzie orężem wielkich hasel politycznych i wielkich idei,

z których na czoło wybić się powinna najbardziej rozkładowo na Rosję działająca idea wolności. Prometeizm, łączący w sobie treść wielkiej idei wolności ludów podobnych przez Rosję, z techniką politycznego rozkładu Rosji, to oręż, który jest jedyną właściwą odpowiedzią na metody i taktykę rosyjsko-sowiecką. Nic więc dziwnego, że prowadzona przez agenturę rosyjską akcja w krajach otaczających Rosję, a przede wszystkim w Polsce, dąży do zdyskredytowania idei prometejskiej oraz do izolowania jej w społeczeństwach antyrosyjskich.

Stefan Kuryłło

Na rozdrożu kultur i cywilizacji

Pojęcie narodu w znaczeniu nowoczesnym pojawiło się na widowni historycznej stosunkowo późno. Średniowiecze w każdym razie go nie zna, czego dowodem cały rozwój dziejów europejskich. Gdy więc poszukiwamy źródeł narodowych i badamy drogi, którymi świadomości narodów dochodziła do całkowitego samookreślenia, badanie nasze powinna cechować jak najdokładniej idea ostrożność. W okresie, gdy tworzą się warunki, które w następstwie umożliwią powstanie narodu, granice — zanim utrwały się i ustabilizowały — są najzupełniej płynne. Karol Wielki jest tak samo dobrze władcą niemieckim, jak i francuskim, a rycerz Roland posiada pomnik po tej i po tamtej stronie Renu.

Naród ukraiński, który zaczął powstawać już wtedy, gdy na miejscu późniejszej Moskwy szfalił gęsty bór, wyrzucił jednak z tego samego źródła, co i naród rosyjski. Gdyby nie trzynaścieletnia niewola, skazująca go na przebywanie w jednym państwie z północnym sąsiadem, nikt by dziś nie kwestionował jego praw do odrębności narodowo-historycznej. Ale narzucona siłą wspólnota państwowa zrobiła swoje, doprowadzając do takiego stanu rzeczy, że dziś sugestia tego wspólnego źródła rościąca się na samo pojęcie narodu, negując ukraińską odrębność i kulturalną samistość. Powołani dobrze zrozumiałym w takich wypadkach — prawem przeciwna, sugerującej się z kolei w skrajnym biegunie istniała wyraźnie narysowana granica narodowa między książęcą Rusią Kijowską, a północną moskiewską. Różnice te oczywiście istniały, przejawiając się niekiedy w formie bardzo jaskrawej, pytanie tylko, czy wynikały one ze starcia dwu świadomości rasy narodowo-państwowych.

Etimologicznie słowo *n a r ó d* związane jest ściśle z pojęciem pokrewieństwa rodowego. Stara wiedź niemiecka stanowiła jedną wielką rodzinę, *salto villa*. Anglosasscy baronowie uważali się za krewnych, mówiąc o sobie, jako o *wano* *regni Angliæ*; na tym więc stópce świadomości naród był po prostu rozszerzonym pojęciem rodziny. Od rodziny poprzez ród i plemię dochodzimy do narodu, który ostatecznie określił się dopiero w organizacji państwowej. Znamy wyprawdzie narody, które nie tworzyły przez dłuższy czas państwa, zawsze przecież był w ich przeszłości okres, gdy te państwo — choćby krótko — istniało, co wystarczało dla określenia narodowości. *Zasadniczo bowiem dopiero powsta-*

nie państwa przegada o wykształceniu się tego zespołu pojęć zarówno materialnych, jak i duchowych, które decydują o istnieniu narodu.

Podstawowe pojęcia, związane ściśle z narodem, t. j. rasa, język, religia, terytorium i państwo, sprzeczowane zostały w odniesieniu do Ukrainy, czyli ówczesnej Rusi, dość wcześnie. Zanim jednak naród miał czas powstać, nastąpił okres feudalnego rozczłonkowania Rusi, zlikwidowanego na północy przez Moskwę, na południe i zachodzie przez Litwę. Okoliczności ta zaważyła niemal decydująco na ostatecznym wykształceniu się zarówno ukraińskiej, jak i wielkoruskiej odrębności narodowej, każdej na innym państwowym terytorium: ukraińskiej w Litwie, wielkoruskiej w granicach księstwa Moskiewskiego. Państwo litewskie ponad wszelką wątpliwość sprzyjało wytworzeniu się narodowej świadomości ruskiej, ponieważ element ruski nie był tam podobnym obiektem, lecz współtworzącym subiektem¹⁾. Unia z Polską oraz postępująca latynizacja i polonizacja Litwy były czynnikami hamującymi, doba „ruiny“ dokonała reszty; oddzielił swej elity, pozostawiony bazy państwowej, naród ukraiński stracił, zdobyte uprzednio warunki, przychylne ostatecznemu wykształceniu się świadomości narodowej. Dramat Mazepy — to ostatni skurcz tonącego, potem zapanowała ciżma i noc. Dopiero wiek XIX przyniósł zmianę, nie tylko zresztą Ukrainie. Był to wiek pod tym względem przełomowy, ponieważ wraz z nim zjawiała się idea narodowa, która przedtem właściwie nie istniała, choć istniały same narody. Istnienie to przecież miało bodaj przede wszystkim charakter vegetatywny, w hierarchii wartości duchowych było raczej bez większego znaczenia. Jak pisał Ernest Barker, autor hospitalnego dzieła „*Charakter narodowy i kształtujące go czynniki*“, znaczenie istotne i ostateczne posiada to, co może być pojęte, jako idea i jako idea zostanie przyobleczona w akt wrzucenia do tego stopnia, iż może się stać przemyślną i stopniem działania. W świecie czynu tylko taki pojęte idee wytworzą energię elektryczną i naród musi być więcej, niż faktem, musi stać się także ideą, wpróżd, nim się stać może dynamiczną siłą“.

Według teorii Barkera, z chwilą, gdy narodowość pojęta została, jako idea, nastąpiło odwrócenie kolejności, dotych-

¹⁾ Jacek Zygmunt August, pisując listy do królowej Bony, rozpocynał je od słów: „Najjasniejszej materii naszej królowej“.

Сторінка тижневіка „Бюлетын Польско-Український“ з текстом Ю. Лободовського (під псевдо Стефан Курилло) На роздоріжжі культур і цивілізацій, 1938, № 47

не можуть дійти згоди щодо багатьох проблем, приписуючи собі перші місця в концерті минулого та претендуючи на левову частку історичної спадщини. Вони згідні в одному – в негативній оцінці тривікового співжиття з Польщею. Спроби ретроспективної реконструкції історичних „тривань” мають умовну вартість, бо ми ніколи не маємо всіх елементів. Українці, втім, у своїх розважаннях люблять відхилитися від теми й описувати, що б сталося, якби Україна не об’єдналася наприкінці XIV століття з Польщею. Якби... *Если бы, да кабы, да во рту росли грибы, тогда бы был не рот, а целый огород!* Ну що ж, відпущу і я віжки поетичної уяви і скажу, що, однак, врешті-решт результати були не найгірші. Не повторюватиму банальностей про культурну роль Польщі на Сході. Заперечувати її геть-чисто можуть лише ті, про кого я сказав, що натерті мозолі заважають їм розумувати спокійно. Мені йдеться про щось зовсім інше. Отож, наважуся висловити тезу, яку, зрештою, не я винайшов, що етнографічна мапа на величезному просторі між Бугом і Дінцем на сході та Двіною на півночі виглядала би сьогодні абсолютно інакше, якби не Городельська, а згодом Люблінська унія. Ризикована теза? Спробую її довести.

Завдяки подружжю Ядвіги з Ягайлом були підтяті корені могутності хрестоносців. З нових історичних досліджень ми дізнаємося, що ініціатива цього подружжя походила не від малопольських панів, як досі вважали, але від литовських бояр, і це безумовно свідчить, що останні виразно усвідомлювали те, чого не усвідомлює чимало еміграційних „політиків”. Можна собі легко уявити, що би трапилося, якби німці й надалі володіли Жемайтією, – постала би могутня тевтонська держава від Нотеці до Фінської затоки.

Від литовського народу залишилися б жалюгідні рештки. Білорусь опинилася б у німецько-московських кліщах уже в XV столітті і, *nolens volens*, мусила би схоронитися в тіні

„білокам'яної”. Польща скотилася б до ролі васальної державки. Мазовія і Куявія перебували би під острогами хрестоносців. А Україна? Чи змогла б вона, покладаючись тільки на власні сили, боронитися від Півмісяця на півдні, а від Москви на півночі? Від московитів навіть Велике Князівство [Литовське] не змогло захиститися самотужки. Ні за Іванів і Василів, ні за Романових. Бували перемоги, скажімо під Оршею, але впродовж усього лиш одного століття земля за землею, місто за містом падали, мов стиглі грушки, у підставлену шапку Мономаха. Допіру Люблінська унія змінила хід подій. Татарсько-турецьку небезпеку належно не оцінили, і руські князі, тоді ще не спольщені, не тільки не уділили допомоги Польщі, яка намагалася утриматися в Кілії та Білгороді [–Дністровському], але й чинно, зі зброєю в руках протидіяли спробам порятунку генуезців у Криму. Татарського вампіра, який згодом стільки крові висмокче з українського народу, не було своєчасно ліквідовано. Запорозька Січ, за всієї поваги до її воєнних чеснот, уміла лише провокувати війни з Туреччиною в найменш сприятливі моменти. Українці можуть мені на це відповісти, що в битві під Хотином – одній з найважливіших в історії Європи, хоч про неї мовчать західні аннали, перемогу було здобуто завдяки допомозі козаків. Слушно, проте чи виграв би її [Петро] Конашевич без [Яна Кароля] Ходкевича та [Станіслава] Любомирського?

Мирон Кордуба колись висловив думку, що українсько-російська та білорусько-російська етнографічні межі доволі докладно усталилися вздовж лінії кордону Речі Посполитої з-перед Андрусівської угоди, за що дістав добрячої прочуханки від інших українських істориків. Та все ж... Якби не союз Князівства з Польщею, Москва вдерлася б на білоруські та українські землі значно раніше і мала би час вчинити більше руйнувань, ніж вчинила. І знову чую відповідь: зумів старий Хмель витурити ляхів з України, упорався би й з москалями.

Або: якщо вже Петербургові не вдалося нав'язати всеросійської матриці в ХІХ столітті, коли росіяни в культурному сенсі могли імпонувати багатьом українцям, то тим паче вони б собі з тим не порадили в попередніх століттях. Але ж Москва діяла би значно спритніше й ефективніше, ніж поляки. Вона не мусила би протистояти константинопольському патріархові чи Османській Порті, й не мала би клопотів з езуїтами та євреями. Вона вилущувала би місто за містом, повіт за повітом. А опір місцевої людності?... Пригадаймо собі долю Твері, Великого Новгороду, Пскова.

До чого всі ці міркування? А до того, що йшлося про історичну відповідальність. Тож, так! — Польща вчинила багато хиб, помилок, навіть гріхів. Тільки не впадаймо в поширене перебільшення і не міряймо тих часів сучасною міркою. Я вже якось пропонував зволити порівняти поведінку поляків на Україні (а як же часто то були спольщені русини!) з поведінкою англійців у Ірландії, німців на землях західних слов'ян і в Пруссії, французів у Каталонії, куди вони прийшли як союзники, угорців у Словаччині... І ми виглядатимемо не так уже й зле!

Гріхи гріхами, але трьохсотлітній контакт із західною культурою, яка, щоправда, приходила в Україну не тільки через Польщу, але передусім через неї і разом із нею, – це також не абищо. Бо, як слушно писав Богдан Лепкий у своєму нарисі історії української літератури, Україна давала Польщі великі багатства й людей, а Польща давала Україні ідеї.

Проте, на жаль, про минуле обох народів історики писали в часи, коли Україну та Польщу вкрила чорна ніч неволі. Така атмосфера – не найкраща для безсторонніх досліджень і безпристрасних формулювань. І власне тому для нас [поляків] путівником по одвічному бойовищі став роман *Вогнем і мечем*, а для них [українців] – витвір трагічного хохла *Тарас Бульба*.

Тож у них [українців] постав комплекс кривди, а в нас [поляків] – комплекс великопанського подиву, що хтось,

зазнавши мало не самих лиш „милостей”, насмілюється висловлювати претензії. Вивчення історії в школі не лагодило цього комплексу, хоча в деяких підручниках причини козацьких повстань були представлені доволі пристойно. Але більшість молоді тарабанила історію, аби швидше, а на уяву впливали [Генрик] Сенкевич, [Еугеніуш] Малачевський, [Зоф'я] Коссак–Щуцька. Інтелігенція обох суспільств між собою практично не контактувала. В кожному разі, на Волині польські міські середовища жили в щільно замкнутах гетах, і вплинути на це не могли жодні ініціативи нечисленних індивідів. А прецінь жили вони одне від одного на відстані простягнутої руки. Зустрічалися вони також на відстані простягнутої руки і в воєнні роки, але тоді в їхніх руках були ножі та гвинтівки.

Почуття кривди й роздражнена національна амбіція. Пересічний українець не читав сходовознавчих видань, ані книжок таких істориків, як [Міхал] Бобжинський чи [Владислав] Конопчинський. Натомість у кожному вуличному кіоску він бачив газети „Ilustrowany Kurier Codzienny” і „Słowo Lwowskie”, а в них статті, які вже самими заголовками ятрили його національну гордість, принижували та збуджували ненависть. Цензура дбала про коректний тон преси щодо Німеччини, бо з нею ми мали пакт про ненапад. Але жоден цензор не припинив дикого антиукраїнського шалапутства, в якому систематично вправлявся „ІКС”, жоден прокурор не виступив проти щоденного приниження гідності тих, від кого прецінь вимагали бути лояльними громадянами Республіки [Польща]. А ненависть, що наростала роками й здавна сочилася крапля за краплею, звикла розряджатися саме так, як розрядилася під час війни.

Цим зумовлені подальші комплекси й урази. Відсутність власної державності, відставання в культурних досягненнях порівняно з іншими націями, а водночас почуття власної вартості та великих можливостей за інших, сприятливіших,

умов, неминуче збуджували уяву й давали поштовх до вигадування предків, значно досконаліших, ніж реальні. Спільнотам, які надто довго живуть у стані тамованого гніву, добре знані ці феномени. Тому в пропагандистських брошурках, призначених для закордону, писалося, що Шевченко – найкращий поет Слов'янщини, а чумаки становили потужну організацію на міру балтійської Ганзи. Це психологічне явище цілком зрозуміле, його наслідки радше негативні.

Врешті – підозріливість. Коли упродовж кількох сотень років постійно зазнаєш поразок, коли тебе неодноразово пошивали в дурні, то інстинктивна недовіра слабшого досягає ступеня хворобливої напруги і перероджується в крайню підозріливість. Цим зумовлене те, що українці, при усій їхній вразливості на кожне добре слово і приязний жест, інстинктивно оточують себе частоколом недовіри: „А ну ж бо це підступ, а ну ж бо нас знову ошукують...”. І саме тому, коли з польського боку з'являється спроба лояльно домовитися, перша реакція наступна: „Еге, хочуть нас задобрити, запопасти до своїх рук, скористатися нами й убрати дурнем”. Що ж, ця реакція психологічно обґрунтована, хоча подекуди просто нестерпна. Групка росіян у Мадриді влаштувала на роковини катинської трагедії „панахиду” за „польських воинов, убиенных большевиками в Катини”. Відправляв службу Божу грузинський священик, він виголосив чудову пропольську промову. На богослужінні були представники польської колонії на чолі з депутатом часів Республіки [Польща]. Прецінь бойкот служби Божої, яка не мала жодного політичного підтексту, був би звичайною непорядністю. Проте, одразу ж підозра: поляки знюхуються з москалями. А позаяк водночас відомо, що росіяни зі шкури пнуться, щоб не допустити створення української програми на мадрридському радіо, висновок такий: „Труднощі, які ми маємо з радіопередачею – це заслуга спільної польсько-російської кампанії”. Насправді ж усе було навпаки,

і поляки повелися в цій справі з повною лояльністю супроти українців. Але вони [поляки] були присутні на богослужінні, і цього вистачило.

Нація, яка століттями виборює своє незалежне існування, ба більше, право на власну культуру, й навіть саму назву, мусить патріотично збуджуватися. Полякові це найпростіше зрозуміти, бо ми також схильні перетискувати педалі, бити в барабани й сурмити в усі можливі сурми. Ми схильні до розчуленої сльози й патетичних фраз. Ця українська „напруженість” дуже дратує в літературі та публіцистиці, і не меншою мірою ускладнює зближення й порозуміння, позаяк чинить гамівний вплив на самокритику, навіть попри те, що українці є нацією з дуже жвавим почуттям гумору. Але трапляються ситуації, коли навіть гумор зраджує їх.

Інша небезпечна риса політичної діяльності українців, яка теж не чужа полякам, – це легкість у перемиканні з одного настрою на інший, впадання з одних крайнощів у інші, зазвичай ще більші. Триває постійна гойданка між нічим не обґрунтованим оптимізмом та найчорнішим песимізмом. „Україну визнано в Організації Об’єднаних Націй незалежною державою з власним закордонним представництвом – наша узяла, тепер залишилося тільки зачекати, коли Сталін дасть дуба”. „Американська преса пише про підрозділи „упівців”, які зі зброєю пробиваються до Баварії, – чудово, увесь світ про нас знає”. Американська преса виловлює усі сенсації, а наступного дня про них забуває. Емігрантам, які мріють якомога швидше повернутися на батьківщину, запаморочилося в голові, тож тим дужчим буде похмілля. І негайно ж американцям обіцяють партизанщину, коли ті дійдуть до України.

Полякам саме час зрозуміти, що українці є окремою нацією з таким самим правом на незалежність, яке має кожна інша нація. Що низка негативних рис, які нас вражають або відчутно даються взнаки, постали внаслідок трагічної

історії та спотвореного розвитку національної культури, яку постійно зв'язували несприятливі умови. Що, зрештою, поганий той патріот, який відмовляє сусідові з-за межі в таких самих патріотичних почуттях, хоча б і мав з цим сусідом сто поражунків. А передовсім слід покінчити з фальшивим „великопанством”, яке вбачає в інших націях нікчем тільки тому, що вони відіграли меншу роль в історії, або не мають власних Коперніка чи Шопена. Бо справжнє „панство”, яке спирається на спокійне усвідомлення власних достоїнств, не демонструє смішної пихи або погордливої зневаги. Ці почуття властиві тільки „нуворишам”.

Натомість українцям було б корисно бодай частково переглянути свої погляди на давню Річ Посполиту, а на міжвоєнне двадцятиліття поглянути також і з польського боку. Я не збираюся тут нікому відпускати гріхи, і нічого не буду виправдовувати, хочу по-людськи дійти до пояснення кожного явища. Поляки теж сто кількадесят років перебували в ненормальній ситуації, а зумовлених цим негативів нелегко позбутися. Українцям добре відомо, що таке російська система, зокрема, російська система в „виправленому” советському виданні; з німецькими системами вони теж мали нагоду познайомитися. Та все ж, та попри все (а мені, мабуть, можна це підкреслити, попередньо сказавши стільки гірких слів на адресу власної вітчизни) – той факт, що антиукраїнські ексцеси діялися в рамках адміністративного і політичного безголів'я, а не штивної, послідовної системи, свідчить, що ми [поляки], дякувати Богові, „не доросли” ні до московської тиранії, ні до холодної тевтонської жорстокості.

Отож, погляньмо одне одному в очі та визнаймо навзаєм, що одні не є лишень „різунами”, як на тому наполягає пан Заглоба, котрому більшо заслонило реальність, а інші – не лише „лядські займанці”, як наполягає український не менш сліпий Заглобенко, чи Заглоб'юк.

ГАЛИЧИНА ЧИ СХІДНА МАЛОПОЛЬЩА?

То все були горішки, а тепер мусимо розгризти справжнього горіха. Галичина чи Східна Малопольща? Читач уже, мабуть, помітив, що я в цій статті постійно вживаю назву „Червенська Земля”. У такий спосіб я не зачіпаю національних почуттів жодної зі сторін, а з історією залишаюся в згоді, оскільки такі визначення як: червоні хорвати/хробати, Червенські городи, Червона Русь – мають неабиякий, тисячолітній, *родовід*.

Не вдаватимуся в академічні міркування, ким були оті хорвати/хробати, ані хто населяв ці землі тоді, коли, – як занотував Нестор, – князь Володимир „пішов на Ляхи”. На зорі нашої історії Червенські городи кілька разів переходили з рук до рук, однак фактом є те, що вже від другої половини XI сторіччя тут існують незалежні руські князівства. Польська державна влада усталиться тут допіру в XIV столітті. В середньовіччі етнографічна польсько-руська межа пролягала більш-менш по лінії Вепша в верхній та середній течії, а далі на південь – лінії Віслока. Люблін і Сандомир були тоді містами майже пограничними.

Від Казімежа Великого починається інтенсивна колонізація Червенської Землі, а згодом Поділля, Волині та Київщини. Логічно, що скерована вона була передовсім на родючі землі, тому, скажімо, відсоток поляків на Східній Волині, на Житомирщині та Заславщині, був вищим, ніж у надбужанських повітах. Але цей процес, спонтанний і не контрольований державою, позбавлений продуманої системи, приносив чимало несподіванок. Княжі, боярські та шляхетські роди полонізувалися, натомість міщанин, а особливо селянин тримався своєї мови та релігії. А з іншого боку, польські колоністи легко рутенізувалися, якщо не були шляхетського походження. Так тривало аж до наших часів, хоча суспільне

обличчя процесу було вже цілком іншим. Не надто розминувся з істиною той, хто сказав, що польсько-українська етнографічна межа пролягає через подружнє ложе. Не один поляк, який би видряпав кривдникові очі, коли б йому про щось таке сказали, носив прізвище виразно українського походження; іншого разу прізвище щирого українця не менш виразно вказувало на мазурське коріння. Врешті, унікальне в своєму роді явище: двомовні та двоконфесійні родини, в яких діти одного й того ж подружжя обирали різні національні шляхи, – Шептицькі, Антоновичі, Сідлецькі, Токажевські. Але тимчасом, коли упродовж століть польський елемент на Червенській Землі, Холмщині та Підляшші міцнішав, історичні катастрофи призводили до його разючого скорочення на теренах, більше висунених на схід. Першого удару було завдано в часи козацьких воєн, другого – в епоху поділів Польщі. Листопадове та Січневе повстання вчинили нові вирви. Тут і там рештки „шляхти на загородах” ставали селянами й переходили на православ’я, а в період „хлопоманства” спостерігалось явище реукраїнізації багатьох родин, які вже упродовж багатьох поколінь були спольщені. Попри це, ще в році більшовицької революції польська меншина на схід від Збруча налічувала близько мільйона осіб, а її суспільна та культурна роль була незмірно більшою, аніж її частка в населенні. Не вдаючись у даний момент в подальші міркування, варто зазначити, що ці поляки з’явилися на Правобережній Україні завдяки методам, які дуже різнилися від тих, що застосовували німці супроти слов’ян, чи росіяни супроти національних меншин.

Якби в 1920 році Росія зазнала тотальної поразки й відбулося територіальне розмежування незалежної України та Польщі згідно з Варшавською угодою, хтозна, чи не відбувся би з часом бодай частковий обмін населенням, а це – якщо припустити, що за Збруч емігрували би стільки ж українців, скільки поляків прибуло би з Поділля та Наддніпрянщини, –

дало би польській людності на Червенській Землі виразну перевагу та серйозно зміцнило б її на Волині. Події поточилися інакше, відбувся типово советський трагіфарс із автономною територією навколо Мархлевська, а під час Другої світової війни відбулося також знищення між Збручем і Сяном. Щоб у той період не забракло жодної темної барви, комуністи усунули українське населення з Холмщини, Лемківщини, повітів Надсяння. Ми тепер опинилися в тому самому мішку: вони зі своєю тридцятилітньою, ми – з нашою семилітньою „незалежністю”.

Уточнимо обидві крайні точки зору. Українці кажуть: „Галицька земля є нашою споконвіку; ми втратили її на користь Польщі, але ніколи від неї не відмовлялися. Була польська окупація, згодом австрійська, відтак знову польська, врешті советська. Але обличчя цієї землі, попри полонізацію та опанування багатьох міст прийшлим польським населенням, залишилося українським. Ми готові в ім'я сусідської злагоди погодитися на сучасний кордон, і це вже з нашого боку жертва, оскільки ми втрачаємо Холм, Грубешів, Ярослав і Перемишль. Але це максимум, на який ми можемо погодитися. І якщо йдеться про цю справу, то будь-які заклики до розумних компромісів марні”.

Поляки відповідають: „Східна Малопольща була спершу нашою. Ми втратили її за перших П'ястів, повернули в часи останнього. Відтоді вона безперервно належала нам, навіть тоді, коли ми опинилися під австрійською займанщиною. Львів – польський. Ми підняли його з руїн у XIV столітті, і він став найвірнішим містом Речі Посполитої. Наші історичні та моральні права не підлягають сумніву. Те, що нас на цій землі частково вимордували, а решту силоміць переселили, нічого не вирішує. Навпаки, за ці кривди нам належить відшкодування. І врешті-решт, ми не можемо відмовитися від спільного кордону з Румунією. *Non possumus!*”

Перш ніж представити мою особисту точку зору, а я наперед заявляю, що жодна з цих крайніх постав мені не імпонує, слід дещо переекзаменувати історичні, етнографічні та моральні рації, які висувають сутяжні сторони.

В усіх подібних дискусіях відразу вражає той факт, що рації завжди добирають на власну користь. Одного разу фігурують історичні рації, іншого разу – етнографічні. Ці рації збігаються лише у виняткових випадках. Але історія та політика – це не бридж, у якому раз вибирають черву, а іншого разу – вино, бо так гравцеві випадає з роздачі карт. Незаперечно і виняткове право на якусь землю посідають лише тоді, коли всі рації діють на нашу користь. Якщо ні – слід думати про компроміс. Звісно, існує ще одна рація. Рація сильнішого в даний історичний момент, рація докраних фактів. Але, і полякам, і українцям не надто личить вдаватися до таких рацій.

Поляків на схід від Сяну нема, а якщо і є, то якісь мізерні рештки. Це докраний факт. Я вже колись писав, що невідомо, чи не постануть інші докрани факти, чи в роки вирішальних змін не спіткає те саме українців. Адже може дійти до депортацій і заслань такого масштабу, якого людство ще не бачило. Вже сьогодні Львів є більше російським, ніж українським містом, це радше Львов, ніж Львів. Отож, слід констатувати, що усунення поляків з цієї землі має таку ж юридичну та моральну вартість, як і вчинене в подібній формі усунення українців з Холмщини і Лемківщини. І коли радикальні націоналісти з обох боків барикади тужать за штивним кордоном, хоча не можуть щодо нього погодитися, я вперто наполягатиму на тому, що досягнення справжньої історичної угоди стане можливим лише тоді, коли докрани факти будуть перекреслені, завдані кривди – виправлені, вчинені злочини відпокутувані.

Коли хтось хоче застосовувати до національно мішаної території принцип штивного етнографічного кордону, єдиним слушним вирішенням може стати переселення людності.

Карикатурне зображення поета, рисунок Генрика Донги, опублікований у *Антології люблінських поетів*

Порахувати скільки одних, скільки других, і пропорційно поділити спірну територію. Кожен, хто бодай сяк-так знайомий із національними стосунками на Червенській Землі в момент вибуху минулої війни, погодиться зі мною, що кордон тоді не проліг би по Сянові. Окреслюючи кордони національної території, українці чинять це згідно з найдальшим засягом свого оселення, який більш-менш співпадає з західним кордоном Галицького князівства в часи середньовіччя. Вони прагнуть до неподільної суверенності та не бажають польського громадянства. Чудово, але й поляки теж мають право не бажати собі українського громадянства, яке їм пропонує Євген Врецьона, не знаю, чи в згоді з більшістю своїх земляків на еміграції.

Отож, якщо етнографічне право, то для всіх, а якщо штивний кордон, то визначений пропорційно. Звісно, станом на 1939 рік, бо переселенці захочуть повернутися, а голос померлих і замордованих з обох боків теж слід вислухати.

Суперечка за Червенську Землю – це не єдина прикордонна суперечка ні в нас, ні в українців. Які історичні права мають українці на Бессарабію та Буковину? Менші, ніж румуни. Етнографічно вони обґрунтовані лише для частини цих теренів, але тоді Румунія може висловити претензії на частку Придністров'я. Які історичні права Україна має на Кубань? Жодних, якщо не видобути з мороку минулого Тмутараканського князівства, себто сучасних Темрюка й Тамані. Щоправда, на північну Кубань нікому заявляти історичні права, бо небіжчики ногайці нічого вже сказати не можуть. А що з південною Кубанню, з межиріччям Урупа, Білої та Лаби, з Армавіром, Майкопом і Нефтегорськом? Що, зрештою, зі Ставропольським узгір'ям, ще донедавна власністю кабардинців? Чи гірські народи Кавказу не зможуть вимагати повернути їм їхню споконвічну дідизну, на яку перші українські колоністи прибули заледве кількадесят років тому? Пам'ятаю,

пам'ятаю гострі суперечки між кавказцями та українцями на цю тему в варшавському клубі „Прометей”. На ці землі українці не мають найменших історичних і моральних прав, позаяк їхня поява там була зумовлена російським імперіалізмом. Натомість, вони мають етнографічні права. Чи й тут, бува, не потрібен розумний компроміс?

„Українське Слово” написало мені іронічно, що замість перейматися Майкопом і кримським Джанкоєм, краще подумати про Щецин і Вроцлав. Не вперше українські публіцисти звинувачують нас у лицемірстві, вказуючи на буцім розбіжні постави в питанні Червенської Землі й Помор'я, а також Сілезії. Отож, ці постави далекі зовсім різні, бо й питання ці нічого спільного між собою не мають. До війни жоден поляк при здоровому глузді не висловлював претензій на кордон по Одрі та Нисі. Ми могли би вказати на всю неприродність ситуації Гданська, згадуючи про Опольську Сілезію, Вармію та Пруське приозер'я, але й не більше.

Війна й німецька окупація змінили все. Німці довели світові, та й нині це підтверджують на кожному кроці, що допоки дві руки, які так глибоко встромлені в закривавлені нутрощі Слов'янщини, не будуть відтяти назавжди, вони не облишать своїх мрій про *Drang nach Osten*. А це сни не лише про мазовецький пісочок чи люблінські лікувальні грязі, але й про херсонський чорнозем, криворізьку сталь і донецьке вугілля. Було б несправедливо виставляти сучасній Німеччині рахунок за Генріха Лева, Альбрехта Ведмеда, тевтонських магістрів, якби не факт, що не лише у Варшаві, Освенцимі та Майданеку, але й у Києві, Полтаві та Маріуполі вони продемонстрували, що жириують цей рахунок і несуть за нього повну відповідальність. Якщо хтось не хоче зректися розбишацької частини своєї національної історії, то йому цю частину викрють живцем з його власної території⁴. Етнографічних прав на Вроцлав і Щецин Польща не мала, історичні права давно

прострочені, але самі німці їх поновили, натомість, моральні права були прописані димами крематоріїв на незворушному, але справедливому небі. І тому Вроцлав зі Львовом, як і Щецин та Гданськ із Вільном порівнювати не слід.

Тут одна заувага на полях. Незалежно від того, як буде вирішено суперечку про Червенську Землю, в інтересах української нації, в інтересах усієї Центрально-Східної Європи слід втримати кордон на Одрі як найкращу гарантію, що старий тевтонсько-пруський дух послабшає, а з часом цілковито зникне. Тому дуже дивно виглядають ті українці, які з неприхованим задоволенням пророкують невдовзі німецький марш *nach Breslau, Stettin und Danzig*. Так само дивно, як і ті поляки, що раді би на віки вічні бачити російських генерал-губернаторів у Києві та Одесі.

Вернімося до фундаментального питання. Слід його конкретизувати. Знаю, що в мене полетять блискавки з обох боків, як завжди, коли якийсь божевільний затнеться сидіти верхи на барикаді. Бо що ж то, до лиха, за приятель України, який не погоджується з кордоном на Сяні, і що ж то за поляк, який не вимагає кордону на Збручі? Червенська Земля історично, етнографічно та культурно не є винятково українською або винятково польською землею. Це спільна земля зі спільними цивілізаційними та культурними досягненнями, які зазублюються навзаєм, і спільною шістсотлітньою історією. Століттями львівський латинський кафедральний собор, каплиця Боїмів, Святий Юр і Волоська церква стоять поруч і мають стояти в злагоді ще багато віків. Прах поляків

⁴ Погоджуючись із автором по суті, ми вважаємо його обґрунтування польських прав на Повернуті Землі занадто емоційним, а передовсім завузьким. Не можна розглядати цього питання без урахування Європи як цілого, без бачення її регенерації та впорядкування. Ми казали вже про це в Берліні восени мин. року ("Kultura", nr 47) і повернемося до цієї проблеми в найближчому майбутньому. (Ред. [Єжи Гедройць]).

і українців перемішаний між собою на цвинтарях, і нехай ніхто не намагається розділити його бодай уявним кордоном. Можна один одного повбивати, якщо комусь заманеться. Можна розтяти цю криваву, далєбі червенську землю навпіл, можна ще раз поставити профєсорські підписи під негідним європейця та християнина: *ми, або вони*. Можна вбити залізнi стовпи на Збручі або на Сяні, можна вигнати за граничні межі тих, або цих. Побачимо, чи і якою мірою збагатяться від цього людські душі й серця. Одні й інші нагрішили понад міру, одні й інші страждають нині теж понад міру. Але, якщо це страждання має стати справжньою спокутою, то його мусить супроводжувати творча історична думка й глибинне моральне чуття, яке учинить так, щоб камінь образи, кістка незгоди та заохота до братовбивчих учинків перетворилися на жар злагоди, співпраці та спільного володіння тією самою вітчизною.

Отже, не конфлікт двох крайніх постав, не компроміс щодо кордону, ані не переселення людності, не доконані факти, які вже завтра може змінити суперник, або й третій посередник, і не нова різня, яка неминуче супроводжуватиме подібні вирішення. А врешті-решт, тут ідеться не тільки про Львів, і не про те, щоби в Гусятині й Терєбовлі майорів біло-червоний чи жовто-блакитний прапор. Судоми, що кидають світом, штовхають його до великого конфлікту, з котрого народиться щось зовсім нове, інше, ніж було раніше. Для двох емігрантів, які погрожують один одному кулаками десь на паризькому чи манчестерському брукові, питання, чи його рідне передмістя називатиметься Левандувка, чи Левандівка, може бути найважливішим. Але в тих осередках, де важаться долі людства, подібна постава не варта заходу. Тільки сліпий може тішитися ілюзією, що в Вашингтоні й Лондоні завдаватимуть собі клопоту вникати в рації народів, чиї акції на політичній біржі майже нічого не варті, або ж коштують вкрай мало, чи турбуватися про національні постулати одного повіту чи гро-

мади. Українці скаржаться, що американці підтримують [Александра] Керенського. Отож, Керенський має концепцію, – з нашої точки зору лиху, шкідливу, ворожу нам, але він її має, і то в такому масштабі, до якого звикли американці з їхнім широким розмахом. Українці протиставляють цій концепції власну незалежність, а разом з нею і низку суперечок стосовно кордонів. Такі ж тягарі волочаться кам'яними жорнами, прив'язаними до ніг кожної еміграції з Центральної та Східної Європи. Україна не хоче федеративного союзу з Росією, позаяк боїться, – і слушно. Але великим концепціям слід протиставляти інші концепції бодай подібного масштабу, бо слізних скарг двох посварених мешканців Левандівки ніхто слухати не буде. Якщо суперечки про кордони перешкоджають зацікавленим націям синхронізувати їхню політичну діяльність, конче необхідно попередньо залагодити ці суперечки на шляху, що веде до великої федеративної програми не під керівництвом Росії, а без неї і поза нею.

Сподіватися на те, що вітри, які віють у Сполучених Штатах, змінять напрямок самі собою, або, що Вашингтон під впливом польської чи української пропаганди почне втілювати послідовну програму дезінтеграції Росії, радше не слід. Однак, якби принаймні дві нації досягли порозуміння, а передовсім відбулося польсько-українське порозуміння, шанси на те, що американці зацікавляться іншою, ніж російська, концепцією, відчутно зросли би. Сама лиш Україна, як і самі лиш Польща, Румунія чи Угорщина, для вашингтонських бізнесменів не є жодним контрагентом, зокрема, в порівнянні з Росією. Минулися часи, коли можна було з кількома тачанками і двома сотнями вершників гасати степом, і так само давно минули часи постверсальської „балканізації” Європи. УПА може у належну мить відродитися ще чисельнішою та сильнішою, ніж була під час попередньої війни, здійснити найбільш героїчні подвиги, ба навіть із козацькою фантазією

постріляти в американців, якщо ті взагалі на цих теренах з'являться, але політичної концепції, яка би припала до смаку в Сполучених Штатах, це не замінить.

Нації, що так само довго, як українці, були бездержавними, відчують інстинктивно побоювання і неприязнь до федеративних задумів. Це зрозуміло. Тим націям, що вже реалізували себе в якості суверенних і державних, легше пристати на такі концепції, а крім того, тут діє традиційна підозріливість нації, яку так часто ошукували й розчаровували. Україна як член федерації, що об'єднувала би країни Центрально-Східної Європи, не повинна би мати серйозних побоювань. Її людського та економічного потенціалу, якого бракує порівняно з Росією, в такому укладі вистачає, щоб вона відчувала себе впевненою. Безумовно, впевненіше, ніж у навіть у найбільш демократичному сусідстві сам-на-сам із Росією.

Проте жодна федерація не спроможна автоматично включити конечну потребу якогось розмежування, якщо навіть національно консолідована держава мусить мати певний адміністративний поділ. Червенська Земля як компонент, що територіально знаходиться посередині, повинна отримати свій власний статус на підставі цілковитої рівноправності населення та збереження ідентичних союзних форм із Варшавою і Києвом. Тоді вона би отримала певний шанс стати помостом між двома націями та їх цивілізацією і культурою, замість, як це було в нещодавньому минулому, бути прірвою. Нехай би на розі „батарської” вулиці висіли дві таблички (поруч, а не, боронь Боже, одна під одною!) – „Łyczakowska” і „Личаківська”. А на Гетьманських Валах [у Львові] можна спорудити пам'ятники, приміром, гетьманові [Іванові] Мазепі та королю [Станіславу] Лещинському. Нехай і заковані в бронзу, вони далі змовляються проти Москви. Чи навіть пам'ятники Жулкевському і Хмельницькому. Адже ж були вони разом під Цецорою!

Якою б мала бути юридична форма такого статусу, не беруся судити. Для цього є фахівці, юристи, соціологи, економісти, і їм належить останнє слово. В кожному разі, то був би терен, двомовний у шкільництві, судах і адміністрації, як двомовним було Велике князівство Литовське, а нині Королівство Бельгія.

Але саме лиш освоєння з думкою про настільки „революційне” вирішення конфлікту вимагало би від нас і українців далєбі героїчних зусиль. Довелося би подолати всі упередження, урази й комплекси, відмовитися від націоналістичної пихи й забути про історичні ремінісценції, які нас розділяють. Власне тому я стільки писав про психологічне підложжя явища, щоб сягнути самих джерел хвороби. Існує, втім, ще одна болісна справа, якої я раніше лєдь торкнувся, з етичного погляду найважливіша. Справа, яка стільки разів ділила нас у минулому, і нині розділила ще більше. Свіжо пролита кров...

„З КУРЯВОЮ БРАТНЬОЇ КРОВІ...”

У нещодавній дискусії, яку я підсумував у перших частинах цієї статті, найвиразніше окреслили свої постави щодо трагічних подій 1939–1945 років, із польського боку – Єнджей Гертих, з українського – Євген Врецьона. Перший покладає всю провину на українців, другий вказує на хронологію фактів.

Постава Гертиха неприйнятна, бо він пише у такому тоні, наче різня ця не була взаємною. Подібним чином висловлювалися за різних обставин і в різний час Тадеуш Піщковський, Войцех Васютинський, Владислав Студніцький. Але провина є обопільною, і ми не зробимо ні кроку в цій справі, якщо заперечуватимемо сумну правду.

Гертих підкреслює, що поляки не відплатили німцям за Освенцими та Майданеки всезагальною різаниною цивільного населення. Цей аргумент також неприйнятний. Адже обстави-

ни були цілком інакші. Аналогія була би повною, якби Сілезія та Помор'я опинилися в роки війни під советською окупацією, і там діяли водночас польські та німецькі партизани. Чи і в цьому випадку не трапилася би різанина цивільного населення?

З українського боку я часто чув твердження, що боротьба, а згодом і різня були зумовлені советською провокацією. Загін советських парашутистів приходив до українського села і наводив „порядок”, вдаючи поляків, або вирізував польське населення, вдаючи українців. [Євген] Врецьона, натомість, віддає першість й ініціативу польській стороні. Бо „перед Івановою Долиною був Дермань”, а ще раніше „поголовний терор поляків супроти українців на теренах, обсаджених німцями до 1941 р.”. Йдеться, отож, про хронологію: хто почав перший? Якби ми хотіли усталити дуже точну хронологію, то мусили би сягнути глибоко в історію. Натомість, хронологія минулої війни почалася подіями вересня 1939 року. Якщо насіння майбутньої різни було посіяне упродовж [міжвоєнного] двадцятиліття, то під час вересневої кампанії ми вже зібрали перші жнива цього „плідного” садівництва. У відповідь на українські диверсії на Самбірщині та Дрогобиччині, жертвами яких були, зрештою, переважно мародери з розбитих [польських] підрозділів, поляки спалили кілька сіл, в тому числі, здається, передмістя Миколаєва. Було чимало збройних нападів на польські поміщицькі маєтки. Під Сокалем було вирізано вщент табір біженців. На Волині замордовано багато [польських] осадників разом з їхніми сім'ями. Трапилися й бездумні вибрики з польського боку. Ось один з прикладів. Офіцер, який їхав мотоциклом, побачив по дорозі відтятую й настромлену на жердину огорожі голову в капітанській рогатівці, зайшов до першої зустрічної хати й кинув на стіл, за яким сиділа ціла українська родина, гранату без чеки. Так усе це починалося.

Я відслужив вересневу кампанію в підрозділі, який до самого кінця зберігав цілісність, підтримувану залізною рукою командирів. Винятково тому в кількох селах не дійшло до кривавих репресій. Солдати з мого ескадрону, які прибули з Познані, входячи до халупи й прохаючи продати харчів, не знали, чи і якої кривди свого часу зазнали мешканці цього села. Вони знали тільки, що „яєць немає”, „масла немає”, „молока немає”, хоча село було навдивовижу статечне, і його заможність впадала у вічі на кожному кроці. Як би в такій ситуації повелися німці чи совети? Але в нас був виразний наказ коректного ставлення до населення, і солдати, зціпивши зуби, виходили з хат шилом патоки вхопивши. Допіру моє втручання українською мовою дало результат. Одразу знайшлися яйця, масло і молоко.

А після завершення вересневої кампанії почали шаленіти емоції. Присутність українців серед наглядців у в'язниці на Пав'яку, українська допоміжна служба у збройній охороні заводів у Сталевій Волі, інші прояви колаборації з німцями на території Генерал-губернаторства – всього цього, в поєднанні зі, зрештою, перебільшеними звістками про поведінку українців під час вересневої кампанії, вистачило, щоб розгойдати ненависть, жертвами якої стали, як справедливо інформує Врецьона, стільки українських діячів на Холмщині.

За таких обставин взаємна різня всезагального масштабу була вже тільки питанням часу. Я вже цитував з іншої нагоди слова митрополита [Андрея] Шептицького, який, закликаючи до припинення братовбивчої боротьби, казав: „ Коли ліс горить, навіть звірі не кусають один одного!” Але то звірі, а люди! Сором сказати, але порівняно спокійно було до того часу, поки у Львові та на Волині урядувал НКВД. І провина спадає не стільки на звичайних простих громадян, як на керівні центри. Я знайомий з полькою, чоловіка якої в її присутності убили селянидесь під Ковелем. Ще тепер, через стільки років, вона мало

не впадає в істерику, лише почувши звуки української мови. Але від політиків слід вимагати, щоби вони не керувалися винятково емоціями. Я апіорі згоден, що навіть у разі найбільших зусиль з боку політичних центрів, усе одно криваві події трапились би. Але, мабуть, не в таких розмірах. Що ж... у Парижі, а згодом у Лондоні не подумали про запобігання майбутній трагедії, бо були важливіші справи. Важливішою була боротьба з тінню Пілсудського, реформа національного гімну, що полягала в заміні слів „Марш, марш, Домбровський” на „Марш, марш, Сікорський”, суперечки про конституцію та прерогативи президента. До цього ще додався автоматизм політичного мислення. Навіщо укладати якісь угоди з українцями, навіщо шукати шляхів порозуміння, коли й так усе йде, як по маслу. Маємо пакт з Великою Британією, ми – союзники Франції, уклали угоду з товаришем [Іваном] Майським. „Доню, доню, чого ж ти ще хочеш?” Передбачення та ініціативи нечисленних праведників відкидали з цілковитою легковажністю й погордою. У *Спогадах українофіла*, опублікованих кілька років тому у тижневику „Wiadomości”, я розповів про майже опереткову історію з листівками, які замовила мені славетна „Регіна”. Йшлося про щось на зразок прокламації до населення теренів, окупованих советами, прокламації, що закликала би поляків і українців до злагоди та співпраці. Поквап був страшний, бо листівки збиралися розкидати з літаків. Ці листівки все друкували й друкували аж до дня евакуації з Лібурна. Чи друкували їх далі в Англії, не знаю, бо завдяки чуйності іспанської Цивільної Гвардії, що патрулювала шосе між Фігуерасом і Героною, я заощадив на краєвидах воєнного Лондона.

Ефективно протидіяти можна тільки завчасно. Коли стихія виходить з берегів, жодна пожежна команда її вже не опанує. Навесні 1943 року я розмовляв про ці справи з молодим соціалістом, висланим із краю до Лондона, якого по дорозі вищі

сили затримали на кілька тижнів у Іспанії. „Я не був у Східній Малопольщі, – заявив він мені, – і не знаю, чи можна ще щось вдіяти. Але, добре знаючи настрої в країні, можу Вас запевнити, що всі спроби щось злагодити вже радше спізнилися. Я навіть вважаю, що той, хто виступив би з такою ініціативою, міг би дорого за неї заплатити”. Після війни один офіцер АК, який майже два роки пробув у підпіллі в Львівському воєводстві, майже цілком підтвердив думку того емісара. „Може, ще в 1942 році, та й то сумніваюся. Але вже через рік такий кандидат у посередники найімовірніше отримав би кулю від першого-ліпшого поляка...” Ось до чого призводить отруйний посів ненависті!

Врецьона пише, що були спроби порозумітися з боку місцевих діячів, але, вочевидь, „вгорі бурчав голос Заглоби” і перешкоджав розвиткові доброї ініціативи на ширшій політичній площині. Врецьона краще орієнтується, бо я черпаю інформацію з других рук, а він був наочним свідком. Однак, чи ті українці, які хотіли запобігти різанині, вичерпали всі засоби? „Перед Івановою Долиною був Дермань”. Я ж бо добре знаю, що в Яновій Долині стояли польські підрозділи, які перед тим добряче „розважилися” з українським населенням. Я розумію, що їм хотіли помститися, хоча й вони мали причини до помсти. Але польські жінки та діти, які пішли під ніж, не завинили за події в Дермані. Слепа ненависть не розумує. Однак, чи не можна було запобігти саме цій різанині, адже розпачлива оборона Янової Долини тривала кілька довгих днів? Про те, що там точиться бій, знали і в Рівному, і в Костополі. Керівництво ОУН, яке видавало заспокійливі відозви, мало в цьому випадку нагоду довести, що воно в змозі опанувати конкретну ситуацію. Шкода, що цього доказу воно не представило.

Здичавіння стало повсюдним. Смерті не боялися, боялися потрапити живцем у руки ворога, бо це означало дуже повільну й вигадливу смерть. Як у Аризоні сто років тому під час війни

між білими колоністами та апачами. Аматорам нової боротьби, ненависникам різного калібру і „незламним” по обидва боки я розповім таку повчальну історію. Молодий хлопець втрачає у Львівському воєводстві всю родину. Українці замордували його батьків, брата, двох малолітніх сестер. Вигляд трупів свідчив, що їх катували перед смертю. Юнак вступив до лісового загону Армії Крайової, вже незабаром став здібним вояком і відзначався несамовитою жорстокістю. Якось він, уже підвищений до ступеню підофіцера, увірвався з патрулем до мішаного польсько-українського села, а радше його решток, бо більшість хат згоріли під час попередніх боїв. Чоловіків майже нема. Старі, жінки та діти. Аківці вриваються до хати, де сховалися кільканадцять осіб. „Українці наліво, поляки направо!” Кілька черг з автомата. Але поляки кажуть після всього, що серед убитих є й полька з дитиною, яка з переляку, побачивши озброєних людей, чи то недочувши, про що йдеться, перейшла на український бік. Вбивця зламався. Наступного дня він написав прощального листа до свого командира і вкоротив собі віку. Ось наслідки сліпої помсти, ось наслідки наведення „страхаючих прикладів”!

Який же вихід із кривавого кола цієї ненависті, здатної породжувати подібні трагедії? Сперечатися без кінця про те, хто перший почав, хто більше завинив, хто пролив більше крові? Чи може, власне, спокуситися на іншу першість, першість простягнутої руки?

Десять років тому, сидючи у в'язниці й не знаючи, коли я з неї вийду, не відаючи майже нічого про те, що діється в Польщі, але безпомилково передчуваючи подальший розвиток подій, я написав наступні рядки:

„Тож не повторюй слів ненависних зопалу / вигукни радше: / – Той із нас переможе, хто спроможеться першим / на Ангельську Милість Прощення! // Може, за тую ненависть на нас анафему кинув / Суддя найбільш страхітний, /

а рука, яка нас гнітить, і дикунське насильство / то лише кари знаряддя. // І не почують Святі нас, оскільки до них не долине / почата в блюзнірстві молитва, / аж випустиш позов, долоню розтиснувши / і прошепочеш: Брате!”

А якщо такі слова не мають жодного значення супроти „вищих” політичних рацій, якщо й надалі мають панувати залізні закони – ми або вони, а доконаними фактами керувати автоматні черги по беззахисних жінках і дітях, Дермані та Янові Долини, то принаймні не будьмо лицемірами й не узурпуймо собі імені християн! Мабуть, марно стоять віками на Червенсько-Волинській Землі Святий Юр і львівський кафедральний собор, колегіата в Олиці й Почаївська Лавра. І мабуть, мають рацію варвари зі Сходу, коли наші храми й церкви перетворюють на кінотеатри та комсомольські клуби!

ЗА П'ЯТЬ ДВАНАДЦЯТА

Час не стоїть на місці. Якщо порівняти важливі зміни, що відбулися на світі від часу закінчення війни, з досягненнями наших еміграцій, можна зробити лише один висновок: ми знову дозволяємо подіям випереджати нас. Справа польсько-українського порозуміння не просунулася вперед ні на крок, хоча чимало вже „натхненного” чорнила увібрав у себе терплячий папір. Жести примирення – та й усього! Ах, прекрасні жести. Але прецінь їх не бракувало і в Польщі, коли перед труною петлюрівського генерала, померлого в Варшаві, йшла почесна варта, коли група польських офіцерів прийшла на авдієнцію до митрополита [Андрея] Шептицького, щоб вибачитися за божевільні вчинки adeptів „примусової реверсії”. Але подібні жести, навіть якщо вони рятують честь індивідів чи певних груп, не відвернуть історичної бурі, не змінять напрямку руху і не надмуть вітром вітрила, які би понесли нас до омріяних берегів Ітаки.

Вистачить вказати на той факт, що видання, яке має промовисту і дуже відповідальну назву „Lwów i Wilno” (я чиню цей закид попри всю мою повагу й пошану до Станіслава Мацкевича), упродовж усіх років свого існування ні разу не зачепило жодної сусідської болячки, не вчинило ревізії жодного з анахронічних поглядів у царині східної політики, не спробувало поставити жодної проблеми польсько-українських і польсько-білоруських стосунків. І те ж саме слід сказати про людей, згуртованих під знаком походження з пограниччя, оборонців своєї малої вітчизни, патріотичні почуття яких не підлягають жодному сумніву, але яким забракло творчої думки, яка пожвавлює кожную діяльність. Передсінок пекла вимощений патріотичними сентиментами, проте на небо можна потрапити лише на крилах ясної думки та свідомого чину.

По обох боках є безліч людей, органічно неспроможних позбутися ураз і запеклих спогадів. Вони аж до смерті залишатимуться на старих позиціях, вдивляючись в упирів минулого. Вони гратимуть роль „героїв” і „батьків нації”, проголошуючи гучні декларації, потрясаючи жовчним міхуром, за браком ліпшого прапора, поводитися, наче п’яний парубок на весіллі, який і суперника може ножем порізати, і до в’язниці помандрувати, свистіти в порожні горіхи й пускати паперові човники ще закривавленими калюжами. Наполеони з шабельками з позолочених скіпок, бурмистри міст, давно побитих чумою, зашмаркані бухгалтери справжніх і вигаданих кривд, шамани, які танцюють довкола парафіяльних тотемів, облесливі дідугани, що марно залицяються до діви Паллади, манекени, набиті тирсою фраз і заклять!

Уже сім років не слабне в пресі кампанія ненависті. Ба навіть гірше, іноді вона посилюється. Цей закид стосується не всіх, але мабуть дуже багатьох. Є видання, є публіцисти, котрі справляють таке враження, неначе вони спеціально зацікавлені

в тому, щоби вогонь ненависті ніколи не згас. Нехай же гріють вони свої крижані серця біля цього пломеню. Однак, я ніколи не повірю, що окрім них у лавах наших еміграцій не знайдуться люди, схильні поглянути в минуле, і яким вистачить громадянської відваги, щоби не дати себе залякати власному середовищу, які усвідомлюють небезпеку, що знову загрожуватиме нам, якщо ми вперто триматимемося старих переконань і ворожнечі.

Сім років еміграції ми вже змарнували до решти. „Зійди з дороги, бо то мое!”, – ось єдині слова, які чутно обабіч барикади. Вони щойно змили з себе куряву бойовищ і кров, щойно вирвалися з бараків ді-пі, щойно вхопили до рук шматок емігрантського хліба, а вже їм хочеться нової боротьби, за якою неодмінно тягнеться тінь нової поразки, а в найкращому випадку – кількадечної перемоги.

А час летить. Ніхто з нас не може передбачити, коли новий ураган здійметься над світом. Може, в нас попереду ще багато років. Але на взаємні розмови, на пошук майбутнього *modus vivendi*, на опрацювання форм сусідського співжиття, на бодай тимчасове порозуміння нам залишилося дуже небагато часу. Тут уже далєбі наближається північ, далєбі нам залишилося п'ять хвилин, щоби намалювати свяченою крейдою магічне коло, перш ніж злетяться відьми й почнуть піднімати важкі повіки гоголівського Вія, щоб той вразив нас поглядом смертельного жаху.

Я не оптиміст. Я добре усвідомлюю всі труднощі, які купчаться на пропонованому шляху. Однак, слід на нього ступити, щоб ми знову не повелися, як скорпіони, замкнуті в скляній банці, котрі, замість шукати способу здобути волю, погрожують одне одному отруйними жалами. Казав мені колись молодий український публіцист, сидячи в таверні при шляхетному іспанському вині: „Так, тут ми приязно розмовляємо, добре почуваеться разом, погоджуємося в багатьох справах, але

TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ NAUK W LUBLINIE

Nr 3

BIBLIOTEKA LUBELSKA

Nr 3

Ks. LUDWIK ZALEWSKI

ANTOLOGIA
WSPÓŁCZESNYCH
P O E T Ó W
LUBELSKICH

Z ZASIŁKU LUBELSKIEGO ZWIĄZKU PRACY KULTURALNEJ

LUBLIN

SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI ŚW. WOJCIECHA
LUBLIN—POZNAŃ—WARSZAWA—WILNO

1939

Людвік Залевський, *Антологія люблінських поетів*, Люблін 1939, обкладинка

думаю, що через кілька років зустрінемося на мосту в Перемишлі й будемо один в одного стріляти”. Може, це й правда. А прецінь, беручи до уваги навіть таку можливість, кожен із нас, хто має почуття відповідальності перед Богом і своєю нацією, мусить зробити все, щоб принаймні трішки докластися до розрядки взаємної ненависті. Якщо історичний фаталізм тяжіє над нами такою мірою, що угоди досягти не вдасться, що ми залишимося ворогами, що нам доведеться в майбутньому зустрітися не на відстані приязно простягнутої руки, а на відстані меча, нехай це буде справді меч, справді лицарська шпага, а не розбишацький ніж і сокира!

Нас розділяють море крові та століття затаїтої боротьби. Але, чи нас нічого не поєднує? Чи в минулому немає таких подій і таких явищ, за які міг би зачепитися хирлявий плющ майбутньої дружби, і згодом, за сприятливіших умов розростися в потужне дерево? А навіть і в минулі роки. Ось кладовище в Монте-Касино. Там спочивають вічним сном під раменами того самого хреста поруч із поляками й українці. Чи ніхто з прочан до місця битви під Монте-Касино цього не зауважив? Отож, якщо живі, якщо живі неспроможні вирватися з обіймів предковічних примар, то нехай бодай це солдатське кладовище заступить дорогу поверненню упирів минулого!

* * *

Що ж... волення в пустелі ніколи не було ні легким, ні приємним заняттям. Та коли вже ти обрав свій прапор, слід міцно його триматися, навіть якби військо твоє складалося винятково з прапороносця. Якщо немає шансів на перемогу, завжди залишається гордість, зумовлена переконанням, що ти свою ідею боронив навіть у безнадійній ситуації. „Моя боротьба – це моя перемога, моя поразка хай засвідчить мою правоту”. Донкіхотство? Можливо... Але вітраки, об які вищербив

свого списа лицар з Ла Манчі, давно розсипалися на порох, а пам'ятник мандрівному навіженому донині стоїть на мадридській Пляса де Еспанья. Коли я перепишу на чистовик ці останні слова, то піду посиджу поруч із ним на лавочці й подивлюся на його по-дурному натхненне обличчя. Може, він мені порадить, як переконати українських „різунів” і людських „паціфікаторів” вступити до лицарського ордену.

[Поема *Post scriptum віршем*” не включена в цей переклад. – Прим. пер.]

Джерело:

Przeciw upiorom przeszłości

„Kultura”, 1952, nr 2/3, s. 14–66.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО, 1814–1964

I.

Кожна нація має власні великі ювілеї, власних святих покровителів, власну міфологію. Це нормально. Без цього атрофувалася б історична пам'ять, і відтак тривання національної культури опинилося б під загрозою. Але обрядові форми, які при цьому постають, мають схильність до окостеніння й переміни в мертву літеру. І тоді на авансцену виходять бронзувальники й починається золочення статуй.

Култ Тараса Шевченка, сто п'ятдесяту річницю від дня народження якого відзначає цього року український народ, виник, властиво, вже за життя поета. Кріпосний селянин, „викуплений” у свого власника, наче йшлося про неживу річ (кріпосне право в Росії було від часів Єкатерини II справжнім рабством), геніальний самоук, який самотужки довершив труду, що в інших умовах потребував би зусиль багатьох поколінь: він заклав підвалини відродження приспаної національної свідомості. Мабуть, почуття окремості ми знайдемо навіть у письменників XVIII століття, які писали раз українською, іншого разу російською, – у Капніста, Котляревського, але їм бракувало історіософських дріжджів, без яких годі спекти хліб самотужки національної культури.

Пишучи про Міцкевича, що „всі ми з нього”, Зигмунт Красінський мав на гадці тих польських письменників, які власний поетичний буквар слезували з *Баладами й романами* в руках; про Шевченка те ж саме могла би сказати уся нація, яка словами *Кобзаря* промивала очі, заспані від

багатолітньої неволі. Поезія та була для сучасників одкровенням, досвідом такої емоційної напруги, що всі аналогії здаються взагалі неможливими, навіть аналогії з польським романтизмом. Визнаний національним пророком, Шевченко залишився ним і досі. Проте таке ставлення до нього – на сто відсотків культове – приховує в собі численні небезпеки.

Тут мені доведеться нагадати про власні зауваги, висловлені десять років тому в есе *Сцилли та Харибди української поезії* (Kultura, nr. 5/79 і nr. 6/80–1954).

„У ньому немає, – писав я, обговорюючи творчість Максима Рильського, – нічого з народного етнографізму, навіть на міру Шевченка, парафіяльного замикання в собі, упертого вішання поетичного глечика на кілку хворостяного тину довкола вишневого й солов'їного садка. Не випадково, що і Зеров, і Рильський – останній навіть більшою мірою – свідомо, програмово відійшли від Шевченка: в нарисі про слов'янських поетів, який наробив багато галасу, Рильський поставив на перше місце Пушкіна й Міцкевича, Шевченко опинився відразу ж після них, але наче знехотя, „задля честі дому”. Циніки стверджували, буцім Рильський охоче замінив би автора *Кобзаря* собою. Не біймося ересі й заявімо прямо: із суто мистецьких позицій він мав би цілковиту слухність”.

Цю кинуту між іншим заувагу, яку сам автор назвав ерессю, слід розвинути й обґрунтувати. Яке місце слід визначити Шевченку в українській поезії? Він був пророком – безсумнівно; він відіграв переломну роль на максимальну історичну мірку – також годі сумніватися; його портрет можна було знайти в селянських хатах поряд зі святими образами, – ці речі загальновідомі. Але, чи мають українці рацію, коли вважають його своїм найбільшим поетом усіх часів, а також одним із найбільших поетів Слов'янщини?

Померлий у 1962 році Тодось Осмачка категорично заявив, що Шевченко є першим поетом людства. Я цитую цю думку

не для того, щоб її спростувати, – в даному випадку дискусія зайва, – але, щоб навести приклад крайнощів, до яких може призвести сліпе некритичне поклоніння. Якщо він найбільший навіть у універсальному масштабі, то і його літературний вплив мав би бути живим і творчо запліднюючим. А це вже звучить доволі лячно.

З історії літератури добре відомо, що в багатьох поетів розрив між талантом, потенційними можливостями й реальними результатами іноді буває дуже значним. Це залежить не тільки від уміння господарювати в межах власної артистичної майстерні, але й від низки побічних елементів: умов життя, впливів середовища, загального культурного клімату. Отож, розрив цей у Шевченка надзвичайно великий.

Автор *Кобзаря* не прожив і п'ятдесяти років. Це не визначально, адже ми знаємо великих поетів, які досягли своїх найвищих осягнень у ранній молодості, в кожному разі до тридцятиріччя: [Джон] Кітс, [Михаїл] Лермонтов, [Артюр] Рембо тощо. Але більша частина життя Шевченка була надзвичайно важкою, сповнена тривалих періодів, які абсолютно не надавалися для творчої праці. Оті улюбленці богів, приречені на передчасну смерть, змагалися з безжалючим часом і нерідко перемагали; цей Прометей прикутий мусив достоту красти нечисленні миті й літа, щоб увічнити свій слід на землі.

Творячи, він мусив покладатися сливе винятково на власні сили. З яким багажем приїхав молодий українець до столиці на берегах Неви? Не набагато більшим, ніж уміння читати й писати. Довелося починати все від самого початку. Стихія народної пісні, з якою він був настільки органічно пов'язаний, що їх важко розділити, давала легкий трамплін і тісний контакт із масовим читачем, але ця полегша була водночас і тягарем. Якщо б його особиста доля склалася інакше, якби не солдатська шинеля і тривала вегетація в азійських нетрях,

коли би, врешті, Шевченко мав більше часу на роботу над самим собою і на краще ознайомлення із західною літературою, мабуть, що національний пророк і обновитель став би також митцем на міру свого великого таланту.

На жаль, на бойовищі світу вирішальними є реальні перемоги, а не супутні обставини, зауважити які може тільки око, винятково людяне й жалісливе. Щоразу повторюється історія з отим боксером [Джека] Лондона, який програв бій, а відтак і втратив свій останній шанс, бо не мав грошей, щоб з'їсти хороший біфштекс перед виходом на ринг. Супутні обставини глядачам були байдужі.

Після цих попередніх висновків час уже прибити над входом до українського національного храму картку з еретичною тезою: проштовхувати Тараса Шевченка на роль найбільшого поета України немає сенсу. Тієї частини його творчості, що нині має вже тільки історичне значення, таке проштовхування не врятує, натомість українській літературі зашкодить, бо зводитиме її до жанрів і рівня, мабуть, уже давно подоланого.

А тепер прошу не віддавати мене в руки ката за здогадне блюзнірство, перш ніж я цю, для багатьох провокаційну думку належно не обґрунтую.

II.

Хтось із російських критиків слушно написав, що немає гіршої лектури, ніж так звані „зібрані твори”. Кожен письменник – незалежно від його мірила – розроджується книжками, які з часом стають абсолютно нечитабельними. Якщо навіть Гомер час від часу дозволяв собі подрімати, то що вже казати про інших! Для історика літератури важливо більшою чи меншою мірою абсолютно все; читач має право вибирати і, природно, цим правом користується.

Кобзар є священною книгою переможеної та поневоленої

нації, проте значною мірою став нечитабельним твором. Вказівки й максими, якими всіяні довгі дидактичні твори, стали загальним надбанням і завдяки цьому набули автономії, звільнилися від контексту. І багато хто, цитуючи Шевченка для того чи іншого вжитку, мабуть, не зміг би безпомилково вказати, з якого твору походить цитована фраза. Це нормальне явище – і не повинно нікого дивувати. У *Книгах польського народу і паломництва* [Адама Міцкевича] ми також знайдемо окремі фрази, які ніколи не втратять життєздатності; проте було би значним перебільшенням вимагати від польського читача (не кажучи вже про іноземного), щоб він захоплювався усім текстом.

Шевченко використовував лексику й ритм народних пісень для поем із широким епічним і дидактично-історіософським тлом. То була художня помилка, яка неминуче мусила помститися. Іноді поетичний інстинкт здобувався на достатню пружність, щоб вийти переможцем з цього випробування. В *Гамалії* письменник ужив народних ритмів там, і тільки там, де того вимагала ситуація; в інших частинах поеми він зумів вийти за межі народності, і саме там здобувся на найвищі досягнення. Я думаю, що адекватно перекладена поема *Гамалія* витримає порівняння з кращими романтичними поетичними творами цього жанру на Заході. А вдалим поєднанням епічної сили з ліризмом, мабуть і перевершить.

Я знаю один хороший переклад *Гамалії* – польською мовою, який вийшов з-під мого пера. Я піду далі в своїй зарозумілості: іспанською вийшло би, либонь, не гірше. Коли я отримаю оригінальний текст, якого в даний момент не маю під руками, то доведу, що це не просто хвастощі.

Що залишиться від Шевченка для ужитку майбутніх поколінь? В незалежній Україні, яка житиме нормальним національним життям, уся віща, пророча частина цієї потужної патріотичної поезії неминуче відійде на дальший історич-

ний план. Отож, залишаться передусім деякі невеликі ліричні вірші, які показують, яким Шевченко міг би стати, якби інакше склалися його життєві й письменницькі обставини. Переклади псалмів, що іноді сягають такої чистоти мови та почуттів, якої мало кому вдалося досягти в світовій літературі. Це вже не просто переклади, це щось більше, як не є лише перекладом з латини „Псалми Давидові” Яна Кохановського.

Єретик зазвичай упертий, отож, ось наступна блюзнірська теза: Шевченка можна би представити іноземцям тільки й винятково в дуже невеликій збірці. Про *Гамалію* я вже згадав. Цей і кілька невеликих народних віршів, які дають вдалий приклад, що поет може затерти межу між власною ліричною творчістю і спонтанною піснею. Мало? Справді небагато, але краще задовольнитися мінімумом, не тішитися ілюзіями та переконувати відсутніх, а точніше уявних слухачів у величі пророка, невідомого та невизнаного деінде.

Могила неподалік Канева назавжди залишиться священною горою. Для неї стало би незаслуженою кривдою порівняння з Олімпом світової поезії.

III.

Шевченківський ювілей у Советському Союзі відзначають дуже помпезно. Фальшиво, по-узурпаторському, але помпезно. І не без причини. Офіційна, хоча й неписана й відверто не висловлена партійна політика в літературі та культурі загалом рухається по лінії належним чином скоригованої малоросійщини. Шевченка викладають *соціологічно*, наголошуючи майже винятково на акцентах суспільного протесту й накладаючи глушник на антимосковську поставу.

Але це лише один і бодай не найважливіший аспект цієї справи. Ставка на Україну як „молодшу сестру” великого „старшого брата” є водночас ставкою на етнографізм, себто на гайдамаччину, на „вишневі садки”, на „реве та стогне Дніпр

широкий”, на шароварщину й бандуризм, все те, що своїм мальовничим фасадом вдає і прикриває істинний стан справ. Соцреалізм у регіональній формі перестрибнув через те, що діялося в правдивій українській літературі в період пишного відродження національної культури. Не кажучи вже про емігрантів, приречених на цілковите замовчування, лише де-не-де можна зауважити сліди молодого Тичини, київських неокласиків, по-бароковому марнотратного Бажана. У підсоветській поезії українською мовою торжествує традиційний етнографізм із червоною стрічкою на вишитій сорочці. Зв’язки з Заходом, про які так наполегливо й послідовно клопотався Микола Зеров, розірвані й ретельно усунуті.

І власне тут більшовицька партія, яка пильно дбає, щоб Україна не вийшла поза межі шаблону „регіону”, знайшла зручну легітимацію в особі Шевченка. Якщо великий, „найбільший” український поет грав на кобзі, то з якої б то, властиво, рації його наступники мали би змінити інструмент? „Ой, гоп, мої черевики...”, „а музика грає” – тільки тепер відтоптуючи мозолі колгоспникам. Звичайно, можна протестувати, можна волати, що це перебільшення, бо творчість Шевченка не обмежується гопаками й бандурами, але привід є, до того ж добре обґрунтований.

Подібно чинили в Польщі в період „помилки і спотворень”. Тоді систематично занижували рівень, і більшість соцреалістів, наслідували, якщо не Маяковського, то [Марію] Конопницьку, [Владислава] Сирокомлю, ба навіть Вінцента Поля, співали житньо й обереково, відмовлялися від досягнень сучасної поетичної техніки, напрочуд легко сягаючи до пересічного „рівня” советської пропагандистської графоманії. Згодом це урвалося, але прецедент зостався. Аматори аналогій мають вдячний матеріал для досліджень.

Шевченко дав нам більше, ніж будь-хто інший міг дати в подібній ситуації та життєвих обставинах. „Отже можна вже

вкритись курганом спокійно, добре знаючи: жив недаремно...”, – ці слова, які я вклав в уста поета, пишучи про нього двадцять з гаком років тому, мабуть найкраще виражають оцінку ролі, яку той відіграв. Він зробив достатньо багато, щоб не приписувати йому неіснуючих заслуг.

IV.

Твори мистецтва не можна міряти тільки їх суспільною чи національною корисністю, адже ці вартості минуші. Мабуть, немає в історії світової літератури іншого прикладу такого значного впливу поезії на суспільство, як у період польського романтизму. Його потужний утилітаризм часто йшов пліч-о-пліч із рівною за інтенсивністю поетичною вартістю, але не завжди. Уже згадувані, наприклад, „Книги польського народу і паломництва” зіграли величезну роль, проте сьогодні є лише архівним твором; натомість еротичні сонети того ж Міцкевича умістилися поза межами будь-якого утилітаризму, але й через сто кількадесят років належать до живої літератури.

Шевченко, якщо поглянути на нього в ракурсі національного розвитку, – велетень; як митець він заслуговує на таке звання тільки в кількох творах. Добірка його віршів, підготована власне з такої точки зору, мусила би обмежитися кільканадцятьма назвами. Той, хто прагне легким жестом переказати вічності усього *Кобзаря*, слабує на милу патріотичну самооману.

Українська поезія, попри деякі злети Івана Франка, другого після Шевченка Прометей, закованого в узи національного дидактизму (для величі Лесі Українки визначальна драматургія, а не лірика), піднеслася до європейського рівня тільки в ХХ столітті. З серйозним запізненням, це правда, – скажімо, чудові сонети Зерова деінде були би певним анахронізмом, – але немає жодних причин, щоб дискваліфікувати історично

виправдані затримки. Я не кажу цього на вітер, – все можна перевірити. Запропонуйте в однаково конгеніальному перекладі найкращі твори Шевченка, а поруч бодай поетичну прозу Павла Тичини із *Замість сонетів і октав*, і ви побачите, якою буде реакція західного читача.

Надмірний культ автора *Кобзаря*, необґрунтоване та некритичне розширення поняття величі, безперечної в цього чоловіка, на все, що той написав, ускладнює, а іноді навіть ефективно паралізує процес подальшого подолання хуторянства, етнографізму, вишиванок, Сорочинського ярмарку, псевдобуколічної Малоросії, „Наталок-Полтавок”, перелицьованих на советський лад. З іншого боку, звільняючи поезію Шевченка від забронзовілости, ми не чинимо жодного замаху на його духовну велич: ми просто все ставимо на властиве місце, дотримуючись реальних пропорцій.

Все зводиться до принципового твердження. Історична роль, яку відіграла ця людина, була незмірно більшою, ніж мистецька вартість її творів. Знаменними були відгуки тогочасних російських письменників і критиків, які охоплюють увесь спектр: від нестримного ентузіазму до крайньої неприязні. Зневажливо писав про Шевченка [Віссаріон] Белінський, попри те, що вільнолюбні акценти не мали би викликати в нього застережень. Знаного звороту про „дъоготь” не слід розуміти буквально; ліберал і „вільнодумець” мав нутро великодержавного шовініста і слушно оцінював небезпечний потенціал, притаманний цим віршам. Небезпечний не тільки для царського режиму – для самої Росії.

Ставлення Гоголя було, звичайно, набагато складнішим. На міру власної роздвоєності. Гоголь-Яновський, чернігівський дворянин і автор *Вечорів на хуторі біля Диканьки*, мусив, мабуть, відчути силу телуричного струму, який б'є раз-у-раз гострою, антимосковською напругою; Гоголь, мешканець Санкт-Петербурга і автор апострофу до „матері-Росії”, повернувся до Шевченка спиною.

А інші? Ті росіяни, які реагували позитивно, чи навіть захоплено? Те, що в інших обставинах було тягарем – селянське, кріпацьке походження, – в колах ліберальної інтелігенції становило перевагу й було чудовою візитною карткою. [Віссаріон] Белінський, утім, виявився більш проникливим, тимчасом, коли переважна більшість петербурзьких шанувальників Шевченка бачили в ньому передусім, якщо не винятково, борця за народну свободу. Мистецької оцінки в їх реакції було небагато. Цікаво, що вже через багато років, тобто з певної часової перспективи, Некрасов на звістку про смерть Шевченка написав про нього вірш – виразний дифірамп, але в ньому відсутня бодай найменша згадка про національну поставу поета. Для Некрасова він був російською людиною, яка боролася з несправедливим устроєм, і ніким більше. Тим самим шляхом простують нині також советські звеличники.

Важливі ювілеї, якщо їх належно відзначати, є нагодою до утвердження в національній спільноті, що охоплює не тільки живих, але й покоління тих, які вже давно відійшли. Однак, ідеться про те, щоб при такій зручній нагоді здобуватися на вибір і брати від минулого те, що дає проєкцію в майбутнє. І саме так усвідомлений вибір спонукає до радикального розмежування між Шевченко-пророком і видатною історичною постаттю, та сучасним відлунням його поетичного мистецтва.

Джерело:

Taras Szewczenko 1814–1964

Kultura, 1964, nr 7, s. 201–207.

ДВІ АНТОЛОГІЇ

I.

*Розстріляне Відродження*¹ є одним з найбільш промовистих документів советського терору проти культури підкорених більшовицькою Москвою націй. Це не перша подібна антологія, але вона найбільш обширна, всебічна, найкраще орієнтована в матеріалі. Обширні коментарі дозволяють навіть тому читачеві, який слабо знається на питанні, побачити ширший контекст [літературного] процесу, а багатство деталей не залишає жодних сумнівів чи недомовок. Тема книжки безпрецедентна в історії цивілізованих націй: поступове, заздалегідь заплановане, систематично здійснюване нищення української культури. Де вдалося, – за допомогою цензури, тиску, погроз і шантажу; там, де опір виявився сильнішим, – завдаючи фізичної смерті, байдуже, чи в таборі, чи в підвалі ГПУ. Воістину наукове, методичне знищення.

Монголи Чингісхана, масово вбиваючи мешканців захоплених ними міст, часто щадили еліту: священників, учених, митців, музикантів і ремісників. Сучасний Чингісхан не бавився в такий лібералізм. Завершення періоду, представленого в антології, принесло українській нації дві трагічні події: вирішальний удар, завданий селянській верстві, причому число жертв депортацій і штучного голоду сягало мільйонів,

¹ Лавріненко Юрій, *Розстріляне Відродження: Антологія 1917–1933. Поезія–проза–драма–есеї*. – Париж: Бібліотека часопису „Kultura”, том XXXVII (українською мовою), 1959.

і остаточна ліквідація культурного відродження. Ось сухі цифри, які одразу вводять читача в суть справи і орієнтують у безмірності скоєних злочинів. Упродовж кількох років з літературного життя України зникли понад двісті письменників; розстріляні сімнадцять, самогубство обрали вісім, 175 були заслані до таборів, доля семи осіб невідома. Ті, хто врятувалися, заплатили за ласку життя найвищу для письменника ціну: мистецьким крахом і обов'язком безугавно славити своїх катів. Від пишного культурного розквіту, який надолужував вікове відставання й затримку, залишилися могили та руїни. А ще дедалі більші стоси книжок, які виходять усе вищим накладом і покликані засвідчити благословенний вплив соціалізму на літературу. Зіграний, дисциплінований хор панегіристів, які бадьоро побрязкують кайданами.

Два роки тому в Києві також вийшла офіційна антологія української поезії, останній, четвертий том якої охоплює період після вищеописаного винищення. Ніщо так не вражає, як порівняння її з добіркою Лавріненка. Це так, якби хтось повернувся до знаного йому колись давно буйного зеленого лісу, але на місці його знайшов серед почорнілих пнів рахитичні саджанці, обплетені колючим дротом.

II.

Перш ніж узятися до обговорення антології, варто присвятити кілька слів письменникові, який її опрацював і спорядив обширними коментарями. Народжений у 1905 році на Київщині, Юрій Лавріненко вивчав філологію в Харківському університеті. Його кілька разів виключали з вишу за „буржуазний націоналізм”, а згодом позбавили права на науково-викладацьку діяльність. Вперше заарештованого в 1933 році, його звільнили через три місяці, ув'язнили знову, він помандрував до таборів Норильлагу на півострові Таймир.

Лавріненко дивом врятувався від смерті, його перевели на Північний Кавказ, а на другому році советсько-німецької війни йому вдалося втекти в зону гітлерівської окупації. До 1945 року він був остарбайтером, відтак брав жваву участь у організації еміграційного літературного життя в Німеччині. Останні десять років він проживає в Сполучених Штатах, присвятивши себе критиці, публіцистиці та советознавчим дослідженням.

Як бачимо, звичайна доля українського письменника, нетипова хіба тим, що він уникнув згуби, яка спіткала переважну більшість його товаришів. Лавріненко безпосередньо пережив процес „розстрілу” національного відродження, тож він як ніхто покликаний до укладення обговорюваної нами антології. Повість *Чорна пурга*, надрукована в 1948 р. в „Українських Вістях” і заснована на спогадах про Таймир, є одним з найбільш шокуючих творів уже доволі численної літератури про советську табірну систему. Було б добре, якби автор знайшов час для літературного опрацювання сукупності своїх спогадів, у певному сенсі абсолютно виняткових.

III.

Лавріненко щасливо уникнув посполитого гріха багатьох антологій у формі надмірного перевантаження. Він представив сорок авторів, більшість із яких, згідно з фактичним станом речей, поети. Це навмисне обмеження дозволило утримати загалом високий літературний рівень і підготувати добірку творів, достатню, щоб вичерпно охарактеризувати кожного письменника. Утім, я би закинув наявність кількох браків. Чому в книжці відсутні [Освальд] Бурггардт-Клен та Іван Багрянний? Щоправда, [Юрій] Клен виїхав на Захід, перш ніж розпочалася хвиля найважчих репресій, але дата виїзду з України не мала би завадити його представленню. [Іван]

Багрянний також мав би увійти до антології і через зміст його тогочасних віршів, і через особисту долю. Юрія Яновського репрезентує лише уривок прози, а я гадаю, що він заслуговує бодай на скромне місце і в розділі поезії.

Вибір майже завжди влучний, він зберігає відповідний баланс між окремими письменниками. Чотири найбільших поети: [Павло] Тичина, [Максим] Рильський, [Микола] Зеров, [Микола] Бажан – виступають на передньому плані, показані всебічно і в найкращій добірці. Особисто я згадав би ще про кілька ліричних творів із *Сонячних кларнетів* Тичини та про якийсь із кавказьких чи туркестанських віршів Бажана. Але це дрібниця, селекція здійснена впевненою рукою і майже ніколи не розчаровує художнім смаком.

Коментарі імпонують величезною кількістю працювито накопиченого біо-бібліографічного матеріалу, даючи читачеві прекрасно змальоване політичне, соціальне та культурне тло згаданого процесу. Отож, це не лише антологія, а й історія української літератури упродовж чверті століття, книжка абсолютно необхідна кожному, хто цікавиться долею Східної Європи нашого часу.

Літературні оцінки Лавріненка іноді бувають завищеними. Схиляючись перед трагедією близьких йому людей, яких він знав, любив, якими захоплювався, багатьом із них він надає вищого рангу, ніж вони заслуговують, що, зрештою, одразу ж стає очевидним, коли читаєш їхні твори. На щастя, подібних перебільшень порівняно мало, переважно вони стосуються письменників, чия позиція в культурі донині залишається доволі спірною для української критики.

Тут ми торкаємося фундаментального питання. Чи цей пронизливий документ людської та національної трагедії може зацікавити з суто мистецької точки зору? Адже, врешті-решт, визначальним для того, щоб залишитися в літературі, є не страждання й кривди, ба навіть не героїчна боротьба

та мученицька смерть, але тільки й винятково здобутки письменника. Ципріан Ґодебський і Мечислав Романовський полягли на полях битв, але становлять мізерний марґінес у порівнянні з [Адамом] Міцкевичем і [Юліушем] Словацьким, які ніколи не нюхали пороху. Якою ж буде неупереджена оцінка представників „розстріляного відродження” у відриві від їхнього внеску в національну боротьбу? Ба більше: чи витримують вони порівняння з сучасною літературою Заходу, до культурного контакту з яким поривалися з такою силою й переконаністю?

Для тих, хто добре володіє українською мовою та відчуває її, подібного сумніву не існує. Замість давати голослівні, що б там не казали, оцінки, краще було би додати конґеніальні переклади кількох поетів цього періоду, якби такі тлумачення існували. Я довго зволікав з написанням цієї рецензії, сподіваючись, що мені вдасться проілюструвати її бодай пригорщею вірних перекладів. Я не встиг, може поверну цей набутий під час читання антології борг у найближчому майбутньому.

Але й такою точкою зору не доведеться цілковито сприймати на віру, адже до війни деякі поети *Розстріляного Відродження* були перекладені польською мовою, часто з великим успіхом. Нагадаю, що Адольф Новачинський опублікував колись, забувши про власну політичну філіацію, статтю *Вернигора*, в якій звернув увагу на поезію Тичини в цілком вдалих перекладах Юзефа Чеховича. Я переконаний, що насамперед Тичина й Бажан набули би світової слави, якби не мовні труднощі. Я згадав власне про цих двох, але це не означає, що я забув про інших: Рильського, Зерова, [Євгена] Плужника, [Юрія] Клена тощо. Але в отих перших двох українство дійшло до голосу в формі найбільш чистій і спонтанній, поєднуючи екзотику (з західної точки зору) та досконалість мистецької форми.

Висновую: у найвищих своїх злетах поезія *Розстріляного Відродження* одним стрибком досягла європейського рівня.

І саме це більшою мірою, ніж „буржуазний націоналізм”, стало вирішальним для її загибелі. Творці, всупереч волі та порадам „старшого брата”, насмілилися занадто стрімко піднятися понад „черешнево-солов’їною” провінцією, понад „просвітою” простолюду, понад малоруськими шароварами, тож були розстріляні або знищені психічно й морально.

Досі йшлося винятково про поезію. Нічого дивного, адже в переломні періоди ліриці буває найпростіше здобутися на мистецько-ідейний вираз свого часу. Проза й драматургія дозрівають значно повільніше. Проте Микола Хвильовий і Микола Куліш здобулися в цю епоху „бурі й натиску” на твори, які розвалили дощенту гнилу провінційну огорожу і вийшли на битий шлях вільної творчості, яка ще вдивлялася передусім у національні справи, але вже ловила в паруси універсальні вітри. Шлях їм перегородили кулеметники. Зеров намагався закінчити переклад *Енеїди* Вергілія в концтаборі на Соловецьких островах. Серед інших – можливо, це найвищий символ долі української культури.

IV.

Кривавий терор не вичерпав процесу. Більшовики потребували не української літератури, а літератури українською мовою, щоб зберегти зовнішню видимість; тому вони також потребували фікції Української Республіки, за іронією долі навіть представленої на форумі міжнародної спілки фахових сліпців, яку називають Організацією Об’єднаних Націй. Схожим чином на ризьких переговорах Україну „представляли” [Християн] Раковський і [Адольф] Йоффе.

Тож, будь ласка, ось *Антологія української поезії*, видана в Києві в 1958 році. Третій її том охоплює період від революції до Другої світової війни, четвертий – воєнну та довоєнну

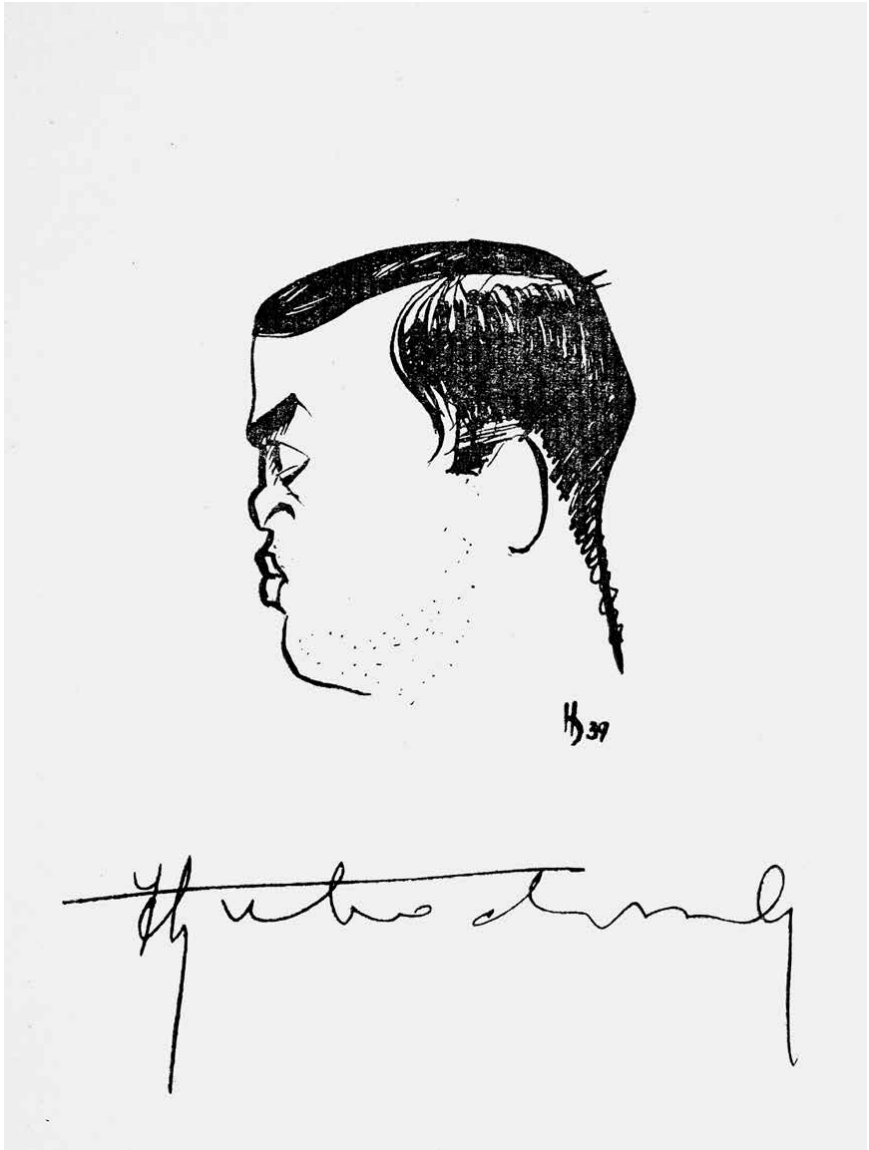
поезію². Гортаю сторінки і перевіряю, як представлене *Розстріляне Відродження* в третьому томі, і як виглядає поезія після його ліквідації, в четвертому.

З двадцяти шести поетів, яких Лавріненко включив до своєї антології, в антології київській знайшлися тільки десять. Решта, в тому числі такі видатні, як Зеров, [Михайло] Драй-Хмара, [Павло] Филипович, [Олекса] Влизько, – безслідно зникли. З так званої школи „неокласиків”, які відіграли величезну роль у розвитку української поезії, немає, за винятком [Максима] Рильського, нікого. Лише в передмові ми читаємо про них, що вони становили реакційне „консервативно-естетичне” угруповання.

Чому було уділено своєрідної амністії кільком іншим, важко зрозуміти. [Гео] Шкурупій, [Євген] Плужник, [Василь] Мисик присутні в антології, хоча представлені дуже побіжно й погано. Але що за евфемізми в біографічних нотатках! Про одного лаконічна довідка повідомляє, що він помер у 1943 році, про другого – в 1936 році. Про смертні вироки, замінені згодом на десятирічну каторгу, якої обидва поети не витримали, анічирк. А що ж ви хочете, соціалістична делікатність!

Замітка про Василя Мисика виглядає ще смішніше. Вона уривається на 1932 році, а відтак додано коротку фразу: „Брав участь у Великій Вітчизняній війні”. А що він робив у проміжку між цими двома датами? Це ж бо дев'ять років! Засуджений до смертної кари в 1934 році й помилуваний, Мисик пішов у табори з десятилітнім вироком. Мабуть, він належав до тих, хто зголосився в таборах у „батальйони смерті”, які навмисно кидали на забій. Певний відсоток цих відчайдухів врятувався, серед них і наш поет. Ці „неважливі” сторінки були, звісно, вилучені з його біографії.

² *Антологія української поезії в 4-х т.* – Т. 3 / Упор. М. Нагнибіда. – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1957. – 443 с.; *Антологія української поезії в 4-х т.* – Т. 4 / Упор. М. Нагнибіда. – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1957. – 509 с.

Карикатурне зображення поета

Гадаю, що ще гірше редактори антології повелися з найвидатнішими поетами, як от Тичина, Рильський, Бажан, чий вчасно ужитий політичний опортунізм врятував їх від смерті чи заслання. Дуже мало з їхніх кращих творів увійшли до збірки, тон задають віршовані агітки років побутового добробуту, офіційних звань і сталінських премій, років художнього занепаду. Так відбулося жалюгідне роздвоєння: зі сторінок антології Лавріненка постають три видатні лірики, а зі сторінок советської антології споглядають сумні обличчя придворних віршописців, які дедалі глибше грузнуть у багні типово комуністичної графоманії. Наче йдеться про людей, які не мають нічого спільного, крім прізвищ!

Емігрантської поезії в антології не існує. Ні давнішої, довоєнної, ні сучасної, так наче її ніколи й не було. І навіть важко мати претензії до нещасних редакторів за цей „недогляд”. Порівняння творів еміграційних поетів із вітчизняним віршоробством виглядало би фатально, компрометація соцреалізму була би нечуваною. Тож краще промовчати, тільки нишком погарчавши у передмові на „зрадників” і „найманців світового імперіалізму”.

V.

Лектура останнього тому київської антології достоту пригнічує. Грубезна книжка, кількадесят прізвищ, кількасот віршів – і жодного живого обличчя, жодного людського голосу. Іноді з-під завалів марксистської тирси пробивається якийсь щиріший, чесніший тон і негайно глухне, придушений у зародку.

Одностайна тематика поляризується довкола безсмертних, соцреалістичних канонів. Виробничі вірші, які славлять радісну красу соціалістичної праці. Погрози „банкірам” і „паліям війни” з Заходу. Советський патріотизм, який завжди підносить провідну роль Росії. Безліч воєнних спогадів, згідно з правилами, оптимістичних, молодецьких, що вихваляють

владу, яка „захистила”. Тонни словесної січки, монотонне тупцювання довкола примітивних рим, жодної ритмічної винахідливості, абсолютний брак поетичної уяви.

І що найгірше, все тоне в густому соусі якогось псевдокласичного сентименталізму, чудернацьки прищепленого на марксистському дворіщі. Солодке воно, розцяцьковане, кокетливе. Колгоспна Філіда з вплетеними у волосся квітами доїть чудових соціалістичних корів; Лаура стала передовицею і чекає під улюбленим явором на Філона-тракториста. Все це має стільки ж спільного з селянами та пролетарями, як графіні XVIII століття, вбрані в костюми міфологічних пастушок, з кріпачками-служницями.

Найгірші стилі минулого століття зустрілися тут і потисли одне одному руки. Псевдонародні чуперадла і наївні образки з читанки, й з усього скапує лій марксистської педагогіки. Такий собі діалектичний [Станіслав] Яхович для дорослих. „Хто ти, хлопче? Комуніст я!” Дутий пафос, яскраві розмальовки „перепоеного сонцем” соціалізму. Кожен розтягує губки в солодкий шнурочок, радісно щебече, тріпоче крильцями, присягає на вірність, запевняє в любові до могили, гукає з ентузіазмом. Далєбі здорові, ситі, вичищені рисовою щіткою поетичні бики.

Ніде жодного сліду якогось занепокоєння чи бодай сумніву, жодної тіні песимізму, внутрішнього розладу. І всі незмінно залюблені. В Советську Україну, в соціалізм, в кремлівські зорі, в Леніна, в колективізм. Слово „люблю” дзижчить, мов настирлива оса, майже на кожній сторінці антології. І лишень однієї великої любові катма: до Сталіна. Річ проста: книжка вийшла в 1958-му, тож незліченні мадригали на честь „батька народів” ретельно позамітали в архів. Хрущов іще не з’явився. Почекаймо наступного видання.

У передмові до антології товариш критик [Леонід] Новиченко стверджує, що у формуванні молодих поетів Совет-

ської України значну роль відіграли впливи Міцкевича і Пушкіна, [Йоганна Вольфганга фон] Гете і [Джорджа] Байрона, [Еміля] Верхарна і [Волта] Вітмена. Щоб упевнитися в цьому, а також для розваги та науки наведу кілька прикладів.

„Люблю, люблю я Україну, – співає Дмитро Павличко, – [...] ту Україну, що з Москвою / З'єднала Київ на віки. // Ту Україну, що в лахмітті / Пішла за Жовтень на бої!” „Бо влада Радянська – нам рідная мати, – запевняє Параска Амбросій. – За неї готові життя ми віддати!” „З Москвою звіряєм годинники, – впадає в подібний тон Іван Нехода, – з Москвою звіряєм серця! [...] Все людство надії грядущого настроює на Москву!” „ Росіє мати, – молитися на колінах Микола Упеник, – країно мужності й добра, / що на планеті правду сіє, / ми посилаємо з Дніпра / земний уклін тобі, Росіє!” І так кільканадцять строф поспіль: „Ти братню руку нам дала, ти нашу волю гартувала [...] за наші радісні літа, земний уклін тобі, Росіє!”

Михайло Стельмах не менш люблячий син. „Коли б не ти, Росіє-мати, [...] нам би сонця не видати [...] навек з небес зійшла б зоря [...] отрута сповнила б моря [...]”. Платон Воронько Москви не бачив, але не втрачає надії. „Може, за пшеницю, – снить він наяву, – і мене столиця привітає в світлому Кремлі!...” Привітає, неодмінно привітає!

Грицько Бойко присягає, що так уже буде на віки вічні:
Радянська Країна
Для цілого світу –
Свободи і миру оплот.
Ми горді Москвою,
Ми в щасті з тобою,
Великий російський народ!

Правда ж, це дуже схоже на Міцкевича та Гете?! Абсолютний примітивізм у парі з цинічною брехнею, кепсько римована

вірнопідданча публіцистика, а в сумі – дно падіння. Для прикладу бодай ще один такий шедевр Юрія Гойди:

Стояла дівчинка із чорною косою,
Стояла босоніж під хатою новою.
Стояла дівчинка з рум'янцем на лиці,
У білій сорочині, з букварем в руці.
Не знаю, дівчинко із чорною косою,
Чи агрономом будеш ти, чи ланковою?
Та добре знаю: будеш чесним трударем,
Бо входиш ти в життя з радянським букварем.

Скільки ж високого змісту в цьому милому віршику! Чи дитина, яка вчиться з советського букваря, може в зрілому віці поводитися нечесно? Виключено!

Вони священнодіють цю римовану графоманію з надзвичайною серйозністю і, брехливі до решти, не в змозі зрозуміти, що це мимовільна пародія на літературу, людські почуття, мову, що це жалюгідне посіпування паперових паяців, прив'язаних до тієї ж мотузки, які підстрибують на звук бубна, які не чують, що чим голосніше й красномовніше вони говорять, тим більша тиша навколо. Цвинтарна тиша над убитою поезією.

Іноді вони вибухають гнівом. Також за сигналом. Проти імперіалістів Заходу, головним чином „акул Уолл-стріту” й „паліїв війни”. Проти емігрантів, отих „катів з тризубами”, котрі на смітниках Європи гострять ножі... Хтось обіцяє, що „не випустить кріса з рук, доки люди не розіб'ють тіару об римський брудний брук”. Трапляються ефекти, всупереч намірам комічні, наприклад, у вірші Андрія Малишка *В ліфті*. Автор описує, як підіймаючись у Нью-Йорку ліфтом, котрий обслуговувала старенька негритянка, він здійняв перед нею капелюха і вклонився, ошелешивши цим „банкірську породу”.

„здичавілих биків”, з „мордами, як ростбіф”. Негритянка, мати чотирьох лінчованих комуністів, одразу ж зрозуміла, що це гість із Советського Союзу. Сльози щастя заблищали на її очах, за плечима вирости крила, а банкірів охопив блідий страх.

Таких пропагандистських образків ми знаходимо в томі дуже багато. Та й слід додати, що Малишко не належать до найгірших і найпримітивніших авторів. Нехай це послужить мірилом загального занепаду.

VI.

Ці дві антології, поставлені поруч, є красномовним символом долі нації, культурну самотність якої більшовицька Москва прирекла на загибель. Першу частину вироку було виконано за допомогою фізичного винищення. Виконання другої частини руками комунізованих і стероризованих українців триває надалі.

Київська антологія прикрашена портретами всіх уміщених там поетів. Багато з них позували фотографові в вишиванках. Це свого роду соціалістичний зміст у національній формі. І стільки, власне, заплановано залишити від кожної національної культури: зовнішні, мальовничі риси при цілковитій втраті духовного змісту. Концепція насправді не нова. „Радянська Україна” – це лише скоригована й вдоскоалена версія колишньої „Малоросії”, яку також намагалися звести до вишиванок, шароварів і гопака.

Підсумовуючи: обговорювані антології – це два шокуючі документи злочинів, уже вчинених, і тих, які досі чиняться проти культури українського народу.

Джерело:
Dwie antologie
Kultura, 1960, nr 6, s. 132–140.

СУД НАД ПОМЕРЛИМ

Через кілька тижнів після гучного московського процесу над [Андреєм] Синявськими [Юлієм] Данієлему Києві відбувся інший процес, багаточому уразючесхожий на той, хоча були, природно, й суттєві відмінності. В Москві судили і винесли вирок у справі російських письменників, звинувачених у написанні „анти-советських, наклепницьких книжок”, контрабанді їх та виданні під псевдонімами за кордоном. У Києві судили і винесли вирок у справі двох українських літературних критиків, обвинувачених у поширенні поглядів, що суперечать офіційній лінії партії, а отже, „ворожих народові”.

Перебіг першого процесу добре відомий, його також обговорювала советська преса, розголос пішов по цілому світі; про перебіг київського процесу можна тільки здогадуватися, в советській пресі його замовчали, а відлуння за кордоном було незрівнянно меншим. Але головна відмінність полягала в тому, що у випадку [Івана] Світличного та [Івана] Дзюби ключову роль відіграло їхнє українство, завжди і скрізь тавроване як „націоналістичний ухил”.

Вищезгадані критики не тільки боронили письменників, особливо молодих, від нищівних для правдивої творчості зазіхань партійної бюрократії, не тільки вимагали права на живі контакти із західною культурою, не тільки наважувалися гостро критикувати освячених партією та режимом, а отже недоторканих первосвящеників соцреалізму, але, на додачу до цих трьох безспірних „злочинів” додали ще й четвертий, найгірший: вони виступали від імені окремої національної літератури.

Нещодавно на Захід потрапив текст промови, виголошеної одним із засуджених, Іваном Дзюбою, на відкритих літературних зборах, у присутності високих сановників, які сиділи в президії. Ось короткий, але доволі красномовний уривок, який влучно представляє суть проблеми:

„Колись Достоевський питався: *Согласились ли бы вы построить мировую гармонию на одной-единственной слезе одного-единственного ребенка?* Так і ми питаємо: чи може бути „світова гармонія”, чи може бути вселюдське суспільство, чи може бути загальнолюдська справедливість – для досягнення яких потрібна якась, хоча б найменша несправедливість щодо будь-якої, однієї хоча б нації – в даному разі щодо української нації?”

У цьому питанні міститься відповідь, а водночас звинувачення: щодо народу України діється в Советському Союзі несправедливість. Ці слова, в советських умовах не тільки відважні, ба навіть провокаційні, були виголошені на зборах, присвячених пам'яті передчасно померлого поета Василя Симоненка. І коли через кільканадцять місяців Іван Дзюба опинився разом із Іваном Світличним на лаві підсудних, у залі витала тінь покійного поета. Він також сидів на тій лаві, його також судили, його також засудили, тільки посмертно.

Симоненко прожив усього 28 років. Як і інші видатні письменники молодого покоління – Ліна Костенко, Іван Драч, Микола Вінграновський, Віталій Коротич тощо, він з перших дебютних кроків випав із соцреалістичного шаблону. Симоненко не встиг досягти повної зрілості, але з того, що після нього залишилося, можна вибрати в'язанку добрих віршів, а серед них – кілька досконалих. Я не пишу тут літературну рецензію. Йдеться про поставу, про нонконформізм, про безкомпромісний пошук нових шляхів, про виразний бунт проти советської дійсності. Бунт водночас мистецький, суспільно-політичний і національний.

Симоненко народився в 1935 році, коли українське село було вже колективізоване, а відчайдушний опір селян жорстко придушений, довоєнних років він пам'ятати не міг, хіба що роки війни. Таким чином, ми маємо справу – і це сповнює великою втіхою – з бунтом покоління, вихованого в жорстких карбах комуністичної ідеології, яке зазнавало суворого контролю, а в разі непокори – безжальних репресій.

Попри це, а може власне тому, не варто вдаватися до категоричних оцінок – після стількох років, коли тюремним охоронцям починає здаватися, що вони можуть спати спокійно, прокидається і проростає бунт. Він може початися по-різному, адже Дух дихає, де хоче. Якись оповіді старших, якась випадкова, не передбачена в офіційній програмі лектура, якась усно переказана сімейна традиція (хто знає, що це?) може стати першою іскрою, викресаною на приспаний порох.

Але найбільше вирішує моральне здоров'я – без нього жодні іскри не допоможуть – збережене, попри всю трясовину советського виховання. Тільки наявність такого здоров'я зумовлює виникнення спонтанного протесту проти системи, котра гвалтує саму людську природу. Молода, до кінця не кристалізована, шукаюча остаточної форми лірика Симоненка є власне таким протестом, і то протестом усебічним: людини, яка не поміщається в щільний корсет казармового колективізму; митця, який не допускає зовнішнього нав'язливого втручання в свої переживання та емоції; українця, який бачить на кожному кроці кривду й приниження своєї вітчизни.

Отож, поетичний бунт в ім'я свободи людини та свободи не меншою мірою пригнобленої нації. Бунт, іноді закамфльований так поверхнево, чи, може, свідомо невправно, що аж подив бере від тієї наївності, або балаганного недогляду цензури. Слід визнати, що цензура намагалася допущені до благодаті друку вірші Симоненка відповідним чином допасувати до обов'язкового ранжиру. У своєму щоденнику поет скаржитья,

що редактори „знущаються над віршами”. Як же це виглядало?

Вірш, який починається словами „Задивляюсь у твої зіниці...” – [польський] читач знайде його в перекладі з оригінального тексту в доданій нижче добірці, – був скорочений цензурою з восьми до чотирьох строф. І одна „безневинна” зміна. Наприкінці останньої строфи автор написав: „Я проллюся крапелькою крові // На твоє священне знамено”. Йдеться про Україну. Цензор змінив тільки одне слово: замість „священне” – „червоне”. А червоний прапор – відомо чий.

Абсолютно безглузду маніпуляцію вчинили з віршем, який закриває мою добірку, – його спорядили назвою „Пророцтво 17-го року”, буцім та гнівна інвектива стосується царської Росії. Трохи воно дивно – такі пристрасні ліричні випадки проти чогось, що було реальністю за двадцять років до приходу автора на світ, а крім того, звідки той теперішній час і обіцянка помсти й карі в майбутньому? З такою ж рацією і логікою можна висловлювати інвективи проти часів Івана Грізного.

В інших випадках цензура взагалі відмовилася від будь-яких косметичних засобів – вірші просто визнали непридатними для друку й відкинули. В доданій добірці, що складається з десяти коротких творів, половину було відхилено, чи більш-менш порізано цензурою.

* * *

За життя Симоненка вийшла тільки одна його поетична збірка – *Тиша і грім*, наступна, *Земне тяжіння*, була опублікована тільки після його смерті. Але водночас у численних рукописних копіях кружляли вірші, заборонені та перероблені цензурою, оригінальні, нелегальні тексти. Разом з інтимним щоденником поета – *Окрайці думок* – вони потрапили за кордон і частково були надруковані в українському емігрантському щомісячнику „Сучасність”, а потім з’явилися друком у окремій збірці під назвою *Берег чекань*.

Довго чекати на гнівну реакцію україномовної советської преси не довелося. Зі статей, опублікованих у провідних літературних часописах, випливає, що слід боронити пам'ять Симоненка від зловживань його ім'ям з боку еміграційних „буржуазних націоналістів”. Їх автори вивернули все навиворіт, написавши, що покійний поет був упродовж свого короткого життя „справжнім комуністом”, а деякі „сумнівні” акценти з'явилися в його творчості „випадково”. Решту звалили на тенденційну інтерпретацію ворогів Советського Союзу.

Прецінь вистачить навіть побіжного погляду на вірші та щоденник покійного, щоб переконатися, що тут немає нічого „випадкового” і жодною мірою не може йтися про інтерпретацію, незгідну з намірами автора. Коли молодий поет, звертаючись до України, виголошує: „Гримотить над світом люта битва / За твоє життя, твої права...”; коли в іншому вірші стверджує: „Народ мій є! Народ мій завжди буде! / Ніхто не перекареслить мій народ!” – а відразу ж після цього кидає патетичні слова: „Уже народ – одна суцільна рана...”, – в кого можуть виникнути будь-які сумніви, що йдеться про повсякденну, відчутну на дотик реальність, а не про жодні ретроспективні екскурси в минуле.

„Коли б усі одурені прозріли, / Коли б усі убиті ожили...” – про кого мова? Незграбні, гумористичні зусилля адресувати ці вірші дореволюційній епосі осмішують самі себе, позаяк відразу ж на наступній сторінці Симоненко, звертаючись до матері-України, пише: „Ще не всі чорти живуть на небі, / Ходить їх до біса на землі”.

Царські, буржуазні чорти відійшли в минуле після перемоги революції, куркульські чорти відійшли разом із колективізацією, гітлерівські – теж уже в минулому, то про яких чортів могло йтися Симоненкові? Чутливий слухач дуже легко доспіває собі в душі. Цензор теж собі доспівав, бо викреслив ці рядки з вірша червоним олівцем, не питаючи згоди автора.

Соцреалізм встановив на Україні суворо дотримуване правило, що кожен письменник, декларуючи свій український патріотизм, мусить прикривати його загальносоветським дашком: завжди слід обов'язково вірнопіддано вклонитися Москві, кремлівським зіркам, колись також Сталіну, а нині партії загалом, а якщо при цьому тепло згадати про грузинів і узбеків, естонців і мордву, то тим краще – всесоюзна лояльність, таким чином, підкреслюється ще більше. Спільним знаменником, однак, мусить бути любов до „старшого брата”, до Росії, яка „визволяє і провадить”.

У Симоненка цього не знайдеш. Навпаки, у тому ж уже цитованому вірші лунають горді, зухвалі слова: „Хай мовчать Америки й Росії!”, також кастровані цензурою. Знову ж таки, слід добряче орієнтуватися в умовах советського життя, щоб адекватно оцінити всю провокаційну вимову цього презирливого звороту. Поет не лише не хоче прислухатися до голосу Росії, але й ставить її на одному рівні з Америкою. Зверніть увагу: імперіалістичною Америкою!!!

Тут необхідний короткий коментар. Безглуздий у багатьох випадках новий [польський] правопис часто затемнює сенс, у цьому випадку – цілком. Мало би бути [в польському перекладі] не Rosji, а Rosyj – у множині, аналогічно до Америк. Росіянин скаже: „Эх, эти ваши Европы!” – і тут ми маємо виразний відтінок презирства й зневаги. Симоненко навмисно ужив цього звороту – „Амери́ки й Росі́ї” власне в множині, наче тих Росій багато, байдуже яких, але їх завжди відкидає свідомий власної самобутності українець. Це нібито лише нюанс, риторичний зворот, але в цьому риторичному нюансі міститься все.

Якби советська критика не заходила грати над могилою поета похмурий, мавпячий фарс, їй довелося би визнати, що „буржуазні націоналісти” на еміграції, видаючи ці твори – і легальні, і заборонені чи понівечені, – відновлюючи їх автен-

тичність, не вчинили жодного зловживання, а просто по-трактували поета, як свого. Але це було б рівнозначно оголошенню покійному комуністичної анафемі, а це з пропагандистських міркувань визнали недоцільним. Тож слід корчити добру міну при поганій грі і наполягати, буцім автор *Берега чекань* був „справжнім комуністом”, лишень іноді дезорієнтованим, що врешті можна покласти на карб зеленої молодості, а може навіть прогресуючої в останній період його життя хвороби. Треба рятувати лице, хоча й так усі бачать, що воно криве.

Симоненко – не знаю, до якої міри навмисно – апелював своєю поставою до письменників українського відродження двадцятих років, слушно згодом названого (чи не Юрій Лавріненко має право на батьківство [цього терміну]?) „розстріляним відродженням”, до київських неокласиків, до раннього [Павла] Тичини, перш ніж той зламався і вдягнув придворну ліврею, а мабуть передусім до Миколи Хвильового. І це після тридцяти років перерви, заповненої смородом агітпропівської патяканини! Це доказ того, що дерево було зрубане сокирою відвертого терору, але не викорчуване. Тепер воно пустило молоді пагони, отож живе, отож комуністичне порохно не здужало дістатися до коріння.

* * *

Пишучи про процес над [Іваном] Світличним й [Іваном] Дзюбою, західна преса тісно пов'язала його з таємною доправою за кордон і публікацією на еміграції творів [Василя] Симоненка: віршів і щоденника. Щомісячник „Сучасність”, який першим надрукував ці твори в січні минулого [1965] року, висловив сумнів щодо цієї версії, вважаючи, що київський процес є звичайним виявом загострення [в ССРСР] курсу стосовно літератури та мистецтва загалом, а українських, завжди підозрюваних у націоналізмі, зокрема.

Як я вже зазначав на початку, перебіг процесу не знаний емігрантам, тож усі припущення можна вважати довільними, однаково слушними й неслухними. Схоже, утім, що навіть якби справа публікації творів Симоненка не стала відправною точкою, за щільно замкнутими дверима суду мусили про неї пам'ятати й враховувати. Щодо цього існують очевидні й дуже серйозні непрямі докази.

Коли Дзюба виголошував свою надзвичайно відважну промову на зборах на честь Симоненка (16 січня 1965 року), про публікацію творів останнього за кордоном у Києві ще не знали. Але, безсумнівно, про цей виступ у належний момент згадали, і виставили надміру сміливому промовцеві рахунок до сплати.

Іван Світличний був обтяжений значно більше, і мабуть тому суд поставився до нього суворіше. 5 квітня 1965 року газета „Радянська Україна” оприлюднила листа матері покійного поета, Ганни Щербань, до Центрального Комітету Комуністичної партії України з проханням захистити пам'ять про її сина від тих, хто, зловживаючи її довірою, „привласнив” його рукописи та „пустив по руках”. Проста, малописьменна колгоспниця знала навіть про те, що тексти отих „видурених” рукописів транслюють іноземні радіостанції. Природно, що листа підготували самі адресати в лоні Центрального Комітету, а нещасній Ганні тільки веліли його підписати, хто знає, чи не трьома хрестиками.

Нечесними „привласнювачами” в листі названі на ім'я та прізвище дві особи, і одна з них – власне Світличний. Такий публічний ганебний стовп зі звинуваченнями, фальшиво представленими як приватні, надзвичайно ускладнює оборону. Якби Світличного атакував хтось із партійних журналістів, чи навіть сановників, можна би було якось протидіяти, але як тут сперечатися на таку тему з літньою жінкою, котра, як відомо, є лише підставною фігурою!

Зокрема, той інцидент з листом доводить, що процес обох критиків пов'язаний найбільш інтимною пуповиною зі справою Симоненка. Це не означає, що без неї того процесу не було би, але публікація на еміграції *Берега чекань* не могла не роздратувати партійної верхівки, не могла не призвести до загострення курсу й репресій. Дзюба та Світличний – духовні побратими Симоненка; коли їх судили, то посмертно судили і його, а вирок повною мірою стосується також передчасно обірваної творчості поета.

Не буде, отож, перебільшенням сказати словами заголовка цього нарису: напровесні 1966 року в древньому Києві відбувся суд над живими, але тільки формально; фактично то був також *суд над померлим*.

Джерело:

Sąd nad umarłym

Kultura, 1966, nr 6, s. 3–9.

ПІСЛЯ СМЕРТІ МАЛАНЮКА

У середині лютого ц.р. в Сполучених Штатах помер український поет Євген Маланюк. У квітневому числі часопису „Kultura” був опублікований короткий спогад Павела Гостовця, близького знайомого покійного письменника в міжвоєнний період. Але пам'ять про Маланюка заслуговує з польського боку значно більшого, і не лише через його місце в сучасній українській літературі.

Я познайомився з ним у Варшаві десь на початку 1936 року. Тоді я зблизився з варшавським сходознавчим осередком, а водночас із клубом „Прометей”, які, зрештою, більш-менш співпадали один з одним. Тоді також я прочитав книжки Маланюка, з яких раніше знав тільки окремі вірші. Незабаром деякі з них я переклав для тижневика „Biuletyn Polsko-Ukraiński”. Я досить часто зустрічався з Маланюком в редакції цього журналу, рідше на товариському терені.

Прихильники титуломанії зверталися до нього „пане інженере”, бо він закінчив Академію в Подєбрадах, хоча – наскільки мені відомо, – ніколи за фахом не працював. Євген Маланюк постійно мешкав у Варшаві, часто публікувався у „Вістнику” Дмитра Донцова, а з польських часописів – у двотижневнику „Myśl Polska”. Кілька більших його праць з'явилися в щоквартальнику „Wschód”, в тому числі сенсаційний для багатьох читачів нарис про *Гоголя – Гоголя*.

Йому тоді було близько сорока, він досягнув побутової стабільності, і якщо коли й потерпав він еміграційної бідності, то в цей період все це вже залишилося в минулому. Маланюк

мав добрих знайомих у столичних літературних колах, підтримував контакти з кількома видатними поетами – [Юліаном] Тувімом, [Станіславом] Вежинським. Повсюдно його вважали кращим українським поетом на Заході.

Високий, міцної статури чоловік, із ощадними рухами та спокійним голосом, який він рідко підвищував, Маланюк тримався стримано, без надмірної відвертості, притаманної багатьом його співвітчизникам. Але ця стриманість не бентежила співрозмовника і не ускладнювала спілкування. Коли доходило до дискусії, він твердо захищав свою позицію, але без гарячковості й доктринерських спрощень. Рішучий антикомуніст, він водночас не приховує своєї русофобії, хоча впливи російської літературної культури були для його покоління та творчості очевидні. Подолання їх відбувалося в парі з мистецьким дозріванням та зміцненням певності в національних раціях.

Він мав численні урази в ставленні до Заходу та його сучасної цивілізації, особливо у Франції. В найближчому колі йому казали, що він перебільшує у своїх песимістичних поглядах. Він і справді перебільшував – іноді дуже сильно – в окремих формулюваннях і закидах. Втім, майбутнє засвідчило, що загальний напрямок його оцінок був слушний.

Він любив трохи вдавати нещасного вигнанця з батьківщини, стражденного блукача, злегка поглипуючи в бік романтичних поетів, і тоді дзвінко, але без надмірного педалювання, говорив про „кочові намети”. Одного разу йому добродушно, хоча й не без іронії, зауважили, що не такий то вже й намет, адже „кочовий” дім його збудований з добротної цегли; Маланюк не образився, а лише округлим жестом дав зрозуміти, що це не те саме.

Цікава річ: серед тих, хто ніколи не сидів за його столом, Маланюка вважали крайнім скнарою. Справді – він не любив платити за інших у кафе, а особливо в ресторані. У кращому

разі платив свою частку, та й то не завжди. Зате у власному домі – хоч віддай усе в заставу, та прийми гостей на славу! Чого там тільки пані Маланюк не виймала з комори, не кажучи вже про напої! Проте на участь у цих лукулових розкошах слід було заслужити.

* * *

Про Маланюка і його творчість я неодноразово писав у часописі „Kultura”, щоразу ілюструють мої тексти численними перекладами кращих його віршів (*Сцилли та Харибди української поезії*, №5/79–6/80 у 1954, *Поезія Євгена Маланюка*, №10/96 у 1955, *Остання весна*, №7/141–8/142 у 1959 році).

Сьогодні, коли на останній сторінці його поезії відтиснулася чорна печать смерті, я небагато можу додати чи доповнити.

Він був поетом національної поразки, але ніколи не задовольнявся роллю скорботної плакальниці, яка розпачливо ридає на руїнах. Так, він міг написати: „Вию псом на мертвім полі бою, / Стережу цей попіл і кістки...” або „Знов Захід буряний. Недобрий. / Знов пророкує кров'ю літер, / Що ми загинем, яко обри, / Що буде степ, руїна й вітер...” – але одразу ж від першого дня цієї „нової поразки” лунав його потужний голос водночас гніву й надії. Отож – пробудження національного сумління. Отож, заклики до досконального пізнання сенсу власної історії, вельми спотвореної чужинцями і недостатньо осмисленої своїми.

Хтось – власне зі „своїх” – написав про Маланюка з іронією, що той позує на національного генія-пророка. Патетичний, іноді надміру збуджений тон далєбі міг би свідчити про це. Але в тому не було, однак, жодної літературної умовності, ні умисного наміру. Температура віршів Маланюка є функцією серця, а не розрахунку. Їх класицистична тенденція обмежується до ролі самодисципліни, ефективною протиотрути від спокуси невірноваженості.

Всякчас зачіплюючись за події, чи радше політичні процеси, це поезія історіософських пошуків, безугавної січі з чорними вибоками історії, викликання на герць невблаганної долі. Елегійний тон, якщо й з'являється, то раз у раз зміцнює гнівну інвективу, котра поціляє водночас і в ворога, і у власну націю.

Я щойно згадував про пробудження національного сумління. У цьому сенсі автор *Персня Полікрата* сумлінно слідував шляхом, який проклали Тарас Шевченко, [Пантелеймон] Куліш, Іван Франко. Як і його великі попередники, він ганив власну націю, щоб змусити її до бурхливої реакції, до великого зусилля і ривка до відродження. Кожен з великих духів української літератури зазирає до своєї *Гробниці Агамемнона*, кожен роздряпував рани, щоб вони не заросли рубцем підлості. Так само чинив Маланюк.

Історизм у Маланюка поєднується з похмурим есхатологічним баченням наших часів („Сама доба глухий Бетховен, сама доба – сліпий Гомер...”). Історизм підштовхував його до концепцій, поетично ефектних, а водночас недостатньо вивірених у минулому й сьогодні. У пошуках сталих історичних пов'язань Маланюк творив великі метафори на міру своєрідної національної міфології, даючи їм поетичне вираження, а водночас намагаючись їх розвинути й розробити в доволі багатій есеїстичній прозі, про що йтиметься нижче. Отож, елліністичний міф (*Степова Еллада*), міф скандинавських вікінгів („шлях із варяг у греки”, Святослав Завойовник, який повісив свій щит на воротах Царгороду) переходять у постулат „ґотики” та „залізного Риму”, прирештя якого він проорокував і очікував.

Це на позитивному боці. А як противага – боровся й кляв з усією пристрасстю кочову, хозарсько-половецько-татарську Азію, анархічний степ, етнографічне „малоросійство”, нав'язане спадкоємцем хана Батия – імперіалістичною Москвою-Росією. Ось головні лінії поетичної міфології Маланюка, які пере-

тинаються і переплітаються навзаєм. Міфотворче зусилля – це принципова ознака його творчості.

В ієрархії української поезії минулого півстоліття Маланюк посідає одне з перших місць. Тут, прецінь, слід застерегти, що в ненормальних умовах, у яких розвивалася українська література, будь-яка ієрархизація вкрай небезпечна. Нагадаймо, що всі видатні поети на Советській Україні були в тридцятих роках знищені московським терором: одні безпосередньо, фізично, інші – морально й мистецьки. А позаяк жертвами терору зазвичай ставали поети, які стояли на порозі зрілості, а часто й зовсім молоді, хто б ризикнув стверджувати, які потенційні вартості й можливості були тоді змарновані!

Маланюк – спершу солдат, потім емігрант – уникнув цієї долі. Якби він залишився на Україні, його б чекало те саме. Може б він урятувався від фізичного знищення, але не врятував би своєї поезії. Його мистецьке дозрівання припало власне на найгірші роки варварського гноблення, рабства й масового знищення. Тож цей процес розвитку зазнав би обриву чи каліцтва.

Але чи емігрантський побут також не призводить до каліцтв або, може, викривлень, щоправда, іншого типу, але завжди дошкульних, які заважають нормальному органічному творчому дозріванню? Переглядаю бібліографію Маланюка. Перший, дебютний том *Стилет і стилос* з'явився у чеських Подебрадах, наступний – у Гамбурзі, потім по черзі в Парижі, Львові, Філадельфії, Нью-Йорку, Торонто. Межові стовпи, що визначають короткі й триваліші етапи, чи навіть зупинки під час еміграційних мандрів. Здавалося, що варшавський „намет” був збудований найсолідніше, але й він розсипався від доторку вогню й заліза.

Я гадаю, що вершинним осягненням Маланюкової лірики став *Перстень Полікрата*, виданий всього лиш за кілька місяців до початку Другої світової війни, через дев'ять років

після *Землі й заліза*, найбільш динамічного вибуху поетичної міфотворчості. В *Персні* маємо той самий динамізм, але більш опанований, зрілий, узятий у вузьчі мистецькі карби. Попереду в поета було ще майже тридцять років життя, і він збагатив свій доробок багатьма чудовими віршами, але не вийшов уже за межі поетики зрілих літ, не розширив її за кошт життєвого й творчого досвіду, набутого в літньому віці. Вдаючись до спортивної термінології, він підтримував форму, але про побиття рекордів не було мови.

Важко сказати, що тут заважило найбільше. Чи потрясіння, викликане Другою світовою війною та крах усіх надій, пов'язаних із нею, чи просто занадто велика географічна віддаль від давнього, власного світу? З Варшави до Львова їхати було яких кілька годин потягом, а далі було село, не зовсім таке, як на рідній Херсонщині, але воно тим чи іншим чином відроджувало поетичне дихання емігранта. А в найближчому сусідстві – буйні ліси Волині та білі вежі Лаври на Почаївському узгір'ї, надщерблена кукса Любартового замку.

Маланюк не любив надвіслянської столиці та зневажав її, це змінилося тільки під час війни, але, попри все, варшавський брук сприяв йому більше, ніж бруки великих американських метрополій. Нью-Йорк аж до кінця залишився для українського поета механізованим, бездушним Вавилоном, що не відає про наближення дня, коли настане Апокаліпсис.

Корабель, на покладі якого Маланюк назавжди залишив стару Європу, пришвартувався в Бостоні 8 серпня 1949 року; наступного дня – Нью-Йорк. Був пізній вечір, Маланюк побачив нічну панораму величезного міста, їдучи поромом через Гудзон.

„Враження, – пише він у своїх *Подорожніх нотатках*, – [...] дуже гостре і – треба признати, – несамовите. [...] Можливо, що саме так мав виглядати старовинний нічний Вавилон”. А через три роки проживання [в Америці] занотує: „Тут немає і не мо-

же бути місця для *homme libre'a*. Тут не відчувається людини – взагалі”. І привиділася непогодженому з містом прибульцеві постать „в крилатці, з чорним широким краватом, з наляганими алькоголем очима”, яка прогулюється старими вуличками Мангаттану, – Едгар Алан По. Якби Маланюк жив сто років тому, можливо, він відчув би себе там набагато краще.

Нічого дивного, що аж до самого кінця, – а життя тривало ще вісімнадцять років, – Маланюк не змінив свого ставлення; про те, щоб пустити коріння в новому і вкрай чужому світі, не було й мови. Отож, поетична творчість того останнього періоду є, властиво, рефлексією, відлунням попереднього, істинного життя. Знаменно – в ті роки постало чимало літературних та історичних есе, чимало публіцистики. Америка в ній сливе абсолютно відсутня.

* * *

Ліки від усіх хвороб української культури, її „малоросійства”, хуторянства, спричиненої ворогом провінційної відсталості Маланюк вбачав у класичній дисципліні та рівновазі. Себто, еміграційний аналог київських „неокласиків”? І так, і ні.

Пишучи про талановитого, але змарнованого в кошмарних советських умовах поета Марка Вороного, Маланюк зауважив так: „Романтизм – завше початок епохи, справжній її початок”. Не пам'ятаю, щоб ми коли-небудь під час наших зустрічей у Варшаві говорили з ним про це. По суті справи, автор *Стилету і стилосу* дебютував як безсумнівний неоромантик, хоча, найімовірніше, не цілком це усвідомлював.

Саме його поетичне бачення має романтичний родовід – постійно повторюваний образ безголової Ніке бойовищ, загострена до крайніх меж інвектива, що іноді переходить у підсміювання, умисна монументальність, широкий жест, драпірування поетичного плаща („залізних імператор строф”),

постійне звертання до нащадків („Бачу їх – високих і русявих, зовсім інших, не таких, як ми...”) – це ж прецінь незаперечні атрибути романтизму.

Але цим твердженням ми питання не вичерпаємо. Романтичне бачення – авжеж, але від самого початку його супроводжувало свідоме класицистичне зусилля, хоча не відразу воно буде успішним. Знову ж таки, доведеться повторити те саме: чи заважили тут впливи київських „неокласиків”? Співставлення відповідних дат не підтверджує цього припущення. Отож, чи це тільки випадкова збіжність, зумовлена однаковими прагненнями?

У рік більшовицької революції Маланюкові виповнилося двадцять. До 1921 року він перебував у лавах армії, що зовсім не означає, наче ці чотири роки були для нього марними, коли йдеться про літературні зацікавлення, які, безсумнівно, прокинулися ще на шкільній лаві. В одному зі своїх довоєнних нарисів Маланюк згадував, що київське середовище задовго до появи групи неокласиків, себто до революції, демонструвало виразні західницькі тенденції. Він називає поетів, може й невисокого лету, але зате з подібною культурною настановою, – [Володимира] Нарбута, [Володимира] Ельснера, [Бенедикта] Лівшиця, – додавши, що навіть коли вони писали російською, проте належали до того ж напрямку.

Крім того, Маланюк розглядає всі „нездорові ознаки” класичного „александринізму”: „[...] безкорінність, орхідейність, недокровна „міжнародність”, снобістичний формалізм і, остаточно, ідеологічна яловість. Але, – додає він одразу, – з цілою силою треба підкреслити й позитивний бік того „александринізму”: його культурність, його цілковиту відмінність від всілякої „російськості”, ба навіть явну ворожість до російської (а спеціально – московської) культури, врешті – його виразну західність. Київська літературна „Александрія” була таки певним форпостом хай ослабленого, анемічно-

-гіпертрофованого (в бік „формалізму”) і ідейно-безсилового, але справжнього окциденталізму”.

Шлях було визначено. Слід було тільки набратися сил, анемію змінити на повнокровний темперамент, відмовитися від формального снобізму, а передусім висунути на перший план окреслену, в даному випадку національну, засвоєну історіософську ідею, словом – динамізувати отой „александринізм”. За таке завдання й узявся Маланюк. І неважливо, чи амбітний намір виник і кристалізувався ще в роки революції та громадянської війни на Україні, чи допіру на еміграції, так само, як несуттєво, чи дозрівав він поволі, чи об’явився шляхом раптового одкровення. Гадаю, власне тут слід шукати поетичний родовід Маланюка.

Відбувся безсумнівний вплив – чи, може, лише приклад? – Ніколая Гумільова. Позірна суперечність – антиросійськість і Гумільов. Отож, ні – автор [*Шляху*] *конквістадорів* був з-поміж усіх російських поетів „срібного віку” найзахіднішим, у певному сенсі „середньовічним”, він формально протистояв туманностям символізму та декадентській істерії. Тому, мабуть, радше приклад, ба навіть спорідненість, ніж звичайний вплив. Аматори впливології мусять пам’ятати, що коли йдеться про сильні індивідуальності, слід впровадити поняття аналогії з вибору, а це ніколи не може бути питанням наслідування, ані так званим „чіплянням за опору”.

Я вже казав про видатне місце, яке посів Маланюк у сучасній українській поезії. А як це виглядає в загальноєвропейській ієрархії? Однозначна відповідь була б і неслухною, і кривдною. Адже ця поезія розвивалася не поступово, як це відбувається за нормальних умов, не шляхом переходу від одного етапу до іншого, а гвалтовними ривками. Історик літератури, ба навіть критик, оцінюючи з безпосередньої відстані, мусить брати до уваги цю обставину, адже інакше він зависне в історичному вакуумі.

Природний розвиток української літератури постійно гальмували й переривали, отож, у короткі періоди, що сприяли цьому розвиткові, доводилося імпровізувати. Такою видатною, динамічною імпровізацією була, наприклад, лірика Павла Тичини й чудове бароко поем молодого Миколи Бажана. Маланюк усвідомлював фатальну тимчасовість культурних процесів на Україні, й тому усі його зусилля були скеровані в бік творчого продовження й наступності. Ми знаємо, як настирливо й болісно переслідувало його усвідомлення відсутності готики, збагнутої як центральна ідея середньовіччя, в історії України. Попередні елліністичні джерела затоптали копита коней кочовиків. Література мала дати те, чого забракло в історичній традиції, або те, що було знищене чи спотворене чужинськими та ворожими силами.

Я переконаний, що в світлі всіх цих міркувань не важко визначити основні детермінанти войовничої, міфотворчої та виразно спадкоємної поезії Маланюка. Тож жоден західноєвропейський мірний лікоть до неї не пасує, і жодна критично-школярська класифікація її не охопить.

* * *

У 1962 і 1966 роках у канадському Торонто вийшли два обширні томи прози Маланюка під спільною назвою *Книга спогадів*. Дослівно польською це було би *Książka spostrzeżeń*, що звучить дуже кострубато. *Księga obserwacji* – теж недобре. *Księga uwag*? Або – щоправда не дослівно, але цей переклад добре передає наміри автора – *Notatki i komentarze* [*Нотатки й коментарі*].

Два солідні томи, які разом налічують трохи більше тисячі сторінок, включають кількадесят довших і коротших праць, більшість із яких можна віднести до літературної та історичної есеїстики. Про компактну конструкцію цих томів годі й казати,

адже занадто велике в них „матерії перемішання”, а крім того, вони охоплюють величезний проміжок часу: найдавніші з опублікованих текстів постали в 1927–1928 роках, а найпізніші – за кілька років до смерті письменника.

З усього цього неважко виснувати основні лінії, якими рухалася критична та історіософська думка Маланюка. Можна тільки шкодувати, що він не здобувся на компактний твір, у якому його бачення набуло би завершеної форми. Він був на це спроможний, і якщо взагалі за це не взявся, то мабуть через зовнішні обставини. Дуже шкода! Могла би постати велика конструкція, – а замість неї ми маємо уламки, з яких слід відгадувати загальну архітектонічну ідею. Втім, це не складна й не марна робота.

Найважливіші есе, що визначають питому вагу обох томів, зосереджені на двох перехрещених осях: судовий процес у справі Росії та судовий процес у справі власної нації. Росії – бо Маланюк бачив у ній упіря, який понад двісті років висмоктував „серце і мозок” української нації; співвітчизників – бо в масі своїй вони не здобулися на належний опір і зусилля. Ні цивілізаційно-моральне на щодень, ні збройне в дні воєнного та революційного випробування.

Свої тези Маланюк перевіряв на історичному та літературному матеріалі. Він снував свої роздуми паралельно з поетичною творчістю. Кожен із його програмних, насичених ідеологією та історіософією віршів негайно знаходив – як я вже підкреслив на початку – розвиток і доповнення в есеїстичній прозі. Отож, з одного боку, простеження долі України від найдавніших часів, від праісторії, коли в гирлах надпонтійських річок гіпербореїв поставали перші грецькі колонії, й аж до марної визвольної боротьби в роки російської революції, боротьби, в якій Маланюк брав безпосередню участь.

Відтак простеження розвитку української літератури як виразниці передусім національних устремлінь. Означення триан-

гуляційних пунктів, за допомогою яких слід орієнтуватися в мандрівці крізь історію, боротьба з тим усім, що письменник вважав гнилим баластом, або чужинськими, отож, ворожими вкрапленнями. Торкаючись цих питань, перо Маланюка ставало безжальним, заправленим отрутою й жовчю, спрямованим просто в серце обраної жертви. Вистачить прочитати бодай те, що він написав про [Володимира] Винниченка, якого зганив і безжально засудив як одного з головних винуватців втрати національної орієнтації в часи найважчого перелому. А прецінь, коли Маланюк виступив із цією навальною атакою, Винниченко був усе ще великим авторитетом, і напад на нього здався би багатьом сучасникам святотатством.

Коли письменник бере на себе роль прокурора, який бичує національні пороки, неможливо, чи принаймні дуже важко уникнути крайніх суджень і перебільшень. Маланюк не завжди умів здобути на повну об'єктивність, як не завжди йому вдавалося уникнути спокуси „позолочення національних статуй”. Так само, як доволі часто він не знав міри в осуді, нерідко він також не уникав беззастережного прославлення. В обох випадках вирішальну роль відігравав запал віруючого. Він міг би повторити за [Юліушем] Словацьким: „Бо вже як гризти я допавсь до чого, / Гризу від серця щирого самого”, і міг би виправдати впровадження до пантеону своїх героїв потребою побудови національного міфу, адже без героїв немає історичної свідомості. А власне за неї Маланюк змагався все життя кожним своїм словом.

Росія... На цій темі пристрасть і гнів доходять у українського поета до найвищої напруги. Росію московську, Росію петербурзьку, самодержавну й ліберальну, царську й советську, Росію в усіх її різновидах чекає однаково пристрасний осуд. Маланюк чудово орієнтувався в російській історико-культурній проблематиці, і фактичне обґрунтування його обвинувального висновку не підлягає найменшим запереченням.

Однак, як завжди, існує спосіб відповідним чином перетасувати колоду історичних фактів, що при особливій емоційній настанові породжує чуттєву однобічність, яка полягає у доборі та розкладанні карт, впроваджених у гру. Маланюк звинувачує Росію на підставі автентичних матеріалів і наводить доказ провини в переконливій формі, проте не дає слова захистові та не враховує усіх обставин. У тому московському Содомі й Гоморрі майже немає Авраамів. І власне в цьому полягає певна однобічність.

Для того, щоб уникнути недомовок чи непорозумінь, автор цих слів вважає висновки Маланюка цілком слушними в їх принциповому розумінні, проте волів би, однак, щоб ця фундаментальна слушність не уникала конфронтації з раціями супротивної сторони. Придалося би більше світлотіні замість суцільної чорноти.

Обширні історичні концепції, які охоплюють цілі епохи, не можуть обійтися без певних спрощень. Всесвітньовідомий історик Арнольд Тойнбі піддався цій принадній спокусі і спорудив надзвичайно ефектну конструкцію, але що з того, коли вона фальшива. Окремі архітектурні елементи випадають, або конфліктують із ідеєю цілого, або взагалі існують тільки на папері, тож насправді їх немає. До речі: великим спокусником [Арнольда] Тойнбі був Освальд Шпенглер, бо це, мабуть, він підсунув англійському професорові теорію про циклічний характер цивілізації, надто спрощену, щоб можна було її перевірити. Але це окреме питання, яке виходить за рамки статті про Маланюка.

Спроби синтезу, зрештою, ніколи не бувають цілковито невдалими, позаяк полегшують систематизацію, але вони не можуть претендувати на роль всебічного ключа, який відмикає всі двері. „Сезаме, відчинися!” – це безпомилково спрацьовує в казці, але не в житті. Марксисти тішаються як діти, думаючи, що вони одні володіють таким універсальним ключем,

і не розуміють, що то не ключ, а відмичка. І коли марксистки намагаються своєю відмичкою відчинити вогнетривкі сейфи історії, їхнє знаряддя стає настільки безпорадним, що аж смішно.

Природно, синтети та універсальні концепції Маланюка також грішили однобічністю та спрощенням, що не означає, що вони не містили в собі певної обмеженої істини, міру якої важко окреслити. Поет взагалі любив протиставлення: або – або. Скажімо, він уклав собі теорію про жінок – протиставлення Дантової Беатріче андалузькій (з легкої руки Меріме) Кармен. Пам'ятаю, на початку 1936 року він познайомився в компанії [Юліана] Тувіма, з яким зустрічався доволі часто, із Зузанною Гінчанкою і прочитав кілька її молодечих віршів.

„Маланючище” – як його називав дехто з друзів – сильно захопився, а він узагалі був схильний до ентузіазму, хоча – слід визнати – умів пізніше ті свої захоплення переосмислювати й контролювати. „Ви маєте нову чудову поетку!” Чи надмірові того ентузіазму до певної міри сприяла ефектна зовнішність [Зузанни] Гінчанки, не знаю, але підозрюю, що певно так.

Він також негайно виклав їй свою теорію про жінок. Вісімнадцятирічна свіжоспечена випускниця гімназії з волинської провінції захопилася чи принаймні зацікавилася нею. Наступного дня вона повторила мені всю цю теорію, думаючи, що я її не чув. Я кажу: „Сана, а ти що вибираєш? Хочеш бути Беатріче чи Кармен?”. Дівчина хутко охолола і, поміркувавши, прийшла до висновку, що їй не пасує ні одне, ні друге. Теорія була ефектною, але надто вузькою, щоб застосувати її до всіх.

Ще одна опозиція, яка також стосується жіночих типів, але цього разу глибше закорінена в певних цивілізаційних колах: еллінська Навсікая та іудейська Саломея. Вперше це протиставлення з'являється в київських неокласиків (передусім у [Миколи] Зерова, у [Павла] Филиповича); ймовірно, що Маланюк, захоплений контрастом, трансформував собі пізніше

Навсікаю у дочку Фулько Портінарі, а Саломею у севільську любаску.

Це лише анекдотично-літературний екскурс, корисний прецінь як цікавий причинок, що демонструє схильність нашого поета до певних міфологічних спрощень.

Історичні оцінки Маланюка, майже завжди ретельно обґрунтовані, іноді викликають спротив. Я вже згадав про „позолочення національних статуй”. Богдана Хмельницького Маланюк славить без жодних застережень, пишучи про нього винятково в суперлативах: „геніальний”, „богоданий” (Богом даний – посилення на ім’я Бог-дан). Те, що Хмельницький був людиною великого масштабу – очевидно, і тільки той, хто не вийшов поза сенкевичівський образ з роману *Вогнем і мечем*, може подібну оцінку ставити під сумнів. Але великі люди також чинять фатальні помилки, і Хмельницький не був винятком.

Твердження – а радше сугестія – Маланюка, що лише смерть гетьмана перекреслила шанси України досягти повної самостійності, здається занадто ризикованим. Між польським молотом і московським ковадлом (і зі страшним татарським „союзником” над головою) на це не було жодних шансів, зокрема після битви під Батогом. Різанина бранців під Батогом назавжди перекреслила можливість нового компромісу Хмельницького з Річчю Посполитою. Домовитися зі шведами? У рік смерті гетьмана Карл Густав міг уже тільки обіцяти, але зробити можливий альянс справді ефективним не міг.

Маланюк схвалює династичні наміри Хмельницького і загалом має рацію, але забуває, що молдавська політика провадилася на виріст і тільки прискорила катастрофу. Аж до берестейської скрути Хмельницький чинив відповідно до вимог національних інтересів і згідно можливостей – потім уже ні! Але тих справ годі розглянути в кількох реченнях, я лише побіжно торкаюся їх.

На маргінесі: українські історики та публіцисти постійно говорили й говорять про татарську „зраду” під Берестечком. Це не виглядає слухним. Татари дійсно зрадили під Зборовом і Жванцем, так само, як пізніше в ролі союзників Речі Посполитої зрадили поляків під Охматовом, давши змогу козацькому таборові відступити. Але щоразу вони брали викуп і захоплювали ясир, тому зрада їм окупалася. З-під Берестечка вони втекли, охоплені панікою, допіру після триденного бою і важких втрат. Цього разу „зрада” була безкорислива, а це не відповідало татарським звичаям.

Варто було би докладніше розглянути та солідно обговорити питання про те, чи Маланюк не перебільшує, коли підкреслює важливість і впливи сфери (кругу) давньогрецької цивілізації на Україні. „Факт приналежності нашої Батьківщини до цього круга, – пише він у одному з найважливіших есе II тому, – факт довговікового перебування наших пращурів в нім (від VIII-го ст. до Хр.) дав, мусів дати, величезні наслідки, які жили, живуть і житимуть в нас, в нашій підсвідомості, в нашому організмі, крові і жилах, навіть в „іннервації” [...]”. Боюся, що тут Маланюк зайшов у міфологізуванні занадто далеко, що, втім, чинив з найблагороднішими намірами.

Знову ж таки, можна торкнутися цієї проблеми кількома реченнями. Скільки тут нерозв’язних питань! Чи анти з певністю були слов’янами? Як далеко вглиб країни сягав вплив грецьких колоній? Чи змішання іранських племен з місцевими мешканцями мало вирішальне значення для майбутнього? Який відсоток кочівників, котрі періодично накочувалися з глибин Центральної Азії, залишився на сучасній Україні назавжди? Історія та археологія поки що не дали на ці запитання однозначних відповідей, і хто знає, чи будь-коли всі сумніви будуть вияснені. В поезії Маланюка і не менш поетичних захоплених поривах його історіософських висновків пояснення і вирішення були знайдені. Сприймемо

її саме так – як один із гарних міфів, що окрилювали творчість видатного поета.

Що особисто вразило – причому, вразило неприємно! – автора цієї статті, присвяченої вже покійному письменникові, який на жодну критику відповісти вже не може і ніколи не відповість, то це думка про відому псевдоісторичну повість Гоголя–Гоголя *Тарас Бульба*. „Як би ми, – написав Маланюк у есе *Ніч бездержавности*, – не ставилися до стисло національної вартости цього твору, він залишається монументальним і, правдоподібно, вічним. Він, мимо всього, воскрешає дух Козацької доби: за Віру і Націю”. Думаю, що цього разу інстинкт обманув Маланюка і як письменника, і як українця.

Тарас Бульба – це несамовито антипольська повість, отож, дуже легко запідозрити, що поляк не може писати про неї об'єктивно. Та не про це йдеться. Я абсолютно загартований на подібні речі. І навіть не про те йдеться, що фінал повісті, коли конаючий герой мріє про Україну під владою „православного царя”, не міг Маланюка і кожного українця, свідомого історичної долі своєї батьківщини, не уразити.

Мене здивувало, що Маланюк, такий чутливий, вразливий до історії, не втямив, що повість Гоголя висміює запорозьку козаччину, подає її карикатуру. Що це не героїчна опера, а оперета. Я вже не кажу про всілякі історичні помилки, часто елементарні. Єдине, що в тій романтичній поемі прозою в стилі буф має безперечну вартість, то це описи української природи. Справді чудові, пройняті ліризмом, хоча, коли поставитися до цього серйозно, то й тут не бракує пафосної пишномовності та гігантських суперлативів. Оті птахи, не здатні долетіти до середини дніпрової течії!

Я сказав, що Гоголь (чи Гоголь) висміює козаччину, і беруся довести слушність цього твердження. Тарас Бульба на січовій раді стверджує, що потрібен новий похід, бо його сини Остап і Андрій ще не випробували шабель. І починається опереткова

сварка, потрактована автором з усією серйозністю. Далєбі, історичні джерела свідчать про запорожців щось цілком інше.

Уся Андрієва пригода з його любов'ю до прекрасної польки і зрадою в ім'я цієї раптової любові аж смердить дешевим фейлетонним французьким любовним романом у стилі останніх, постромантичних помий. Щось на зразок *Горбуна, або шевальє де Лагардера*, мого улюбленого персонажа в часи, коли мені було тринадцять років. І ота поїздка Тараса Бульби до Варшави, щоб бути поблизу сина Остапа в день його страти, і вигук: „Чую!” – це ж живцем запозичено з голлівудського фільму в його найгіршій іпостасі. Не знаю, як можна розгледіти риси монументальності в цьому псевдоісторичному кабаре.

Дуже шкодую, моя в тому велика провина, але слід було написати рецензію на двотомник прози Маланюка кілька років тому, я спізнився, а тепер уже посперечатися, на жаль, не вдасться. Але, може, є хтось, хто б захотів підтримати дивну для мене точку зору Маланюка на *Тараса Бульбу*. З того могла би постати дуже повчальна дискусія.

Маланюк був письменником занадто серйозним, щоб така дрібниця могла похитнути його позиції. Натомість, порахунки з покійними, навіть найгостріші, аби лиш йшлося про суттєві питання, є мірою їх значимості. Саме тому, що вони мають сенс і вагу, слід з ними й далі говорити і сперечатися до кінця. Пане Євгене, я переконаний, що якби Ви були живі, то не образилися б на моє сутяжництво.

Історичний конфлікт Москва–Київ домінує в проблематиці Маланюка. Натомість про польсько-український спір він пише надивовижу мало, виразно зіштовхує це питання на узбіччя, що не означає, що він його не бачить. Претензії, які він подекуди адресує полякам, на жаль, майже завжди виправдані. Наша міжвоєнна політика щодо українців була не тільки неслухною і кривдною, але й, що ще гірше, неісторичною, безглуздою і призвела до катастрофічних наслідків.

Визнаючи принципову слушність уїдливих зауважень Маланюка, слід, однак, додати, що кілька разів він надто перегнув палку. Він перебільшив, коли польський націоналізм вкинув до одного мішка з російським „єдинонеділимством”, перебільшив, коли поставив знак рівності між польським і російським месіанізмом. При певній зовнішній схожості ці месіанізми мають між собою мало спільного, позаяк походять із абсолютно різних джерел. Також, важко погодитися з думкою, що вереснева катастрофа 1939 року сталася внаслідок лихої політики щодо національних меншин. Звісно, політика була дуже лиха, проте я не бачу тут жодного причинно-наслідкового зв'язку.

Не через педантизм, але для порядку кілька суттєвих спростувань. Зрештою, сам Маланюк охоче прислухався до них, підкреслюючи, що не завжди в змозі перевірити факти і дати, оскільки необхідні матеріали довелося заступити власною пам'яттю. Тому не могло обійтися без помилок, зокрема дрібних. Так, наприклад, про графа Олексія (Олексія) Толстого Маланюк написав, що він „нічого спільного з російськими Толстими, окрім титулу, не мав, а був нащадком старшого Розумовського – Олексія, чоловіка цариці Єлизавети”.

Це не так. Толстой і справді походив із Розумовських, але по матері. Його прадідом був – усупереч тому, що написав Маланюк, – не Олексій, а Кирило Розумовський, брат Олексія, останній гетьман Лівобережної України. Мати [Олексія] Толстого була нешлюбною дочкою одного з Розумовських, юридична ситуація її самої та братів і сестер була легалізована ще за життя батька: всіх їх царським указом зараховано до дворянства під прізвищем Перовських.

Сімнадцятирічна Анна вийшла заміж за графа Константіна Толстого, і від цього шлюбу народився в 1817 році майбутній письменник.

Маланюк вважає певним шотландське походження поета [Міхаїла] Лермонтова – від якогось Лермонта. В цьому випадку відсутні вірогідні докази; авжеж, Лермонтов писав про Шотландію як про свою гадану вітчизну, але він просто фантазував. У інших випадках він стверджував, наче походить з Іспанії, з аристократичної родини де Лерма. Радше за все, ні одне, ні друге.

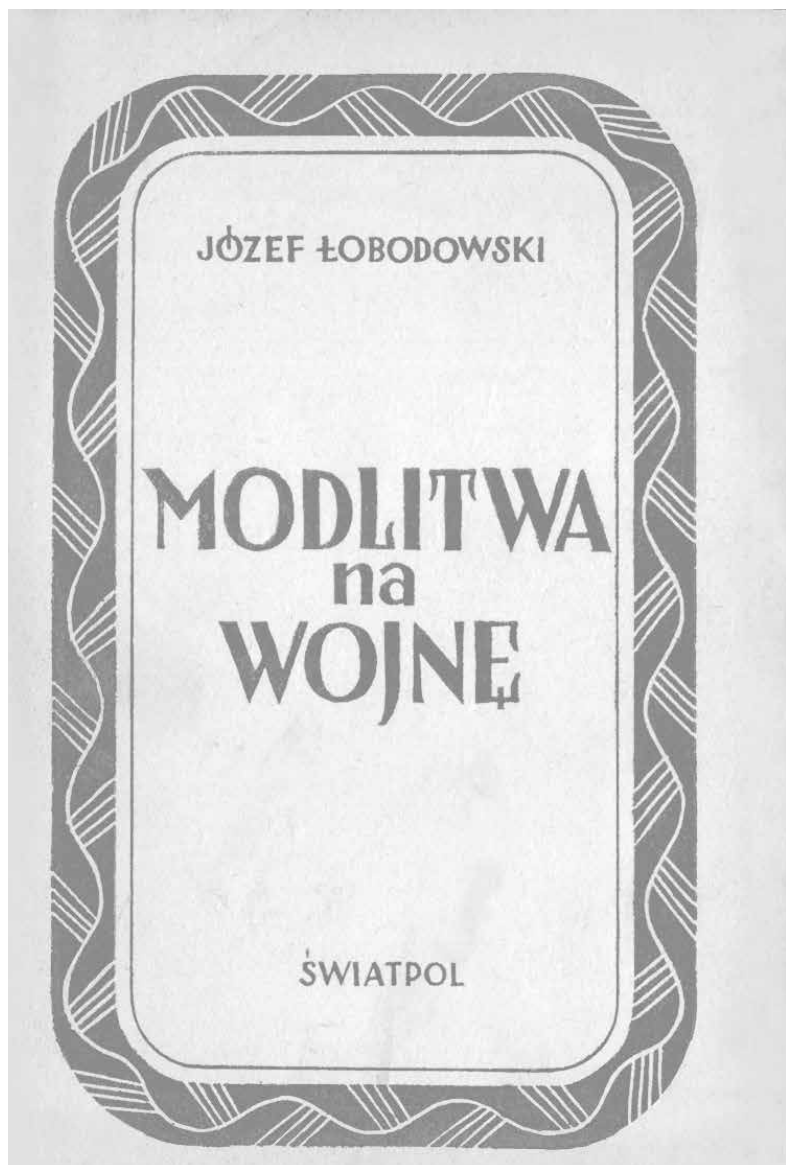
Про битву під Лігницею читаємо, що монголо-татари знищили там чесько-польське лицарство. Чехи під Лігницею не встигли, опір ханові Батію вони вчинили тільки під Оломоуцом. Дивує твердження, буцім більшість офіцерського складу в Білій армії [Антон] Денікіна та [Петра] Врангеля становили не росіяни, а українці, поляки та інші „інородці”. Це щонайменше ризиковане твердження.

Подібних хибних інформацій можна знайти й більше, але не до тієї міри, щоб поставити під сумнів скрупульозність автора. Якщо не маєш власної бібліотеки, а доступ до джерел обмежений, помилки неминучі.

* * *

Шкода, що Маланюк не включив до жодного з двох томів прози вкрай цікавих *Сторінок з нотатника*, опублікованих свого часу в польському перекладі в часописі „Kultura” (№ 6/32, 1950). В цих лаконічних нотатках 1937–1940 і 1945 років, які разом становлять всього лиш п'ять сторінок друку, увесь Маланюк. Варто згадати, наприклад, як вперше він побачив у іншому світлі нелюбу йому Варшаву після оборони 1939 року.

„Варшава, – читаємо піддатою 30 вересня, а отже через кілька днів після капітуляції, – була для мене містом, де *проминають дні*, [...] містом, де *не народився жоден поет*. Варшава взагалі перебувала *поза межами Високої Поезії і Трагедії* [...]. Її не рятувало навіть норвідівське: *ідеал сягнув бруку*. Аж ось перший

Обкладинка збірки віршів *Молитва на війну* з 1940-1942 рр., виданої в 1947 р. в Лондоні Світовим товариством поляків за кордоном. З колекції Павла Лібери

вихід на сцену після закінчення першого Акту (котрий, як виявилось згодом, був тільки увертюрою). Несамовите враження. І враження дивне: *спомпеїзована* Варшава стала якоюсь неймовірно удуховленою. *Оперетка* зникла цілком. Варшавський *напівстиль* зник остаточно. І руїни міста набули виразу Високого Мистецтва і Високого Стилю...”

І ще такий запис від 16 серпня 1945 року, тобто, через десять днів після Хіросіми: „[...] *розбиття атому*... Що це, як не знищення Музики, гармонії, ладу! Все летить у тартарари. Бідні люди, що нібито *тримають в своїх руках судьби світа*, не домислюються, які вони жалісні та убогі в своїй беспорядности й несвідомости того, що справді відбувається”.

До війни Маланюк пророкував майбутню катастрофу, але в похмурих обіймах цієї ворожби жила надія, що внаслідок катастрофи настане оновлення світу й відродження вільної вітчизни. Після війни – слід підкреслити, що одразу ж після війни – вже не було місця для надій, принаймні в межах одного людського життя. Це, мабуть, пояснює, чому Маланюк наклав глушник на свою подальшу творчість.

Тільки часова дистанція дозволяє сформувати належну оцінку. Життєвий доробок автора *Персня Полікрата* становить замкнуте ціле. Я не маю найменшого сумніву, що того дня, коли українська нація вирушить власним, вільно обраним історичним шляхом і зможе безперешкодно обирати дороговкази та шанувати своїх найвидатніших синів, у майбутньому пантеоні України знайдеться почесне місце і для Євгена Маланюка. Він заслужив на нього, як мало хто з його сучасників.

P.S.: Вже після смерті поета в українському щомісячнику „Сучасність”, який виходить у Мюнхені (березень ц.р.), були опубліковані вісім віршів покійного, написаних упродовж

кількох минулих років. Вони постали в передчутті неминучої смерті. І неодмінно нав'язливо повторюється місяць лютий. В лютому, 16 числа, він і відійшов у вічність.

З цього циклу на додаток до статті я переклав п'ять ліричних творів. Це радше чернетки віршів, квапливо записані короткі ліричні нотатки, що справляють захопливе враження мерехтіння ліхтариком, який кидає слабке світло на знаки поблизької смерті. Передчуття не ошукало поета.

Джерело:

Po śmierci Małaniuka

Kultura, 1968, nr 10, s. 111–126.

ЗНОВУ ПРО ПИТАННЯ ПРИМУСОВОЇ РЕВЕРСІЇ

Менш ніж рік тому редактор часопису „Kultura” переслав мені працю вже покійного полковника Болеслава Островського (він помер у Аргентині в 1965 році) під назвою *Правда про Гриньки, або польська кампанія примусової реверсії на Волині* [*Prawda o Hrynkach czyli polska akcja rewindykacyjna na Wołyniu*]. З ініціативою її публікації в журналах „Kultura” або „Zeszyty Historyczne” виступив приятель покійного полковник Тадеуш Богушевський, який прислав машинопис цієї роботи. В листі до редактора він схарактеризував її як „чесне представлення подій. Без забарвлення й тенденційності. Полковник [Болеслав] Островський знав терен, особисто був знайомий з усіма керівниками, і з польського, і з українського боку. Перед такими людьми, як я, він не мусив тоді нічого приховувати, а в своєму звіті з далекої Аргентини не мав потреби щось укривати, спотворювати або прикрашати. Він був допитливим і дошукувався причин русифікації. В підсумку він був набагато краще зорієнтований, ніж Юзевський і підлеглі йому посадовці...

Редакторові ця праця – властиво, особисті спогади в зятято полемічній тональності, здалася занадто обширною. І справді, це машинопис на двадцяти сторінках битого тексту без інтервалів: у часописі „Kultura” він зайняв би від 25 до 30 сторінок. Йшлося, отож, про те, щоб значно скоротити й відповідно опрацювати цей текст. Врешті-решт, я вирішив коротко переказати твір світлій пам’яті п. Островського, цитуючи деякі уривки *in extenso*. Ті, хто знайомі з оригінальним текстом, зможуть перевірити, чи скорочений виклад враховує всі його аргументи.

Але я не обмежився коротким викладом. Я представив ці спогади критично, раз у раз вдаючись у полеміку з автором. Ті справи відійшли в минуле, але, як бачимо, досі породжують пристрасні суперечки. Зрештою, автор зачепив мене особисто, та ще й таким чином, що це також вимагає відповіді. І тут аж ніяк не йдеться про якісь дрібнички.

Ю. Л.

З так званою примусовою реверсією, в якій Гриньки були найгучнішим етапом, я зіткнувся, звісно, під час моєї журналістської праці на Волині. Кілька слів, як це сталося. В березні 1937 року я почав видавати в Любліні щоденну газету „Kurier Lubelski”. Вона проіснувала недовго, але цим виданням зацікавився волинський воєвода Генрик Юзевський, завдяки тому, як я інтерпретував там українське питання. Він спершу запросив мене до постійної співпраці з тижневиком „Wołyń”, а згодом запропонував очолити, втім неофіційно, редакцію. В жовтні я перебрався до Луцька й редагував „Wołyń” до травня 1938 року. Полковник [Болеслав] Островський каже, що перебував на Волині упродовж цілого року, від весни 1937 до весни 1938, отож синхронізація в часі з моїм перебуванням майже цілковита. У квітні Юзевського перевели до Лодзі, тож і моя подальша робота в тижневику „Wołyń” стала неможливою.

Полковника Островського скерували на службу до Рівного; будучи командиром полку КОП, він багато їздив Кременецьким, Здолбунівським і частиною Рівненського повітів, мусив ознайомитися з усім прикордонням. Село Гриньки знаходилося на підпорядкованій йому території. Сам він висловлюється про політику Юзевського рішуче негативно, а будучи одним із ініціаторів кампанії примусової реверсії, не менш рішуче її обстоює. Але мені не йдеться вже про слушність чи неслухність тієї кампанії, а про дивовижне явище, що люди, які перебували водночас у тих самих місцях, не тільки

оцінювали дійсність достоту протилежним чином, але й самі факти бачили зовсім по-іншому.

Чи дійсно полковник Островський міг пізнати терен і його мешканців упродовж одного року краще, ніж Юзевський і його посадовці упродовж десяти років? Але не будемо забігати наперед – час зайнятися твором автора тих полемічних спогадів.

„Приступаючи до моїх службових обов'язків, – читаємо одразу на першій сторінці, – я із задоволенням констатував, що місцеве населення поводить себе спокійно, до держави налаштоване лояльно, а до КОП ставилося з повагою, довірою і зичливістю, вдячне за безпеку, яку йому забезпечує присутність підрозділів КОП, а також за допомогу й турботу про нього з боку КОП”.

Мені здається, що в цьому одному реченні міститься ключ до тих усіх ілюзій і непорозумінь, які плекав тоді – та й пізніше – полковник Островський. Волинський селянин був недовірливий і підозріливий, замкнутий у собі – це логічний наслідок важкої історичної долі. А що вже казати про контакт із представниками влади, армії, поліції! Це не означає, що поляк не міг із ним налагодити довірливих стосунків, проте це вимагало дотримання різних умов. Юзевський, наприклад, умів дуже добре ладити з селянами з північної Волині, з мисливських сіл. Він влучно стріляв, що мисливцям з діда-прадіда мусило імпонувати, але найголовніше: він досконало володів українською і „не соромився” користуватися цією мовою при кожній нагоді.

Особисто з полковником Островським я не перетнувся жодного разу. Я не знаю, чи був він присутній на лекції, виголошеній в Рівному Влодзімежом Бончковським (мабуть, у лютому 1938 р.), про польсько-українські відносини; якщо й був, то участі в обговоренні не брав. Саме в той час трапилася полеміка між часописами „Wołyn” і „Polska Zbrojna”, що більше скидалася на розмову між паном добродієм, який

сидить на лаві підсудних, а з іншого боку – темпераментним прокурором і суддею в одній особі.

Отож, „Wołyń” опублікувала статтю, в якій у дуже обережній формі привертала увагу до посилення антипольських настроїв на волинському селі. „Polska Zbrojna” негайно відреагувала різкою статтею, перекресливши всі наведені аргументи. Автором її був, здається, полковник Садовський, про якого дуже доброзичливо згадує Островський; Садовський працював начальником штабу при Окружному командуванні корпусу в Перемишлі та був правою рукою генерала [Януша] Глуховського при проведенні кампанії примусової реверсії в Львівському воєводстві. Важко було дати належну відсіч газеті „Polska Zbrojna” – Юзевський, який тоді вже висів на волосині, остерігався подальших непорозумінь із військовими.

Я добре пам'ятаю щотижневі засідання редакційної колегії часопису „Wołyń”. У них неодмінно брав участь Юзевський, номінальний редактор [Роман] Яніславський, старий подоляк Йоахім Волошиновський, колишній заступник воєводи [Юзеф] Шлешинський, кілька довірених службовців з воєводства і, природно, нижчепідписаний. Щоразу ми сушили собі голову, чи якась із позицій, підписаних до друку, не викличе занадто гострої реакції військовиків. Я ставав дибки, проте мені рідко вдавалося проштовхнути якийсь рішучий текст.

Стаття в часописі „Polska Zbrojna” (щодо авторства Садовського я не впевнений) була чимось на зразок прочухана. Оце нібито ми, військовики, добре знаємо рекрутів з Волині, цінуємо їх як солдатів і знаємо, що в будь-якому разі вони залишаться відданими Республіці. Що було на це відповісти? Що панове живуть у царстві солодких ілюзій? Боюся, що полковник Островський, коли писав свою *Правду про Гриньки*, і далі перебував у світі ілюзій, навіть після всього того, що діялося на Волині в 1942–1945 роках, після Дермані, після Янової Долини!

Спогади Островського, хронологічно обмежені одним роком, переходять відтак до полеміки з Владиславом Побугом-Маліновським, причому дісталоя принагідно й мені, позаяк те, що я колись написав про Гриньки, збіглося з оповіддю [Владислава Побуга-]Маліновського в другому томі книжки *Новітня політична історія Польщі* [*Najnowsza Historia Polityczna Polski*]. А ось головні тези Островського.

Примусова реверсія відбувалася добровільно і стосувалася винятково селян польського походження, які колись були змушені чи підступно намовлені перейти у православ'я. Неправда, буцім мешканці Гриньків згодом масово повернулися до православ'я. Воевода Юзевський провадив політику, шкідливу для Польщі, і складав брехливі звіти, в результаті чого був незабаром усунутий з Волині. Всі закиди опонентів примусової реверсії на адресу армії були неправдиві.

Ось довга цитата, що містить характеристику діяльності воеводи Генрика Юзевського:

„Одразу після приходу на посаду я з великим здивуванням переконався, що польське суспільство на Волині чулося сильно пригніченим, озлобленим і навіть заляканим політичною діяльністю волинського воеводи Генрика Юзевського. Цей настрій був притаманний не тільки окремим особам, а й цілим групам, скажімо, римо-католицькому духовенству, Шкільній Матиці, Спільці офіцерів запасу, Спільці підофіцерів запасу, Спільці осадників та решті польських громадських організацій. Не краще чулися і підлеглі воеводі, і незалежні від нього органи влади та державні адміністративні чи муніципальні органи на терені Волині. Незгодних із його шовіністичною, веденою з великим фанатизмом, затятістю й нахабством політикою українізації Волині, воевода або звільняв, або надсилав запити до керівництва в Варшаві про їх усунення з території воеводства. При цьому він вдавався до різних приводів, що не мали нічого спільного з суттю справи. В польських середовищах

він не бував, зате брав пильну участь у українських зборах і святах. Щоб заснувати „Просвіту” чи український театр, він запрошував активістів і акторів зі Східної Малопольщі, адже їх бракувало на цьому терені. Він нікуди не хотів допускати поляків, а не маючи відповідних кандидатів із числа місцевих українців, запрошував українців-емігрантів з-за кордону та пропихав їх на посади депутатів від Волині до Сейму Польщі...”

Оце й усі аргументи на користь звинувачень воєводи [Генрика] Юзевського в „українізації Волині”. Трохи далі автор повторив ті ж звинувачення, пишучи про „заснування філій „Просвіти”, театрив, хорив, бібліотек” тощо.

„А як назвати, – запитує Островський, – здатність Юзевського вводити до Сейму в Варшаві як депутатів від Волині українців, емігрантів із Великої України, на чолі з провідною постаттю Скрипника?”

Як бачимо, репертуар закидів радше убогий. Той, хто знає волинське і взагалі українське село, мимоволі посміхнеться, почувши, що знадобилася допіру ініціатива Юзевського, щоб почали з'являтися... хори! Та ж у кожному найменшому селі існував хор – за Другої Республіки, у російській займанщині, завжди! Шкода, що автор не назвав прізвищ отих діячів, начебто запрошених з Малопольщі та з-за кордону. Насправді їх була жменька.

Цілком очевидно, що Юзевський жодних хорів, театрив і українських організацій не заснував, натомість, правда полягає в тому, що він не чинив перепон для їх виникнення. І саме про це йшлося. В Луцьку кілька разів на місяць виступав український театр, на три чверті аматорський. Це вже був камінь образи. Воєвода запросив Марію Домбровську до „Рідної Хати” на народну виставу – скандал! Воєвода розмовляє з волинянами українською – безумовно, національна зрада! Полковник Островський, мабуть, одразу ж потрапив у шовіністичне середовище, яке його відповідним чином налаштувало. Що тут

багато казати – урядова польська інтелігенція в Луцьку, Рівному та деінде в переважній більшості творила націоналістичне гето, без найменшого контакту з тереном. Юзевського вона ненавиділа, й інакше бути не могло.

Що стосується прийшого елемента, – як написав Островський, – „з Малопольщі та Великої України”, то цей закид дуже легко обернути в протилежний бік! А поляки – в адміністрації, судівництві, муніципальних органах, поліції, учительстві – скільки серед них були з діда прадіда волинянами? Чому ж тоді застосовувати таку подвійну мірку! А може й саме призначення Юзевського воєводою на Волинь було беззаконням? Адже він також прибув із Великої України, як і депутат Степан Скрипник!

Полковник Островський написав, що Юзевського перевели навесні 1938 року з Волині до Лодзі через неправдивий рапорт про справу Гриньків та усю кампанію примусової реверсії. Це не зовсім так. Гриньки тільки долили олії в вогонь, причини слід шукати деінде. Поки був живий Пілсудський, Юзевський залишався „залізним воєводою”, і проти нього важко було виступати. Незабаром після смерті Маршала почалася нагінка, яка дедалі посилювалася, щоб досягти апогею взимку 1937–1938 року. Островський взагалі не згадує про цю нагінку, хоча прецінь цілий рік упродовж свого перебування на Волині зблизька за нею спостерігав. Він нічого не знає про існування тижневика „Kurier Wołyński”, спеціально заснованого в Луцьку для того, щоб поборювати й паплюжити Юзевського. Певний відставний підофіцер на прізвище [Нарциз] Вітчак-[Вітачинський], кавалер ордену *Virtuti Militari*, виступив із відкритим листом, звинувачуючи воєводу, також відзначеного цим хрестом, у банальних зловживаннях. Справу розслідувала капітула ордену, яка зняла з Юзевського всі звинувачення, що не перешкодило тижневикові „Kurier Wołyński” і далі їх повторювати. І тоді почалася бадьора коломийка: воєводство

конфісковувало „Kurier”, проте луцький суд, вороже налаштований до воєводи, щоразу відхиляв конфіскацію. Юзевський до [Феліціана] Славоя[-Складковського] – що робити? Славой: конфіскувати далі! Зворушливі й надзвичайно законослухняні перегони в компетентності! Чи, може, про все це полковник Островський не знав? Або забув, коли писав свої мемуари?

Що вражає в тексті обсягом у двадцять дві сторінки, то це мінімальна кількість названих прізвищ і недовладна хронологія. Навіть прізвище Юзевського написано „Józefski” – замість „w”! Щоправда, сам автор застеріг, що жодних нотаток не має, і писав то все через кільканадцять років. Це звучить переконливо, але коли не маєш цілковитої впевненості у власній пам’яті, краще уникати категоричних тверджень.

Тут кілька слів *pro domo sua*. Островський згадує про мене двічі, але не у зв’язку з моїм перебуванням на Волині в той самий період. А я ж був на Волині *spiritus movens* в боротьбі з тижневиком „Kurier Wołyński” та попсовав ворогам воєводи чимало крові. У Луцьку люди з тижня на тиждень чекали, що саме „Kurier Wołyński” напише про Юзевського, і що на це відповідь Лободовський. Крім того, я переконав воєводу заснувати щомісячний літературно-мистецький додаток, який виконав, утім, своє призначення й підняв рівень видання.

Островський двічі згадав про мене в своїй праці, але з інших причин. Згадуючи про *Новітню політичну історію Польщі* [Владислава] Побуга-Маліновського, він пише таке:

„Щоправда, вже раніше з’явилася в лондонському часописі „Wiadomości” стаття, в якій кампанія примусової реверсії на Волині зазнала критики з боку п. Лободовського, який ще й досі щось ущипливо мимрить про цю кампанію. Спершу належно відреагувати мені не дозволили еміграційні обставини; згодом я вирішив відмовитися реплікувати, позаяк ця стаття не вносила нічого понад ті закиди, які свого часу висловили

українські депутати на парламентській комісії, і які були розглянуті й відкинуті урядом як не засновані на правді та й узагалі брехливі. Ця стаття доводить, що п. Ю. Лободовський, який виводить свій рід від козачого отамана, і, хоча вже не комуніст, але польський письменник, який „обрав свободу”, переконавшись (здається, на власній шкурі), чим була і є ворожа Польщі пропаганда, не оговтався від свого недавнього минулого й далі залишається відлунням тієї ворожої пропаганди...”.

Як впливає з цього тексту, полковник Островський не знає про те, що я „свободу не обирав”, бо її не втрачав, і що моє минуле, нібито „нещодавне”, закінчилося за кілька років до ознайомлення з волинською дійсністю.

Гірше, коли автор у своїй полеміці з Побугом-Маліновським чинить такий ляпсус:

„Я не чув, щоб проти Юзефського виступали комуністи. Судячи з постави колишнього комуніста п. Лободовського, який, перебуваючи в Польщі, підійшов до примусової реверсії на Волині так, як ставиться й тепер, у еміграції, політику Юзефського, що послаблювала Польщу шляхом поглиблення чужинського ірредентизму на її території, колишні комуністи, діючи за наказом з Москви, сприймали радше з задоволенням”.

Що ж, інсинуація цілком виразна й однозначна. Юзевський діяв на користь комуністів і Москви, тож „колишній комуніст” Лободовський хвалив його і хвалить досі. То, може, він не такий уже й колишній?

Цього одного вистачить, щоб переконатися, наскільки покійний полковник не орієнтувався в волинських реаліях і яких ненадійних інформаторів мав. Комуністи ненавиділи Юзевського, позаяк він у багатьох сферах позбавляв їх аргументів на зразок, скажімо, „національного комунізму”, які зводилися до гасла: „Хай живе Вільна Україна під владою батька Сталіна!”. Десь близько 1930 року, чи трохи пізніше, в Советському Союзі вийшла книжка, назви якої я докладно

не пам'ятаю, щось на кшталт: „Імперіалістичні пани та їхні ланцюгові пси”.

Кількадесят профілів найвидатніших політиків, переважно європейських і американських, але був і Чан Кайшек, здається, Кемаль-паша, японський імператор тощо. Польщупредставляли в якості „ланцюгових псів капіталізму та імперіалізму” [Юзеф] Пілсудський і власне... Генрик Юзевський. До того були відповідні карикатури. Юзевського представили як лютого гонителя волинських селян, а передусім як ката й мучителя комуністів. Пам'ятаю, що воєвода дуже пишався цією відзнакою.

Вочевидь полковник Островський не чув, що під час окупації Юзевський, який провадив у підпіллі жваву діяльність, став жертвою замаху і був важко поранений; цей замах влаштували комуністи. Якби він про це знав, то може б і не написав наведених вище слів.

Полемізуючи з Побугом–Маліновським, Островський неодноразово з обуренням пише про паплюження армії, в якому начебто також брав участь воєвода Юзевський. Його стосунки з військом були з самого початку радше погані, а з часом щоразу погіршувалися. Примусова реверсія завершила усе. Тут потрібен невеликий відступ. Професійні військовики були в Польщі надзвичайно чутливими. В принципі, вони сприймали критику одного з них як напад на військо в цілому. Ця постава збереглася до певної міри і в еміграції. Це окрема тема, якої я не збираюся тут вичерпно обговорювати. Обмежуся тільки констатацією, що тієї миті, коли Юзевському причепили наліпку „нищителя польськості” та „українізатора”, військо оголосило йому безпардонну війну. Нечисленні винятки не змінювали загального образу.

Полковник Островський, мабуть, не знав, що на рішення про відставку Юзевського найбільше вплинув тогочасний командувач Окружного Командування Любліна, якому була

підпорядкована Волинь, генерал Мечислав Сморовінський. Коли до нього прибула делегація офіцерів, які доповіли, що не відповідають за себе, якщо Юзевського не відкликнуть, [Мечислав] Сморовінський, замість посадити їх на гауптвахту, надіслав відповідний рапорт міністрові [Тадеушеві] Каспшицькому, а той, у свою чергу, пішов до Славова [–Складковського].

„Або ви заберете Юзевського з Луцька, або ми його застрелимо”, – такий був сенс цієї апеляції. Водночас газета „Kurier Wołyński” заходилася публікувати статті, в яких істерично була тривогу: „За п'ять хвилин дванадцять”, „Чаша терпіння переповнена...”.

Читач, який не орієнтувався в ситуації, міг легко виснувати, що польськості на Волині загрожує цілковите знищення, що залишилося кілька днів, і суспільство під проводом війська повстане проти „злочинного” воєводи.

Чи серед польських офіцерів не було людей обмежених, тупих, а навіть цілковитих кретинів? Були йолопи й кретини серед адміністраторів, юристів, лікарів, журналістів, письменників, священиків, у всіх професіях! Але серед професійних військовиків їх бути не могло, така думка була б рівнозначною образі мундиру! Воєвода Юзевський мав із військовиками безліч прикрощів, часто абсолютно не пов'язаних із його політикою на цьому складному терені. Наведу два випадки, наче живцем запозичені з гумористичного анекдоту.

Полковник Островський згадав у своїх мемуарах підполковника [Станіслава Константи] Гонсьорека, командира батальйону „Дедеркали”, який відіграв чималу роль у „наверненні” Гриньків. За кілька років до тих подій Гонсьорек, тоді ще в званні майора, зчепився із воєводським реставратором Юзефом Дуткевичем. Дуткевич, з яким я познайомився напередодні війни в Любліні, не мав нічого

спільного з жодною політикою. Архітектор за фахом, історик за покликанням, він дбав тільки про те, щоби споруди, на які поширювалася ухвала про охорону пам'яток, не нищили, або не перебудовували невластивим чином. Він уболівав з приводу поступового руйнування замку Любарта в Луцьку; навіть на його консервацію, не кажучи вже про реставрацію, в нього не було жодних коштів; щорічна дотація була сміховинно низька.

Як мені розповіли, з майором [Станіславом Константи] Гонсьореком сварка трапилася у зв'язку з задумом реставрувати недіючий орган у латинській церкві в Дедеркалах. Орган був пам'яткою доби бароко, Дуткевич заперечив проти надто оригінального плану його переробки. Йшлося про укладення труб органу в формі орла з розпростертими крилами. Скандал! Воевода підтримав Дуткевича. Важко знайти кращий доказ антипольської діяльності! Вони заперечують проти уміщення герба Республіки в храмі!!!

Дуткевичу це набридло і незабаром він виклопотав собі переведення до Любліна, де незадовго до початку війни йому вдалося повернути до первісного, красивого стану Старий Ринок з прилеглими вуличками. До речі, якщо на Волині його звинувачували в українофільстві та полякожерстві, то в Любліні обзивали антисемітом. Він повикидав крамнички та майстерні з арочних брам старих будинків. Українофіл і антисеміт – як це чудово поєднується!

Друга історія була ще кумеднішою. Її пасивним героєм став олицький вїйт. Ним був популярний на Волині Едмунд князь Радзивіл, син князя Януша. Його звинуватили перед воеводою Юзевським у невластивому поводженні з офіцерськими дружинами. Князь, вітаючись, потискав гарні білі долоні, але не цілував дамам рук. Образа! Воевода відмовився втручатися в це питання, *ergo* став моральним співучасником негречного князя. А хто не поважає дружин офіцерів, то з ним усе зрозуміло...

Це не вигадані анекдоти. Так воно й було! І всі ці історії, живцем запозичені з сюрреалістичного фарсу, призвели до консолідації колективного психозу навколо нібито антипольської та українізаційної діяльності Юзевського. Я дуже шкодую, що святої пам'яті полковник Островський став безборонною жертвою цього психозу.

Незабаром після прибуття до Луцька я побував на лекції, прочитаній місцевим адвокатом, дуже динамічним членом Національної партії. Тема лекції: минуле та сьогодення Волині. Великий кінозал, натоптаний до останнього місця. Державні службовці, багато молодих офіцерів, представники палестри, редактори і співробітники часопису „*Kurier Wołyński*” *in corpore*. Лекція мала характер радше демагогічної вічевої промови, що роїлася від історичних помилок і брехні. Промовистий приклад: другий розподіл не охопив західної Волині, позаяк імператриця Єкатерина знала, що більшість її населення – поляки. Блискучий пан адвокат взагалі не орієнтувався, що найбільше скупчення поляків розташоване власне на східній Волині, на Житомирщині. І вся лекція була на тому ж рівні.

Прізвище Юзевського не пролунало жодного разу, але всі присутні добре знали, проти кого були скеровані найжорстокіші звинувачення, і реагували на них шаленими оплесками. Слід іще раз повторити: колективний шовіністичний психоз, посилений тією обставиною, що польське інтелігентське ґето не мало жодного контакту з широкими масами населення. Це знана річ, що атмосфера кожного ґета сприяє виникненню всіляких психічних епідемій.

Але час уже надати слово полковникові Островському в справі, яка стосувалася його безпосередньо: перехід мешканців Гриньків у католицтво, що мало би бути рівнозначне реполонізації.

„Вивчення національного питання, – читаємо в тексті Островського, – спонукало мене до висновку, що на Волині

мають мешкати принаймні від близько 350 до 400 тисяч польської людності або осіб польського походження понад число поляків, офіційно зареєстрованих нашою офіційною статистикою, а отже, двічі стільки, не 16,6%, а близько 32% загалу населення Волині”.

На жаль, читач мусить прийняти це на віру, бо автор не вказав, яких дослідних методологій ужив у цих „етнічних дослідженнях”. Ще більшу недовіру викликає той факт, що він дійшов до цих висновків за далєбі рекордний час – йому вистачило кількох місяців пересування по місцевості. Зрештою, він сам зрозумів, що твердження його доволі голослівне, отож негайно додав:

„Нині, коли я пишу по пам'яті, не маючи під руками жодних підручників чи нотаток, мені важко докладно обґрунтувати оті мої тогочасні розрахунки. В ті часи вони збігалися з даними, до яких дійшов у своїх дослідженнях, – незалежно від мене, – начальник відділу національностей у військовому міністерстві дипломований полковник Садовський. Він працював під керівництвом генерала Януша Глуховського, який за дорученням міністра військових справ генерала [Тадеуша] Каспшицького провадив нагляд над національними меншинами на східних теренах Польщі...”

Я не знаю, в чому полягали дослідження полковника Садовського. Обґрунтування тези, що на Волині мешкали кількасот тисяч осіб польського походження, непомічені офіційною статистикою, потребувало би як мінімум кількох років кропіткої праці, яку би провадили численні й кваліфіковані групи. Ніхто подібної роботи не проводив. Я не підозрюю ні Островського, ні Садовського, ні інших військових у несумлінності, але, мабуть, можна сказати, що навіть найкраща воля нездатна замінити фахівців у галузі історії, етнографії та статистики. Повернімося, однак, до Гриньків.

„Село Гриньки, – читаємо в роботі полковника Островського, – в першій половині XIX століття невелике поселення, яке не мало й ста мешканців, у 1829 році, тобто майже через тридцять років після перших царських указів, налічувало ще тоді понад сорок „душ” католицьких, давно там осілих. Хоча пізніше туди були переселені багато селян-осадників з Пйотрковського воєводства, до наших днів у селі збереглася лише одна римо-католицька родина Залевських. Незалежно від моїх досліджень, було широко відомо, що село Гриньки має багато мешканців польського походження. Мешканці села охоче й часто брали участь у всіх польських урочистостях і святкових заходах, а також забавах, влаштованих місцевим підрозділом КОП-у. В римо-католицькій парафії Ланівці, розташованій на відстані три кілометри, збереглися старі парафіяльні метрики з Гриньків, перенесені туди москалями під час ліквідації латинської церкви в Гриньках. Гортаючи ці метрики, ми виявили, що більшість населення Гриньків є нащадками поляків”.

З подальшого опису цих подій у версії полковника Островського випливає, що не було „якоїсь особливий агітації, щоб повернути село до польськості”. Просто звичайні контакти між офіцерами КОП і мешканцями села. „Вони утворили комітет, – читаємо в спогадах, – і звернулися до латинського священика в Ланівцях із проханням прийняти їх до лона Римо-католицької Церкви”. Прохання задовольнили. Полковник Островський був присутній на церемонії переходу в католицизм. Він повідомляє, що з-поміж 750 мешканців 480 осіб прийняли римо-католицьку віру. То начебто були нащадки поляків, які колись втратили свою ідентичність і прийняли православ'я. На жаль, я не маю іменного списку тих новонавернених, як не мав його і полковник Островський, коли багато років тому писав свою роботу в далекій Аргентині.

JÓZEF ŁOBODOWSKI

ZŁOTA
HRAMOTA

(DRZEWORYTY — JURIJ KULCZYĆKYJ)

INSTYTUT

PARYŻ

LITERACKI

1954

Обкладинка збірки віршів Ю. Лободовського *Золота грамота*, виданої в 1954 р. паризьким Літературним інститутом. З колекції Павла Лібери

Проте одне прізвище застрягло в моїй пам'яті й досі. Ахтяхтяров – колишній російський жандарм, який після падіння царської імперії оселився в Гриньках і одружився з літньою вдовою-українкою. Він також раптом відчув себе поляком і перейшов у католицитво. Островський описав церемонію дуже зворушливо.

„Я бачив одухотворені, радісні й усміхнуті обличчя, вони тішилися, як діти. Коли я їх запитав, чому вони так довго зволікали з прийняттям католициства, мені відповіли, що коли Польща „воскресла”, то чекали, що вийде „указ” про повернення їх до польськості, а тимчасом таке розпорядження не з'явилося, а позаяк ніхто досі не звертався до них у цьому питанні, тож вони думали, що Польща їх не потребує і не хоче...”

„Коли я через кілька місяців, – доповнює Островський цю інформацію, – відвідав Гриньки, населення села, на моє збентеження, вітало мене біля тріумфальної брами. Оскільки за той час у пресі з'явилися згадки, буцім більшість новонавернених повернулися до православної Церкви, я запитав, чи ця чутка правдива. Мені відповіли, що до православ'я жоден з новонавернених не повернувся, натомість, сміючись, розповідали про те, як місцевий жебрак-пияк каявся публічно кілька неділь поспіль, а православний священик кропив його при тому свяченою водою; перед поляками ж виправдовувався: „А що мені робити? Я бідний і мушу чимось заробляти на життя!”

Полковник їздив до Гриньків, коли йому заманеться. Були, однак, ті, хто дуже хотів, але жодним чином потрапити туди не міг. Православний єпископ, який намагався з'їздити до Гриньків (вони належали до його єпархії) ще до масового навернення, був затриманий на дорозі постом КОП-у і змушений повернутися до Луцька, бо не мав перепустки, необхідної на прикордонній території.

Журналісти з Луцька дивним чином не були запрошені на урочистість. Якби я, будучи фактичним редактором тижневика „Wołuj”, опинився того дня в Гриньках, я б написав усю правду й також може б відчув зворушення при вигляді „одухотворених” новонавернених. Мене позбавили цієї можливості. Так якось склалося, що у прикордонні райони вкрай важко було отримати перепустку, а особливо після початку кампанії примусової реверсії. Чому?

Воєвода Юзевський отримував звіти від підпорядкованих йому органів влади, а передусім від поліції; вони звучали не так гоже й рожево, як оповідь полковника Островського. Він згадав про замітки в пресі, нібито більшість новонавернених повернулися в православ'я. Полковник заявив, що перевірів ці чутки на місці, де їх категорично спростували. Нібито йшлося про одного жebraка-п'яницю. Постає логічне запитання: чому зацікавлені особи не спростували повідомлення в пресі про повернення Гриньків до православ'я? Та частина преси, яка захлиналася від захоплення новиною про урочистий перехід у католицтво, потім набрала води в рот і вже не поверталася до цього питання. Полковник Островський лаконічно ствердив, що „пером не порався”, але ж міг би написати листа до тієї чи іншої редакції (наприклад, до часопису „Polska Zbrojna”), заперечуючи чутки, які вважав неправдивими. Перепрошую, але ніде жодних спростувань я не зустрів. Про Гриньки перестали писати – та й усього!

Я уже згадав було, що більша частина праці Островського присвячена полеміці з Побутом-Маліновським. Обидва опоненти уже багато років, як покійні. Як могла трапитися між ними така явна суперечність? Побуг-Маліновський написав у другому томі „Новітньої політичної історії Польщі”, що Гриньки були стероризовані; Островський категорично заперечив, ба навіть висміяв цю версію. Та й послідовність подій зазнала принципового перетасування. Островський

повідомив, що польовий вівар був осквернений уже після ухвалення рішення про перехід на католицизм; Маліновський, згідно з тим, що я тоді чув, написав, що блюзнірський акт став відправною точкою для кампанії примусової реверсії.

Я дуже далекий від того, щоб приписати полковнику Островському навмисне перекручування фактів. У багатьох випадках його через стільки років підвела пам'ять, але всього це не пояснює. Припускаю, що його ввели в оману підлеглі та шовіністичне оточення. Про те, як „готували” Гриньки до навернення, він міг і не знати. Мабуть, він грішив наївністю, якщо тріумфальна брама збудила в ньому тільки „збентеження”, але жодних підозр. Він і не подумав, не втямив, що тієї миті над волинським селом ширяв безсмертний дух потьомкінщини!

В спогадах полковника не бракує також серйозних взаємовиключних суперечностей. Я вже процитував раніше точку зору Островського, наче „місцеве населення поводить себе спокійно, до держави налаштоване лояльно”. А трохи далі ми натрапляємо на таке речення:

„Моя реполонізаційна діяльність була зумовлена також покладеним на мене обов'язком забезпечити кордон, зокрема від проникнення комуністичних шпигунів, отож я більше міг покладатися на лояльність польського населення, ніж найбільш нібито лояльного (розрядка моя. – Ю. Л.) чужинського населення...”

То, врешті-решт, як? То була лояльна людність, чи тільки „нібито лояльна”?

„Я вважав, – переконує автор, – що українці в Польщі мали право на вільний розвиток і культивування власної національності...”. Тоді чому він обурюється на Юзевського за те, що той толерував „Просвіту”, театр, хори тощо? До речі, існування цих інституцій і організацій гарантувала Конституція та чинне законодавство Республіки [Польща]. Отож у тому, що написав полковник Островський, відсутня навіть елементарна послідовність.

Я вже згадував раніше про лекцію Влодзімежа Бончковського, прочитану в Рівному десь на початку 1938 року. В залі сидів новоспечений генерал на прізвище, либонь, [Адам] Коритовський (я не впевнений). Потім відбулася розмова в обмеженому колі осіб. Генерал вислухав аргументи [Влодзімежа] Бончковського та мої з великим інтересом, але почасти так, наче почув казку про залізного вовка. Було очевидно, що водночас вони викликають у нього подив, бо він ніколи не зустрічав подібної постановки питання, і наші аргументи поступово його переконували. Як шкода, що полковник Островський не брав участі в тій розмові!

Юзевського звинувачували в українізації Волині. А власливо, що б мав означати термін „українізація”? Чи можна „українізувати” українців, чи можна „полонізувати” поляків? Нонсенс у засновку! Натомість можна будити приспану національну свідомість або штучно її придушити чи гальмувати природні процеси. Можна було, отож, намагатися якомога довше ділити волиняків на „русинів” і „тутешніх”, а термін „українці” взагалі викреслити зі словника. І, по суті справи, про це власне і йшлося. Генрик Юзевський розумів, що „тутешність” і „русинськість” – це вже анахронізми, яких годі утримати навіть силоміць. Крім того, він бачив українське питання в ширшій перспективі, і воно не закінчувалося для нього на прикордонних стовпах.

Не дивно, що всі ті, хто вважав, що слід полонізувати максимально можливу кількість „русинів”, а решту „тримати за морду”, визнали воеводу зрадником польської справи. У мене в рівненській школі підхорунжих був колега на прізвище Смолко. Він був православний, походив із Острога. Коли його спитали про національність, він заявив: „– Я українець!” – і почув у відповідь: – „Гівнюк ти, а не українець! Де та ваша Україна?!”

Припускаю, що полковник Островський був людиною

надто культурною, щоб принизитися до такого „солдафонського” окрику на адресу вояка, який каже про свою українську національність. Але йдеться не про ті чи інші форми, йдеться про ментальність, яка не припускає й думки, що селянин, який, скажімо, в 1914 році вважав себе „тутешнім”, раптом міг стати українцем. Сам факт, що воєвода Юзевський наважився визнати волинян українцями, породжував лютю. І не тільки у військовиків. Так постав спільний фронт, доволі оригінальний, як на польські політичні стосунки: Національна партія і „Стшелец”, отець прелат [Маріан] Токажевський з Ковеля та окружний суд у Луцьку, військовики й палестра, а навіть окремі старости, керівники безпеки, нижчі чиновники, частина поліції.

Цій потужній коаліції не могли ефективно протистояти інші, менш впливові чинники, скажімо, більш освічене учительство, кременецький осередок, розсудливіші землевласники, хоча неперебірлива у засобах нагінка на Юзевського почала породжувати серед людей культурних дедалі більшу огиду. Втім, на контратаку було вже надто пізно.

„На [Генрика] Юзефського, – пише Островський, наче відгороджуючись від тієї нагінки, – я не подав жодного рапорту, ні усного, ні в письмовій формі, в пресі я його не ганьбив”. Охоче вітаю цю заяву. Але полковник Островський не міг не знати, що своєю поставою та діяльністю автоматично надає моральної підтримки всім тим, хто воєводу відверто поборював і шельмував. І ще одне абсолютно певно: про суть і питому вагу української проблеми Островський не тямив нічогосінько. Ні в Польщі до війни, ні в еміграції. За його підрахунками, кампанія примусової реверсії дала на Волині принаймні десять тисяч новонавернених. Вже через кілька років нікого з них не залишилося. Натомість, залишилися ненависні спогади, ще одна цеглинка в мурі міжусобної ворожнечі, що розділяє два сусідні народи.

* * *

Вирівнювання польсько-українських відносин є історичним імперативом і відповідає інтересам обох націй. Ми ніколи цього не досягнемо, якщо не говоритимемо й не писатимемо всю правду, бодай і найболіснішу. Це основна причина, чому я зайнявся полемічними спогадами світлої пам'яті полковника Островського і протиставив їм власну рацію, сподіваючись, що моє знання отих проблем понад тридцятилітньої давності набагато ближче до реальності.

Була і ще одна причина, почасти особиста. В отой найгарячіший період я перебував у Луцьку, працював із Юзевським, спілкувався з ним майже щодня. Колишній волинський воєвода живий, але, зі зрозумілих причин не в змозі брати участь у наших суперечках і не може захистити свого імені. Тож я вважаю своїм обов'язком заступитися за відсутнього.

Джерело:

Sprawa rewindykacji – ponownie

Zeszyty Historyczne 1970, nr 18, s. 184–197.

ПРОФЕСОР КУБІЙОВИЧ

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ) опубліковано невелику за обсягом книжку Володимира Кубійовича *Мені 70* (Париж–Мюнхен, 1970). Професор Кубійович – відома в середовищі української еміграції постать. Упродовж двадцяти років він очолює Наукове Товариство із осідком у містечку Сарсель під Парижем і є головним редактором *Енциклопедії Українознавства*. Водночас він і далі працює в вузькій сфері своїх наукових зацікавлень: географії та картографії.

Більшу частину книжки займає автобіографія автора, доповнена коротким оглядом його наукової діяльності до війни і в еміграції, а також кількосторінковою бібліографією. Книжка доволі рясно проілюстрована фотографіями, деякі з них мають уже сьогодні історичну та архівну вартість.

Найцікавішим є життєпис, а в ньому – опис років Другої світової війни обсягом майже у сорок сторінок. Але поки що личить повернутися до 1900 року, коли прийшов у світ автор цієї книжки. Передусім я дізнався, не без певного подиву, що Кубійович мішаного походження: батько його був українцем, а мати – полька, уроджена [Марія] Добровольська.

Він народився в Новому Сончі, де з короткою перервою на рік мешкав до 1918 року, коли склав екзамени на атестат зрілості в місцевій гімназії. В початковій школі в нього було багато прикрощів через його „русинське” по батькові походження, натомість період навчання в гімназії він згадує зовсім по-іншому:

„Я жив, – пише він у своїй автобіографії, – у нормальних відносинах з моїми товаришами, а з деякими і подружив; ми часто навіть гостро дискутували (зокрема у вищих класах) на політичні теми, між іншим і на теми українсько-польських проблем, але завжди в межах пристойності. Ближчі дружні відносини в'язали мене кілька десятиліть з Юзьом (Йосифом) Вонсовичем. Як дивно склалася наша доля: обидва ми були завзятими туристами і разом мандрували за гімназійних часів, опинилися в польсько-українській війні на протилежних фронтах, обидва служили при артилерії і деякий час стояли з своїми батареями один проти одного на тому самому відтинку, згодом обидва студювали географію, стали доцентами антропогеографії (він Львівського університету, я Краківського), часто зустрічалися і завжди залишалися в дружбі. По довгих роках перерви ми відновили зв'язок, і 1963 року мій друг відвідав мене (по другій війні був професором Вроцлавського університету) у Франції”.

Що ж, таких дружб на тлі загальної ворожості було багато, та й випадок Кубійовича, який, будучи наполовину українцем, наполовину поляком, обрав національність батька, не такий уже й рідкісний. Прецінь траплялося, що рідні брати від змішаних шлюбів обирали різну національну приналежність, і не раз близькі кузени, а навіть рідні брати опинялися по різні боки фронту. Певна винятковість цього випадку полягає хіба в тому, що юний Кубійович виріс у польському середовищі, хоча, як сам він підкреслює, значну роль відіграла близькість Лемківщини, яка охоплює південну частину повіту Новий Сонч.

Після закінчення польсько-української війни [Володимир] Кубійович розпочав навчання в Ягайлонському університеті, закінчивши його менш ніж через чотири роки, а в 1928 році був призначений доцентом. Внаслідок своєї діяльності, почасти наукової, а почасти політичної, посаду доцента він втратив за рішенням Міністерства віровизнань і народної освіти незадовго до початку війни.

Про свої пригоди, які завершилися видаленням з Ягайлонського університету, Кубійович розповідає спокійно, з доволі значним об'єктивізмом. Каменем спотикання стали національно-статистичні дослідження, покликані довести, що офіційний перепис населення в 1931 році приніс сфальсифіковані дані на шкоду українцям. Наприкінці здавалося навіть, що ученого чекають жорсткі репресії, але почалася Друга світова війна, і все перевернулося з ніг на голову.

Початок війни застав Кубійовича в Мисленіцах, але вже через кілька днів він повернувся до Кракова перед самим захопленням міста німцями. Через два тижні, 17 вересня, вдарила Червона Армія, і почали прибувати тисячі українців, які масово тікали з територій, окупованих советами. В самому лиш Кракові їх зосередилося кілька тисяч. В очікуванні на подальші події постала потреба створити якусь організацію, офіційно визнану німецькими окупантами. Тож постав Український Центральний Комітет, який очолив власне Кубійович. У 1941 році цей комітет розширив свою діяльність далі на схід, проте, в зв'язку з політикою, яку Берлін провадив на захоплюваних у міру поступу бліцкригу теренах, його можливості завжди були вкрай обмежені, а часто його повністю блокували.

Докладний переказ цієї частини спогадів надміру б розширив рамки невеличкої рецензії, тому обмежуся лише двома ключовими питаннями: поведінка німецької влади супроти українців і зростання з плином часу польсько-українського бойового протистояння та взаємне винищення, особливов 1943–1944 роках. Але спершу варто процитувати, яким чином Кубійович обґрунтував свою та його найближчих співробітників діяльність, яка за своєю природою спонукала до сталих контактів із представниками гітлерівської окупаційної влади.

„Мені здавалося (і ми всі в керівництві УЦК були з тим згідні), що в ці важкі часи найважливішим нашим завданням

було робити так, щоб у цій жахливій війні український народ, хоча б тут, у т.зв. Генеральній Губернії, зазнав якнайменше втрат, щоб скріпити наш стан посідання; зокрема в напів-опустілих (після нацистського винищення жидів) містах, а навіть творити деякі культурні цінності. Треба визнати, що зі всіх українських земель ми в Генеральній Губернії мали поки що найкращі умовини життя. Майбутнє не було нам відоме, дальша німецька окупація могла принести для нас жахливі наслідки, але ми мусіли робити те, чого вимагала поточна хвилина”.

Німці, за нечисленними винятками, поводитися як варвари, а водночас божевільні. В листопаді 1941 року Кубійович поїхав до Рівного і провів там розмову з заступником райхкомісара України президентом [Паулем] Даргелем. „Я маю тут, – сказав Даргель, – між іншим труднощі в справі мови моїх розпоряджень для населення. Вони проголошені поки що по-німецькому та по-українському. Але мої гебітскомісари інформують мене, що населення не розуміє української мови”.

Здивований Кубійович запитав, яку мову, на думку Даргеля, розуміють волинські українці. Відповідь була: „Російську, але ви розумієте, з політичних міркувань по-російськи я не можу видавати наказів. Найкраще буде, якщо я робитиму це лише по-німецьки”. „Але ж, пане президенте, німецької мови населення не розуміє і не зможе виконати ваших наказів”. „То я їх розстрілюватиму”.

Так ото навіть у найвищих сановників крайне варварство поєднувалося з дурістю і невіглаством. До цього слід додати нечувана пиху. Кубійович розповідає, що коли взимку 1943 року опинився в Берліні, щоб передати керівництву гестапо меморандум про масові розстріли на Холмщині, генерал [Генріх] Мюллер почав розмову такими словами: „Чи знаєте, хто я є? Я є шеф гестапо на цілий світ”. „До приємних ці відвідини, – зазначає Кубійович, – не належали...”. Авжеж!

В іншому місці Кубійович стверджує, що упродовж перших двох років німецької окупації Червенська Земля (українською Галичина, в Польщі прийнялася неісторична назва Східна Малопольща) була порівняно з Наддніпрянською Україною та Польщею суто етнографічною „оазою спокою”. Все змінилося влітку 1943 року. По-перше, відбулося вторгнення чималого партизанського більшовицького загону відомого [Сидора] Ковпака.

„[Сидір] Ковпак залишив у Галичині своїх агентів, розбухав пристрасті українців і поляків; дійшло до чимраз частіших актів взаємного терору між українцями, поляками і німцями, восени Українська Повстанська Армія – УПА перенесла центр своїх дій з Волині до Галичини. Німецька поліція реагувала на вбивства поодиноких німців, грабунок державного майна тощо масовим терором. Треба думати, що безглузді вбивства українцями поляків, поодиноких німців, навіть українців-латинників не були інспіровані верхівкою бандерівської ОУН і УПА, радше вони не мали влади над своїми низами. На анархії, яка стала швидко поширюватися, найбільше потерпіло сільське українське населення, яке платило часто подвійні контингенти (для німців і для різних партизан) і на шкірі якого найбільше карбувалися акти німецького терору”.

„Ще більше втрат, ніж у Галичині, ми понесли на Холмщині і Підляшші, де, безперечно під впливом більшовицьких агентів, дійшло до кривавих сутичок між українським і польським населенням. Діяли тут дві польські партизанські формації (Польська Армія Крайова і Польська Армія Людова), відносно слабо УПА, але головне діяли неконтрольовані ніким льокальні загони. На Грубешівщині спалено десятки сіл, згинуло кілька тисяч людей. Безперечно, до цього стану спричинилася й німецька влада з своїми безглуздими переселюваннями поляків і українців”.

Про польсько-українські збройні сутички та різанину Кубійович написав доволі побіжно, зрештою, в невеликій за обсягом книжці на більше не було місця. Чи лідери з обох сторін справді не несуть жодної відповідальності? Я не можу відповісти на це питання однозначно. Якби з обох сторін було менше націоналістичного шалу – ця заувага не стосується Кубійовича, – мабуть, болісне питання взаємного польсько-українського протистояння під час Другої світової війни вже давно було би обговорене та вияснене. Але коли маєш справу майже винятково з взаємними звинуваченнями, про таке об'єктивне в'яснення в даний час не може бути й мови. А вже київські більшовики та варшавські комуністи з певністю в тому не зацікавлені.

Стримано й вельми неохоче Кубійович згадує в різних частинах книжки про сутички між окремими політичними угрупованнями серед самих українців, причому не завжди вони закінчувалися лише словесними дебатами. Кубійович не належав до жодної партії, і цього вистачало, щоб у різний час заслужити на ворожість: „що ніби, хто не з нами...”. Не без певної поблажливості він згадує про доноси на нього в перший післявоєнний період, коли він перебував у Баварії; один із цих доносів коштував йому шести тижнів перебування в американській в'язниці, але врешті-решт все скінчилося добре. Проте в певний момент Кубійовичу загрожувала видача советським органам влади.

Німецький період тривав загалом п'ять років, і в 1950 році, як я вже писав на початку, Кубійович очолив українську академічну установу в Франції, в містечку Сарсель, де мешкає й досі, повністю відданий своїй роботі. Він рідко публікується в еміграційних виданнях. Не зайвим буде повторити останні слова однієї з його статей, надрукованої в 1964 році.

„Без плекання духових і культурних цінностей ми не можемо продовжувати нашого існування на еміграції... і помогти

краєві. Ми робимо чимало в цих ділянках, але на невідповідному рівні... Ми втікаємо від проблем, обнижуємо наш лет. Ми маємо слово „Україна” на устах, замало в серці, а ще менше творимо для вітчизни щось реального... Ми самовдоволені і самі собі кадимо. Ми, старші, робимо ряд посулень, які не можуть притягнути молодь до українства і виплекати в ній любов і посвяту до України... Пам’ятаймо в усіх наших посуненнях, що на нас дивляться десятки мільйонів братів на рідних землях, що вони дивляться на те, що ми робимо. Пам’ятаймо, що ми для них – велика надія... Постійна думка про край і поневолених братів може дати нам внутрішній побуд до творення конкретних діл для України і дозволять притягнути до ідейної праці людей з молодшого покоління...”

Ці слова можна ужити на адресу багатьох політичних еміграцій без значних, а навіть будь-яких змін. А ще з більшою підставою – пару меланхолійних фраз про тих найближчих наукових співробітників НТШ, які відійшли назавжди й досі відходять.

„Я ще здоровий, – пише [Володимир] Кубійович на закінчення своєї автобіографії, – і працездатний. Маю перед собою конкретні завдання, які хотілося б реалізувати: докінчити *ЕУ 2* і видати том *Доповнень* до цього твору; видати другий том праці про національні відносини Галичини (а, може, і третій?), по змозі опрацювати другий том історії УЦК, видати або хоч започаткувати видання словникової енциклопедії українознавства англійською мовою, знайти тих, хто взявся б за друге, краще видання цілості *ЕУ*. Дай Бог, щоб при Божій і нашого громадянства допомозі вдалося ці пляни здійснити. Хоч частинно!”

Професор Кубійович не мав у довоєнній Польщі доброї преси, а найгірше до нього ставилися щоденна газета „*Iustrowany Kurier Codzienny*”, надзвичайно чутлива до українського питання. Йому в ті роки дорікали, що свої гео-

графічні праці він забарвлює націоналістичною тенденцією, ворожою Польщі. Натомість, Кубійович обвинувачував у подібних тенденціях, ворожих українцям, професора Ромера та його учнів. Ця суперечка має вже нині суто історичний характер, і основна причина цього полягає в тому, що етнографічне обличчя спірних територій цілковито змінилося. Змінилося на шкоду одних і других, хоча, звичайно, в різних пропорціях. У Львові залишилися тільки рештки місцевих поляків, історична Żółkiew не стала Жовквою, але Нестеровим, лемків і бойків переселено, а їхні прекрасні церкви перетворені на музейні артефакти, знищено Гуцульщину. Якби професор Кубійович міг повернутися на ці терени, він мусив би почати свої етнографічні дослідження від самого початку.

Таким чином, короткий опис довоєнних робіт Кубійовича, уміщений у другій частині книги, читається зі значною меланхолією, уже тільки як причинки до безповоротного минулого, до стану речей, якого ми не змогли спільними зусиллями врятувати. Бо всі ці зусилля майже завжди були скеровані в абсолютно різних, протилежних напрямках, тож і наслідки мусили бути жалюгідними. Книжка професора Кубійовича не має цілеспрямованого політичного характеру, але пишучи про своє життя й діяльність, він не міг не зачіпати на кожному кроці справ суто політичних. І так само на кожному кроці власне зміст фактів спонукає пильного читача до гірких роздумів про польсько-українські стосунки, безглузді суперечки, які спалахували в найменш вдалі миті, самогубні ініціативи, занапащені історичні можливості, все те, що наче в фокусі, сконцентрувалося в житті й досвіді однієї людини.

Джерело:
Profesor Kubijowycz
„Kultura”, 1971, nr 10, s. 116–121.

ЛІКВІДАТОРИ УНІЇ

Рим у першій половині лютого цього [1972] року. Зимний, мрячний дощик. На площі перед базилікою майже порожньо, нечисленні перехожі прослизують уздовж колонади Берніні. Перед глибокою, тьмяною брамою силуети швейцарців. Я гадав, що тієї швейцарської гвардії вже не існує, що її скасували на хвилі реформаторських ініціатив і спроб. Я помилився. Вони й надалі існують – у своїх „ловецьких” смугастих вбраннях, хіба що замість алебард тримають карабіни з насадженими багнетами, а замість шоломів у них берети. Провадить мене Вітольд Загорський. Короткі перемовини, йдемо далі. Тепер нас обступають троє чоловіків, вбраних у чорне, проте в білих рукавичках. Знову коротка розмова. Перед нами „Palazzina dell'Arciprete”, де проживає кардинал Йосиф Сліпий.

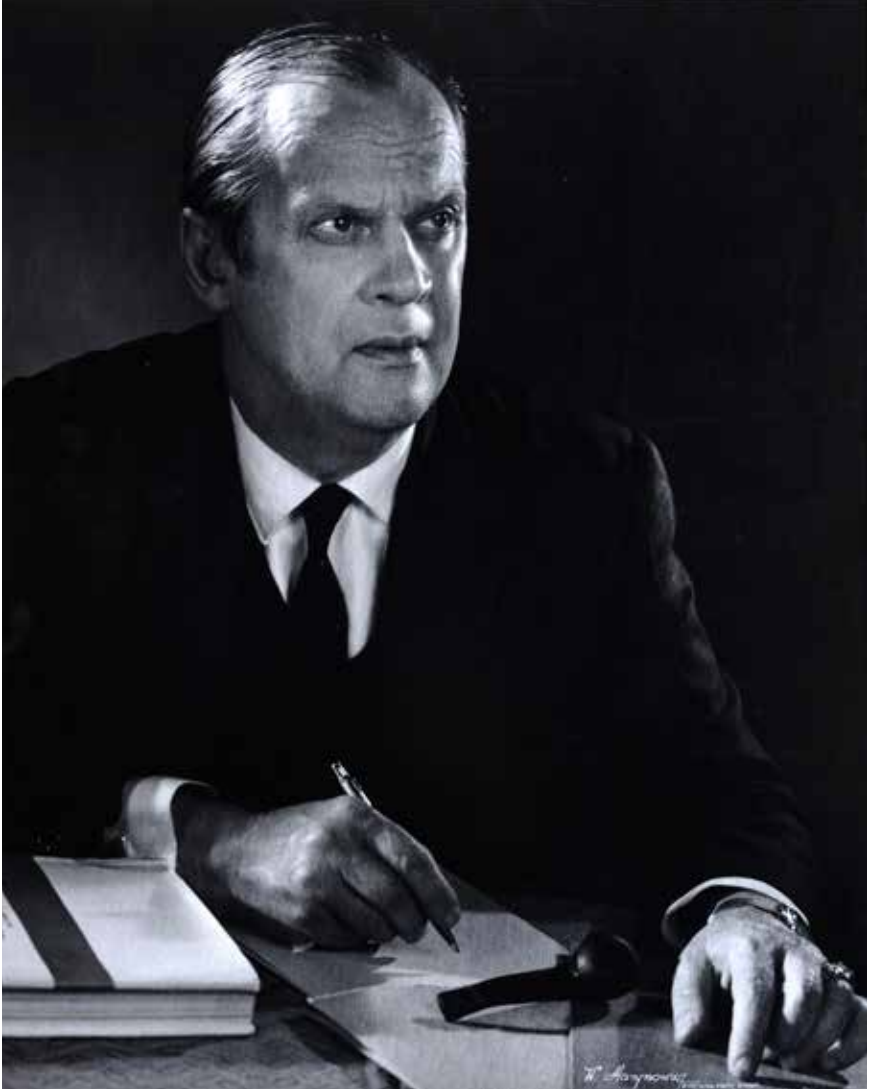
Потужні двері в облямуванні накладених на мур каменів, над ними герб, також вирізьблений з каменю. В глибині темніють розмиті о цій порі обриси дерев у Ватиканських садах. В передсінку доводиться зголоситися втретє – по телефону. Піднімаємося ліфтом, назустріч нам виходить шамбелян о. Іван Хома, найближчий співробітник кардинала. Сам кардинал поки що відсутній, повернеться за кільканадцять хвилин. Розмовляю з отцем Хомою в прекрасній ренесансній залі. Довгий, масивний стіл, на ньому розкладені часописи, книжки. Мені можна взяти собі ті, які містять найцікавіший для мене матеріал. Я вибираю видання, мій співрозмовник запевняє, що наступного дня вишле посилку на мою адресу. Розмова спочатку накульгує, як зазвичай буває, коли зустрічаються незнайомі особи, але вже за кілька хвилин точиться гладко.

Певної миті о. Хома зникає, тепер я чекаю зовсім недовго, відчиняються бічні двері, в них з'являється знаний завдяки численним зображенням силует кардинала. Широким жестом він запрошує мене супроводжувати його до сусідньої, дещо меншої зали. Придивляюся до нього. Ні, я б ніколи не здогадався, що через тиждень йому виповниться вісімдесят років. Високого зросту, випростана постава, впевнені рухи, сива борода й вуса, проте волосся тільки злегка припорошене сивиною. В голосі ані сліду старечого бриніння, мовить твердо, і якби не біла борода, то йому можна було би дати яких шістьдесят літ.

Допіру після майже години жвавої розмови я зауважую перші ознаки помірної втоми. Голос починає опадати, втрачаючи свою міць, жести рук менш певні, розмова сповільнює темп. Але ж я знаю, що цей на перший погляд могутній старець провів майже вісімнадцять років у советських тюрмах і концентраційних таборах. Кожен, хто там побував, або знайомий із оповідями свідків, розуміє, що це означає.

„ХРИСТОВИЙ ГАЛЕРНИК”

Підозрюю, що польський читач-емігрант (не кажучи вже про тих, хто мешкає в Польщі) нічого не знає, або в кращому разі знає дуже мало про особу кардинала Сліпого. Ось пригорща інформації в телеграфному викладі. Йосиф Коберницький-Сліпий народився 17 лютого 1892 року, гімназію закінчив у Тернополі, відтак вступив до Львівської семінарії, був висвячений у сан священника в 1917 році, навчання продовжив у університеті Інсбрука та в римському Ґрегоріанумі. Коли він повернувся до Львова, то був уже доктором теології та посідав титул *magister agregatur*, здобутий власне в Ґрегоріанумі. В 1925 році він став ректором семінарії у Львові, а водночас, згідно з волею митрополита [Андрея] Шептицького, готувався обійняти після нього митрополичий престол. Офіційна

Юзеф Лободовський з люлькою, світлина Адама Томашевського, повонні роки

номінація відбулася в листопаді 1939 року, через кілька тижнів після вступу Червоної Армії до Львова. Тогочасний папа Пій XII негайно схвалив це призначення.

Владу над митрополією архієпископ Йосип Сліпий отримав у 1944 році, одразу ж після смерті митрополита [Андрея] Шептицького, уже під час повторної советської окупації. Упродовж усієї першої зими НКВД не чіпав архієпископа; його заарештували допіру в квітні 1945 року. Почалося багатолітне мучеництво. Спершу він майже два роки перебував у в'язниці в Києві, зазнаючи тяжких допитів, ба навіть фізичних тортур. Через відмову перейти на православ'я й підпорядкуватися церковній владі, призначеній з Москви, був ув'язнений на вісім років. У 1953 році – повторний вирок, цього разу довічний; в 1957 році – подальші сім літ ув'язнення. Митрополит мандрує етапами з однієї в'язниці до іншої, таборами в Автономній Республіці Комі, в Єнісейському краї, врешті, в мордовських лісах. Шлях Ухта–Кожва–Печора–Інта–Воркута добре запам'ятався багатьом польським засланцям у 1940–1941 роках. Кардинал Сліпий здолав цей шлях на самому початку свого мучеництва.

Упродовж тривалого часу на Заході нічого не знали про його долю, навіть чи живий він іще. Перша достовірна звістка прийшла напровесні 1956 року, себто після одинадцяти років перебування на каторзі. То була поштова листівка на адресу о. [Михайла] Лади, який мешкав у Відні. Як впливало з адреси відправника, листівку було надіслано з табору Маклаково, пошта Кузьминка, Красноярський край. Ось лаконічний, але дуже красномовний текст:

„Дорогий Брате! [Дня 24.XI.1955 я вислав був порученого листа, який одначе десь в дорозі пропав. А був він такого змісту:] сердечно дякую за пам'ять і так велику жертву та поміч. Нехай найвища Молитва буде відплатою. На жаль прохаю не посилати більше, щоби й так не ускладнювати мого положення. Христос з Вами. Йосиф М.”

Це зрозуміло. Посилки з-за кордону наражали архієпископа на додаткові прикροщі й переслідування, тому він волів від них відмовитися. Ця листівка – єдиний знак життя, поданий особисто. Слід припустити, що советська пошта переказала її до Відня через неухажність. Іноді навіть більшовицькі цензори потерпають на нестачу класової пильності й чинять непристойне бракоробство.

У 1959 році з'явилася книжка італійського єзуїта Петро Леоні *Ватиканський шпигун*. [Петро] Леоні був під час війни капеланом італійського експедиційного корпусу на східному фронті. Він залишився в Одесі при тамтешньому католицькому храмі й незабаром був арештований. Його звинуватили в шпигунстві на користь Ватикану (звідси назва книги), він отримав 25 років каторжних робіт. В 1955 році завдяки численним і впливовим клопотанням його звільнили та дозволили повернутися до Італії.

Восени 1947 року Леоні перетнувся з архієпископом Сліпим у етапній в'язниці в Кірові. Він порозмовляв з ним, а згодом відбув частину каторжної мандрівки аж до Печори, де вони розсталися. [Петро] Леоні назвав архієпископа *Galeotto di Gesù Cristo* – „галерником Ісуса Христа”.

В 1961 році в одному з канадських видань з'явилися спогади українця, який майже чотири роки перебував у тому ж таборі, що й митрополит (в Темряковському районі на території Мордовської Автономної Республіки). З них громадськість довідалася про багато деталей: що митрополит постійно хворіє, але не зламався морально ні на мить; що кілька разів його забирали з табору для повторного розгляду справи, а одного разу відвезли аж до Києва „на додаткові допити, випробування й спокуси”. Ув'язнених разом з ним часто випитували, що архієпископ каже, які його погляди, а особливо про ставлення до православ'я та офіційної православної церкви. Мабуть, все ще сподівалися, що він зламається й піде на компроміс.

Вже після звільнення митрополита та його прибуття до Риму, у віденській щоденній газеті „Neues Oesterreich” з'явилися спогади Франца Гробауера, військовополоненого, засудженого на каторгу та репатрійованого через багато років до Австрії. [Франц] Гробауер зустрів митрополита в Інтинському таборі, неподалік від Воркути, і близько з ним познайомився. З його спогадів вимальовується постать людини, яка в найжахливіших умовах, потерпаючи від нелюдських страждань, хвора й цькована, зуміла поводитися з найбільшою гідністю, даючи приклад товаришам по неволі й викликаючи повагу навіть у катів.

Сам митрополит неохоче розповідає про свої переживання в советських в'язницях і таборах. Тільки раз, через два роки після звільнення, під час урочистого вручення кардинальського капелюха, йому вирвалося кілька слів не стільки скарги, але констатації того, як виглядали ці майже вісімнадцять років. „Я [...] мусів перейти через горнило мук і випити повну гірку чашу страждань. Ще засвіжий біль і нашої Церкви, і мій, щоби над ним зупиняться [...]” (22 лютого 1965 р.).

„І нашої Церкви...” Ось список єпископів, які розділили долю митрополита, з тією принциповою різницею, що жоден з них не вийшов із дому неволі. Єпископи перемишльський Йосафат Коциловський і станіславський Григорій Хомишин померли незабаром після ув'язнення в 1945 році. Вікарний єпископ Львова Никита Будка помер у 1949 році на засланні в Караганді; вікарний єпископ Перемишля Григорій Лакота помер у Воркуті в 1950 році; вікарний єпископ Станіслава Іван Латишевський помер незабаром після звільнення в 1957 році внаслідок набутих в таборі захворювань і загального виснаження; з тих же причин помер у 1959 році єпископ холмський, підляський та волинський [Миколай] Чарнецький. Список доповнюють апостольський візитатор Німеччини (опікун українців, які там мешкають) Петро Вергун, він помер у Сибіру в 1957 році, і три єпископи з Закарпаття: мукачівський Теодор

Ромжа, розстріляний у 1947 році, пряшівський Павло Гойдич, який помер у таборі в 1960 році, вікарний єпископ пряшівський Василь Гопко, звільнений після сімнадцяти років ув'язнення.

Кількість жертв серед священиків, монахів і монахинь вимірюється сотнями й тисячами. Ніхто їх не порахує, а їхні мученицькі смерті були переважно безіменними.

ЯК ВІДБУЛОСЯ ЗВІЛЬНЕННЯ

Звільнення та приїзд митрополита Сліпого до Риму були такими несподіваними, що захопили зненацька італійську та світову громадську думку. Все відбувалося в суворій таємниці. До Москви за митрополитом поїхав кардинал Йоганнес Вільбрандс, дорога до Риму провадила через Відень, де обидва достойники затрималися на два дні. Щоб уникнути зустрічі з журналістами, які масово прибули на Терміні, митрополит висів, не доїжджаючи до Риму, на невеликій станції Орте, де вже чекав ватиканський лімузин. Спочатку його відвезли до монастиря в Грота Ферата на відпочинок. Тільки через два тижні він перебрався на стале проживання до Риму й оселився у Ватикані, в Palazzina dell'Arciprete [резиденція первосвященника], де перебуває й досі. Там, як я вже сказав на самому початку, він прийняв мене 9 лютого 1972 року, саме на дев'яту річницю свого прибуття до Риму.

Коли сенсаційна новина дійшла до відома широкого загалу, постало запитання: як так трапилося, чому [Нікіта] Хрущов погодився звільнити митрополита і дозволив йому виїхати за кордон? Сьогодні, коли папа Іван XXIII вже давно покійний, всі таємниці виявлені, а недовомки зникли.

Але тоді, на початку 1963 року, преса губилася в здогадах і суперечливих гіпотезах. А коли незабаром (у березні) Святіший Отець прийняв на аудієнції товариша [Алексея] Аджубея, чільного в ті часи советського публіциста, і його дружину Раду,

рідну дочку Хрущова, цю новину сприйняли як першорядну сенсацію. Не забракло гучних протестів. Римський тижневик „L'Espresso” відверто написав, що „візит Алексея Аджубея у папи став для католицької громадськості великим душевним потрясінням”. Більшість коментаторів схилилися до припущення, що йдеться про тактичний хід з боку Москви.

Найпоширеніша інтерпретація: авдієнція для зятя Хрущова в Івана XXIII була своєрідним реваншем за звільнення митрополита Сліпого. Італійський тижневик „Il Borghese” пішов ще далі, припустивши, що ініціатива походила від Хрущова, що саме йому спав на гадку увесь задум, який відтак з радістю підхопила Апостольська Столиця. Той сам тижневик писав у ті дні таке: „Ми стверджуємо, що хвилювання в католицькому таборі увійшло в небезпечну стадію, і що нині зобов'язують принципи суто релігійні, засновані на догматах, Одкровенні, істинах Віри. Все решта не має значення”. Таким чином автор статті давав зрозуміти, що папа надалі залишається найвищим авторитетом у питаннях віри, натомість його дипломатичні ініціативи стосовно Москви заслуговують осуду, і навіть найбільш правовірний католик не мусить їх схвалювати.

Той візит мав негайні й дуже невеселі наслідки. Це факт, що на найближчих виборах італійські ліві почулися більш впевнено; самі лише комуністи отримали майже на мільйон більше голосів. Важко було не зауважити тут причинно-наслідкового зв'язку. Виборці з простолюду розсудили, що оскільки папа приймає комуністів на авдієнції, то ніщо не стоїть на заваді, щоб католик віддав голос за список комуністів. Згодом розійшлася звістка – можливо, чутка, – що Іван XXIII розплакався, коли йому цим дорікнули. Адже він діяв лишень з доброї волі й не сподівався таких наслідків. Припускаю, що саме так воно й було. Проте Іван XXIII першим заходився протоптувати стежки, на які Ватикан за Павла VI ступив відкрито і ясно, щоб не сказати – напоказ. Східна політика

Апостольської Столиці консолідувалася в 1970–1971 роках, і за іронією долі її активізація співпала з 375-річчям Берестейської унії та 325-річчям Ужгородської унії, яка розширила унійну діяльність на Закарпаття, що здавна входило до складу Угорської держави.

У відповідь на нагадування про ці історичні ювілеї Москва урочисто заявила про остаточну ліквідацію унії на територіях, окупованих советами в результаті Другої світової війни. Ця урочиста заява пролунала під час інтронізації нового московського патріарха Пімена в Загорську, в присутності представників Ватикану, які не вважали за доцільне висловити протест. Скажімо так: протест, висловлений негайно ж у самому Загорську, міг бути сприйнятий як зловживання гостинністю, ба навіть як провокація. На жаль, постфактум Святий Престол також промовчав. Однобічне, узурпаторське скасування унії відбулося під акомпанемент глухої мовчанки Святого Престолу. А в таких випадках мовчання зазвичай вважають за згоду.

Нагадаймо, що советська влада скасувала унію в 1946 році, на т.зв. синоді, скликаному у Львові НКВД. На нього зігнали пригорщу священників-відступників (серед них не було жодного єпископа), які погодилися перейти на православ'я, і вони ухвалили все, що їм продиктували. Головним ліквідатором був товариш [Микола] Підгорний, той самий, який згодом став президентом Советського Союзу. Той самий, якого Павло VI порівняно нещодавно прийняв на авдієнції. Навіщо Москві знадобилося це урочисте повторення [процедури скасування унії] через 25 років? Мабуть, йшлося про те, щоб застерегти Рим: „І не мрійте про будь-які церковно-релігійні реверсії, немає жодних уніатів, вам вільно розмовляти винятково з представниками московського патріархату, жорстко контролюваного товаришем [Владіміром] Куроєдовим!” Трохи далі буде нагода приділити йому більше уваги.

КІЛЬКА ІСТОРИЧНИХ ФАКТІВ

Флорентійська унія, укладена в середині XV століття, не вдалася з дуже багатьох причин і залишилася тільки на оздоблених пергаментях. Не вдалася вона передусім тому, що європейський Захід був не в змозі прийти з дійовою допомогою умираючій Візантійській імперії. А коли після героїчної оборони впав Константинополь, і замість хреста на куполі собору Святої Софії з'явився півмісяць, питання відклали в довгий ящик.

Допіру через понад сто років ідею Флорентійської унії підхопили в Польській Речі Посполитій, здобувши палких прихильників і войовників і з польського, і з руського (українського й білоруського) боку. У листопаді 1596 в церкві св. Миколая в Бересті Литовському (а не в Бересті-на-Бузі, як сподобилися назвати історичне місто якісь тупі чинуші) було проголошено унію. Головними її ініціаторами з українського боку були митрополит Київський [Михайло] Рогоза і єпископи Кирило Терлецький та [Іпатій] Потій. Тогочасний папа Климент VIII, розуміючи важливість об'єднання Церков, пішов на всі поступки щодо збереження східного обряду, зокрема, що мало вирішальне значення, дозволив уділяти Святе Причастя під двома постатями.

Берестейська унія, доповнена через п'ятдесят років Ужгородською, завдяки якій вона була поширена на Закарпаття, мала стати першим кроком на шляху до створення Патріархату України, з подальшим завданням розповсюджуватися на православний Схід. Власне так бачили роль майбутнього патріархату в Римі, як про це виразно свідчать коментарі секретаря Святої Конгрегації пропаганди віри о. Франческо Інголі до проекту, запропонованого в 1629 році митрополитом [Йосифом] Велямином Рутським (римо-католиком) і єпископами Йовом Борецьким і Петром Могилою (православним). Якби цей проект був втілений, одним махом вдалося би

відсікти всі впливи конкуруючих на цій території патріархатів: константинопольського і московського.

Але це потужне історичне бачення не могло втілитися, адже на заваді стали злочасні польсько-козацькі війни, внаслідок яких живе тіло України розтяв Андрусівський мир. Неповний успіх [церковної] унії зумовив невдачу Гадяцької унії, яка не змогла компенсувати фатальних переяславських постанов. Чия в тому провина? Якщо ми захочемо покласти її тільки на одну сторону, то мабуть розминемося з правдою. Коли від київ козацької черні в Ніжині загинув Юрій Немирич, Гадяцьку унію було поховано. Непоступливість польської сторони також зробила своє. Та й слід іще мати на увазі, що папські нунції ту непоступливість зміцнювали, чинячи постійний тиск на короля, сенат і сейм.

Упродовж XVIII століття Берестейська унія поступово опанувала переважну частину Білорусі та Чорної Русі, Галицько-Львівську митрополію, частину Волині та Поділля. В імперії Габсбургів вона поширилася на Закарпатську Русь, на Буковину й частково на румунські області Трансільванії. Поділи Речі Посполитої завдали унії першого дошкульного удару. Єкатерина II, яка в своїй політиці була настільки гнучкою, що в певний момент навіть стала покровителькою ордену єзуїтів (на Вітебщині та Могильовщині), одразу ж заходилася ліквідувати унію за допомогою найбільш радикальних і варварських засобів.

Після її смерті відбулося тимчасове угамування і заспокоєння. Павел I, який ненавидів свою матір, принципово скасовував її ініціативи; його син Александр намагався здобути славу освіченого ліберала. Допіру репресії, влаштовані Ніколаєм I після поразки Листопадового повстання, знову з усією силою вдарили в уніатську Церкву. В часи правління Ніколая I та Александра II унія зникла на схід від Бугу; за Александра III настала черга теренів за Бугом: Холмщини,

Підляшшя. Мучеництво холмських уніатів немає сенсу тут описувати – воно широко відоме. Коли Ніколай II під тиском революційного руху був змушений проголосити указ про віротерпимість, силоміць навернуті в православ'я уніати найчастіше переходили на католицтво.

Унія втрималася в австрійській займанщині і тривала, звісно, в Другій Республіці. У другій половині вересня 1939 року, коли Червона Армія вдерлася в майже незахищені кордони і захопила терени між Збручем і Сяном, митрополит Андрей Шептицький звернувся до підлеглого йому духовенства з наступними словами: „Обернулася картка історії, настала нова епоха. Стрічаймо її покірною молитвою, сильною надією в безконечну доброту й милосердя Ісуса Христа–Бога, який усе веде на Божу славу Божу й наше добро”.

Далебі! В новопосталій ситуації що ж іще залишалось уніатському духовенству, крім молитви й тихої надії? Але тоді, в 1939 році, ще не пробила остання година жаху й мучеництва. Хоча советська влада негайно ліквідувала Львівську Богословську Академію, закрила багато уніатських церков, заарештувала певну кількість священиків, але масових переслідувань поки що не було. Допіру друга більшовицька окупація, починаючи з літа 1944 року, принесла те, чого можна було побоюватися від самого початку: ліквідацію уніатської Церкви. Звичайно, це не була тотальна ліквідація. Попри зазнані втрати, ця Церква існує надалі, вона зійшла в підпілля, в катакомби. Відомо, що нелегально діє певна кількість священиків, вони таємно відправляють богослужіння і уділяють таїнств. Скільки їх – хто порухає! Історія цієї Церкви буде колись написана – вірмо, що в щасливому майбутньому!

СПИСАНІ НА ЗБИТКИ?

В міру розвитку діалогу між Ватиканом і Москвою зростала тривога серед української діаспори. Дійшло до најжаченої

гострими шипами справи негативного ставлення до проекту утворення українського патріархату. Широкого відлуння набув серед українських емігрантів відомий лист нещодавно померлого, а тоді ще живого кардинала [Євгенія] Тіссерана (я писав про це докладно рік тому в часописі „Kultura”, в статті *Тінь [Антонію] Поссевіно*). Павло VI довго не висловлювався особисто з цього питання, і з його мовчанням пов'язували певні надії, які в кінцевому підсумку виявилися безпідставними. Коли Святіший Отець нарешті відгукнувся, то підтвердив усі заперечення, висунуті раніше Державним Секретаріатом.

Цепередусім заперечення формального типу; їх обговорення зайняло б занадто багато місця. Неважко спростувати аргумент, буцім проголошення Патріархату розлютувало би советську владу й зумовило ще більші переслідування уніатів української національності. Еміграційна преса відповіла на це з цілковитою слушністю, що погіршити ситуацію взагалі неможливо; більших переслідувань годі собі уявити. І якби ж то йшлося тільки про Патріархат! Існує загальна думка, що Ватикан відмовився захищати уніатську Церкву в ім'я імлістої надії на екуменічне зближення з російським православ'ям. Годі уникнути враження, що йдеться не тільки про екуменізм, а що віджила стара мрія про навернення Росії на католицтво. Як це собі уявляють римські кардинали на практиці – невідомо. П'ятсотлітній досвід із Москвою (починаючи від Флорентійської унії), мабуть, пішов собі лісом.

Жодні контакти Ватикану з росіянами ніколи не були й не здатні змінити безкомпромісно ворожого ставлення Москви до уніатської церкви. Так воно було за царів, так залишилося й нині. Не йдеться лише про справи релігійні, ще більшою мірою – про національні. Берестейську унію від самого початку було визнано підступною спробою (відомо ж бо: „коварные ляхи”!) вбити клин між „двома гілками одного російського народу”. Православ'я було покликане нівелювати національні,

психологічні та культурні відмінності між Москвою і Україною; унія ці відмінності підтримувала.

Руйнуючи унію, радянський режим не відкрив нічого нового, він апелював до старої традиції, пішов шляхом, проторованим Єкатериною II і Ніколаєм I. Вкрай націоналістичне, монархічне угруповання російської еміграції поставилося до ліквідації унії з неприхованим ентузіазмом. Я вже писав з іншого приводу, що журнал „Наша страна”, який виходить у Буенос-Айресі, назвав цю ліквідацію „актом історичної справедливості”. Адже „штучно відірвана від релігійної єдності частина російського народу” повернулася до цієї єдності. Як не радіти! А те, що цей „акт справедливості” вчинений руками радянських енкаведистів – нічого не вдієш. По-різному буває. Святий Дух дихає, де хоче, і Божественне Провидіння виявляється іноді найнесподіванішим чином. Ворожість червоного Кремля до унії була успадкована від царської імперії, як один з постулатів типу *non possumus*.

Кардинал Сліпий ще перебував у радянському таборі, коли відкрився Другий Ватиканський Собор. На ньому в якості спостерігачів опинилися два представники офіційної православної церкви з Радянського Союзу – протоієрей Віталій Боровой і архімандрит Владімір Котляров. Присутні на Соборі українські уніатські єпископи вирішили скористатися цією нагодою та виголосити меморандум про переслідування уніатської церкви в Радянщині. Цей меморандум був торпедований, і тільки його фрагменти потрапили до друку завдяки необачності американського журналіста, видавця і редактора „Saturday Review” Нормана Казена, який згодом відіграв певну роль у звільненні Сліпого.

Архімандрит Котляров запротестував проти меморіалу в доволі різкій формі. „Багатообіцяючий початок собору, – заявив він, – переконав нас, що зібрані тут Отці і в підсумку виступлять за мир і міжнародне співробітництво. Однак мушу

сказати об'єктивно, що в Соборі беруть участь особи, які зовсім не задоволені таким станом речей. До них належать передусім політичні емігранти, що входять до складу українського духовенства. Вони намагалися зіпсувати дружню атмосферу, яка супроводжувала наш приїзд, і розбити початок добрих стосунків з католицькою Церквою. Ці спроби, однак, були одноставно засуджені... і не знайшли відгуку в широких церковних колах...”

Котляров мав слухність у тому, що в Ватикані справді вчинили все, щоб ініціатива кільканадцяти українських єпископів не повелася і не набула розголосу. Але побоювання, що єпископи можуть до неї повернутися, залишилися. Можливо, власне завдяки цьому вдалося виторгувати звільнення єпископа Сліпого? Чи думка про це дозріла на „дипломатичному чаюванні”, влаштованому для гостей з Москви генералом Густаво Теста за участі кардинала [Йоганнеса] Віллебрандса? Так, власне, представив цю справу відомий італійський журналіст Фабріціо де Сантіс у міланській газеті „Corriere della Sera”. Де Сантіс, як правило, добре обізнаний про залаштункові ігрища в Ватикані.

Як би там не було, проте безсумнівно, що в Кремлі дійшли до висновку: для підтримки політики зближення слід вчинити ефектний жест, якийсь сенсаційний вчинок, котрий полегшить Ватиканові продовження нової політики. Інтерес було видно, як на долоні, тож не довелося чекати відповідного рішення надто довго. Собор розпочався в жовтні 1962 року, в середині листопада було відхилено меморандум українських єпископів, „дипломатичне чаювання” відбулося десь на початку грудня, а вже 27 січня 1963 року кардинал [Йоганнес] Віллебрандс прибув на літаку до Москви, щоб заопікуватися Сліпим, звільненим з табору напередодні.

Віллебрандс – це безсумнівно *persona grata* в советській столиці. Ще перед Собором він вирушив у подорож, оточену

суворою секретністю, хоча вона не могла залишитися в таємниці. Маю на увазі його переговори в Москві (вересень 1962 року) в справі прибуття спостерігачів на Собор, від чого патріарх Алексей енергійно відмовлявся. Місія [Йоганнеса] Віллебрандса увінчалася повним успіхом. Як особа, яка добре орієнтується в „середовищі”, він вирушив до кардинала Сліпого, а через вісім років представляв Ватикан на урочистостях в Загорську, де вкотре поховали Берестейську унію. При мовчазному, як уже було сказано, схваленні Риму. Але тоді, в соборний період, ніхто не сподівався, що можуть статися такі радикальні заходи, які є, на жаль, очевидною капітуляцією перед Москвою.

Про меморіал українських єпископів хутко забули, бо події слідували одна за одною в блискавичному темпі. У лютому кардинал Сліпий прибув до Риму, в березні папа був удостоєний швейцарсько-італійської нагороди Фонду Больцано „за діяльність для зміцнення миру”, одразу після того відбувся візит [Алексея] Аджебея, а в червні того ж року папа Іван XXIII помер. Новим папою став колишній архієпископ Мілану кардинал [Джованні] Монтіні, який під іменем Павла VI керує Петровим престолом і досі. Політика зближення з Советським Союзом набула за його понтифікату ще більшого динамізму.

Проте не бракує і голосів протесту, хоча й не завжди адресованих безпосередньо папі. Восени 1971 року в Римі відбувся V Синод українського єпископату за участі двадцяти уніатських єпископів, які прибули з усіх центрів української діаспори: країн Західної Європи, США, Канади, Бразилії, Аргентини, навіть з Австралії. Було урочисто відзначено 375-річчя Берестейської унії та 325-річчя Ужгородської унії. З цієї нагоди видано спільне пастирське послання до всіх віруючих, розсіяних по цілому світі. Цей лист був відредагований дуже обережно, щоб не уразити Ватикану. Він містить кілька слів протесту проти релігійних переслідувань

у Советському Союзі, зокрема і щодо заяви патріарха московського Пімена про ліквідацію унії.

Делікатно порушене питання Патріархату, поява якого „відповідає нашим історичним змаганням і постановам II Ватиканського Собору”. А водночас: „[...] треба нам розуміти тимчасові труднощі, на які натрапляє тепер і Св. Отець Павло VI, без огляду на його найкращу волю [...]”. Більш жорстких слів ужив у своїй промові, виголошеній при освяченні церкви Жировицької Матері Божої в Римі архієпископ-митрополит Вінніпега Максим Германюк:

„Протестуємо перед усім цивілізованим світом проти топтання советським комуністичним режимом основних прав людини шляхом безжального й нещадного переслідування Української Католицької Церкви та Української Православної Церкви й інших християнських громад у Советському Союзі. А зокрема ми заявляємо наш рішучий протест проти заяви нового патріарха Російської Православної Церкви Пімена, який на соборі в Загорську в червні 1971 року заявив, що ліквідація Берестейської унії в 1946 році у Львові, і в 1950 році в Пряшеві є великою подією в історії Російської Церкви. Російська Церква ніколи не мала і донині не має найменшого права виступати від імені нашої Української Католицької Церкви”.

І в пастирському посланні, і в промові Германюка було енергійно підкреслено той факт, що боротьба триває не тільки за уніатську церкву, а й за свободу та незалежність українського народу. В світовій пресі ювілейні урочистості та відповідні заяви знайшли дуже слабке відлуння. Жодного сумніву, що подібні заяви охоче замовчують. А вже Ватикан з певністю не зацікавлений у їх поширенні.

Серед українців дедалі більше утверджується гірке переконання, що Церква їхня на територіях, що перебувають під пануванням советської влади, списана у збитки. Павло VI багато разів висловлював батьківські почуття до українських

католиків східного обряду, але красиві слова не можуть перекреслити фактів. У своїй відповіді на подячний лист, надісланий Синодом українських єпископів 6 листопада 1971 року, Павло VI уділив апостольського благословення, проте виразно підкреслив, що йдеться про українців-уніатів, розсіяних по цілому світі (*fedeli ucraini sparsi nel mondo*).

ЕКУМЕНІЧНІ ІЛЮЗІЇ

З фотографії десятирічної давності дивиться лагідне обличчя Івана XXIII: приязний жест, посмішка благодушного сільського пароха. Папа розмовляє зі спостерігачами, делегованими на Собор московським патріархатом. Штивні ассирійські обличчя, очі глипають з-під опущених повік, вираз уст губиться в густих чорних бородах. „Отці” Віталій Боровой і Владімір Котлярів, призначені – ким? Формально тодішнім патріархом Алексеем, фактично – сірим кардиналом офіційної православної церкви, митрополитом ленінградським Никодимом.

Світське ім'я того Никодима Борис Ротов, йому тепер, мабуть, близько сорока років. Я не знаю точної дати його народження, але якщо й помилився, то всього лиш на кілька років. Він зробив кар'єру справжнього метеора. Борис Ротов закінчив духовну академію в 1955 році, а вже через чотири роки став завідувачем канцелярії патріархату і заступником Георгія Карпова, голови т.зв. Ради у справах Руської Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР. Незабаром він стає митрополитом ленінградським. У віці 32 років! Далєбі, безпрецедентна кар'єра! Що стосується Никодима, ніхто з людей знаючих не сумнівається, що це високопоставлений агент КГБ, як і визначені ним посланці на Собор.

Згадана Рада є, зрештою, вищою владою над патріархатом. Задум був, безсумнівно, геніальний. Більшовики скасували „Святейший Синод”, відродили патріархат, але вчинили його

слухняним знаряддям. Товариш [Владімір] Куроедов, нинішній голова Ради, меткіший, динамічніший і безжальніший, ніж його попередник, є просто советським втіленням горезвісного обер-прокурора [Константіна] Победоносцева. Патріархат – це завіса для ошукування наївних, або тих, що хочуть бути обдуреними. Коли Іван XXIII прийняв [Алексея] Аджубея, дехто сприйняв це як ляпас християнам різних конфесій, переслідуваним і страждаючим у Советському Союзі. Павло VI пішов далі, прийнявши [Миколу] Підгорного, а на 50-ліття відновлення московського патріархату надіслав до Москви вітального листа, в якому з повагою відгукнувся про відродження православ'я та звільнення його з-під світської влади. Чи тут йшлося про абсолютну, жахливу дезінформацію, чи про щось інше? І чи можна бути аж так дезінформованим!

Екуменізм має сенс, коли в його нурт включаються церковні ієрархії, що мають за собою запліччя в постаті маси віруючих. Отож, справжні православні вважають офіційну православну церкву, оту церкву Алексіїв, Піменів, Никодимів, Борових і Котлярових, інституцією, що служить Антихристові. А тих, хто входить із ними у змову, вважають не слугами Христовими, а ворогами Христа. Спроба підпорядкування православної Церкви на Заході московському патріархатові не вдалася. Досягнуті в цьому напрямку успіхи виглядають радше жалюгідними порівняно з накресленими планами. І трапилася несподівана річ. Александр Солженіцин скерував листа до патріархії, звинувачуючи її в зраді християнства. Якби того листа написав хтось інший, ніхто не звернув би на нього найменшої уваги. Але, позаяк ідеться про лауреата Нобелівської премії, преса на Заході надала листові розголосу, доволі неприємного для ентузіастів, які з таким завзяттям намагаються поширити екуменізм на офіційну російську церкву, на завбачливих поліцейських агентів, перевдягнутих у єпископські шати.

Коли надвечір 9 лютого цього року я закінчував розмову з „галерником Христовим”, колишнім советським каторжником, вигнанцем з митрополії, успадкованої від Андрея Шептицького, рясний дощ періщив у темні шиби *Palazzina dell'Arciprete*. Кардинал Сліпий намагався не показувати втоми, але я не сумнівався, що час уже йти. Кардинал неохоче зустрічається з журналістами, не дає інтерв'ю і має для цього серйозні підстави. Може, я б і наполягав, якби не усвідомлював складнощів ситуації. Але за певних обставин мовчання іноді буває красномовнішим, ніж багатослівні заяви.

Кардинал Сліпий провів майже вісімнадцять років у советських в'язницях і концтаборах. Коли ті, хто нині гучно галакають про мирне співіснування і висловлюються з найвищою повагою про ідею екуменізму, заарештували його, він був у розквіті сил; тепер він дуже літня людина, на плечі якої лягла непроста боротьба за справи, непопулярні в сучасному світі. Проти нього гуртом виступають могутні сили, з якими тим важче боротися, що часто вони діють зі сховку.

Порушені тут питання рідко обговорюються на шпальтах польської емігрантської преси; в Польщі про це взагалі писати заборонено. Але поляків вони не можуть залишати байдужими. Це, втім, окрема тема: чи і яку роль польська сторона відіграє в усьому цьому? Не слід оминати такого запитання. Гадаю, що в найближчому майбутньому „Kultura” опублікує вичерпну відповідь, хоча б вона й мала пролунати неприємно для нас.

Джерело:
Likwidatorzy Unii
Kultura, 1972, nr 7, s. 190–204.

ІСТОРІЯ ВІСІМДЕСЯТИЛІТТЯ

„Старшому поколінню, яке вийшло з України і мріє про неї – для пригадки минулого, – молодшому, яке не знає України, – для інформації і науки, – одному і другому – для призадуми над минулим, сучасним і майбутнім України й української вільної громади у світі”.

Цією присвятою Іван Кедрин відкрив потужний за обсягом том своїх спогадів¹. Вони охоплюють вісімдесят років (1896–1975), тобто цілу епоху, і то не абияку. Автор був вісімнадцятилітнім юнаком, коли спалахнула Перша світова війна; чоловіком у розквіті сил, коли настало її трагічне повторення; він почав писати свої мемуари в 77 років, на еміграції у Сполучених Штатах. Варто процитувати кілька речень з передмови, де пояснено *Як постала ця книжка*:

„Я поспішав, – розповідає автор, – із писанням своєї книжки не тільки тому, що без щомісячної передачі „товару” своїм спонсорам я не міг був дістати умовленого скроменького, але потрібного для прожитку гонорару, але головно тому, що наглив мій вік. Я молив Господа, щоби дозволив мені закінчити свою працю, хоч би я вже й не побачив її друком”.

Книжка вже дочекалася численних рецензій в еміграційній українській пресі, переважно критичних, ніж прихильних. Один рецензент написав, що її детальне обговорення навіть у великій статті абсолютно неможливе; слід би присвятити їй цілу брошуру. Далєбі, історичний матеріал, який охопила

¹ Кедрин Іван. *Життя – Події – Люди. Спомини і коментарі*. – Нью Йорк: Видавнича кооператива „Червона Калина”, 1976.

праця [Івана] Кедрина, величезний. Вистачить сказати, що самилиш іменний покажчик наприкінці опасистого тому налічує майже 1500 позицій (докладно 1485!). Прізвищ поляків у списку сто кількадесят, тобто кільканадцять відсотків, що само по собі свідчить, як багато уваги присвятив Кедрин польсько-українським стосункам.

Ці спогади мають виразно автобіографічний характер, автор докладно описує всі етапи свого тривалого життя, але це лише тло для розвитку історичних подій. У цій книжці багацько відступів і повторень, синхронізація іноді підводить, оповідач іноді забігає далеко вперед або раптом повертається в минуле, часто повторюється – отож, начебто хаос. Начебто, бо всі ці відступи й повтори не порушують жвавості оповіді, а водночас краще наголошують те, що [Іванові] Кедрину здавалося найважливішим. І здебільшого у виборі найважливіших подій він не хибує.

Зрештою, випереджуючи „суворих критиків”, автор у передмові сам перераховує недоліки своєї книжки: „зайве повторювання тих самих подій і тих самих завваг, забагато дигресій, перескакування почерез роки й події”. Як я вже щойно зазначив, ці вади раз-у-раз стають перевагами.

„Очевидно, – зізнається Кедрин, – напевне трапилися й помилки фактичного характеру – щодо дат, назв, прізвищ. Для свого виправдання наведу не тільки поспіх, з яким була писана ця книжка, але й велику трудність знайти джерельну літературу для перевірювання історичних дат і фактів”.

Трохи далі автор задається питанням, чи ці спогади будуть комусь цікаві. Для одних так, для інших – ні!

„Напевне, – зауважує він, – відкидатимуть цю книжку ті, яким не по дорозі з моїми оцінками різних подій, явищ та осіб. [...] Не існує ідеального об'єктивізму у насвітлюванні подій і людей, – всі коментарі сповнені суб'єктивізму, бо інакше спомини не були б споминами, що стосуються життя, подій, людей, а хронікою”.

Моя точка зору однозначна: ця книжка неймовірно цікава й заслуговує на те, щоб потрапити до найчисленніших читачів. На жаль, відсоток поляків у еміграції, які володіють українською мовою, незмірно малий, і мало хто з них ці спогади прочитає. Дуже шкода, бо Кедрин, докладно обговорюючи польсько-українські стосунки між двома світовими війнами, освітлює в такий спосіб чималий відтинок історії Другої Республіки. Інша річ, що ця лектура не надто приємна для поляка. Трохи далі я постараюся обґрунтувати цю думку.

А властиво, слід було би почати від представлення особи автора польському читачеві. Кедрин – це публіцистичний псевдонім, справжнє ім'я його – [Іван] Рудницький. Народився він у Ходорові в 1896 році, рано втратив батька, його вихованням займалася мати Ольга. Навчався у Львові, де атестат зрілості отримав в Українській Академічній гімназії, яку автор називає „елітарною середньою школою”. Мобілізований у 1916 році до австрійського війська, він через кілька місяців потрапив у полон, перебував у таборі для військовополонених за Байкалом, але невдовзі після лютневої революції, яка повалила царат, йому вдалося хитрощами дістатися на Україну (до Києва), де він мешкав до 1920 року. Відтак Кедрин три роки провів у еміграції в Відні, а в вересні 1923 року повернувся до Львова після семи років відсутності.

І власне тоді почалася серйозна журналістська кар'єра Рудницького-Кедрина. Відразу ж після прибуття до Львова його узяли до редакції щоденної газети „Діло” в якості постійного співробітника. „Моя праця, згадує він, – у „Ділі” у Львові і для „Діла” у Варшаві, що тривала з короткою перервою у 1925 році до вибуху Другої світової війни у вересні 1939 р., належить до моїх найкращих і наймиліших споминів та становить найвидатніший період у моїй журналістичній життєвій кар'єрі”. Поясню процитовані фрази: в 1925–1930 роках Кедрин перебував у Варшаві як кореспондент

KULTURA

Szkice • Opowiadania • Sprawozdania

PARYŻ

Nr 6/224

1966

• *«La Culture» • Revue mensuelle •*

J. ŁOBODOWSKI : **SĄD NAD UMARŁYM**

W. A. ZBYSZEWSKI : **STANISŁAW
MACKIEWICZ**

J. MIKORSKI : **WATYKAN A ŚWIAT
KOMUNISTYCZNY**

Обкладинка щомісячника „Kultura”, номер за червень 1966 р.
із текстом Ю. Лободовського *Суд над померлим про творчість
Василя Симоненка*

львівського „Діла”. Він встановив численні контакти з варшавськими політичними та журналістськими колами, найжвавіші – з редакцією тижневика „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, на шпальтах якого доволі регулярно публікував статті на цікаві для цього спеціалізованого часопису теми. Він також працював з виданням „Bunt Młodych” (згодом „Polityka”), з часописом „Tydzień”, а в 1939 році, після закриття тижневика „Biuletyn”, у новоствореному щомісячнику „Problemy Europy Wschodniej”. Добірка його статей, написаних польською, мала з’явитися під промовистою назвою *Горохом об стіну* – цьому завадила війна. Кедрин каже, що справою видання цієї книги зацікавився митрополит [Андрей] Шептицький і пообіцяв допомогти її профінансувати.

Своє п’ятирічне перебування в Варшаві Кедрин згадує загалом зичливо. Втім, не обійшлося без помилок і непорозумінь. Так, наприклад, Міцкевичевого *Конрада Валленрода* він невідь чому називає „віршем”, а про щомісячник „Droga” помилково стверджує, наче той „виходив недовго”. Ну, що ж, при такому гігантському матеріалі навіть найкраща пам’ять мусить час від часу зрадити, зокрема в літньої людини. Цих речей годі уникнути.

Натомість, можна було би уникнути багатьох марних шпильок на адресу поляків. Мені, природно, не йдеться про серйозні, об’єктивно обґрунтовані претензії, заперечити які без фальшування минулого неможливо. Я маю на увазі дешеві ущипливості, зокрема епітети, які принижують національну гордість і які неможливо об’єктивно виправдати. Про це трохи згодом. Але спершу варто розглянути закиди й претензії, повною мірою виправдані.

Про вичерпну відповідь, звичайно, не йдеться – для цього, згідно з наведеною на початку точкою зору одного з українських рецензентів, довелося би писати брошуру. Таким чином, із запропонованого дуже довгого списку польських

гріхів вибору найважливіші, найважчі, згідно з класифікацією Кедрина, який у цьому відношенні погоджується з усіма українськими істориками та публіцистами.

Отож, польський уряд зобов'язався надати українцям територіальну автономію і цього зобов'язання не дотримався. Він не лише не погодився заснувати у Львові український університет, але й систематично руйнував уже існуюче шкільництво. Ще раніше він не дотримався Варшавської угоди, укладеної в квітні 1920 року з Симоном Петлюрою. Так звана „нормалізація” завжди була односторонньою: користь від неї отримувала тільки польська сторона. Найбільшою помилкою була пацифікація, здійснена із застосуванням вкрай брутальних методів. До речі, Кедрин дезавує відоме твердження Славоя-Складковського про нібито безкровний перебіг умиротворення. На жаль, були людські втрати, і то досить численні. Українці свого часу представили їх перелік. Дуже шкода, що польська сторона цього списку не визнала. Славој[-Складковський] ще на еміграції наполягав, що цих жертв не було. Що ж тут вдієш – були!

Перш ніж заходитися обговорювати ці звинувачення, важлива дигресія. Коли Кедрин задля кращого підкріплення своїх думок і оцінок шукає аргументи в минулому, він іноді чинить серйозні ляпсуси. Так, наприклад, висунувши тезу, що в минулому ніколи не було незалежної української політики, спертої на власні сили, він робить історичні помилки. Цитую:

„Вся Козаччина і вся Гетьманщина – це було вічне хитання між Варшавою і Москвою. Трагічного символічного характеру набрали дві найбільші постаті історії України від 15-го сторіччя – Хмельницького і Мазепи: один, маючи після Корсуня і Жовтих Вод [черговість зворотна. – Ю.Л.] вільний шлях на Варшаву, завернув, щоб не видатись нельояльним супроти польського короля. Переяславську ж угоду з царем Олексієм підписав Хмельницький після Зборівського і Білоцерківського

договорів з королем Яном Казимиром. А поки Іван Мазепа почав змовлятися із Станіславом Лещинським і Карлом XII проти Москви – впродовж 20-ох років вірно служив Петрові I” (стор. 65).

Красномовно і – абсолютно неслухно. Кедрин хибно оцінює Хмельницького та Мазепу, а відтак, несправедливо. Після Жовтих Вод і Корсуня шлях на Варшаву аж ніяк не був відкритий, що Хмельницький як досвідчений воїн добре усвідомлював. Кварцяне коронне військо перестало існувати – це правда. Але, попри безкоролів'я, яке власне тоді настало після смерті Владислава IV в Меречі, в Речі Посполитої все ще не бракувало сил. Щоб іти на Варшаву, слід було спершу ліквідувати дивізію Яреми Вишневецького, до якого приєднувалися менші й більші магнатські почети. Перш ніж Хмельницький би дійшов не те що до Варшави, але до Львова чи бодай навіть до Замостя, він би мав на запіллі Януша Радзивіла з цілим литовським військом, що, втім, і трапилося наступного року під час облоги Збаража. Тож він мусив усе це враховувати. Татарська допомога була в 1648 році недостатньою; тих кількох тисяч ногайців під орудою Туғай-бея не могло вистачити. Допіру згодом кримський хан отримав від Оттоманської Порти повноваження, а навіть спонуку для повноцінної підтримки Хмельницького; натомість одразу після вибуху постання, коли татарське посольство прибуло до Стамбула зі звісткою про Корсунь, правлячий тоді султан не тільки не прийняв послів, але й кожному з них наказав відміряти сто кив по п'ятах. Таким чином, вони повернулися до Бахчисараю достоту „на віях”.

Настали Пилявці, Збараж і Зборів. Предметно з'ясувалося, що на лояльну татарську допомогу козаки не можуть сподіватися. Татари аж ніяк не були зацікавлені в поваленні Речі Посполитої, їм ішлося винятково про здобич і ясир. Українські історики звикли звинувачувати татар у зраді: під Зборовом,

під Жванцем... Слушно, але зрада була обопільною. Коли після укладення Переяславської угоди Крим перейшов на бік Речі Посполитої, проти козаків і Москви, у великій битві під Охматовим, яка могла вирішити долю всієї війни, татари знову дозволили себе підкупити, цього разу Хмельницькому.

Я думаю, що найбільшою, фундаментальною помилкою гетьмана стала різанина полонених після переможної битви під Батогом. Згодом трапилася страшна польська помста, коли під ніж ішли цілі українські села й селища, а про будь-який компроміс, доки живий був Хмельницький, не могло бути й мови. Гадяч прийшов занадто пізно; обидві сторони мусили подумати про нього одразу, або принаймні відразу ж після Берестечка.

Закид, що Хмельницький не покладався на власні, козацькі сили, не підтверджується історичними переказами. Авжеж, він розраховував на них, і найкращий доказ цього – молдавський похід (який, до речі, був помилкою), зумовлений далекосяжними політичними й державними, ба навіть династичними планами. От лишень гетьман запорозький помилився в своїх розрахунках, так само, як недооцінив хитрість Москви та її віроломство. Старший син Тиміш [Хмельницький] загинув під час облоги Сучави, і на тому скінчилося молдавське починання. Прихильна доля заощадила Хмельницькому найгіршого: він уже не дізнався про Андрусів і поділ України між Річчю Посполитою та Московією – помер раніше. Це дуже складні питання, і я думаю, що історія польсько-козацьких воєн у XVII столітті допіру чекає об'єктивного історика.

Вистачить цього відступу, повернімося до запропонованого Кедриним списку польських провин у поточному столітті. Відмова дати згоду на відкриття університету у Львові була несправедливим рішенням, яке суперечило узятим зобов'язанням; вона була також клінічним ідіотизмом. Те ж саме

стосується ліквідації українських шкіл. Найбільш затятий ворог Польщі не міг би вигадати чогось кращого та ефективнішого для розпалювання української ненависті.

Тепер займімося Ризькою угодою. Дарма Кедрин написав, що всі поляки визнали її слушною та корисною. За Кедриним, тільки після Другої світової війни публіцисти, згуртовані довкола паризького часопису „Kultura”, засудили цю угоду. Себто, дорога ложка до обіду. Але це неточність. Адже одразу після Риги Владислава Грабського в сеймі назвали Юдою. Звісно, з інших причин, ніж ті, про які йшлося і йдеться українцям. Але прошу переглянути річні комплекти часописів „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, „Bunt Młodych”, ще пари інших видань тієї ж або аналогічної орієнтації! Щодо мене, то я вже в 1932 році в люблінському студентському щомісячнику „Trybuna” висловився на цю тему ясно й недвозначно.

Пам'ятаю (мені було тоді дванадцять років) – коли до Єйська (на березі Азовського моря, Північний Кавказ) дійшов текст Ризької угоди, тамтешні поляки відчували гнітюче здивування. „Як же це так, – казала моя мати, предки якої походили з Вітебщини (я вже про це колись писав), – що Ліда і Новогрудок на одному боці, а Мінськ і Бобруйськ – на іншому?! Адже це одна земля, ті самі люди, ті ж звичаї, як же можна таким штучним чином шаткувати!”. А, власне. І ніхто не міг зрозуміти, чому Польській державі має припасти західна Волинь, де поляків було дуже мало (ймовірно, не набагато більше, ніж євреїв), а Житомирщина, де роїлося від польських дрібношляхетських загород, мусить залишитися за кордоном.

Але чи Польща могла й далі вести війну з советами після битви на берегах Німану? Так, але тільки за умови, що отримає достатню допомогу з Заходу. Країна була втомлена й голодна, переможній армії бракувало усього: взуття, нижньої білизни, теплого одягу, а насамперед боеприпасів; у деяких підрозділах солдати мали майже порожні ладівниці. Продовжувати війну,

попри наближення зими? Без достатнього спорядження трохи складно. „Цепная собака капиталистического империализма” (ланцюговий пес капіталістичного імперіалізму) – репетували з кожної стіни та паркана пропагандистські советські плакати. Майже зазвичай „ланцюговий пес” мав голову Пілсудського або магната в конфедератці, а тримав його на тому ланцюзі пузатий [Девід] Ллойд Джордж, або не менш опасистий маршал [Фердинанд] Фош. Еге ж, обидва панове ночами тільки й марили про те, щоб спорядити польського „ланцюгового пса” усім потрібним для подальших атак на „вітчизну пролетаріату”!

Тож ні, в тих умовах про дальшу війну не могло бути й мови. Натомість можна було повестися в Ризі дещо інакше. На те, щоб поставити питання про українську державну незалежність, більшовики б не погодилися: це була заборонена тема. Але ж можна було псевдо-українську делегацію на чолі з товаришем [Християном] Раковським не визнати і підписати угоду винятково з РСФСР (така тоді була офіційна назва Росії, ССРСР ще не існував), що врятувало би принаймні видимість, якщо не честь. Нещодавно відроджена Республіка не була, на жаль, спроможна на подальше військове зусилля. Проте українці мають цілковиту рацію, коли дорікають, що до них, вірних союзників, не поставилися належним чином. І тут слід ударити себе в груди.

Пацифікація! Багато про неї написано, по-різному її оцінювали. Розпочата в 1930 році українським підпіллям кампанія саботажу призвела до „умиротворення”, яке відбулося за участі не тільки поліції, але й військових підрозділів. То була, мабуть, найчорніша сторінка польсько-українських відносин за часів Другої Республіки. Так і не було пояснено у спосіб, який не підлягає жодному сумніву, хто виступив ініціатором пацифікації та хто ухвалив остаточне рішення. Радше за все, то була служба безпеки Міністерства внутрішніх справ.

Важко читати описи операції умиротворення без почуття огиди й сорому. Спекотного літа 1930 року в трьох воєводствах (частково також на Волині) трапилися масові підпали в польських маєтках, спершу збіжжя на пні, а відтак, після жнив, stodol і зерноховищ. Пацифікація почалася, за офіційними даними, 16 вересня і тривала упродовж двох місяців (деякі українські джерела кажуть, що аж до кінця листопада). Як це виглядало, я знав тільки з повідомлень преси, себто насправді майже нічого. Лише через кілька років, коли я вже добре орієнтувався в цих питаннях, я дізнався про невеселу правду.

Те, що масові підпали почало влаштовувати українське підпілля, ніхто не заперечував. Кедрин, однак, стверджує, що незабаром деякі польські власники самі заходилися бавитися в „пожежників” (щоб отримати страховку). Не знаю, чи й справді так було, але знаю, що пацифікація почалася в той момент, коли українське суспільство, нажахане безглуздя цієї кампанії та її можливими наслідками, почало виступати проти неї, закликаючи екстремістські елементи опам’ятатися, отож слід було очікувати поступового заспокоєння. Кедрин нагадує, що митрополита [Андрея] Шептицького, який у ті фатальні дні вирушив до Варшави, сподіваючись отримати аудієнцію в маршала Пілсудського та президента [Ігнація] Мосціцького, малі люди не допустили до них, і митрополит повернувся до Львова з порожніми руками. Це ще більше загострило ситуацію.

„Замість, – пише [Іван] Кедрин зі зрозумілою гіркотою, – використати таку прегарну нагоду для відпруження польсько-українських відносин та для започаткування зміни у польсько-українських відносинах, замість використати надзвичайний авторитет, яким Митрополит користувався в українському суспільстві, для добра всієї польсько-української проблеми, митрополита Шептицького не допустили до Пілсудського ані Президента [Ігнація] Мосціцького”.

Кедрин назвав таку поведінку „політичною неграмотністю” і знову, на жаль, мав рацію.

Польська цензура не дозволила опублікувати пастирського листа, підписаного трьома (тобто, всіма) українськими католицькими єпископами. То вже не був акт політичної неграмотності, але звичайної злочинної дурості. Адже й так усі українці прочитали того листа. Єпископи засудили пацифікацію, але водночас засудили терористичні методи, вживані націоналістичним підпіллям. Та навіщо про все це писати тепер, майже через пів століття?

Важко було вимагати від польського уряду й адміністрації, щоб вони придивлялися до хвилі масових підпалів, склавши руки. В кожній, навіть найліберальнішій державі подібні дії неминуче породжують протидію. Але інакшу.

„Це не була „пацифікація”, – пише Кедрин, – а революціонізація, бо [...] в даному випадку до небувалого дотепер ступня зросли в українському народі протипольські настрої”.

Те, що діялося, було очевидним беззаконням, адже було застосовано принцип колективної відповідальності: пацифікатори не питали, хто винен, а хто ні, винуватцями підпалу вважалися мешканці усього села, підозрюваного в скоєнні актів саботажу. Повсюдно селян піддавали нелюдським побиттям (в тому числі й жінок), не щадили й священників та старост. Феліціян Славой-Складковський, коли вже на еміграції заявляв, що не було жодного смертельного випадку, брехав. Ще раз кажу – були. Порівняно небагато, але були.

Кедрин не схвалює саботажної кампанії, яка передувала умиротворенню, навпаки, вважає її політичним нонсенсом. Проте пацифікація була ще більшим нонсенсом, а її наслідки виявилися фатальними. Я мав нагоду переконатися в тому в вересні 1939 року. То було на дванадцятий чи тринадцятий день війни. Ескадрон зупинився на короткий постій у великому, багатолюдному селі неподалік від Львова. Я зай-

шов до крамниці, сподіваючись щось купити. Там не було нічого, крім цигарок і цукерок. Питаю власника, чи, може, він слухав радіо і знає останні новини. Чоловік віком близько тридцяти років глипнув вовком і каже, що варшавське радіо припинило мовлення вже кілька днів тому. „Чому ж ви Варшави не боронили?” – питає він з іронічним задоволенням у голосі.

Я відступив трохи ближче до дверей, бо мені здалося, що чоловік занадто уважно придивляється до моєї гвинтівки. „А що? – відповідаю запитанням на запитання. – А ви, що, на німців чекаєте? Чекайте, ще заплачете гіркими сльозами, як німці тутки прийдуть!” Він зацікавився, питає, звідки я знаю українську мову. Кажу, що частину свого дитинства провів на Кубані. Він покинув дивитися похмуро, ми розговорилися. „А не дивуйся, – мовить він, – що ми вас, поляків, не любимо... Дивись!” Він зняв піджак, підтягнув угору сорочку на спині, вкритій синіми й рожевими шрамами. „Це на згадку про вашу пацифікацію. Дев'ять років тому, так само в вересні. Парубкував я тоді, ще двадцяти не мав”.

„Пацифікатори” не обмежувалися побоями. Вони нищили по селах, де такі були, бібліотеки „Просвіти” й приміщення повітових і сільських кооперативів, разом із усім їх майном – втрати сягали мільйонів. У Тернополі, Рогатині й Дрогобичі закрито українські гімназії під тим приводом, що в кількох учнів поліція знайшла нелегальні листівки. За ці подвиги полякам довелося через багато років важко заплатити. І як зазвичай у таких випадках буває, найважче платять найменш винні, або й узагалі непричетні. Зловісну роль у цей період (та й у наступні роки) відіграла преса певного покрою на чолі з абсолютно нестямно україножерною краківською щоденною газетою „*Przestrwany Kurier Codzienny*”. Той старший брат часопису „*Tajny Detektyw*” мав, либонь, найбільше моральне право на захист польськості! Цей закид не стосується всіх польських газет і журналів. Були й такі, які поводитися пристойно, а нечис-

ленні намагалися в умовах, створених цензорами, писати правду, бодай навіть усічену. Іноді траплялися й кумедні ситуації.

У першому числі люблінського журналу „Trybuna” (січень 1932 року) я опублікував статтю *Серця за барикадою*. Мені довелося докласти багато зусиль, щоб проштовхнути її. До відома: то був орган СПДМ, і ця організація зазвичай не виступала проти українців. В редакційній колегії виникли сумніви й заперечення, окремі члени вдалися до патетичних ноток: „Депутатка Мілена Рудницька готова на найближчому засіданні Ліги Націй в Женеві покликатися на твою статтю!” „Сумніваюся, – відказав я, – аляяби тим дуже тішився, бо це стало би доказом того, що не все так погано з антиукраїнською цензурою, якщо моя стаття з'явиться”. Далєбі, ми тоді мали в Люблїні доволї інтелїгентного цензора. Власне до нього стаття й потрапила. Незабаром усе радикально зїпсувалося. Того цензора кудись перевели, а пїсля нього урядували тупоголови.

Природно, мої знання в галузі сходознавства тїльки видзьобувалися, і знадобилося наступних кїлька рокїв напружених лектур і особистих контактїв, щоб стати експертом у цьому питаннї. Велике значення мала для мене спївпраця з такими часописами, як „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, „Myśl Polska”, а в останнї мїсяцї напередоднї вїйни „Problemy Europry Wschodniej”. Крім того, я вчащав до клубу „Прометей” на Єрусалимських Алеях (рїг Нового Світу), де часто відбувалися лекцїї, а пїсля них – жвавї дискусїї.

Я познайомився з багатьма видатними українцями: письменниками, професорами, активїстами. Серед них видатний поет Євген Маланюк, прекрасна Наталя Лївицька-Холодна, проф. Олександр Лотоцький, Роман Смаль-Стоцький, проф. [Дмитро] Дорошенко, найвидатнїший шевченкознавець Павло Зайцев, колишнїй депутат [Антїн] Васиньчук, здїбний журналіст Андрїй Крижанївський і багато їнших. Отож, читаючи спогади

Кедрина, я щоразу обертався в колі знайомих. Майже усі вони тепер покійні. Кедрин володіє даром представляти читачам оцадні, а водночас влучні характеристики описуваних людей. Я думаю, він мусить мати якість нотатки з тих часів, бо важко повірити, що можна втримати в пам'яті таку велику кількість прізвищ, фактів, дат.

Починаючи з 1936 року, я почав перекладати українських поетів, як сучасних, так і давніх. Коли через два роки зібрався чималий жмуток цих перекладів, я вирішив їх упорядкувати і видати (у двох великих томах). Іду з відповідною пропозицією до книгарні [Фердинанда] Гесіка, себто до популярного в літературних колах редактора Мар'яна Штайнсберга. Пишу про це на полях, але думаю, що цей анекдот варто занотувати. Це було десь у середині липня 1939 року. Кажу, про що йдеться, особливо наголошую, адже знаю, що [Мар'ян] Штайнсберг дуже обережний і не любить ризикувати, що така антологія може сподіватися на подвійний книжковий ринок – її також купуватимуть українці. Мар'янек (так його називали близькі друзі) помедитував, поцмокав, і нарешті каже: „Знаєте, пане Юзефе, поверніться з цією пропозицією 1 вересня. Якщо до цього часу війни не буде, то її не буде вже до весни. Тоді можна видавати”. Що ж, старий книгар поцілів у саму суть справи. Антологія не опублікована й досі.

Почалася війна, і мало хто уявляв, що вона з собою принесе. Згодом німецьких лідерів судили в Нюрнбергу та винесли їм вироки за вчинені військові злочини. Те, що в тому трибуналі засідали советські злочинці, не перешкоджало янкі, англійцям і французам. Тому цей суд був безсоромним фарсом. Принагідно забули про Хіросіму, що ще більшою мірою надало Нюрнбергові рис трагікомічної вистави.

Отож, найбільший злочин Гітлера – не в моральному масштабі, а в політико-історичному – полягав у тому, що будучи нібито провідним антикомуністом, він вчинив усе,

щоб прокласти російському більшовизму широкий шлях до перемоги та опанування практично всієї Центрально-Східної Європи. Наші нації мали в ті роки великий шанс піднятися понад ненависними спогадами про минуле і вирушити пліч-о-пліч до досягнення спільних інтересів, але ним не скористалися. Що тут скажеш, гарна ворожба на майбутнє!

Кедрин дуже докладно обговорює перебіг політичних подій після стабілізації польської держави: участь українців у виборах до Сейму в 1922 році, діяльність УНДО, спроби нормалізації. Незалежно від тих чи інших інтерпретацій, або коментарів, які можуть переконати чи ні, він подає безліч фактів, що має безцінну вагу для майбутнього історика.

Про внутрішньоукраїнські питання Кедрин пише без рукавичок, хоча б ішлося про найболючіші справи, він виступає рішучо й критично, іноді навіть різко безоглядно. Велику увагу приділено розколові в націоналістичному таборі після смерті полковника [Євгена] Коновальця, вбитого в Роттердамі советським агентом. Не дивно, що українська еміграція поставилася до цієї книжки зі змішаними почуттями, а в багатьох кров ударила в голову від люті. Ні, не справа польського публіциста втручатися до цих питань і узурпувати собі остаточну оцінку; тоді я б мусив стати на той чи інший бік. Обмежусь тільки одним ствердженням. Я думаю, що [Іван] Кедрин абсолютно правий, коли підкреслює надзвичайно важке становище тих українських політиків і публіцистів, які діяли на законних підставах, тобто підтримували на щодень контакти з польською адміністрацією й цензурою.

Вони перебували – коротко викладаю тезу Кедрина – між польським молотом і ковадлом українського націоналістичного підпілля. Трагічний приклад: смерть директора [гімназії Івана] Бабія:

„[Кожен] директор і вчитель, – тепер цитую дослівно, – постійно знаходилися між Сциллею українського націоналізму,

що захоплював учнів, які думали про революцію, а не про науку, та Харібдою лояльності супроти державної влади, – щоби зберегти школу від закриття. Жертвою такої трагічної ситуації впав Іван Бабій, кол. старшина Української Галицької Армії, директор Філії Академічної гімназії у Львові, який згинув 25 липня 1934 р., з рук бойовика ОУН за те, що видав поліції учня, який на його очах розкидував революційні летючки. Те вбивство було одною з найбільших помилок нашого революційного підпілля в роках між двома світовими війнами в Західній Україні” (стор. 17).

На окреме обговорення й дискусію заслуговує справа трускавецького замаху на Тадеуша Голувка та пізнішого грабівницького нападу на пошту в Городку Ягайлонському, внаслідок чого було страчено за вироком військово-польового суду двох бойовиків ОУН – Василя Біласа та Дмитра Данилишина. Не все там було ясно, й існували серйозні побічні докази, що роль польської поліції, принаймні в першому випадку, була неоднозначною. Сумніваюся, що будь-коли – стільки років минуло – справу буде вияснено до речі. Те, що написав на цю тему Кедрин, вже спіткало застереження в української емігрантської преси.

Як я вже згадував, рахунок, виставлений Другій Республіці, величезний. Він слухний, але не завжди. Іноді Кедрин несе публіцистичний темперамент чи політична пристрась. В одному місці він цитує без жодного критичного коментаря (стор. 277–278) таку оцінку: „Після перевороту Пілсудського Польща стала напівтоталітарною, а пізніше майже цілком тоталітарною державою”. Це грубе перебільшення, і вагомих аргументів проти цього твердження не забракне. Звичайно, слід було би спершу узгодити, що саме ми вважаємо тоталітарною державою, бо й тут буває безліч баламутства й посполитих непорозумінь. Тим не менше, з прикрістю належить ствердити, що переважної більшості звинувачень, висунутих Кедриним,

годі заперечити. Ось чому я й написав раніше, що для поляка читання цієї книжки – не надто приємне заняття. До всього, ще й термінологія автора часто не надто вдала. Наприклад, Кедрин зазвичай систематично використовує термін „післяверсальська Польща”. Навіщо? Адже це визначення не лише прикре для польської національної гордості; воно також абсолютно невірне.

Коли дійшло до Версальського договору, Друга Республіка була вже доконаним фактом упродовж багатьох місяців. Ще далеко було до її остаточної консолідації, ще не були визначені її кордони, ще доля війни не була рокована – це інша річ. Але в Версалі польську державу не створили, там узяти її існування до відома. То не польська пиха спонукає мене так писати, а фактичний стан. Нещодавно відновлену незалежність поляки відстояли на полях кривавих битв, а не на зеленому сукні дипломатичних столів. Яка би була користь від версальських постанов, якби в серпні 1920 року впала Варшава? Достоту, жодної! То навіщо тоді наполягати на цьому звороті – „післяверсальська” – однаково образливому, як і незгідному з дійсністю!

Що ж до оцінки давнішого минулого, то Кедрин не уникнув помилки, дуже поширеної в публіцистиці, коли та вступає на історичну стезю (ця заувага стосується не тільки українських публіцистів, а й польських, російських тощо!): прикладати сучасні критерії до давно минулих подій. Цим зумовлене постійне повторення терміну „польська окупація” (а також польська „займанщина”, що звучить ще гірше). Не можна ставити знаку рівності між середньовіччям і ХХ століттям! Ані вкидати до одного й того мішка походи Казимира Великого та Ядвіги Анжуйської понад шестисотрічної давності та польсько-українську війну 1918–1919 років. Інші часи, інші люди, інші поняття. Крім того, варто нагадати, що мури Галича від армії Ядвіги боронив... угорський гарнізон. А Велике Князівство Литовське, до складу якого входила Київська Русь (майбутня

Україна) об'єдналося з Польщею добровільною унією. Чи слід Владислава Ягайла, Казимира Ягайлончика чи навіть Сигізмунда Августа називати окупантами?

Я виставив би себе на посміховисько, якби написав, що Сілезія опинилася, починаючи від XIV століття, спершу під чеською, згодом під австрійською і врешті під прусською окупацією. Зовсім інша річ – доба розподілів, бо тоді національна свідомість розвинулася повною мірою (хоча і не скрізь, наприклад, німці стали свідомою нацією тільки внаслідок наполеонівських воєн). А тепер пропозиція: давайте ще раз розставимо фігури на історичній дошці та розіграємо знову польсько-українську партію. Які були би інші можливі варіанти при абсолютно іншій черговості подій?

Уявімо собі, що не було листопадового повстання польської молоді у Львові, місто було опановане українськими військами без кровопролиття, Варшава з цим погодилася, дивізії [Юзефа] Галлера були використані в іншому місці – і що далі? Я щоразу зустрічаю твердження, що Галицька Армія об'єдналася б з військом УНР, і ці спільні сили заходилися б відбудовувати Українську державу в її найдальших етнічних межах. Це дуже оптимістичне твердження! Польські дивізії, які в травні 1920 року увійшли до Києва, були численніші й краще озброєні, ніж Галицька Армія, однак були змушені відступити. І тоді Червона Армія не зупинилася б на Бузі чи Збручі, але пішла би за Сян. Чудова перспектива, чи не так?

Так, прикро з цим погодитися, але інакше було неможливо. Політика польських урядів щодо українського суспільства була помилковою, хибною, несправедливою, ба навіть з позиції слушно усвідомлених національних інтересів – безглуздою. Вона помстилася, бо мусила помститися.

І це ніякі не запізнілі бідкання, ніяке не „мудрий поляк по шкоді”, бо значна група людей чудово знала, що шикуються. Вистачить послатися на анкету, яку Влодзімеж Бончковський

розіслав за кілька місяців до війни: „Чи можлива нова Хмельниччина?“. Більшість учасників опитування відповіли ствердно, був серед них і я. Чи дуже ми тоді помилилися?

Щодо фатальної політики, отож, немає жодної суперечки. Але що було краще? Опинитися під польською владою на ці двадцять років, чи поділити долю Київщини, Лівобережжя, Східної Волині? В тому іншому випадку галицькі українці потрапили би з-під польського дощу та під совецьку ринву. Була усе ж певна різниця між Березою Картуською і Колимою, між в'язницею в Равичі та московською чрезвычайкою. Це не є ніяким виправданням для польської сторони, це тільки спокійне, предметне розмежування.

Я пишу про все це з надзвичайною прикрістю. Пам'ятаю, в січні, може, в лютому, в „літературно-мистецькому“ додатку до тижневика „Wołun“, який виходив у Луцьку, я опублікував кілька перекладів творів українських поетів, серед них Юрія Косача. Скандал! Я не знав, що [Юрій] Косач дезертирував з польської армії й дістався нелегально до Парижа. Воевода Юзевський каже мені: „Чи знаєте Ви, які я мав неприємності? Про цей випадок стало відомо аж у Варшаві! Що Ви витворюєте?! Армія звинувачує мене, що за моєї підтримки Ви друкуєте переклади віршів дезертира!“

Оскільки вже про це зайшла мова, може, також декілька слів про Юзевського та його волинську політику, яку він провадив безперервно упродовж десяти років, аж до весни 1938 року, коли його перевели у Лодзь, в основному під постійним тиском військових чинників. Найбільше зашкодила Юзевському скандальна справа села Гриньки, розташованого на території громади Дедеркали Кременецького повіту, цю справу розбухав місцевий командир КОП-у й католицький парох. Я не буду тут її обговорювати в деталях, нагадаю лише, що спершу мешканці села перейшли в масовому порядку на католицизм, але невдовзі під загальний плач і вигуки каюття повернулися до православ'я. Перші події польська преса

тріумфально обговорила й роздмухала; про наступні з'явилися лаконічні, трохи ніякові згадки.

Юзевський поставився до цієї „благочестивої кампанії” негативно, і це до решти зіпсувало йому стосунки з військовими сферами, які хотіли провадити свою власну „національну політику”. [Іван] Кедрин пише про нього з неприязню, каже, що „йшов на дрібні поступки” і за їх ціну деморалізував волинських українців. Для мене воєвода був у той період драматичною постаттю, бо в певному сенсі займав анахронічну поставу. Звідси випливала надзвичайно парадоксальна ситуація. Тимчасом, коли українські націоналісти звинувачували Юзевського, що той замаскований україножер, польські націоналісти вважали його зрадником і запродавцем, який готує здачу Волині (та Львова, природно) майбутній Україні. Слова Кедрина про незручне положення „між молотом і ковадлом” можна також повною мірою застосувати до Юзевського.

Але становище Другої Республіки було – об'єктивні українці мусять це визнати – так само нечувано незручним, ба більше – трагічним і небезпечно важким. Надання автономії українцям, безсумнівно, було би актом справедливості. Це твердження я вважаю аксіомою. І безумовно, Червенська Земля² стала би разом із Волинню справжнім українським П'ємонтом, що пере-

² Я свідомо та навмисно уникаю обох поширених назв: Західна Україна та Східна Малопольща; адже перша дратує поляків, друга дратує українців. Зрештою, жодна з них не є історичною: вони виникли тільки в ХХ столітті. Турбота про їх послідовне вживання іноді призводить до вкрай кумедних результатів. Я люблю українські вареники [ruskie pierogi], але виявилось, що їх уже не існує – в польських ресторанах з'явилися вареники спершу "малоруські" [małoruskie], а відтак, щоб було красивіше й патріотичніше – малопольські [małopolskie]. Я вже якось пропонував здобути на ще більшу послідовність, а саме, відповідним чином переробити відому погрозу: „Zaczekaj, poramiętasz ruski miesiąc!” [дослівно: "Почекай-но, ти ще пригадаєш руський місяць!", що означає: „Довго ж тобі доведеться чекати!” – прим. пер.] на „Poramiętasz małopolski miesiąc” [„Ще пригадаєш малопольський місяць!"]. Красиво?

креслило би найменшу змогу пом'якшення ворожих стосунків із Москвою. Щоправда, 17 вересня остаточно довело, що це пом'якшення було фікцією, гарантованою фальшю. Що залишалось? Тільки грати ва-банк і відкрито вести „прометеїстську” політику, а отже на сто відсотків анти-советську, що вимагало би поставити усю Республіку на стезю війни задовго до 1939 року. Чи дозволила би на це убога польська економіка? Звичайно, ні, а понад то суспільство не було би психологічно здатне до такого величезного зусилля.

Своєрідною сенсацією стали для мене документи, про існування яких я не відав. Точніше – чув дещо, але дуже імлісто, і відповідних текстів досі не читав. Книжку Кедрина (окрім бібліографії та іменного покажчика) доповнюють чотири „додатки” (стор. 639–680). Мені йдеться передусім про інформацію щодо контактів і угод між УПА (Українською Повстанською Армією) з одного боку, та АК, а згодом ВіН, з іншого боку, в 1943–1947 роках. Виявляється, існують офіційні звіти про взаємні зустрічі.

Але, що ж – в обох випадках було вже занадто пізно. Як майже завжди в минулому. Гадяцька угода спізнилася на яких десять років. А позаяк фатальний Переяслав трапився раніше, не вдалося уникнути Берестечка, Батога та Андрусова. Якби польсько-українське порозуміння було досягнуте до 1939 року, а навіть на самому початку Другої світової війни, вже після вересневої поразки, може вдалося б уникнути взаємної різанини в наступні роки. Властиво, однак, у цих міркуваннях про польсько-українські стосунки на Червенській Землі слід було би сягнути дещо глибше в історію, аж до Весни Народів. Якби поляки адекватно поставилися до українського національного відродження, починаючи з 1848 року, наша спільна історія поточилася би інакше.

Велику увагу Кедрин приділив українським емігрантським справам у Західній Європі та Америці (загалом у еміграції).

Цю частину книжки я не аналізую. Польський читач слабо орієнтується в тих дуже складних питаннях, отож побіжного обговорення тут не вистачить; я волю відкласти його до іншої нагоди, якщо така трапиться.

Я підкреслив різко викривальний тон, якого Кедрин уживає щоразу, пишучи про Польщу. Але водночас він здатний енергійно підкреслити величезні відмінності між становищем українців у [Другій] Республіці й тепер, за советської влади. Попри всі тіні, несправедливості й акти насильства, порівняння випадає на польську користь.

„Будьмо справедливі, – закликає Кедрин (с. 369), – в оцінці минулого та не спрощуймо всіх явищ, підтягаючи все без винятку під один знаменник”. А які уроки на майбутнє? Прочитую уривок, який повністю окреслює поставу Кедрина:

„Автор цих рядків, який найкритичніше ставився і ставить до національної політики Польщі у часі між двома світовими війнами [...] та який однаково таврував їхніх відповідників по українському боці, паки й паки повторяв і повторяє, що порозуміння і співпраця між оцима двома народами є „кондіціо сіне ква нон” їхнього тривкого державного існування. Польща й Україна зможуть тільки тоді закріпити за собою ні від кого незалежні суверенні держави, коли в них народяться польський та український Шарль де Голь і Конрад Аденавер, які зрозуміли, що навіть сторіччями існуюча ненависть між двома народами мусить відступити місце співпраці і приязні, коли цього вимагає історична конечність, коли цього вимагає їхня екзистенція. Тому українсько-польська проблема і тепер гостро актуальна. Тому й приділено українсько-польським взаєминам найбільше місця у цій книжці. Вона не писана в дидактичних цілях, але – якщо вона зможе бодай трішки причинитися для проламання в українському та польському суспільствах психіки, будованої на ресантиментах спільного злочасного минулого, то труд не буде даремний”.

На цьому можна було би завершити це обговорення, але мені б хотілося присвятити ще кілька слів самому авторові. У „Післяслові”, яке замикає спогади, Кедрин написав:

„Я здаю собі справу, що багатьом людям різні висловлені у цій книжці думки не сподобаються. Але ці спомини й коментарі не писані на те, щоби вони комусь „подобалися”. У „Лісі Микиті”³ була карикатура, як наші люди вичікують появу цієї книжки з палицями у руках. Спасибі за дотепну рекляму! Без уваги на відгуки, ставляючи тепер остаточно крапку на кінці цієї книжки – її автор відчуває велику полегшу”.

На початку (тут я повторюся) уже було процитовано точку зору одного з українських рецензентів, який вважає, що докладне обговорення спогадів Кедрина вимагало би цілої брошури, ба навіть іншої книжки. Якби мені довелося представити вичерпне обговорення цих спогадів, я б, напевно, мусив заповнити увесь номер часопису „Kultura”, що, звичайно, неможливо. Я дозволив собі на досить численні відступи, навіть особистого характеру, гадаючи, що вони поживлять оповідь і краще вималюють тло. Не обійшлося й без полемічних зауваг, які знову-таки – вживу тут звороту самого Кедрина – не кожному „сподобаються”. Це й зрозуміло: адже Кедрин на кожній другій-третьій сторінці впадає в полеміку, часто безжально. Переважно зі своїми земляками, але й з польською стороною. В цьому полягає додаткова принада цієї дуже важливої книжки. Скажімо – радше книжки. Не тільки з уваги на її небуденний обсяг!

Я також сподіваюся, що Іван Рудницький–Кедрин не включить цієї статті до колекції тих публіцистичних палиць, які, згідно з рисунком художника-гумориста, з нетерпінням чекали появи спогадів.

Джерело:
Dzieje osiemdziesięciolecia
Kultura, 1977, nr 5, s. 68–84.

³ „Ліс Микита” – український сатирично-гумористичний часопис, який уже багато років виходить на еміграції.

ФАЛЬШИВИЙ ДІАГНОЗ

В журналі „Континент”, який видають і редагують нові російські емігранти ([Владімір] Максимов, [Віктор] Некрасов, Наталія Горбанєвська тощо), в №11 за 1977 р. оприлюднена обширна стаття Сергея Рафальського *Хвороба століття*. Їй передує така нотатка „Від редакції”: „Опублікована нижче стаття відомого публіциста російського Зарубіжжя присвячена вкрай актуальній проблемі сучасності – національній проблемі. Редакція не поділяє деяких її тез, зокрема щодо єврейського та польського питання, проте, дотримуючись демократичних принципів нашого журналу, ми надаємо свої шпальти й для цієї точки зору, сподіваючись, що вона започаткує плідну та конструктивну дискусію”.

Втім, єврейське та польське питання були порушені мимохідь на маргінесі українського питання. Автор гостро виступив проти вільнолюбних прагнень націй, які входять до складу Советського Союзу. Єдність імперії слід підтримувати від польського кордону до Тихого океану. Націоналістичні прагнення шкідливі, будь-який націоналізм заслуговує на осуд, звідси назва статті – „Хвороба століття”. Незабаром ми упевнимися, на яких крихких підставах спирається діагноз не надто вдалого кандидата в лікарі.

Рафальський пише, що, „якщо чесно, не може сказати, що більше нашкодило і рясніше полило кров’ю наше трагічне ХХ століття: комунізм чи націоналізм? Щедра, проте безпристрасна історія розповідь нащадкам чимало варварських мерзотностей одного й іншого, але шальки терезів її залишаться в рівновазі...”

Спершу кілька слів про автора, позаяк сам Рафальський вважав за доцільне представитися у вступі. „Автор, – каже він про себе не без певної емфазі, – мусить [...] урочисто заявити, що в його жилах немає ні краплі великоруської (тобто „імперіалістичної“) крові”. Відтак ми дізнаємося, що його предки були татарами, які наприкінці XV століття переселилися з Золотої Орди до Литви. „Згодом, – йдеться в наступній інформації, – рід бідніє, українізується і стає кондовим священичим родом. Мати нижчепідписаного привносить у цей татарсько-український конгломерат і польсько-литовську кров”. Подальший висновок: Рафальський не має нічого спільного з російськістю, отож його не можна звинувачувати в російському націоналізмі.

Походження походженням, але на кожному кроці автор видає себе в тому, що він російський імперіаліст, і всі проблеми розглядає і обмірковує з суто імперської точки зору. Довести це не складно. Рафальський походить з Волині, він син православного попа; народившись у 1896, він закінчив у 1914 році російську гімназію в Острозі, відтак навчався в Санкт-Петербурзі на юридичному факультеті. Кілька років він мешкав на Волині, а в 1922 році перебрався до Праги, де закінчив університет. Він діяв у лавах російських політичних партій, серед іншого, був соратником відомого [Бориса] Савінкова, був і залишився російським публіцистом і письменником, упродовж багатьох років друкується в політичних і літературних часописах російської еміграції. А тимчасом... Рафальський дуже дивним чином усе це інтерпретує. „До появи, – пише він, – націоналізму цього зразка [йдеться про український сепаратизм. – Ю.Л.] нижчепідписаний вважав себе російською людиною. Тепер він воліє, жодним чином не будучи самостійником, називати себе українцем...”

Ключ до цієї, як уже було сказано, щонайменше дивної заяви полягає в старому твердженні, буцім українці – це

лише одне з трьох племен, які становлять єдину, загальну (всеобщую) націю (великороси, малороси, білоруси). Мабуть, найближчими до істини ми будемо тоді, коли окреслимо Рафальського як русифікованого волиняка. Його походження з родини, яка впродовж скількись там поколінь перебувала у священничому стані, також має своє значення. Моя мати добре знала в ранній юності, коли вона мешкала в Холмі Люблінському, одіозного пізніше [Ніколая] Криленка, тоді студента, так само, як Рафальський, поповича. Аналогічний випадок, якщо йдеться про національну свідомість, бо, звісно ж, не політичну. Адже Рафальський є переконаним антикомуністом.

Рафальський повертається до збляклої вже і безглуздої тези, наче український сепаратизм народився на Червенській (Галицькій) Землі, завдяки „допомозі двох акушерок – польської та австрійської”. Але навіть якщо б так і було, акушерства, однак, не слід плутати з материнством. Відродження національної свідомості в Галичині почалося після 1848 року; на Великій Україні – набагато раніше. Врешті-решт, Тарас Шевченко і Пантелеймон Куліш не були тими жахливими „галичанами” – правда ж? Чи Рафальський, волинянин, як він сам інформує, чув про волинянку з плоті та крові, яка писала під псевдонімом Леся Українка? Група київських неокласиків на чолі з Миколою Зеровим (гасло *ad fontes!*), [Микола] Хвильовий зі своїм „Геть від Москви!” – де була їхня колиска? Перепрошую, але при їхньому народженні не було ні польської, ні австрійської акушерки. Сергій Рафальський мусив би знати про це.

Автор виділяє дві групи, які, за його словами, антагоністично навзаєм налаштовані: прихильників незалежності, яких він іменує „мазепинцями”, та національно індиферентних, презирливо іменованих „хохлами”. Тут Рафальський знайшов собі союзника в особі католицького священика Владислава Буковінського, чий *Спогади для приятелів* [*Wspomnienia dla przyjaciół*] оприлюднив часопис „Kultura” (№ 11/350, 1976).

Вгорі: розмова з Едвардом Рачинським під час наради журі нагороди „Wiadomości”, 1977 р. Внизу: журі на балконі Польської бібліотеки в Лондоні. Зліва направо: Міхал Хмельовець, Юзеф Лободовський, Юліуш Саковський, ген. Мар’ян Кукель, Марія Данелевич, Адам Прагер, Мар’ян Гемар, Юзеф Мацкевич, Станіслав Балінський і Вацлав Грубінський, 1970 р.

Рафальський вважає його точку зору „явно об’єктивною”, позаяк той „не великорос” і „католицький священик”. Я не маю наміру ставити під сумнів сумлінність отця [Владислава] Буковінського, проте мені цілком очевидно, що він часто вважав свої враження самоочевидними істинами, тож радше не слід посилатися на нього як на остаточний авторитет, що Рафальський вчинив із дещо підозрілим поквапом.

Чи на Україні провадиться інтенсивна русифікація? Та звісно ж, про це добре відомо, але опір не менш енергійний, доказів чого не бракує. Боротьба точиться безугавно. За царських часів було заборонено (так званім Емським едиктом Александра II-го – 1876 рік) видавати книжки й узагалі будь-які друковані публікації українською мовою, яку офіційно називали говіркою, наріччям, але вже через тридцять років, за сприятливіших обставин відбувся справжній літературно-публіцистичний вибух. З цього висновок, що жодні декрети не можуть бути, коли йдеться про нації, які не припиняють боротьби, визнані еквівалентом свідчення про смерть.

Я не кажу, що Рафальський ні в чому не має слушності, але коли з ним це трапляється, то він наче занурює загальновідому ложку меду в бочку дьогтю. Деякі з його висловлювань і оцінок достоту дивовижні. Наприклад, він з явним здивуванням пише про Ніколая I, що той „невідомо для чого” придушував угорське повстання. Яка несподіванка – так само невідомо, навіщо він хотів придушити липневу революцію в Франції та бельгійську революцію, і тільки польське листопадове повстання йому в тому завадило. Також невідомо, навіщо виник Священний Союз і яку роль він зіграв. Може, втім, почнемо ставитися до історії дещо серйозніше!

Ще більше дивують кілька речень, які, наче своєрідний курйоз, варто процитувати в повному обсязі:

„Повертаючись до галичан, – пише він, доводиться сказати, що – коли вони мають повне право чинити зі своєю країною

та її людьми все, що їм заманеться, то величезною помилкою „батька народів” було їх включення до Советської України. [...] У нашому столітті кров і походження мають значення тільки для „обраних народів”, які надовго залишили після себе кривавий слід. Решту об'єднує, формує, „оличує” їх історія та культура. І та, й інша в советських „хохлів” і галичан різні, і чим швидше галицькому народові трапиться нагода для самовизначення – тим краще для народу українського. І, врешті-решт: чому мають право на самовизначення мазепинці й не мають його „хохли”?!”

Далєбі, тут ми вже вступаємо на терени чистого сюрреалізму. Рафальський уживає водночас кілька назв: „мазепинці”, „хохли”, „галичани”, „українці”, а можна ще згадати про волинян, поліщуків, буковинців, гуцулів – і кого ще? Сам автор цієї сенсаційної термінології ніяк не може визначитися. Колись він був росіянином, тепер заявляє про себе, що він українець, а в іншому місці каже про себе, що він „патріот”, але не „націоналіст”. Який патріот – російський, український, чи просто „хохляцький”? Логічно міркуючи, він – імперський патріот, якщо ставить собі головною метою утримання цілісності імперії „від Карпат до Тихого океану”. Як бачимо, сум'яття в цих висновках воістину несамовите!

Російську культуру Рафальський вважає „понаднаціональною”, закидаючи націоналістам (сепаратистам), що вони забувають про тих, які її саме так сприймали – „великороса Толстого, білоруса Достоевського, українця Гоголя”. Цей список можна успішно доповнити принаймні дюжиною прізвищ. Українського походження були [Володимир] Короленко, Анна Ахматова ([Ганна] Горенко); козацького – Максиміліан Волошин; [Васілій] Жуковський був народжений матір'ю-туркенею, [Афанасій] Фет-Шеншин – німкою, [Ніколай] Некрасов – полькою; чистокровним поляком був Владислав Ходасевич; врешті, не бракувало видатних росіян єврейського походження. Ну і що з того? Чи не було й нема ідентичних явищ у інших країн і народів?

Я не знаю жодної національної культури ширшого формату, яка б не приваблювала чужинців. Візьмемо для прикладу бодай польську... Ось пригорща прізвищ: Вінценти Поль (ще його батько писав своє прізвище як Pohl), [Самуель Богуміл] Лінде, Александер Брюкнер, Фердинанд Гетель, не кажучи вже про литвинів (у історичному сенсі цього слова) і українців. Так воно діялося на землях колишньої багатонаціональної Речі Посполитої, тож не інакше мусило діятися в ще більш міжнародній Російській імперії. Це не причина, щоб наполягати на імперіалістичній, русифікаторській теорії про одну наднаціональну мову та наднаціональну культуру.

При нагоді цих історико-політичних міркувань дісталось й полякам. Давайте послухаємо:

„Найдивніше в цій суперечці про неіснуючий (як єдина свідомість) український народ – цета, можна сказати, пристрасна участь у його долі та нестямна турбота про самовизначення, яку виявляють його найближчі західні сусіди [...]. Інтерес до України поляків зрозумілий, і його легко пояснити їхнім героїчним, романтичним, проте, безумовно, імперіалістичним минулим та його шовіністичними залишками, які досі ще не встигли зів'янути”.

Початок дуже гарний, а трохи далі Рафальський вдаряє в поетичний, ліричний тон:

„Польський народ ще сповнений сил, талантів і віри в самого себе, і його улани ще не так давно збиралися поїти втомлених від гонитви за „червоними” коней у Дніпрі (чи навіть у Чорному морі). Крім того – величезна Євразія дійсно нависає над Польщею з похмурою загадковістю. І якщо одним сниться вітер степів, який свистить при розміреному галопі чистокровних коней у пір'ї крилатих гусарів, то іншим вчувається тупіт копит чубатої козачої лави, яка нестримно мчить на Захід... Все це можна зрозуміти, а зрозумівши – пробачити. І все ж, тим не менше: наполегливе, можна навіть

сказати – настирливе, схоже на одержимість бажання створити на західних кордонах Советського Союзу нову *Малу Антанту* з обов'язковою участю самовизначеної України – іноді дратує, іноді смішить...”

Таким чином, неясно, чи ми з нашими східними концепціями більше дражливі, чи кумедні. Якби ж то тільки це! „Якщо маршал Пілсудський, – іронізує Рафальський, – і деякі кола сучасної польської еміграції свого часу (в період їхнього *Drang nach Osten*) так самовіддано думали про свободу України й навіть уклали союз із уже розбитим уцент Петлюрою, то що завадило їм після Ризького миру віддати „союзникові” українські та білоруські землі, які їм відійшли, віддати якщо не для їх повної незалежності, то бодай для широкої автономії?”. Заувага може і слухна, проте навіщо отого переможеного союзника Рафальський узяв у так само іронічні лапки? Через надмір імперіально-”хохляцького” патріотизму?

„А замість цього, – продовжує автор, – вони (поляки. – Ю.Л.) навалили на *Креси всходне* такий гніт поліцейщини та мало не на комп'ютерах розрахованої колонізації, у порівнянні з якими і колишні русифікатори (в Польщі), здаються убогими кустарями”.

Дуже повчально! Якби Рафальський обмежився критикою поведінки польської адміністрації на отих „східних окраїнах”, то мав би рацію; але він її ганебно втратив, протиставляючи польські методи колишнім русифікаторським. Одне з двох: або він не знає історії, або інтерпретує її згідно з вередливими примхами „імперського патріота”.

Як було, так було (недобре), але в тій слушно критикованій другій Республіці діти за розмови українською мовою вовчих квитків не отримували. І чи можна собі уявити російського губернатора, який би десь у селі на Люблінщині чи Каліщині балакав із селянами польською мовою? А наприклад, волин-

ський воєвода Генрик Юзевський демонстративно розмовляв українською. Я жодним чином не намагаюся вибілювати польську політику стосовно українців, але *est modus in rebus*, і я дуже перепрошую, але не збираюся уславлювати Гурків і Апухтіних коштом Польщі. Чогось подібного до Емського указу, про який я щойно згадував, польський уряд ніколи не видав, і українська література в 1920–1939 роках розвивалася під польською владою без серйозних перешкод, хоча зазнавала, на жаль, цензурних обмежень, іноді цілком позбавлених сенсу.

Цікаво, чи Рафальський, волиняк за походженням, – як він сам себе представляє, – читав „Волинь”, епічний роман Уласа Самчука, твір із виразно антипольськими акцентами. Він був оприлюднений у Варшаві ще до війни, в перекладі на польську мову Тадеуша Голлендера. Траплялося, що той чи інший український письменник потрапляв до польської в'язниці (наприклад, Богдан Кравців), але чи бодай один загинув від польських рук? Коли українці скаржаться на поляків, посилаючись на конкретні факти, вони мають на це право. Натомість такі росіяни, як Рафальський, які навіть не визнають існування української нації (як це впливає з наведених цитат), мусять поводитися з більшою поміркованістю. Скажімо – тактовніше.

Чому в такій обширній статті немає ні слова про те, як була втілена „спільна історія” російсько-українських відносин? Може, доречно було би нагадати Рафальському, як це виглядало упродовж кількох століть. Середньовіччя можна залишити в спокої, хоча здобуття та руйнування Києва суздальсько-владимірським князем Андрієм Боголюбським (яке гарне і влучне прізвисько) найвидатніший російський історик [Васілій] Ключевський вважав „візитною карткою”, яку залишили на таці історії протопласти майбутньої імперії.

Переяславська угода була задумана як союз, а не приєднання. Зрештою, після смерті Хмельницького її заперечила

Гадяцька унія, натомість Андрусівський мир було укладено за спиною українського народу. Подальші етапи – це невдала спроба [Івана] Мазепи й [Пилипа] Орлика здобути державну незалежність, варварська розправа Петра I з Запорізькою Січчю, її остаточне скасування Єкатериною II, смерті в тюрмі гетьманів [Павла] Полуботка і [Петра] Калнишевського, запровадження рабської панщини для українських селян. Як шкода, що Рафальський не захотів докладніше придивитися до цих подій. Чи, може, вони здалися йому не гідними жодної уваги через те, що трапилися так давно?

Намагаючись виправдати твердження, буцім лише мізерна меншість українського народу (переважно оті огидні галичани, себто „мазепинці”) прагнула й прагне державного суверенітету, Рафальський дуже своєрідно, і, звичайно, однобічно представляє 1917–1921 роки. З його оповіді випливає, що взагалі не існувало волі до незалежності, анархістські отамани билися з усіма і кожен з кожним, а Петлюра був „летючим голландцем”. Автор посунувся аж до повторення, не без симпатії, більшовицьких насмішок („у вагоні Директорія, під вагоном територія”), про оголошення чергових універсалів він наче й не чув, отож, у кінцевому підсумку він знову повертається до зачовганого гасла про „двох акушерок”: польської та австрійської. Це вони винайшли український народ: якби не ця подвійна інтрига, то ми мали би гречний „хохлацький” люд, вірно закоханий у братніх „кацапів”.

Російського імперіалізму ніколи не існувало. А нині? „Немає ні народу-завойовника, ні його вождя зі світовою мрією”. Останнім кандидатом на такого вождя був Гітлер. Ленін, Сталін, Хрущов жодних загарбницьких намірів у світовому масштабі не мали? І Брежнев теж? І якщо так, то що спільного це має з російським народом?

Уже, мабуть, близько сімдесят років тому, тобто ще до більшовицької революції, коли Максим Горький написав

про російський імперіалізм більш-менш таке (у мене немає під рукою тексту, тож переказую своїми словами, але вірно передаючи сенс): – Який там державний інстинкт; просто Іван ліг черевом (брюхом) на чужинські землі й не хоче віддавати! Подібні гострі характеристики ми знайдемо в багатьох освічених російських письменників. Докладна обізнаність у російській літературі в деяких випадках допомагає, в інших – перешкоджає. Боюся, що Рафальському більше перешкоджає, ніж допомагає, тож він воліє про тих незручних авторів і їхні тексти не пам'ятати.

Проте в статті Рафальського порушені серйозні питання, починаючи від проблем, що б там не було, партикулярних, які стосуються лише одного регіону, бодай такого значного, як Центрально-Східна Європа. Отож, він припускає, що рано чи пізно, можливо навіть у найдальшому майбутньому, відбудеться неминуче об'єднання всього людства в планетарному масштабі. Ба більше, автор пророкує, що неминуче постане глобальна мова, яку колись викладатимуть у кожній школі, в кожній країні. А якщо так, то плекання партикуляризмів і руйнування існуючої єдності є принципово помилковим і непристойним. Ось головний аргумент Рафальського, спрямований проти сепаратистсько-самостійницьких прагнень народів, які входять до складу колись Російської, а вже упродовж майже шістдесяти років – советської імперії.

„Світ, – каже він у найважливішій частині своєї статті, – ще не дозрів для планетарної єдності, і поки що безліч народів і народиків уперто правлять проти вітру історії. Тим більше підстав вітати вже існуючі та ладні такими стати об'єднання”.

А відтак – і власне тут ми маємо вищезгадану ложку меду – Рафальський перелічує випадки, коли виокремлення зі згуртованої групи різних народів виправдане. Отож, тоді, коли найсильніший, провідний у групі народ починає зловживати своїми привілеями, пригнічуючи інші, слабші народи, відмо-

вляючи їм у рівних політичних, соціальних та культурних правах, а також удаватися до експлуатації з економічної точки зору.

Рафальський визнає – і в цьому полягає позитивна сторона його виступу – „що сама по собі прогресивна концепція Союзу Вільних Республік [у Советському Союзі] понівечена, перетворена на свою карикатурну протилежність комуністичною партією, а краще би сказати – ленінським революційним марксизмом”. Дуже гарно, але, мабуть, варто пам'ятати, як велося окремим народам у складі імперії до більшовицької революції. Рафальський ставить питання нарівно однозначно й категорично. Цитую:

„У кожному разі – в невдачі Советського Союзу як сучасної та передової форми співжиття різних народів винен не „російський”, тобто великоруський – московський імперіалізм-колоніалізм, а тільки й винятково примітивний і брутальний підхід до людини, народу та його культури войовничого марксизму-ленінізму, який у міру вичерпання революційного ентузіазму іноді намагається замінити традиційну „класову ненависть” шовіністичною злобою”.

Ще один крок у тому ж напрямку, і ми дійдемо до висновку, дуже милого багатьом росіянам, що російський народ не тільки не завинив у революції, але й узагалі не має нічого спільного з советським більшовизмом.

То де ж шукати відповідальних? „Й іноді вже невідомо, – вистрілює Рафальський, – що породжує що: місцеві націоналізми – центральний, чи навпаки?”. Тут ложка меду розчинилася в дьогті без сліду. Бо як нам цю, справді сенсаційну думку інтерпретувати?

Хіба лише так, що мабуть не було би російського націоналізму, якби не націоналізм український, литовський, грузинський, либонь також польський... Бідні росіяни, слушно захищаючи свою власність, стали націоналістами! Для не-

упереджених істориків відразу ж відкриваються чудові перспективи. Відпустимо віжки уяві. Такий собі Тарас Шевченко слушно був відправлений у солдати: а навіщо він уперся писати українським (перепрошую – малоруським) „наріччям”? Міг, як Гоголь-Яновський, переключитися на російську! Микола Зеров насмілився перекладати Вергілія і Горація на селянську говірку – його також слушно розстріляли.

Яким правом кавказькі черкеси (адигейці) чинили збройний опір царським військам, замість вітати їх хлібом і сіллю?! А чи в тому ж таки ХІХ столітті не зухвалі поляки завинили в зростанні російського націоналізму, знову й знову влаштовуючи заколоти (бо не було жодних повстань, були бунти проти законної царської влади)? Слід лояльно констатувати: Рафальський визнає, що серед „великоросів” також трапляються „справжні імперіалісти та шовіністи”. Але їх менше, ніж серед усякого роду сепаратистів. Таким чином, немає жодного сумніву в тому, хто найбільше завинив і несе найбільшу відповідальність!

Рафальський пише (і тут він має цілковиту слушність), що на прикладі Європи дедалі більше окреслюється необхідність творення великих федерацій, до складу яких повинні увійти країни, „географічно-етнографічно-історично-культурно близькі”. Але той сам європейський приклад показує, „наскільки важке таке федерування, коли національні егоїзми вже давно самовизначилися й закріпилися”.

„Тим більше, – додає він і відразу ж втрачає визнану за ним слушність, – позбавлене сенсу – через абстрактний принцип та гру „сепаратизму” на фальшивках, – працювати над руйнуванням уже існуючої Єдності, що має під собою великі історичні, етнографічні та економічні підстави”. З контексту ясно випливає, що Рафальському йдеться про російсько-советську імперію. Тільки повалити комунізм, і все, буде лялечка.

Мова увесь час велася про Україну, але нею справа не вичерпується. Залишаються країни Балтії, Кавказ, Туркестан. Вони не мають жодних етнічних і культурних пов'язань із Росією, а що стосується історії, то прецінь у багатьох випадках від часу приєднання цих народів шляхом збройного завоювання ледве минуло яких сто літ, а в інших випадках (Литва, Латвія, Естонія) були тривалі перерви, після яких ставалася повторна збройна агресія. Та й у випадку України оті етнографічно-історично-культурні зв'язки з Росією зовсім не такі сильні, як це Рафальському здається.

Певної миті він кидає іронічну заувагу на адресу „галицьких поетів”, які займаються „сепаратистською” діяльністю в Сполучених Штатах. Чи Рафальський дійсно не знає, яку велику роль у сучасній українській літературі та в еміграції відіграли письменники, які походять із Великої України і навіть із її далеких, східних і південних рубежів (отих „хохляцьких”): Євген Маланюк, Юрій Клен, Іван Багрянний, а з молодшого від них покоління Леонід Лиман, Яр Славутич, Леонід Полтава і багато інших! Їх було би значно більше, якби не „федералістські” починання горезвісної Єдності.

Рафальський повстає проти „африканізації” світу (раніше казали: „балканізація”), і тим разом знову має рацію, і знову її втрачає в конфронтації з конкретними проблемами Східної Європи. Відколи почалося (ще до монгольського ярма) чарівне „збирання руських земель”, спершу Великим князівством Московським і царатом, а відтак петербурзькою імперією і врешті РРФСР і Советським Союзом – завжди все було ідентично: передусім збройне завоювання, на другому етапі національне й культурне гляйштальтування. Федералістські принципи, якщо колись і існували, то лише на безборонному папері.

Рафальський стверджує, що для спільного блага всі повинні відмовитися від національних егоїзмів й піти на розсудливий,

але необхідний компроміс. Свята правда! Проте нехай почнуть давати добрий приклад могутні кривдники, а не слабкі й скривджені. Це було би попередньою умовою. Рафальський хоче переконати українців на федерацію з Росією? Має на це повне право. Але він вдався радше до невдалого методу, відмовляючи їм у праві навіть на звання окремого народу, що кожен – річ проста – сприйме як образу. Таким чином, діагноз „хвороби століття” поставлений радше погано.

І ще, щоб завершити з українським питанням, кілька слів про „брак національної свідомості” на Україні, внаслідок чого український народ, згідно з Рафальським, буцім „не існує” як ціле (не рахуючи, звичайно, галицьких „сепаратистів”). У тому ж № 11 часопису „Континент”, у якому була опублікована „Хвороба століття”, я з великим інтересом прочитав текст російсько-українського (двомовного) письменника Гелія Івановича Снегірьова, *Мамо моя, мамо...* з підзаголовком *Лірико-публіцистичне дослідження*. Красномовний і доволі зворушливий твір про советські суди, процеси, вироки, в'язниця концентраційні табори.

Багато місця й уваги [Гелій] Снегірьов присвячує славетному процесові „СВУ” (Спілки Визволення України), змонтованому ГПУ (Спілка ця насправді ніколи не існувала), який виступає важливою прелюдією до великої терористичної операції, внаслідок якої було знищено переважну частину української інтелігенції та кілька мільйонів селян. Прочитую уривок, який мене особливо зацікавив.

Автор стверджує, що коли заарештованих селян вели до транспортів, матері або дружини вкидали їм крадькома до торби „шмат сала і краєць хліба”, а кожен із них в останню мить хапав зі столу коханого *Кобзаря* („свідки кажуть, що у всіх без винятку тих „дядьків” у торбі поруч із хлібом і салом лежав шевченків *Кобзар*”). Навіщо він їм, тим неосвіченим селякам, позбавленим будь-якої національної свідомості? Навіщо їм,

тим „хохлам”, на шляху до в'язниць і таборів „білої смерті”, лектура поета, який будив ворожість до москалів і не визнавав із ними жодного побратимства? Настійно рекомендую [Сергею] Рафальському уважно прочитати „лірико-публіцистичне дослідження” Гелія Снегір'ова!

В статті міститься кілька неприємних зауваг про євреїв, особливо тих, які внаслідок відомої антисіоністської акції емігрували до Ізраїлю й доволі часто висловлюються про національні стосунки в Советському Союзі. Загалом, це не моя галузь, нехай собі самі євреї та росіяни залагоджують взаємні претензії та порахунки. Тільки одне зауваження, яке стосується історії виникнення більшовизму. Не вперше заявлено, що російський народ не несе відповідальності за більшовицьку революцію та все, що відбулося згодом. У цьому питанні Рафальський також не відкрив Америку. Авжеж, скільки разів ми читали, що творцями „жовтня” були переважно не росіяни! Дехто з польських еміграційних письменників також приклав руку до подібної пропаганди.

Сталін і [Серго] Орджонікідзе – грузини, Дзержинський та [В'ячеслав] Менжинський – поляки, в розгромі [Антон] Денікіна важливу роль відіграла знаменита „латиська дивізія”, ну й багато євреїв: [Лев] Троцький, [Лев] Каменєв, [Григорій] Зінов'єв, [Яков] Свердлов, [Карл] Радек тощо. Звідси відоме контрреволюційне гасло: „Бей жидов, спасай Россию!”. [Сергей] Рафальський зосередився власне на євреях. „Про що ж думали їхні батьки й діди, – пише він, – які [...] здійснили, потужно підтримали й зміцнили жовтневу революцію, утвердили нову владу й стали її елітою, її правлячим шаром? Чому вони не підтримали Троцького проти Сталіна, не створили замість нинішньої „тюрми народів” справді демократично-федеративної, вільної та правової держави? Як вони допустили, щоб замість братерського спілкування, берізниці вір і націй, в цій країні дійшло до зоологічного

антисемітизму? Хто винен – варварський народ чи ота нова еліта, яка вирішила, що оскільки „межа осілості” скасована, їй залишається тільки стригти купони з широко посталих можливостей?”

Цей обвинувальний висновок пролунав надзвичайно пристрасно, але такою ж мірою неслухно. Ніхто притомний не заперечить, що участь євреїв у революції та більшовизмі була дуже вагомою. Але російська революція сягає своїм корінням у дуже віддалені часи, коли євреї не відігравали в Росії жодної ролі – ні політичної, ні інтелектуальної. Передусім, у етнографічній Росії їх взагалі не було, а до кінця XIX століття там оселилися тільки нечисленні індивіди. Революційні ідеї поширювалися спочатку без участі євреїв. У терористичних організаціях їх також не було. До останнього, вдалого замаху на Александра II, із фатальними наслідками, цілком несподіваними для його винуватців, євреї були непричетні. Так, у ту справу була вплутана молода єврейка, коханка одного з чотирьох засуджених і повішених, [Тімофея] Михайлова; про змову вона, мабуть, знала, але до неї не належала. Натомість, Софія Перовська, також страчена разом із товаришами, була родовитою росіянкою. Об’єктивний історик без жодного примусу визнає, що революція відбулася би і без участі євреїв.

А крім того, не вистачить розбурхати революцію, слід ще перемогти у затяжній громадянській війні. Підсумок її визначили, з одного боку, селянські й робітничі маси, які й не здогадувалися, що їх чекає (коли вони почали здогадуватися, то було вже занадто пізно), а з іншого – безмежна тупість командирів „білої” Добровольчої армії: [Антон] Денікіна, [Петра] Врангеля, [Міхаїла] Алексеєва... Нещастям антибільшовицького руху було те, що генерал [Лавр] Корнілов, єдиний, хто орієнтувався в заплутаних національних проблемах, загинув на самому початку.

Не маю поняття, чи знає Рафальський, що вирішальним для перемоги більшовиків під Царицином став не військовий геній Сталіна (легенда про це постала набагато пізніше), а вбивство кубанських козачих лідерів Рябова [правильно: Миколи Рябовола] та Кулубухова [правильно: Олексія Кулабухова]. Саме тоді кубанці почали масово покидати фронт. Чи знає він, що наступ на Москву провалився після захоплення Орла, позаяк раніше значну частину кавалерії було перекинуто на Україну, проти Петлюри? Що в найгарячіший момент, коли слід було напружити всі сили на одному, вирішальному напрямку, генерал Денікін скерував добірну донську бригаду з приділеною гірською артилерією проти чеченців? Ті вчинили „нечуваний злочин”: не лише зайняли родючі землі на берегах річки Терек, відібрані в них царським урядом після капітуляції [Імама] Шаміля в аулі Гуніб, але й у товаристві інгушів, лезгинів, кабардинців, черкесів проголосили якусь ідіотську незалежність. Подумати лишень – такий нахабний замах на „єдину й неподільну”! Ще один приклад шовіністичного провокування російських національних почуттів неправильними „сепаратистами”!

Не євреї перемогли в громадянській війні. Троцький мав чималі заслуги в організації Червоної Армії, це правда, але не він нею командував. Каменєв був номінальним головнокомандувачем під час польської кампанії, проте безпосередньо командували Тухачевський, Будьонний, Ворошилов... І те ж саме практично на всіх фронтах: росіяни, а не євреї.

Важлива для мене заувага! Рідко хто визнає власний антисемітизм. Як тільки на поверхню виринає єврейське питання, часто можна почути або прочитати: – Я не антисеміт, але... Оберну цю, вже сакраментальну, фразу й заявлю: – Я не філосеміт, але... Ото ж бо! Не приписуймо євреям абсолютно всіх провин і не робімо з них всевладних демонів. Це не значить,

що їх слід некритично кохати, як це трапилося не одному дурневі (також і серед нашої безгрішної еміграції). Скільки разів (аж до нудьги!) я цитував влучні слова видатного російського парламентарія [Петра] Струве, який назвав більшовизм „сумішшю німецького пива з російською сивухою”! Єврейські корчмарі брали участь у цій операції? Згода, брали. Але ж пиво німецьке, а сивуха російська! Сама лиш „пейсахівка” тут би собі не порадила.

В останні роки, коли на Захід почали прибувати нові російські емігранти, ми почули інший тон, який раніше майже не траплявся в висловлюваннях щодо національної проблематики. Від певного часу ми звикаємо до тону, позбавленого націоналістичної пихи, великодержавної вищості й презирства, чи засудження всього, що поціляє в імперський стан посідання. Я часто дискутував зі старими російськими емігрантами. Майже завжди безуспішно.

Вони розмовляли зі мною часто приязно, бо їх тішило докладне знання російської історії та літератури, але порозуміння не відбувалося. Чому? Причина завжди та ж сама. Росіяни з окресленою, традиційною ментальністю ототожнюють свою націю з імперією. Кожний замах на імперію вони вважають замахом на саму націю, антиросійським виступом. Завжди одна й та ж сама приказка. „Ви, Іосіф Владіславовіч, бийте по советському дишлеві, але не чіпайте російського коня!” І марно доводити, що це старе імперське дишло, лишень пофарбоване в червоний колір, що слід російського коня розпрягти й відпустити попасом, а при нагоді звільнити і всіх інших коней: українського, литовського, грузинського, туркменського, узбецького – всіх без винятку! А якщо пізніше вони захочуть зійтися в одному табуні – це їхня справа. Але нехай це станеться добровільно, а не під примусом!

Обговорювана стаття Сергея Рафальського не пасує до текстів, які раніше публікувалися на шпальтах часопису „Кон-

тинент”. Як я вже сказав на самому початку, редакція застерегла, що не поділяє деяких поглядів автора, а водночас висловила сподівання, що стаття викличе „плідну та конструктивну дискусію”. Добре, якби ця надія збулася, якби мій виступ не залишився єдиною реакцією!

Поки що це лише реакція з польського боку. Я припускаю, я майже впевнений, що відгукнеться українська еміграційна преса. Але було б найважливіше, щоб виступили російські публіцисти, а саме ті, хто не дотримуються великодержавної постави. Це передусім їм належить або підписатися під думками Рафальського, або дезавувати чи скоригувати їх. Що стосується мене, то я ще раз стверджую, що вважаю їх архаїчними, утриманими в стилі традиційного російського націоналізму, хоча сам Рафальський енергійно від нього на кожному кроці відхрещується.

Його антинаціоналістичні декларації не мають жодного покриття, вони не витримують співставлення з конкретними думками та оцінками. Діагноз „хвороби століття”, на жаль, неприйнятний. А ще менш прийнятні пропоновані методи лікування.

Чого, серед іншого, не зауважив Рафальський? Того, що боротьба за національні права, яку він зневажливо називає непристойним, негідним „сепаратизмом”, є важливим союзником у спільній боротьбі за людську гідність, за особисті та громадські свободи людини. Комунізм знищує індивіда, намагаючись відібрати в нього по черзі: індивідуальну особовість, здатність до критичної оцінки явищ, чутливість до ідеологічних відмінностей; він намагається перетворити кожного індивіда на робота, який думає й діє механічно. Отож, почуття національної, а відтак культурної окремішності становить ефективну протиотруту на тоталітарну трутизну комунізму. І немає в тому жодного лихого націоналізму, хоча й, може, в деяких випадках у націоналізм виродитися. Але то вже зовсім інша мелодія.

Коли хтось є прихильником індивідуалізації кожної людської особи, він не має права засуджувати й відкидати національну індивідуалізацію. Одне з другим іде в парі, і не мусить призводити до антагонізму. Те, що занадто яскраве національне почуття може іноді призвести до таких кримінальних збочень, як расистський гітлеризм, нічого не доводить і нічого не визначає наперед. На іншому полюсі надмірне соціальне почуття зумовило іншу дегенерацію – советську тоталітарну комуністичну тиранію. Але ми все ж не втрачаємо надії, ми й далі віримо в здорових людей, яким не загрожує ні шизофренія, ні параноя, здатних створити суспільства без хворобливих перегинів у будь-якому напрямку. *Gleichschaltung* (російська уравниловка) у національній сфері полегшує тоталітаристам духовну й моральну нівеляцію людини. Тут спрацьовує закон сполучених посудин.

Полеміка з Рафальським – я вже її завершую – є критичною, подекуди навіть різко критичною. Це привілей кожного полеміста: ми звертаємо увагу насамперед на те, з чим не згодні. Однак елементарна лояльність спонукає визнати, що Рафальський добачає в Советському Союзі виникнення нового російського націоналізму, того – як він пише – „демагогічного націоналізму, який від певного часу лукаво підтримує з власних міркувань компартія”. Проте, це зовсім не нове – про це вже давно відомо. Це почалося ще до Другої світової війни, а під час війни сягнуло імперіалістично-шовіністичного пароксизму. І водночас це тільки нова, пристосована до нових умов версія добре відомого явища.

Рафальський є прихильником гармонійного співжиття усіх народів, які мешкають на „великій Євразійській рівнині”. Це красиво. Але водночас він уживає дивовижну і – що тут довго казати! – вкрай дратівну термінологію. Прочитую фразу, якою завершується стаття: „ [Слід] зрозуміти, що [...] не в розпаді Советської „імперії” (хоча б і психологічному) [...] –

а в спільній боротьбі всіх людей доброї волі за свідоме, вільне, демократичне співжиття різних націй у Вільному Советському Союзі й пролягає шлях до кращого майбутнього всіх советських народів (у тому числі великоруського й українського)”. Ні, я не помилився – Советський Союз слід зберегти, тільки з „Соціалістичного” він має перетворився на „Вільний”. І для того, щоб це сталося, має вистачити „спільної боротьби всіх людей доброї волі”.

„Свобода” і „советськість” – як можливі ці два слова вимовити на одному подиху?! Адже це пірамідальне *contradictio in adiecto!* І, врешті, ця боротьба точиться не лише за свободу й демократію, але й за саме збереження особистості окремих народів, існування яких опинилося під смертельною загрозою.

Джерело:

Falszywa diagnoza

Kultura, 1977, nr 7, s. 185–199.

ФАЛЬШИВА ЛЕГЕНДА

У травні ц.р. редакція часопису вважала за доцільне покласти вінок на могилу отамана Симона Петлюри на історичному паризькому кладовищі на Монмартрі. Привід – сота річниця з дня народження Петлюри і п'ятдесяті роковини його трагічної загибелі. В травні 1926 року його убив Самуїл Шварцбард, який, судячи з усього, був агентом советської політичної поліції, тобто ГПУ. Так вона тоді називалася.

Я довідався, що на цей жест часопису „Kultura” зусібіч надійшло багато протестуючих листів. Здавалося б, що справа ця давно висвітлена, отож не варто її піднімати знову, а тим більше дивуватися. Аякже! Виявляється, що не бракує тих, хто поводяться так, ніби ніхто ніколи на цю тему не писав. Тому, давайте згадаємо, яким чином загинув Симон Петлюра. Коли він ішов паризькою вулицею, до нього підійшов невідомий і, не кажучи ні слова, впритул кілька разів вистрелив у нього. Постріли були смертельними. Вбивцю заарештували, він постав перед судом. Французький трибунал виправдав його, повіривши, що Шварцбард помстився за смерть усієї своєї родини, яка, як він засвідчив, стала жертвою погрому, нібито організованого Петлюрою. Так твердив сам Шварцбард і його адвокати.

Як було насправді? Чи Шварцбард був месником, чи советським агентом, якому наказали вбити Петлюру? Упродовж минулих (вже понад п'ятдесят) років було списано тисячі аркушів паперу, а окремі читачі поводяться так, наче цього взагалі не було. То слід починати танцювати від печі?!

Здивованих не бракує. Що ж, тоді давайте придивимося до цієї теми уважніше.

У деяких листах до редакції повторюється інформація, що Шварцбард був „євреєм-емігрантом”, який свого часу перебрався з України, де народився, на Захід. У цій версії бракує однієї істотної деталі: коли саме цей „емігрант” з’явився в Парижі та за яких обставин... Але найважливішою є дата замаху. Постає принципове запитання – якщо й справді Шварцбард діяв із власної ініціативи, узявши на себе роль месника, навіщо він так довго чекав, навіщо зволікав із виконанням рішення стільки років? Погром у Проскурові трапився в 1919 році, паризький замах – у травні 1926 року; між цими датами сім років. Тут слід дещо уточнити. Якщо взяти до уваги, що в 1919–1920 роках точилася війна, то належить оті сім років скоротити до п’яти, рахуючи від миті, коли Петлюра оселився в Парижі. Та навіть таке п’ятирічне зволікання виглядало дуже підозріло.

Крім того, відразу ж привабив увагу збіг подій. У травні того року [Юзеф] Пілсудський влаштував державний переворот і прийшов до влади, а через кілька днів після цього на паризькій вулиці пролунали постріли „месника”. Логічний висновок напрашується сам собою. Прихід Пілсудського до влади викликав у Москві занепокоєння: а ну ж бо він згадає 1920 рік і військовий союз із Петлюрою? Примара відновлення цього союзу, примара нового Київського походу мусила їх стурбувати. Вирішено діяти негайно, не чекаючи прояснення ситуації. Щоб замести сліди, обрали агента єврейської національності, вважаючи версію про праведну помсту найбільш хапкою. Вона й справді такою виявилася. У Варшаві в сходознавчих колах ніхто ні на мить не сумнівався, хто й чому скерував Шварцбардову руку.

Посилання на виправдувальний вирок свідчить про безмежну наївність. І що ж це за аргумент?! Так, наче всі

Юзеф Лободовський, повоєнна світлина

вироки бували слухними і справедливими! А що паризький суд знав про політичні та військові реалії на Україні в ті роки? Практично нічого! Зізнання Шварцбарда, роздуті й прикрашені красномовними (і впливовими!) адвокатами, були визнані правдивими. Петлюри вже не було серед живих, він нічого не міг протиставити наклепницькій кампанії. Він не міг послатися на відданий ним наказ, у якому оголосив, що солдатів із підпорядкованих йому підрозділів, участь яких у погромах доведуть, розстрілюватимуть на місці¹. Непогано, як на організатора погромів! Паризький суд узагалі не взяв цього до уваги, він не спромігся докладно перевірити існуючого історичного матеріалу.

Погромів на Україні в ті роки дійсно не бракувало. Хто їх влаштовував? Бувало по-різному. Вільні, ніким не контрольовані ватаги, без окресленої політичної приналежності, військові підрозділи і „білих”, і „червоних”, а найчастіше кримінальні елементи, яким найбільше йшлося про грабіж, а при нагоді вони коїли також масові вбивства. Петлюрівці, натомість, були формуванням досить дисциплінованим (принаймні більшою мірою, ніж інші), ото ж зловживань із їхнього боку не могло бути забагато. Це більшовицька пропаганда, намагаючись заплямувати добре ім'я Петлюри, якого в вирі війни на Україні вважали ворогом Москви № 1, запустила в рух легенду про оті погроми, в яких він буцім завинив.

Ця легенда придасться пізніше для вжитку французьких адвокатів Шварцбарда.

Оцінку виroku, незалежно від суті справи, слід залишити юристам. Не існує такого Карного кодексу, який передбачив би право індивіда свавільно забезпечити собі сатисфакцію,

¹ Таких наказів отаман Петлюра віддав цілу низку, так само було чимало декретів українського уряду. Вони були зібрані й опубліковані французькою мовою в Парижі в 1927 році в книжці *Documents sur les Pogromes en Ukraine et l'assassinat de Simon Petlura*.

оскільки в іншому випадку це стало би виправданням модного колись у США лінчування. Подіяли міркування, що не мали нічого спільного з законом. Якби йшлося про вбивство, вчинене в стані афекту, можна би його визнати неумисним, але і в цьому випадку злочинця слід засудити, зменшивши вирок у зв'язку з пом'якшуючими обставинами. Але все свідчило про те, що виправдувальний вирок був обумовлений не в залі суду, а за лаштунками. Незалежно від цього, судді могли повірити в правдивість зізнань убивці.

Шварцбард вийшов із суду героєм, месником за батьків, убитих сім років тому. Ще раз: трибунал усе прийняв на віру. Він повірив некритично і поясненню, чому Шварцбард зволікав зі своєю „помстою” так довго. А що з тим „емігрантом” сталося незабаром після процесу? Куди він подівся? Я вже написав вище, що кожен, хто вважає паризький вирок абсолютно слухним і вичерпним для цієї справи раз і назавжди, грішить далекосяжною наївністю, та й то, в кращому випадку, бо підозріливі легко можуть зауважити злу волю.

„Виразом чого, властиво, – спитали мене наприкінці одного з листів у доволі агресивному тоні, – мала би стати ця в'язанка квітів, покладена на могилу Петлюри редакцією часопису „Kultura”?”. Я не є членом редколегії, а лишень доволі вільним, хоча й упродовж тривалого часу, від першого, ще римського числа, співробітником, проте охоче відповім на це запитання. Здивованим адресантам слід порекомендувати зазирнути до підручника історії й дізнатися, що Симон Петлюра був польським союзником від квітня 1920 року, а підлеглі йому загони зупинили Конармію Будьонного під Замостям. Щоправда, то було вже після Варшавської битви та контрудару з-над Вепша, але твердий опір українського вояка не дозволив Будьонному увірватися вглиб Люблінщини, а відтак полегшив здійснення переможних дій кінноти під Комаровим. У стратегічному масштабі [Семьон] Будьонний

багато б не накоїв, але міг понищити чималий шматок країни. А що витворяла червона кіннота, ми знаємо завдяки відомій (і добре написаній!) книжці „Конармія” Ісаака Бабеля. Чи здивовані панове про неї не чували?

Ця справа має ще один аспект. Щоразу, коли ми порушуємо цю тему, в мене складається враження, яке після певних роздумів переростає в переконання, що не йдеться винятково про Симона Петлюру. Йдеться про те, щоб викликати огиду до українських самостійницьких прагнень, поставити під сумнів право цієї нації на незалежне буття. Цього, звичайно, не кажуть у однозначній формі, але висновок може бути тільки один. Якщо головний герой національної боротьби був організатором погромів, у яких загинули тисячі, чи бодай навіть сотні євреїв, то чого можна очікувати від такої нації? Єврейська людність, раніше доволі численна (незважаючи на погроми), яка мешкала на Правобережній Україні, доценту вигинула від рук гітлерівських окупантів.

Варто відзначити, що свій внесок зробило й НКВД, перешкоджаючи євреям масово тікати на схід. Внаслідок цього загинуло Вітебське гето, а київські євреї опинилися в великій, братській могилі в Бабиному Яру. І були вже спроби закинути українцям близьку співпрацю з німцями, так само, як і полякам. Звичайно, не бракувало окремих, ганебних інцидентів, але не в універсальному, загальнонаціональному масштабі. Іноді, коли я читаю численні звинувачення, в мене створюється враження, що євреїв убивали головним чином поляки, українці та литовці, а також, хоча й рідше, латиші та естонці, а тимчасом гестапо й есесівці лише придивлялися до цих злочинів з радісним реготом.

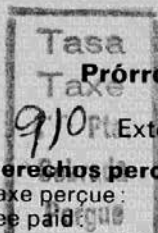
Німці по-різному „вирішували” єврейське питання в Західній Європі та Центральній, а ще інакше на Сході, на теренах, зайнятих під час першого переможного наступу в 1941 році. Вони не звозили східних євреїв до таборів смерті

(*Vernichtungslager*), а вбивали просто на місці. Населення Волині не несе жодної відповідальності за страти в Здолбунові, так само, як мешканці Києва не завинили Бабиного Яру, а мешканці Вітебська – знищення місцевого гета. А з цією відповідальністю буває дуже по-різному. Нам, полякам, уперто дорікають, що Освенцим, Треблінка, Майданек були створені на польській землі. Ну, гаразд, а Дахау, Заксенхаузен, Равенсбрюк, Маутгаузен тощо? Так, євреїв до цих концентраційних таборів не ввозили. Але там гинули представники інших націй. Найчисленніші – поляки.

Це коментарі, які виходять за рамки основної теми. Повернімося до Петлюри і питання погромів на Україні. Я не маю наміру стверджувати, що українського антисемітизму взагалі не існує. Він існував, подібно, як і в Польщі, хоча причини й обґрунтування не конче були однакові. Таким чином, його слід розглядати в історичній перспективі. Фактом є, що під час усіх козацьких повстань, починаючи з кінця XVI століття, жертвами, поруч із польською шляхтою, ставали скупчення єврейської людності. Спрацьовували передусім суспільні причини, які, зрештою, перетиналися з релігійними. Хто завинив більше – шляхта, яка віддавала українські села в оренду євреям, чи оті єврейські орендарі? У всякому разі, розжарена до білого ненависть кріпосного селянина була спрямована проти обох. Неупереджений історик міг би ці питання обговорити і пояснити, за умови, що узявся б до праці дослідника без націоналістичних упереджень того чи іншого забарвлення.

Пам'ятаю, понад двадцять років тому я прочитав статтю, автор якої, журналіст єврейського походження, запевняв, що антисемітизм на Україні постав винятково з вини польських панів. Чи йшлося йому про порятунок, який надавав євреям Ярема Вишневецький, я не зміг довідатися.

Давайте припустимо, що євреїв убивала в ту епоху пере-

Prórroga o renovación de validez

Prorogation de validité

Extension or renewal of validity

Derechos percibidos :

Taxe perçue :

Fee paid :

Desde

du

From

Hasta

au

To

Fecha

le

Date

} 14-4-86

} 13-4-87

} 3-4-86

Hecha en

Fait à

Done at

} MADRID

Firma y sello de la autoridad que prorroga o renueva la validez del documento :

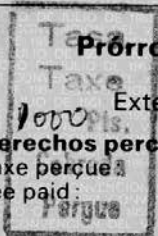
Signature et cachet de l'autorité

qui proroge la validité du titre.

Signature and stamp of authority

extending or renewing the validity

of this document.

} Jose Velasco
Prórroga o renovación de validez

Prorogation de validité

Extension or renewal of validity

Derechos percibidos :

Taxe perçue :

Fee paid :

Desde

du

From

Hasta

au

To

Fecha

le

Date

} 13-4-87

} 12-4-89

} 10-4-87

Hecha en

Fait à

Done at

} Madrid

Firma y sello de la autoridad que prorroga o renueva la validez del documento :

Signature et cachet de l'autorité

qui proroge la validité du titre.

Signature and stamp of authority

extending or renewing the validity

of this document.

} Francisco Herrero Cabezas
Este documento contiene 36 páginas, sin contar la cubierta.

Ce titre contient 36 pages, non compris la couverture.

This document contains 36 pages, exclusive of cover.

Сторінки іспанського паспорту Юзефа Лободовського

важно т.зв. „чернь”, себто озброєні селяни-повстанці. Єврейських орендарів ототожнювали з шляхетними дідичами, звідси такі події, як знаменита уманська різанина, під час якої тамована упродовж кількох поколінь ненависть вилилася найзапальніше („Лях, жид і собака – віра однака”).

Українська нація після провалу визвольної боротьби в 1918–1921 роках зазнала гігантських втрат і зазнає їх досі. Винищення української інтелігенції (особливо письменників) збіглося майже точно з великим голодом, штучно організованим Москвою. Невідома точна кількість селян, заморених голодом у період активного опору колективізації, ні засланих у той сам час до таборів. У будь-якому разі ці втрати склали кілька мільйонів людських істот. Загинула найбільш національно свідомо частина селянства, а також переважна більшість інтелектуалів, учених, поетів і митців (цей період називають епохою Розстріляного Відродження).

Згодом додалися серйозні втрати, зумовлені війною та гітлерівською окупацією, а після війни почалася глуха, підпільна боротьба, яка триває досі, і жертвами її падають найкращі й найхоробріші. Відомо, що в таборах із найсуворішим, найважчим режимом, розкиданих у лісах і болотах Мордовії, переважну більшість становлять українці. Ім'я Симона Петлюри є для них ідейним дороговказом і національною реліквією. Ось чому редакція часопису „Kultura” вирішили на роковини його трагічної загибелі зробити цей жест, розкритикований деякими читачами. Вони не знають правди?

Доречно наприкінці повторити: перетворення Симона Петлюри (головного героя визвольної боротьби та символічної для самостійницьких прагнень постаті) у звичайного різуну, який тішився вбивствами беззахисних євреїв, докладно співпадає з імперіалістичними інтересами Москви. Я хочу якнайбільш категорично заявити, що підтримка сфабрикованої советською пропагандою паплюжної легенди, а водночас від-

білювання, ба навіть гірше, уславлення „месника” Самуїла Шварцбарда, не надто пасує нашій політичній еміграції й не приносить користі ні полякам, ні євреям.

І ще одна дрібна деталь. Хтось зі здивованих протестувальників спростував: „Як відомо, Семен (а не Сімон!) Петлюра...”. Що не Сімон, то це добре відомо. Петлюра писав Симон, і так воно й залилося. Прошу зазирнути до „Житій святих” і переконатися.

Джерело:

Fałszywa legenda

Kultura, 1979, nr 11, s. 99–103.

ДМИТРО ДОНЦОВ. ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ

I.

Коли навесні 1973 року я довідався про смерть Дмитра Донцова, то першим моїм відрухом була постанова написати про нього велику статтю, але все тоді звелось до кількох сторінок машинопису. Потреба займатися повсякденною публіцистикою („для хліба, пане, для хліба”) призводить до того, що найкращі й найближчі письменницькому сумлінню справи та задуми щоразу відкладаються „на святого ніколи”.

З Донцовим я не був особисто знайомий, проте багато про нього знав і чимало читав, переважно його тексти в журналі „Літературно-Науковий Вістник”. В добре мені знаному українському середовищі Варшави постави були дуже різні, і Донцова також оцінювали розмаїто. Переконалим його прихильником був великий поет Євген Маланюк, з яким я в окремі періоди спілкувався мало не щодня. Натомість, ставлення до Донцова та його „Вістника” таких видатних українців, як блискучий лінгвіст Роман Смаль-Стоцький, чи шанований усіма Олекса Лотоцький, відзначалося доволі значною обережністю. Те ж саме можна сказати про історика проф. [Дмитра] Дорошенка.

Через чотири роки після смерті Донцова я отримав обширну працю (420 сторінок) Михайла Сосновського *Дмитро Донцов. Політичний портрет*, підзаголовок: *З історії розвитку ідеології українського націоналізму*¹. Зусібч мене просили написати

¹ Наукове Товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства, т. 33. – Нью-Йорк–Торонто, 1974.

рецензію. Одне пов'язалося з другим. Пишучи про Донцова, я щоразу зазираю до всебічно документованої книжки [Михайла] Сосновського; таким чином, моя стаття значною мірою стала водночас рецензією.

Якщо не помиляюся, смерть Донцова взагалі не була зафіксована на шпальтах польської еміграційної преси, за винятком часопису „Kultura”. Про смерть цього дев'яностолітнього старого довідалися тільки ті нечисленні, хто уважно стежить за розвитком польсько-українських стосунків. Його прізвище переважній більшості поляків і на батьківщині, і в еміграції не говорить абсолютно нічого. Це невігластво, зрештою, поширюється на всі українські проблемами й зумовлює те, що польська громадська думка здавна ігнорувала й надалі ігнорує нашого найближчого сусіда, з яким нас тісно пов'язала спільна історія. Натомість, майже завжди нам бракувало обопільної обізнаності та взаєморозуміння.

Якби я назвав у ширшому гроні польських емігрантів прізвища Михайла Драгоманова, Івана Франка, Михайла Грушевського, Володимира Винниченка чи В'ячеслава Липинського, то майже ніхто з присутніх поляків не знав би, про кого йдеться. Значно краще ця справа виглядала в ХІХ столітті, а також напередодні Першої світової війни, найкраще на тих теренах, де були міцні інтелігентські осередки. Наприклад, у Києві та Санкт-Петербурзі, де на межі двох століть відносини між поляками та українцями були найбільш коректними, а часто-густо приязними, що дозволяло дивитися в майбутнє з певним оптимізмом. Вистачить зазирнути до спогадів вищезгаданого Олекси Лотоцького, який згодом став директором Українського наукового інституту в Варшаві, *Сторінки минулого*, опубліковані в тій же Варшаві в 1932–1939 роках. Але хто з поляків нині до них зазирає?!

II.

Насамперед кілька доконечних відомостей з політичної біографії. Донцов народився в 1883 році, а отже в період навальної реакції ([Константин] Победоносцев), зумовленої убивчим замахом на імператора Александра II (1 березня 1881 року). Літа університетських студій Донцова припадають на початок поточного [XX] століття, а його публіцистична діяльність почалася в 1905 році, себто під час першої російської революції, яка, щоправда, закінчилася невдачею, проте змусила Ніколая II до певних поступок і реформ. Передусім, значно пом'якшала цензура, що дозволило розвинутися дуже жвавій політичній журналістиці.

Молодий Донцов стояв у ті часи на соціалістичних позиціях, що цілком узгоджувалося з духом часу. Але його соціалізм уже тоді мав особливий характер. Професор Дорошенко згадував у своїх мемуарах про петербурзькі студентські роки, що Донцов належав до опозиційної групи в Українській Громаді. Йшлося про національне питання. Михайло Сосновський навів у своїй книжці (стор. 75) уривки розмови з [Дмитром] Донцовим, яка відбулася в Канаді в 1968 році. „Я не міг, сказав Донцов [Михайлу] Сосновському, – погодитися вже тоді з інтернаціональними тенденціями цього руху, які в Росії ідентифіковано з русофільством. Я приймав платформу боротьби з царатом, але відразу і завше разом з тим я ставив питання національне. На цьому тлі скоро дійшло до мого конфлікту і розриву з соціалістичним рухом...”

Діяльність молодого Донцова не могла не привабити уваги царської поліції, і в 1907 році його арештували, він опинився у київській в'язниці. Донцову загрожував суворий вирок, проте завдяки клопотанням впливових осіб вдалося отримати для нього умовно-дострокове звільнення (після восьми місяців у тюрмі). Наступного року Донцов нелегально перетнув

російсько-австрійський кордон і дістався спершу до Львова, а згодом до Закопаного, де перебував майже два роки, лікуючи легені. Тут згадаю про цікавий польський сюжет. У Закопаному Донцов познайомився зі Станіславом Бжозовським (уже важко хворим на сухоти). Сосновський цитує зауваги [Михайла] Рудницького, який у щоквартальнику „Ми” (Варшава, 1934) назвав Бжозовського духовним батьком Донцова. „Бжозовський породив знаного критика і публіциста Дмитра Донцова”. Сосновський, утім, не ставлячи під сумнів очевидного впливу Бжозовського, вважає точку зору [Михайла] Рудницького значним перебільшенням (стор. 76–77).

Після реконвалесценції в Закопаному Донцов перебрався до Відня і заходився вивчати в тамтешньому університеті право, яке закінчив лише у Львові, в 1917 році. В Відні він одружився з однокласницею Марією Бачинською. Через десять років це подружжя набуде вирішального значення для подальшої долі [Дмитра] Донцова. Річ у тому, що завдяки шлюбові він у 1922 році стало оселився у Львові (в 1919–1921 роках Донцов мешкав у Швейцарії), позаяк його дружина народилася на терені Червенської Землі (Галичини), тож мала повне право повернутися на батьківщину. Начебто, ще до позитивного вирішення ця справа потрапила на стіл до самого Юзефа Пілсудського (стор. 153).

Дещо раніше упродовж майже всього 1918 року Донцов перебував у Києві і, хоча був дуже діяльний, значної політичної ролі не відіграв. На Україні тоді панувала значна анархія, влада переходила з рук до рук, причому не завжди було відомо, хто що представляє і на кого спирається. Спершу була Центральна Рада, а згодом, коли вона не змогла опанувати ситуацію, за підтримки німців і австрійців генерал Павло Скоропадський був проголошений гетьманом. Він походив зі старовинного українського роду, майже повністю русифікованого. В заключному періоді він утримувався

при владі завдяки російському офіцерству, яке практично керувало в Києві. Після оголошення федерального зв'язку з майбутньою російською державою (14 листопада 1918 року) всі самостійники відцуралися [Павла] Скоропадського, а через місяць загони Директорії (Симон Петлюра) увійшли до столиці та повалили гетьманську владу, зрештою, в той час уже цілком ефемерну.

Донцов спочатку плекав серйозні ілюзії щодо Скоропадського, і допіру неприємний досвід пробудив його від не надто реальних марень. Громадянська війна на території колишньої Російської імперії сягнула свого апогею. На Україні після відступу військ центральних держав небезпека чигала водночас із кількох сторін. У січні 1919 року Донцов знову виїхав за кордон, причому все свідчить про те, що це трапилось з ініціативи Симона Петлюри та полковника Євгена Коновальця, які, високо цінуючи публіцистику Донцова, вирішили тримати його подалі від усіляких небезпек.

Яким було становище на Україні, коли Донцов надовго оселився у Львові (мешкав там сімнадцять років!) і заповзвся до енергійної публіцистичної діяльності, яка впродовж тривалого часу справляла значний, а подекуди й вирішальний вплив на уми, зокрема молодших поколінь? Коли ми досліджуємо причини української національної та державної катастрофи в 1918–1920 роках, слід окремо придивитися до політичного керівництва, а окремо до народних мас, які революціонери різного ґатунку охоче наділяють ім'ям „національних елементів”. Перемігши, Москва повелася зовсім по-інакшому, ніж імперський Санкт-Петербург. Міністр [Пьотр] Валуєв ще в 1863 році уславився ухваленням закону, згідно з яким „ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може”, а так званім емським едиктом (1876) Александр II ще більше розширив усі антиукраїнські заборони та утиски. Натомість червона Москва заходила ся усіляко вдавати прихильність, щоб до решти замилити українцям очі.

Було створено начебто незалежну Українську Республіку зі столицею в Харкові, розпочалася культурна „українізація”, більшовики крізь пальці дивилися на політичні дискусії, іноді досить вільні, бурхливо стала розвиватися українська література. Внаслідок цього трапилася дезорієнтація, яка сягнула самихверхів. [Михайло] Грушевський і [Володимир] Винниченко повернулися на батьківщину, а слідом за ними чимало недавніх емігрантів. Українські комуністи всерйоз поставилися до брехливих гасел і щиро співпрацювали з нав'язаною Україні системою. „Не за страх, – пише [Михайло] Сосновський, – а за совість”. Советофільські настрої перекинулися також через ризький кордон на територію Республіки Польща, охопивши ідейно-політичною дезорганізацією також і тамтешніх українців (брати [Іван і Тарас] Крушельницькі, [Федь] Федорців та інші).

Сосновський цитує [Дмитра] Мануїльського, який у серпні 1922 року публічно заявив, що кількість бажаючих повернутися емігрантів дедалі зростає, що він назвав „розкладом української контрреволюції” і „безперечним політичним успіхом”. Не відразу, але і тут, і там відбулося трагічне розчарування, зумовлене, з одного боку, примусовою колективізацією та штучно організованою катастрофою масового голоду, а з іншого – кривавими репресіями стосовно української творчої інтелігенції.

На цьому тлі антисоветська і взагалі антиросійська орієнтація Донцова поглиблювалася щораз більше. Його політичні та історіософські концепції я схарактеризую трохи далі, а тут докину ще пригорщу відомостей і дат, які стосуються подальшого життя та діяльності Донцова. Коли почалася Друга світова війна, йому було п'ятдесят шість років, він перебував у розквіті сил. Під час війни довелося безугавно мандрувати, ніде не затримуючись надовго: Іданськ, Берлін, Бухарест, Краків, знову Берлін, Прага. Невдовзі після війни

Донцов потрапляє до Парижа, відтак до Лондона і незабаром до США. Врешті, у 1947 році він виїжджає до Канади, де мешкатиме аж до смерті, себто впродовж двадцяти шести років. Донцов надалі працював у якості публіциста, але не схотів очолити редакції жодного видання, хоча йому це неодноразово пропонували. Ще раз він ненадовго вибрався до Європи, а саме до Португалії, проте через різке погіршення стану здоров'я мусив повернутися в Канаду, де через рік помер і був похований на українському цвинтарі. Його смерть відбилася надзвичайно широким відлунням у всій українській діаспорі і в Західній Європі, і в обох Америках, і в Австралії. Це ще один доказ того, якою значною популярністю він втішався і який вплив справляв. Навіть його вороги, – а їх було чимало, – не могли заперечити, що він тривалий час залишався ключовою постаттю українського суспільно-політичного та ідейно-культурного життя, натомість у українському національному відродженні першої половини ХХ століття відіграв вирішальну роль.

III.

Перших кільканадцять років публіцистичної діяльності Донцова були, безсумнівно, періодом сумнівів і пошуків. Часи були важкі, надзвичайно складні, і обдарований незвичайним темпераментом письменник не зумів одразу ж знайти властивого шляху. Його соціалізм, імовірно, був значною мірою кон'юнктурним, він не впливав із глибокої ідейної переконаності. Оскільки соціалісти були тоді єдиною революційною партією, яка різко протистояла царатові, то вже бодай з цієї причини слід було долучитися до її лав.

Ті, хто добре знав молодого Донцова Дорошенко, [Олександр] Лотоцький, Петлюра, характеризували його, як людину динамічну, амбітну, винятково працьовиту, непоправного поглинача книжок, а водночас авторитарного

й дуже складного в людських стосунках. Сосновський цитує (стор. 83–84) цікаві витяги з листів Петлюри до Донцова. Петлюра був тоді редактором журналу „Украинская жизнь”, Донцов – його постійним співробітником. От, хоча б такий уривок: „Коли через 8–10 років не прилучуся к „праотцям моім”, а стану банкиром або директором якогось акціонерного товариства, закличу Вас редактором спеціально для Вас створеного журналу, де матимете вільну руку висловлювати які хочете ереси й бештати які хочете рідні святині...”.

Сосновський слушно визнав цю жартівливу характеристику надзвичайно влучною. „Отверто скажу Вам, дорогий товаришу, – писав Петлюра в іншому листі в лютому 1912 року, – що я дуже люблю й ціню Ваші статті; мій погляд поділяє й редакція і дуже шанує Вас, як літературну силу, як співробітника з бистрим розумом, з умінням легко, жваво й цікаво порушувати належні питання... Але хоч би троха і Ви шанували права редакції і не зводили її ролі до апарату, що одержує рукописи та зразу і пересилає їх до друкарні не рахуючись з жадними обставинами”.

У цих словах Донцов показаний (а йому тоді було двадцять дев'ять років) у всій своїй красі. Свавільний, абсолютно переконаний у власній правоті, він зазвичай нав'язував іншим свої погляди та інтерпретації. Це типово для людей безкомпромисних, проте ускладнює, як я вже підкреслював, співіснування та співпрацю. І таким Донцов залишився назавжди, до самої смерті.

У молодості він був не лише антиклерикалом, але й рішучим противником релігії загалом і християнства зокрема. Сосновський цитує уривок зі знаменитої брошури *Школа а релігія*, опублікованої в 1910 році. Донцов закликав у ній усунути зі школи релігійну освіту, оскільки „Церква як католицька, так і православна, по-перше, завше була і є залятим ворогом всякої свободи...”. Донцов перебував тоді ще на

становищі войовничого матеріалізму, але досить хутко від нього відмовився. „Парафразуючи твердження самого Донцова, – пише Сосновський (стор. 88), – що „хто повернувся до соціалістичних ідолів, мусів відвернутися від Христа”, ми могли б сказати сьогодні, що „хто відвернувся від соціалістичних ідолів, той мусів навернутися на Христа”. І дещо далі: „Духовна еволюція Донцова протягом десятиліть поступала від скрайне лівих позицій ортодоксального марксистського соціалізму й матеріалізму до скрайне правих і до заакцептування волюнтаристичного ідеалізму, ірраціоналізму і, врешті, навіть містицизму в політичній філософії”.

А поки що розрив із соціалізмом визрівав не стільки на релігійно-моральному, як на політично-національному тлі. В 1914 році Донцов опублікував брошуру *Енгельс, Маркс і Ляссаль про „неісторичні нації”* і майже водночас *Модерне москвофільство і Сучасне політичне положення нації і наші завдання*. „Ці дві праці, – я знову цитую Сосновського, – не тільки поставили Донцова в аванґард українських публіцистів та журналістів, а й принесли йому міжнародне реноме. Проблеми й справи, які Донцов порушив у цих працях, стали предметом дискусії на сторінках української, російської, польської й німецької преси та викликали серйозні турботи в найвищих політичних колах царської імперії”.

Полеміка мала, звичайно, критичний характер, але при всіх вадах і недоліках названих текстів, вони, безсумнівно, мали значення історичного перелому. Донцов категорично відхрещувався від російських впливів у всіх галузях, а головню в ідейно-культурній сфері, яку він уважав найважливішою і вирішальною. Він закликав цілковито відмежуватися від Росії, бо це єдиний спосіб подолати в українських мас комплекс „національного гермафродитства”, окреслений у інших випадках як провансальський менталітет. На цьому шляху він мусив дійти і дійшов до постулату політико-державного розлучення з Росією.

Брошури Донцова були належним чином оцінені найвидатнішими росіянами того періоду. Сосновський навів у своїй книзі промову, виголошену [Павлом] Мілюковим на засіданні російської Думи 19 лютого 1914 року. Мілюков був, як відомо, до і під час Першої світової війни лідером Конституційно-демократичної партії (популярна назва – „кадети”). На цьому засіданні обговорювали питання адміністративної заборони відзначати річницю Тараса Шевченка. Мілюков, як і вся його партія, вважав, що подібна політика стимулює сепаратистські настрої, отож, шкідлива. Відправною точкою для виступу Мілюкова стала одна з антиросійських брошур Донцова. Ось закінчення промови Мілюкова:

„Панове, сепаратистичного руху ще нема на Україні, а коли і є зародки його, то дуже слабкі. Але його можна виховати, його можна розвинути... Коли в українців ми помалу відбираємо останню надію на те, що їх становище дещо покращає в межах Росії; тепер, коли українці починають грімко говорити, як це говорять Донцов і його товариші, що всяка надія на Росію – це утопія і що залишається шукати спасіння в сепаратизмі... то які ж результати ми знову бачимо? Ми бачимо знову зародження до сепаратистичних настроїв, в доказ чого я привів вам брошуру Донцова. Я скажу вам: бійтеся його! Якщо ви будете продовжувати вашу політику, Донцови будуть числитися не одиницями і не десятками, а сотнями, тисячами, мільйонами”.

Російські ультранационалістичні кола почали бити на сполох набагато раніше. Український сепаратизм найохочіше називали „мазепинством” (від гетьмана [Івана] Мазепи), привид якого і досі лякав захисників „єдиної та неподільної”. Як виглядали ці настрої, може засвідчити текст статті, опублікованої в 1911 році в шовіністичній україножерній щоденній газеті „Киевлянин”:

„[Українська справа – це] основне питання в житті

російського народу і російської держави і разом – основна небезпека [...] Польське, вірменське, фінське та інші питання – все це питання чисто окраїнні, тобто другорядні. Не польська, фінська й інші окраїни дали Росії її величність. Швидше, навпаки, ці окраїни завжди підточували величність Росії. Величність Росії утворилася на єдності російського народу і початок російської великодержавности поклало 8 січня 1654 року приєднання Малої Русі до Московської держави [...] І от тепер мазепинський рух намагається зруйнувати національну, культурну, політичну єдність російського народу, тобто, кажучи іншими словами, намагається зруйнувати великодержавність Росії. Ось де наша найбільша небезпека. Мазепинський рух росте. З цим треба згодитися. Про це треба кричати. На жаль, російська державна влада зостається глухою і сліпою щодо цього найнебезпечнішого руху. Мазепинство зі своєї галицької бази розлазиться по цілій південній Росії [...] А влада мовчить... Національно-державна самооборона великого російського народу показує нам, що необхідно рішучо боротися з мазепинством”.

„Мазепинство” не відіграло в роки революції тієї ролі, яку йому приписували російські шовіністи. Сосновський подав чималі витяги з тексту відомого історика Грушевського, який оцінював тогочасну ситуацію на Україні рішуче негативно. Збіжність із оцінками Донцова майже повна. Ось що останній писав у статті, опублікованій на шпальтах часопису „Наш голос” ще в 1911 році:

„Рівень політичної зрілості сучасного українства не лише нижчий від того, на котрім стояло українство в 17 і 18 вв., але його не можна порівнювати навіть з ідеями Кирило-Методіївців. Сей занепад політичної думки виявляється передусім в тім, що сучасне українство є під зглядом національним, гермафродитом. Воно не чує своєї приналежності до цілком осібної, окремої нації, що має опріч

національно-культурних, ще й свої політичні потреби, одмінні від потреб і стремлінь інших, передусім російської нації”.

Послідовно ідучи цим шляхом, Донцов приписував українські невдачі в 1917–20 роках керівній верстві, не звільняючи від відповідальності жодного діяча і жодної з чинних на той момент політичних груп. І на цьому тлі постала ненависть до Росії як головного винуватця такого стану справ.

Я назвав Донцова, згідно з історичною правдою, людиною безкомпромісною і наділеною великим темпераментом. Він також був украй запальним, доходючи, коли йшлося про питання фундаментальної ваги, до фанатизму.

Для наочності не завадить подати кілька зразків публіцистичної прози Донцова. Відповідаючи своїм критикам і критикам „Вістника”, він писав: „Ідеї, що проповідує „Вістник”, – се ідеї нашої доби. Над якою тронує *filosofia militans*, нефілософія „мира і тишини”. Доба конфлікту між „пуританами” і непуританами, не їх синтеза. Доба людей віри, „п’яних своїм Богом” і суворих, не поблажливих до „безбожників”, не „людяних”. Доба, до якої доросли лише ті, що несуть в собі „абстрактний динамізм”, люди „готового гасла”, люди раси. Люди адекватні своїй тяжкій, твердій епосі. Не еклектики, не полатайки, не люди кон’юнктури, не словоблуди з голосними фразами і з порожньою головою. Між тими двома породами людей – нема компромісу і не може бути”.

І з іншого приводу: „Нема на світі гіршого прокляття, як так звана „об’єктивність”, нема більшого нещастя, як „безсторонні” й неутральні. „Об’єктивні” – ті, що бояться зайняти становище, ті, що вагаються вибрати, ті ні зимні, ні гарячі – панують в громадській житті, і в пресі, і в літературі, і в критиці. Вони не терплять тих, що ставлять дороговкази; що зневолюють їх – вибрати: за чи проти, зневолюють поставити кермо на певну ціль”.

Не дивно, що на підставі подібних формулювань Сосновський виснував, що „словник Донцова не знає інших

кольорів, крім „чорного” й „білого”, в нього немає ніякої градації, ніяких „сірих” проміжків між тими кольорами”. Тепер нас уже не дивує, коли ми читаємо, що Донцов висунув „концепцію „ордену” як протипартійної, наголошення ролі „ініціативної меншости” як протипартійної „демократії”, ідеї „провідної і правлячої касты” як визначального чинника національного життя, як носія „волі до життя” і „волі до влади” нації”. Отож, може Донцов уподобав той чи інший різновид фашизму, як це стверджували багато його опонентів? І на це запитання слід буде далі відповісти.

Донцов дуже рано, через кілька років після перемоги більшовицької революції, належно оцінив її основний зміст і цілі. Він вважав більшовизм типово „російським явищем”, причому вказував (не без певної слушності), що [Міхайл] Бакунін вплинув на основні риси більшовизму більшою мірою, ніж [Карл] Маркс і [Фрідріх] Енгельс (совєтські історики категорично це заперечують). Він ставив питання чітко й однозначно: „[Йдеться про] „великий конфлікт двох цивілізацій, двох політичних, соціальних і культурно-релігійних ідеалів, конфлікт Європа – Росія”².

На Заході, зокрема в Англії, тоді (та й через багато років також!) плекали наївні ілюзії та благочестиві побажання: сподівалися на корисну еволюцію та поступову європеїзацію Совєтської Росії. Цікаво й знаменно: подібних ілюзій не мали західні європейці упродовж майже усього ХІХ століття, від маркіза [Астольфа] де Кюстіна, через Жуля Мішле і аж до Девіда Уркарта. Навіть Томаш [Гариг] Масарик, хоча й чех, зумів відірватися від традиційних панславистських марень і в своїй книжці французькою мовою *Sur le bolchévisme* навів влучну

² Здається, досі ніхто ще не зауважив серйозних збігів між Донцовим і тим, що писав про Росію в своїй капітальній багатотомній праці "Від білого до червоного царату" Ян Кухажевський. Не знаю, чи Донцов читав [Яна] Кухажевського, якщо й так, то, мабуть, згодом, коли його погляди на Росію вже давно викристалізувалися. А Кухажевський певно щось про Донцова чув. Не лише слова, а й ідеї „витають у повітрі”.

аналогію між царською та советською Росією. На поставу його нації та праця не справила жодного впливу і, либонь, навіть не з'явилася в перекладі чеською мовою.

Виходячи з припущення, що Росія є найбільшою, головною небезпекою для самого існування української нації, Донцов вимагав абсолютної сепарації від неї в усіх аспектах. Я вже цитував вище його влучну точку зору, що без духовного відмежування від Росії розірвати політичні зв'язки (або, радше, пута!) взагалі неможливо. А позаяк темперамент у Донцова був палкий, то він часто заходив занадто далеко і перекреслював Росію гамузом, не визнаючи жодних паліативів, що було психологічно зрозуміло, але історично годі виправдати чи оборонити.

Дійшовши одного разу до переконання, що Росію слід розглядати, як джерело пошесті, яку годі опанувати, а тим більше вилікувати, він запропонував ідею ставки на Західну Європу та її цивілізацію. Розрив із „російським комплексом” вимагає, на думку Донцова, повернення усім фронтом до Європи, цілковитої вестернізації української нації. Зрештою, він не був у цьому ні єдиним, ні ізольованим від інших. Вже [Михайло] Драгоманов висунув ідентичний постулат, хоча трактував його недостатньо послідовно. На підсоветській Україні ставку на „психологічну Європу” робив Микола Хвильовий, який перебував під впливом Донцова, а також, незалежно від нього, Микола Зеров, чудовий перекладач грецьких і римських поетів, автор славетного гасла *ad fontes*. Обидва заплатили за це своїми життями. Хвильовий застрелився влітку 1933 року. Зеров загинув у соловецькому таборі, до останньої миті, до самого скону працюючи над перекладом „Енеїди” старого Марона. Два трагічні символи отого прагнення до вестернізації.

Донцов уважав, що зовсім не йдеться про жодне „озахіднення” української нації, а всього лиш про повернення до старих традицій, і далі живих, лишень приглушених

і частково вироджених під російським впливом. У цьому сенсі він залишався в повній згоді з відомим істориком [Борисом] Крупницьким, який свій погляд сформулював у наступному короткому реченні: „Україна, належачи фізично до Східньої Європи, належить духово до Західньої Європи”. Донцов також вважав, що прозахідна орієнтація мусить призвести до того, щоб вирішального голосу набули ті вартості, які свого часу окреслювали українську націю як складову частину Заходу.

IV.

На одній із попередніх сторінок уже фігурував термін „чинний націоналізм”. Він дуже тісно пов'язаний із подоланням Росії в кожній, як я підкреслив, царині й на кожному терені. Нестямно протиставляючись українському провінціалізму, коріння якого сягали XVIII століття, добі після невдалої спроби гетьмана Мазепи (поразка під Полтавою), Донцов пропонував як найефективніші ліки доведений до крайності волюнтаризм, що є основою світогляду, етикою, що ставить на чолі вартостей національні інтереси, історіософією, що інтерпретує минуле як суму подій, породжених ідеєю. У викриванні й тавруванні вад і недоліків української нації він був нещадно безкомпромісним. Не обійшлося без перебільшення. Коли Донцов називає власну націю „парією”, „феллахом”, коли він закидає їй „вузький і тупий інтелектуалізм” і „віру в абстрактні доктрини”, коли він, врешті, доходиться до образ: „плебейська психологія”, в цьому є стільки ж слушності, що й яскравого перебільшення. Але цей травматичний шок, вочевидь, був потрібен, якщо ризикована операція за якийсь час виявилася успішною.

Я вже згадував, що Донцова дуже часто звинувачували в занадто інтенсивному уподобанні до фашизму, ба навіть сліпому його наслідуванні. Слово „фашизм” у наші часи зробило карколомну кар'єру, звичайно, в рішучо не-

гативному сенсі. З нього зробили демона, який чинить потужний вплив майже на всі нації, завжди однаково інтенсивно придушуючи свободу, демократію, права людини. „Фашизм” став у такій інтерпретації ключем, що пасує до кожних дверей, вбранням, скроєним на універсальну мірку. Італійський фашизм, німецький гітлеризм, іспанський франкізм, португальський салазаризм, південноамериканські диктатури, усілякі автократії, бодай навіть відносно помірковані, – все це вкидають до однієї торби, не відрізняючи і не бажаючи відрізнити їх специфічні риси. Коли ж хтось вказує на істотні відмінності, його негайно таврують як апологета фашизму. Врешті-решт, фашистом стає кожен, хто не хоче ото-тожнюватися з крайніми лівими.

Слід зазначити, що впливи італійського фашизму на Донцова були очевидними, але не винятковими й не всеохопними.

Істотні ідеологічні впливи прийшли з набагато більш ранніх часів, аніж тих, коли Муссоліні ледве з’явився на світ. Немає найменшого сумніву, що волонтаризм, який так енергійно пропагував Донцов, виводиться водночас із [Артура] Шопенгауера і [Фрідріха] Ніцше. Особливо помітно вплинуло на нього ніцшеанство. Донцов сприйняв буквально шопенгауерівську *Wille zum Leben* (волю до життя) і ніцшеанську *Wille zur Macht* (волю до влади), але інтерпретація цих термінів не завжди і не у всьому відповідала намірам обох філософів. Слід визнати, що Донцов зумів переварити ці впливи по-своєму і надати їм іншого сенсу. Звідси узявся „трагічний оптимізм”, термін, який добре пасує до літераторів, які пішли за Донцовим і згуртувалися довкола „Вістника”: Юрія Липи, Олега Ольжича, Євгена Маланюка, Юрія Клена, Леоніда Мосендза, Уласа Самчука... Хочу зауважити, що переважно вони були ліричними поетами, що я вважаю невинним.

Всі вони рано чи пізно розійшлися з ідеологією Донцова і перейшли на інші позиції, іноді протилежні. Сосновський стверджує (стор. 25), що розставання відбулося не так через принципів міркування, як через надмірну свавільність Донцова, який не терпів найменшої критики та опору; він жадав, щоб його погляди сприймали в повному обсязі, без жодних змін чи застережень. А його співробітники також були індивідуалістами, тож неодноразово редакторська коса натрапляла на камінь. Деякі з перелічених письменників віддалилися від майстра дуже далеко, а інші, навіть дотримуючись інших поглядів, назавжди зберегли до нього сентимент, *exemplum* Маланюк.

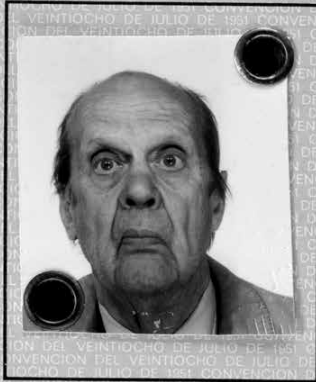
Що людей освічених і критично налаштованих відштовхувало від Донцова, то це його примхлива непослідовність. Він міг покликатися на письменників, ідеологів, політиків, які мали між собою небагато спільного, а то й узагалі нічого, і зводити їх до спільного знаменника. Сосновський цитує американського дослідника українського питання Джона А. Армстронга, який у своїй статті *Collaborationism in World War II*, описав Донцова як „людину незвичайно складного інтелектуального походження”. Армстронг згадав „дивну колекцію героїв” Донцова: Ніцше і [Анрі] Бергсон, Джордж Сорель, [Редьярд] Кіплінг, [Гораціо Герберт] Кітченер і Теодор Рузвельт...! Значно правильніше було би поставити на чолі цього списку Шарля Мораса.

Критики Донцова рекрутувалися майже винятково з числа письменників, істориків, політиків; коли йшлося про широкі верстви суспільства, а особливо молодь, він був майже єдиним володарем почуттів і думок. Молоді українські націоналісти з ОУН вбачали в ньому лідера універсального призначення, ідеолога незаперечного авторитету, мало не національного пророка. Цього не заперечував і не заперечує жоден, навіть найбільш затятий його опонент.

Fotografía del titular y sello de la autoridad que expide el documento

Photographie du titulaire et cachet de l'autorité qui délivre le titre

Photograph of holder and stamp of issuing authority

Huellas digitales del titular (si se requieren)

Empreintes digitales du titulaire

(facultatif)

Finger-prints of holder (if required)

Firma del titular

Signature du titulaire

Signature of holder

Este documento contiene 36 páginas, sin contar la cubierta.

Ce titre contient 36 pages, non compris la couverture.

This document contains 36 pages, exclusive of cover.

Сторінки іспанського паспорта Юзефа Лободовського

Донцов покійний уже сім років, він помер після двадцяти восьми років перебування на еміграції. Дехто вже тоді стверджував, що Донцов пережив самого себе, що він став безпорадним свідком поступового відходу української діаспори від його ідеології. Часи змінюються. Успіх ідеології Донцова був зумовлений глибокою кризою двадцятих і наступних років, яку породила катастрофа національних устремлінь під час більшовицької революції та громадянської війни, в якій Україна була радше об'єктом, ніж суб'єктом. Кінець Другої світової війни призвів до нової кризи, в деяких відношеннях глибшої, ніж попередня.

Цей історичний етап, найблисучіше репрезентований [Дмитром] Донцовим, тепер виразно завершився. Залишається, однак, актуальним головний постулат Донцова: моральний імператив безугавної боротьби. Пояснюю: не йдеться про мораль як категорію суто етичну, але про абсолютну віру в національну місію. Ця прикмета не потребує жодного ідеологічного підмурівку, отож пасує до будь-якої орієнтації, тільки б вона стояла на самостійницькому ґрунті.

„Нова доба, – цими словами завершується книжка Сосновського, – вимагає нових думок і концепцій, нових тактичних засобів і нової стратегії. Із скарбниці минулого можна брати тільки те, що в новій дійсності є позитивним і стимулюючим. У цій аналізі засад „чинного націоналізму” ми намагалися вказати на ті позитивні елементи, які навіть у зміненому політично-соціальному контексті зберегли своє значення і можуть знайти відповідне застосування. Як суцільна система, ідеологія „чинного націоналізму” включно з проєкцією політичної й соціальної організації нації – в сучасних умовах та на сучасному рівні розвитку українського народу не може забезпечити український націоналістичний рух такою необхідною ідейною базою, щоб, опершись на неї, він міг стати конструктивним чинником на шляху організації

сил українського народу в його змаганнях за політичну незалежність і державну самостійність. Все це усвідомляли собі провідні діячі українських націоналістичних організацій вже у 40-х роках та поробили з цього потрібні висновки. Дальший розвиток ситуації аж до сьогодні підтвердив, що зроблені тоді висновки були правильними”.

Така постановка питання додала Сосновському не одного ворога, переважно серед стовідсоткових прихильників і шанувальників Донцова. Гадаю, ще багато води сплине в українських і еміграційних річках, перш ніж порушені тут проблеми будуть вирішені й повністю вичерпані. Жоден визвольний рух не спроможний позбутися фанатизму та ненависті, подобається нам це, чи ні. Донцов був глашатаєм такої динамічної кампанії, яка дає потужний імпульс для звитяжного подолання усіх труднощів. Він заповідав потребу перемоги в духовній сфері, перш ніж вона матеріалізується в реальному житті. Принцип був абсолютно правильний, хоча його розгортання може грішити під тим чи іншим оглядом. І дійшовши до цієї точки, усі критичні аналізи, правильні в якихось інших випадках, негайно стають марними. Такою є Донцовська „перемога з могили”.

V.

Читачі журналу „Kultura” мають право запитати: а як ставився Донцов до польської нації, до Другої Республіки? Українські конфлікти з сусідами він поділяв на ті, які мають принципове значення, й інші, місцевого значення. Російську небезпеку він завжди ставив на перше місце, а все інше усував утінь. Він був прихильником створення антиросійської коаліції, до якої поруч з Україною мала б увійти передусім Польща, а відтак Угорщина та Румунія. Він погоджувався на „Варшавську конвенцію”, укладену в 1920 році Пілсудським

і Петлюрою, оскільки в тій ситуації не бачив іншого вирішення. Він писав, що втрата Галичини (Східної Галичини) і частини Волині дуже болісна, але тимчасово потрібна.

Якщо такий антиросійський блок не постане, – заявляв він пророчо, – то Росія рано чи пізно скористається будь-якою нагодою, щоб „об'єднати всі українські землі під своєю владою”. В *Основах нашої політики* він писав, що „кожний, хто стремить до з'єднання всіх українських земель зараз, ставлячи цей постулат понад все і орієнтується на схід – працює на користь Росії, допомагаючи їй поставити хрест над українською непідлеглістю. [...] Логічний наслідок противної політики – Росія на наших землях”.

Війна 1920 року, під час якої дивізії Петлюри билися на польському боці, завершилася перемогою Польщі та катастрофою для України. Майбутнє показало, що то була для нас Піррова перемога, а Ризький мир – тимчасовим перемир'ям. А в результаті Другої світової війни трапилося те найгірше, чого так боявся Донцов: об'єднання України під більшовицькою, російською егідою. Польща потрапила до того самого советського мішка, хоча її становище набагато сприятливіше.

Як я вже писав, у 1922 році Донцов отримав дозвіл оселитися у Львові й аж до 1939 року видавав і редагував тут журнал „Вістник”, чільний часопис українського національного відродження. Яким було його ставлення до Польщі впродовж тих довгих сімнадцяти років? Воно не могло бути позитивним. Безглузда адміністративна політика стосовно української „меншості”, яка на терені шести воєводств становила очевидну більшість, сягнула в останні роки другої незалежності вершин божевілля. Годі було очікувати від такого письменника, як Донцов, приязного чи бодай нейтрального ставлення. Але не тільки це.

Я часто говорив на цю тему з поетом Євгеном Ма-

ланюком, який, як я вже сказав, був великим приятелем Донцова. Маланюк відверто розклав усе по полицках. Ставлення польської влади до українців, природно, не викликало захоплення. Але Донцов вказував, що Друга Республіка не мала жодної привабливої ідеї, духовно й морально не була спроможна заімпонувати нікому. І цей брак ідеологічної привабливості був для людини й письменника на кшталт Донцова найважливішим. Він неприємно розчаровував його в Республіці й тогочасних поляках³.

Незнання настроїв українських мас було далєбі тривожним. Коли на початку 1938 року в тижневику „Wołyń”, який виходив у Луцьку, з’явилася стаття, що попереджала про можливі наслідки антиукраїнських дій, негайно відгукнувся часопис „Polska Zbrojna”, орган польської армії. Один полковник, сильно заангажований у т.зв. кампанію примусової реверсії, заходився напучувати редакцію тижневика „Wołyń”, що український селянин цілком лояльно налаштований до Республіки і в разі війни нам нічого з його боку не загрожує; той полковник давно покійний, і я не хочу згадувати тут його прізвище. Не знаю, де він перебував у вересні 1939 року та в наступні роки. Якби він тоді завітав на Волинь, то мав би нагоду переконатися, як кумедно в світлі тамтешніх подій виглядають його запевнення про лояльність.

³ Коли почалася війна, ген. [Феліціян Славой-]Складковський не мав ніякого пильнішого діла, як посадити Донцова до Берези, звідки того звільнили німці і з почестями перевезли до Берліна. Після вересневої поразки я опинився в Бухаресті, де тимчасово працював секретарем посла Р. [Рогера] Рачинського. Одного дня пізньої осені 1939 року до мене в посольство завітав Донцов (ми були знайомі до війни) і попросив... видати йому польський паспорт. Це був гарний лицарський жест, який я глибоко відчув і який започаткував нашу приязнь. Слід так само зазначити, що кілька статей Донцова були надруковані в редактованих мною часописах "Bunt Młodych" і "Polityka". – Редактор. [Єжи Гедройць]

VI.

І ще на завершення кілька слів про книжку Михайла Сосновського, яка дуже мені допомогла, коли я писав цей нарис. Це робота вкрай солідна, вичерпна для цієї тематики й проблематики, всебічно задокументована. Центральною постаттю є, природно і згідно з назвою, Дмитро Донцов, але водночас ми маємо на цих майже чотирьохстах сторінках пластично й вичерпно представлену політичну історію української нації впродовж цілого півстоліття, починаючи від межі двох століть і до часів після Другої світової війни. Я не завагаюся назвати цю книжку своєрідною енциклопедією українства того періоду, який уже завершився, належить історії, але й досі вимагає подальшого творчого продовження.

Я розумію, що багато хто вважає її спірною, або занадто небезсторонньою, що вона неодмінно мусить викликати критичну, додаткову полеміку. То й добре! Ті, хто в юності, іноді дуже рано, пішли за Донцовим, нині в кращому випадку є людьми в розквіті сил, інші наближаються до старості. Вони брали участь в описуваних подіях. Деякі оцінки та погляди Сосновського могли видатися їм однобічними, а навіть несправедливими. Це у випадку подібних праць неминуче – завжди і скрізь.

Тим не менше, праця Сосновського належить до книжок, до яких постійно повертаються, як до невичерпного джерела інформації та документів. І хоча їх інтерпретація іноді породжує певні сумніви, на великій питомій вагомості цієї книжки воно не позначається.

Джерело:

Dmytro Doncow. Życie i działalność

Zeszyty Historyczne, 1981, nr 55, s. 144–160.

ТРЕТІЙ ТОМ „ВІДНОВИ”

Оприлюднений третій том журналу „Віднова”, який виходить з минулого року в Мюнхені. Це подвійний том за літо й осінь 1985 року. Книжкового формату, налічує 280 сторінок, що навіть як на здвоєний випуск щоквартальника виглядає вельми імпонуюче. До складу близько двадцятиособової редакційної ради входять, окрім українців, також росіяни, поляки, євреї та представники інших національностей, отож ми маємо справу з чимось на зразок політико-публіцистичного екуменізму. Том повністю присвячений „питанню українсько-польських взаємовідносин”, що мало би спонукати польську еміграцію звернути на нього особливу увагу.

Відкриває його принципова стаття Богдана Осадчука, в якій сумлінно проаналізовано польсько-українські стосунки у порівняно нещодавньому минулому. Автор не приховує темних сторін цих стосунків. Він зауважує, наприклад, роль німецької чи советської провокації, але не приписує їй головного значення. Причини польсько-української ворожнечі крилися деінде. „[...] Було б великим спрощенням, – слушно пише [Богдан] Осадчук, – якби хтось намагався пояснити польсько-українські конфлікти і взаємні вбивства під час другої світової війни чи депортацію українців з Лемківщини у 1947 р. лише інтригами сусідів. Те, що вони були до всього причетні, – це одне, а те, що поляки і ми – кожний на свій лад і відповідно до своєї позиції – чинили найгірше, це друге і, безперечно, важче”.

Коли інша сторона займає таку розсудливу поставу, шлях до об’єктивної дискусії широко відкритий. Цілий том

„Віднови” зрадагований власне таким чином: правду кажуть обом сторонам, навіть коли вона вкрай неприємна. Офіційно говориться, що до старого польсько-українського розбрату немає повернення, і що всі причини колишньої ворожості раз і назавжди усунуті. Тим не менше, ми знаємо, що дійсність цілком інша. Режим генерала [Войцеха] Ярузельського провадить рішучо антиукраїнську політику, намагаючись скерувати антисоветські та антиросійські настрої суспільства проти українців. У анкеті, запропонованій провідним польським діячем, які мешкають у еміграції та на батьківщині, є, зокрема, таке запитання: „Віднедавна в Польській Народній Республіці (ПНР) розгорнулася широка антиукраїнська кампанія. Що є причиною цієї кампанії? Звідкіля вийшла інспірація? Хто й чому бере в ній участь?”. Один із опитаних, а саме Єжи Гедройць, відповів настільки ж категорично, як і однозначно: „В мене немає найменшого сумніву, що ведена останньо в Польській Народній Республіці антиукраїнська кампанія – інспірована Москвою. Порозуміння і нормалізація польсько-українських взаємовідносин, зрозуміла річ, становить велику загрозу для [радянської] імперії”.

Досі майже завжди діялося так, що коли еміграційні видання висловлювали думку щодо кривавих подій під час Другої світової війни на польсько-українському терені, звинувачення були майже завжди спрямовані проти однієї сторони. Третій том „Віднови” не чинить цієї помилки. В статті Михайла Демковича-Добрянського наведені кільканадцять прикладів злочинів, скоєних обома сторонами. „Волинь, Холмщина і Галичина були під час другої світової війни, – пише [Михайло Демкович-]Добрянський, – тими територіями, на яких унаслідок українсько-польського конфлікту сталися трагічні події. Тисячі людей вбито, часто в супроводі знущань і тортур”. Добрянський нікого не покриває, і наводить низку прикладів жахливих сцен, які діялися в ті роки на згаданих теренах.

„Ми досі не маємо, – читаємо далі в його статті, – повної уяви про історію українсько-польського конфлікту під час другої світової війни. Існують взаємні обвинувачення. Поляки кривдили в цій боротьбі наших людей і, навпаки, ми, українці, кривдили поляків. І по обох боках надалі культивується пам'ять про те, що вони нам вчинили. А насправді обом народам потрібна об'єктивна історія того трагічного періоду”.

Безсумнівно, зіграли свою роль необґрунтовані українські надії на німців і недооцінка обома сторонами советської небезпеки.

„Як знаємо *post factum*, – далі цитуємо цю ж статтю, – із „Щоденника” генерального губернатора Ганса Франка і з висловлювань [Генріха] Гітлера, їхній режим не робив істотної різниці в трактуванні українського та польського народів. І одні, і другі належали до категорії *Untermensch*-ів. Варшава двічі була зруйнована, Київ мав бути зрівняний із землею. Цього наказу не здійснено тільки з технічних причин. Ганс Франк записав: *Як виграємо війну, зробимо січене м'ясо і з поляків, і з українців*. Про ставлення Гітлера до слов'янських народів можна було завчасу довідатися з його книги *Mein Kampf* (*Моя боротьба*), в якій він зокрема зневажливо говорив про галицьких *русинів*. Але українці не читали цієї книги. Я знаю тільки трьох людей з Галичини, які перед війною прочитали її”. Постає запитання: а скільки поляків прочитали *Mein Kampf*, і скільки з-поміж тих, хто його прочитали, серйозно поставилися до викладених там ідей та задумів?

А ось інший знаменний фрагмент зі статті Осадчука: „Як Росія, так і Німеччина вбачили в можливості розпалювання польсько-українських конфліктів інструмент здійснення власних імперіалістичних інтересів. Це було і за веймарської республіки, і за гітлерівського рейху. Наскільки німці це розуміли і здійснювали, їхні українські „союзники” могли переконатися: після німецько-польського договору про

ненапад у 1934 р. та після підписання договору між Гітлером і Сталіним 1939 р. До цієї абетки німецько-української співпраці можна ще додати продаж Карпатської України хортістській Угорщині навесні 1939 р. Але є більш тривожні приклади, які повинні стати для нинішнього та прийдешніх поколінь українців нагадуванням про небезпечність причетності як до московських, так і до будь-яких німецьких планів, спрямованих проти Польщі. Конкретно маю на думці ось що: коли у 1920-х і 1930-их рр. німецькі військові та розвідувальні кола підтримали антипольську діяльність українських націоналістів, вони водночас активно співпрацювали з більшовицькою Москвою, не втручаючись в антиукраїнську політику Сталіна. Дмитро Донцов як головний ідеолог українського інтегрального націоналізму ніколи не сказав ясного слова своїм прихильникам про цю роздвоєність німецьких „союзників”. Повний крах тієї орієнтації наступив щойно після епізоду 30 червня 1941 р. у Львові, коли стався фактичний розподіл української території між Німеччиною, Угорщиною та Румунією”. Як впливає з наведеної вище цитати, Осадчук не приписує інтригам сусідів принципового значення.

Аж до Варшавської угоди між Пілсудським і Петлюрою польська політична думка ніколи не робила ставку на незалежність України, висуваючи претензії на східні кордони станом на 1772 рік. А як було за часів другої незалежності? Осадчук правий, що мало змінилося на краще. Осадчук коректно перелічує всі групи, які намагалися змінити поставу польського суспільства, скажімо, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” Владзімежа Бончковського, „Bunt Młodych”, трансформований згодом у часопис „Polityka” Єжи Гедройца, прометеївський рух, холмський журнал „Камена”, але водночас слушно стверджує, що то були „малі острівці серед моря ворожості та невігластва”, або „білі круки”, як їх називав... Іван Кедрин-Рудницький.

Серед ендецької молоді, яка грала першу скрипку в університетах і війську, панував принцип „тримання за морду”. Як сказав мені під час дискусії один приязно до мене налаштований майор з 8-го Люблінського ППЛ: „Ми стільки часу були під возом, то чому б нам тепер не поквитатися за ті часи?”. Я відповів: „А якщо ми знову опинимося під возом, що тоді?”. Так воно далєбі й сталося. Старі звички не зникли і на еміграції. „Нам нічого соромитися!” – запевняв один емігрант у листі до редакції у відповідь на мою статтю, де я намагався представити справу в правдивому світлі, а не як уявну ідилію. „[...] Наші народи – український і польський, – пише на закінчення своєї статті вже цитований вище [Михайло] Демкович-Добрянський, – мають жити і здобувати собі краще майбутнє. Слід промощувати шлях до примирення, зближення і співпраці. Бо тільки у спільному зусиллі ці два народи мають шанси оборонитися перед спільним ворогом – комуністичним російським імперіалізмом”.

Що ще додати до цих слушних і мудрих слів? „Передумовою такої співпраці є прочищення атмосфери шляхом взаємного прощення. Коли таку вимогу проголошую, то водночас її виконую: прощаю. І прошу нам простити. Але простити можна те, що знаємо. Тому об’єктивне пізнання українсько-польської трагедії під час другої світової війни є нашим спільним обов’язком. Постановімо, отже, собі, що ніколи більше не може, не сміє повторитися братовбивча боротьба між нашими народами”.

А чи немає по обидва боки чинників, які вже готуються до кривавого повторення? Вистачить уважно почитати емігрантську пресу, де не бракує публіцистів, які цілком очевидно зацікавлені в тому, щоб стара ненависть і далі квітнула й поглиблювалася. Аякже! Є герої, які вже шикують польські армії, що мають піти на Львів, щоб помститися за смерть польських жінок і дітей, убитих під час Другої світової війни, та на Вільно.

Самі вони не збираються в похід, бо ледве дигають, дехто з паличкою. Я також ходжу, спираючись на паличку, але у воєнний похід і сам не вибираюся, і інших, молодих, до того не закликаю. Колись один поляк запитав мене: „Скільки наших убили українці в 1943–1945 роках?”. Я відповів: „Я не рахував!”. Я не рахував і кількості українців, убитих поляками.

Після укладення ризького миру, який символізував перемогу польської ендеції над федералістськими планами Юзефа Пілсудського, від старої Речі Посполитої залишилася тільки назва. Перемога у війні з [Українською] галицькою армією принесла панування над Львовом упродовж двадцяти років, після чого майже всі землі з українською більшістю потрапили під московське панування, а врешті й сама Польща, хоча було збережено подобу незалежності. Зі статтею Осадчука сусідить чудова праця [Івана] Лисяка-Рудницького *Досвід історії*. Автор приписує більшу відповідальність за невдалу співпрацю в польсько-українських взаємовідносинах польській стороні. Так воно й було. Польська сторона завжди була сильнішою, і це справляло вирішальний вплив.

„Історична документація, – пише [Іван Лисяк–]Рудницький, – показує несхибно, що Польща від пізнього середньовіччя загалом була сильніше і більш розвинена, ніж Україна. Сила Польщі в порівнянні з Україною впливала не з якоїсь природженої нижчості українців чи природженої вищості поляків, а з вагомих геополітичних чинників, таких як беззахисне положення України на межі степу, а пізніше її близькість до зростаючої у могутності Московщини-Росії. Поляки, на жаль, використовували свою відносну перевагу над українськими сусідами, виявляючи мало політичного почуття та далекозорості”.

Далі Рудницький пояснює свою позицію: „Перекидаючи на поляків головний тягар відповідальності за катастрофічний розвиток польсько-українських взаємовідносин, я

зовсім не маю наміру вибілювати українців. Бо вони також припустилися багатьох промахів і помилкових суджень і прогайнували не одну нагоду до порозуміння. Насправді, при перегляді документації польсько-українських взаємодій часто вражає велика подібність ставлень і поведінок обох суспільств. Але тому, що поляки, звичайно, були сильніші, вони мали кращі можливості коїти лихо”.

Рудницький не є оптимістом. Він бачить дійсність без рожевих окулярів. Ось закінчення його статті, над якою багатьом полякам варто глибоко замислитися: „І одна кінцева пересторога. Як часто бувало в минулому, Польща є сьогодні знову у відносно (хоч тільки відносно) більш вигідному становищі, ніж Україна. І Польща, і Україна є поневолені імперською системою Радянської Росії, але статус Польської Народної Республіки виразно вищий, ніж статус Української Радянської Соціалістичної Республіки. Як у час великого монгольського наїзду, саме існування українського народу загрожене в СРСР, тоді як Польща, хоча контрольована Москвою і їй підпорядкована, ще користується зовнішніми атрибутами суверенітету і майже повнотою національного життя. Існує потенційна небезпека, що, як і в минулому, Польща може піддатися спокусі надужити своєї більшої сили, відновляючи територіальні претензії на українські землі, саме тоді, коли вся енергія українського народу буде потрібна для вирішального розрахунку з Росією. Надіймось і молимося, що ніколи не повторяться давні помилки, за які вже так дорого заплатили і український народ, і польський”.

Відомо, що на еміграції існує та діє значна політична група, яка поставила собі за мету домовитися з Росією, сучасною чи прийдешньою, в питанні колишніх східних територій. Ця група вважає проукраїнську діяльність зрадою польських національних інтересів, українців – головними ворогами Польщі, а відновлення чинності Ризької угоди – основною

метою польської східної політики. Тож побоювання Рудницького не є лише плодом бурхливої уяви. Представники згаданої групи стверджують, що матимуть у незалежній Польщі вирішальний голос. На російському боці також існують політичні групи, схильні до подібних рішень. Вистачить нагадати сказане [Александром] Солженіциним про галицьких українців: Сталін помилився, приєднавши їх до російської держави. Російські націоналісти охоче зреклися би Львова, лиш би втримати Київ і Харків.

Майже шістдесят сторінок зайняла в цьому томі полеміка про польсько-українські стосунки, яка розгорілася в Польщі навесні минулого року. Спровокувало її інтерв'ю Петра Лучки з професором історії Варшавського університету Єжи Томашевським. У цьому інтерв'ю йшлося не лише про польсько-українські взаємовідносини, Томашевський відважно заявив, що різанина була взаємною, а не – як запевняє пропаганда варшавського режиму – винятково українською, скерованою проти польського населення. Відразу ж після публікації інтерв'ю з Томашевським з'явилися репліки комуністичних публіцистів Яцека Вільчура, Єнджея Серета, Войцеха Яницького... Посипалися також листи читачів, деякі образливі й ворожі до професора Томашевського, а інші солідарні з ним. Томашевський відповів у листопадовому числі познанського щомісячника „Nurt”, де раніше з'явилось його інтерв'ю.

Я згадав уже про анкету „Віднови” з видатними польськими діячами, в тому числі редактором паризького часопису „Kultura” Єжи Гедройцем, з Яном Келяновським, Яном Юзефом Ліпським, Ришардом Лужним і ще трьома панамі з Польщі та середовища еміграції. Всі вони погоджуються з необхідністю дискусії та порозуміння між поляками й українцями.

Том доповнює джерельна стаття Єжи Іранека-Осмецького про торішній конгрес „Полонії” в Лондоні та про ухвалені на ньому резолюції в справі польських-українських відносин

і стаття професора Петра Потічного про митрополита [Андрея] Шептицького.

Це не перша спроба ознайомити українського еміграційного читача з порушуваними темами, але з-поміж усіх попередніх спроб ця, напевно, найсолідніша і бодай найчесніша. Автори нічого не намагаються приховати, кажуть усю правду, не зважаючи на застарілі комплекси з обох боків. Це далєбі єдиний спосіб дійти до правдивого порозуміння. Нас розділяє стільки кривд, стільки пролитої крові, стільки людських страждань, що тільки говоріння усїєї, вільної від ура-патріотичних фраз правди може вивести нас на шлях розуміння та ефективного співробітництва. Реакція нашого спільного ворога недвозначна і безпомилково вказує, як ми повинні чинити. Видання третього тому „Віднови” становить, безсумнівно, великий крок уперед у справі встановлення хороших відносин між нашими націями.

Директор довоєнного Українського Інституту в Варшаві Олександр Лотоцький написав у своїх спогадах про свою київську та петербурзьку молодість такі розсудливі слова: „І тепер, як тоді, уважаю, що остаточне вирішення історичної долі обох народів полягає в зрозумінню взаємності їх інтересів та в спільності їх чину [...] [щоб] ремінесценції історичної кривавої боротьби уступали місце життєвому зрозумінню обставин сучасної хвилі, в якій наслідком колишніх чвар настало спільне пригноблення”. Ці слова він написав до Першої світової війни. Сьогодні, коли наша спільна неволя ще гірша, ніж тоді, ми мусимо вивчити їх напам'ять.

Джерело:
Trzeci numer „Widnowy”
Kultura, 1985, nr 10, s. 89–94.

ПОЛЬСЬКЕ ЧИСЛО „СУЧАСНОСТІ”

У дедалі ширшому обміні ідеями та точками зору між польською та українською еміграціями на особливу згадку заслугове спеціальне польськомовне число українського щомісячника, який виходить у Мюнхені під назвою „Сучасність”. Воно містить твори польських і українських авторів, а також кількох американських професорів, які цікавляться польсько-українськими стосунками і загалом проблематикою Східної Європи. Зрештою, переважна більшість пишучих – це професори американських і канадських університетів обох слов'янських національностей. Один із них викладає україністику в австралійському університеті в Мельбурні.

Зібрані тексти можна умовно розділити на присутні висловлювання й інформативні. З-поміж перших на передній план висувається стаття Анджея Суліми Камінського, якою це число відкривається. Він порівняно недавній емігрант, який виїхав 1969 року. Народився [Анджей Суліма] Камінський за кілька років до війни, тож Незалежної Польщі пам'ятати не може. Він викладає в Джорджтаунському університеті у Вашингтоні. Вже сама назва запропонованого тексту звучить агресивно: *У колі моральної та політичної сліпоти: Україна й українці в очах поляків*. „Протягом останніх десятиліть, – йдеться на початку статті, – еміграція почала все більше й більше займатися питаннями польсько-українських взаємин. Наукові конференції, влаштовувані вченими обох народів, кидають світло на минуле, допомагають обопільно збагнути наші теперішні заплутані почування. В той самий час українці

та поляки досліджують історію своїх народів, намагаючись віднайти в них моменти співпраці, на які можна було б перед лицем спільного ворога покликатися як на символ. Виглядає, що наявність якраз спільного ворога спонукує обі сторони до розмов і відшукування в минувшині нечисленних сторінок братерства та успішної співпраці. Хоч більшість старшого еміграційного покоління українців пережило не радянський, а польський р а й” (Волинь, Східна Галичина) і емоційно ставиться до поляків гірше, ніж до росіян, однак, дивлячись на справу тверезо, навіть дуже націоналістичні кола розуміють, що тепер не Польща, а Радянський Союз – їхній ворог число один”.

В слухній і мудрій статті [Анджея Суліми] Камінського, однак, є суттєві прогалини. Бракує передусім вказівки на одну з головних причин історичної польсько-української ворожнечі: різниця релігій. На взаєминах між двома народами фатальним чином відбився конфлікт між Візантією та Римом. Коли гетьман [Іван] Виговський довідався від королівського посланця, що на українських землях слід відновити релігійну унію, то розпачливо заволав: „Унію ти мені привіз, смерть мені привіз!”. І так воно далєбі й було. Як результат – варварський гайдамацький вигук: „Жид, лях і собака – віра однака!”, чого знову ж таки не розуміли в Варшаві чи Кракові; смерть у бою під Берестечком православного митрополита від рук поляків стала своєрідним символом, також їм незрозумілим. Коли творця Гадяцької угоди [Юрія] Немирича забили на вічі палицями, то це був емоційний протест проти укладення союзу з католицькою наддержавою, „другим рогом римського диявола”, нагадаю тут вітальний лист Олівера Кромвелля до шведського короля.

„Почнім від важливої заяви, – каже Камінський. – Я не люблю мазохістичного повторювання *теа culpa*. Якраз навпаки, бо, порівнюючи історію моєї культури, мого народу

та держави з історією багатьох інших народів, дивлячися на покоління, які вміли оборонити свою волю, поки ще мали її, чи відвоювати втрачену, я відчуваю гордість, а не сором. Щобільше, коли я бачу помилки нашої історії, кваліть і злочини, це не значить, що я не бачу з другого боку. Проте, поки я почну витягати з української минувшини *скалки* чи *поліна*, хочу в міру можливостей очистити нашу політичну культуру”.

Таке „очищення” мало би відбутися з обох боків. „В очах українців, – читаємо далі, – ми, поляки – загарбники та окупанти”. Коріння цього переконання сягають далеко в минуле. Мабуть, найбільш підходящим моментом для сталого порозуміння були роки безпосередньо після першої битви під Хотиним, коли турецьку армію змусили відступити спільні польсько-козацькі сили. Але обіцянки, дані тоді [Петру] Конашевичу–Сагайдачному, не були дотримані, і через двадцять сім років спалахнуло велике повстання Богдана Хмельницького, що потрясло основи Речі Посполитої, і врешті підштовхнуло Україну в московську неволю, яка триває й досі. Щоправда, було укладено Гадяцьку угоду, але її змарнували обидва партнери. Провина була обопільна, а всі інші подальші нагоди також не були використані.

Варто поміркувати над тим, що написав [Анджей Суліма] Камінський про переломний 1917 рік. „Пам'ятаймо, що покоління наших батьків і дідів прогавили шансу знищити багатотисячну в'язницю під час Великого жовтня – зміни в'язничної варти. Тоді Західня Україна (уряд [Євгена] Петрушевича) мусіла воювати за свою самостійність з Польщею і не могла післати своїх армій боронити Київ і Наддніпрянську Україну (уряд [Симона] Петлюри). Тоді колишнім співв'язням з Києва, Львова та Ковна треба було боротися з польськими державними інтересами, з польським історичним правом, тобто проти повернення до ягайлонської ідеї так званого федераціоналізму”.

Але ж не тільки ми були „роззявами” в ту історичну мить. Основна причина поразки містилася не у Львові, а деінде, а саме в наївності українських соціалістів, які щиро вірили урочистим запевненням російських революціонерів. Якби [Александр] Керенський, [Павел] Мілюков і [Александр] Гучков утрималися при владі, можливо, ситуація б докорінно змінилася. Проте, коли почалася війна за Львів, уряду Керенського вже давно не існувало. Більшовицьку брехню українці не розчовпали, і в цьому полягала найважливіша причина трагедії, що насувалася на них. Навіть якби війна за Львів закінчилася перемогою українців, червона чума змела би цю незалежність без сліду. Недарма Троцький казав своїм агентам, відправленим на Україну, вдавати прихильників отамана Петлюри.

На жаль, правий [Анджей Суліма] Камінський, коли наприкінці своєї статті пише: „Як би тяжко нам не доводилося, ми мусимо пам'ятати, що доки не розрахуємося в нашій історії та нашій культурі за своє ставлення до України, доки не віддамо українському населенню забраних під час „боротьби з бандами” сіл і церков, доти наша рука, простягнена до сусіда над Сяном і Дніпром, висітиме в порожнечі”. Лихо полягає в тому, що внаслідок воєнних спогадів і брехливої режимної пропаганди ставлення польського населення до українців, виселених із їхніх одвічних садиб на Повернуті Землі, залишається вкрай неприхильним. А це лягає на карб поляків, а не комуністичної системи. Тож обов'язок вирівнювання рахунку переважно лягає на нашу еміграцію.

Також на увагу заслуговує обширна стаття (27 сторінок) Юзефа Дарського *Напрями польської східньої політики*. Про автора ми дізнаємося з приміток лише те, що він співробітник підпільного часопису „Niepodległość”, тож либонь пише під псевдонімом. Дарському йшлося, за його власними словами, про те, щоб „вияснити напрями зовнішньої політики, пропоновані угрупованнями або політичними осередками,

що діють в Польській Народній Республіці після 13 грудня. Раніші публікації або матеріали, друквані тільки на Заході, не бралися під увагу. Стаття охоплює час до кінця 1984 р.”. І далі: „Основну лінію поділу, що веде через польські опозиційні угруповання від лівих до правих, визначає відповідь на питання про ставлення до СРСР–Росії. Невипадково поділ на прихильників компромісу в такій чи такій формі – тепер з СРСР і/або з Росією в майбутньому – та на організації, які змагають до дезінтеграції імперії, перекивається з поділом на угодовців і любителів компромісу та самостійників. І в такій послідовності представимо їхні концепції”. [Цит. за укр. перекладом: Сучасність, 1986, № 6, 7–8.]

Угодовці вважають, що справжніми нашими сусідами на сході є росіяни, з якими слід домовитися і переконати їх, що суверенна Польща, приязно налаштована до Москви, – це значно вигідніше, ніж наявний стан колоніальної залежності. Це стара, неодноразово дискредитована ілюзія: ніхто ще ніколи не домовився з жодною Росією, ні з білою царською, ні, тим більше, з советською. Опортуністів і угодовців у Польщі ніколи не бракувало, і вони ніколи нічого не добилися, за винятком – у окремих випадках – певної особистої користі. В міжнародних відносинах Росія рахується тільки й винятково з силою, і ніколи не зважає на жодні почуття. Дарський цитує свої власні погляди, викладені в різний час у згаданому часописі „Niepodległość”. „Від Росії годі втекти, – писав Дарський у січні 1983 року, – отже, треба її перемогти, але це нездійсненне, поки Москва має проти себе окремі народи, а не їхню політичну коаліцію”. А на адресу угодовців у вакаційному випуску того ж журналу „Niepodległość” (1983 рік): „Обмеження суверенітету в рамках бльоку належить до нереалістичних і шкідливих задумів, а поставлення такої мети перед опозицією стає причиною її ідейної слабкості, вихідною точкою блукань на манівцях угодовства”.

Знаменно, що на відміну від старої політичної еміграції, яка, до речі, практично вимирає, в Польщі не виходять на перший план жодні прагнення до примусової реверсії східних кордонів, Львова та Вільна. „Засада тривалости теперішніх кордонів, визнана польським, литовським, білоруським і українським народами, повинна стати плятформою порозуміння для всієї Центрально-Східньої Європи і дати початок новому етапові боротьби за свободу й самостійність нашого району”. Всі, хто приїжджають з Польщі на Захід, без жодних застережень підтверджують цю думку, проти якої воюють чимало осередків старої політичної еміграції. Натомість на батьківщині наш західний кордон вважають непорушним. Крім того, Дарський вважає, що колишній Кенігсберзький округ у Східній Пруссії, перейменований Москвою на Калінінград, слід поділити між Польщею та Литвою після попереднього виселення прийшлого російського населення.

Інтерв'ю Богдана Струмінського з Романом Лабою, українцем, який має американське громадянство та відвідав Польщу шість років тому, приносить багато цікавих відомостей про ставлення ПНР до національних меншин, на чолі з українською, в період „Солідарності”. На Заході нічого не було відомо про те, що режим, борючись перед 13 грудня з „Солідарністю”, розбурхав антисемітську кампанію. „Ця історія, – розповів Роман Лаба, – мало знана за межами Польщі. Сіонізм у цій пропаганді виявився головним ворогом Польщі, а його гніздом начебто були „єврейські елементи” в „Солідарності”. Ми знаємо, що інструктивні матеріали для партії та поліції були насичені антисемітським змістом. То була потайна кампанія, непомітна для пересічних людей. Тільки журнали було видно. Іншою негласною роботою було закидання „Солідарності” антисемітськими брошурами”. Сенсаційно пролунала інформація Лаби про те, що в поліції працюють кримінальні елементи, зокрема, українці.

Останні слова цього інтерв'ю випромінюють оптимізм: „Період „Солідарності” та воєнний стан активізували наймолодше покоління, включно з тринадцятилітніми. Коли „Солідарність” уже в період воєнного стану закликала до страйків, у школі тільки про це й говорилося. Ми складали віршики про ВРОН, чубилися з дітьми міліціонерів і партійних активістів. Вчителі казали, що найменша згадка про політичну ситуацію в Польщі призводила до того, що діти ставали з-за парт і вигукували: „Солідарність! [Лех] Валенса! Геть ВРОН!” Коли це наймолодше покоління стане економічно активним, диктатурі в Польща доведеться мати справу з дуже твердим горішком. Для молоді немає іншої моральної мети в Польщі, як тільки опір владі. Чудова риса поляків у тому, що вони не забувають. Люди в Польщі чекають наступної нагоди”.

У перекладеній з англійської мови статті Романа Сольчаника, співробітника відділу досліджень і аналізу „Радіо Свобода” у Мюнхені, читач знайде багато цікавих зауваг про вплив польської „Солідарності” на західну частину Советського Союзу, тобто Литву, Білорусь і Україну. Автор рекомендує обережно підходити до цієї теми. „Слід визнати, що в більшості випадків неможливо усталити, чи і якою мірою конкретні події в СРСР є результатом причинно-наслідкового ланцюжка, започаткованого в Польщі. Особливо це стосується подій, „ініційованих знизу”, наприклад, страйків і демонстрацій... Реакція „згори”, тобто, заходи, до яких вдавалося советське керівництво для усунення небажаних наслідків польської кризи, – були тут набагато більш очевидними. Советські чинники з різних нагод висловлювали стурбованість ситуацією в Польщі, пов'язуючи її безпосередньо з соціальними, економічними та політичними проблемами в СРСР”.

„Красномовний вираз, – пише наприкінці своєї статті автор, – дилеми, яка стоїть перед націями советського заходу дав український поет і політичний в'язень Василь

Стус (помер у таборі через відсутність медичної допомоги), в тексті *3 таборового зошита*. Стус пише про своє захоплення польським опором советському деспотизмові й пропонує Польщу як зразок для України. „Психологічно ми, українці, – пише він, близькі, може, найближчі до польської натури, але в нас нема головного – святого патріотизму, який консолідує поляків”. На думку Стуса, становище України на східних околицях Заходу та зумовлений цим вплив Москви й православ'я є джерелом його неволі. І він пояснює свою поставу: „Думаю про 1000-ліття християнства на Україні. Гадаю, що було зроблено першу помилку – візантійсько-московський обряд, що нас, найсхіднішу частину Заходу, прилучив до Сходу. Наш індивідуалістично-західний дух, спертий деспотичним візантійським православ'ям, так і не зміг вивільнитися з цієї двоїстості духу, двоїстості, що витворила згодом комплекс лицемірства” (Z archiwum Samizdatu, nr 5062).

В кількох статтях ([Джона] Армстронга, який викладає в університеті штату Вісконсин, Джона Мігеля з Колумбійського університету та Євгена Штендери й Миколи Лебеда) йдеться про боротьбу Української Повстанської Армії (УПА) та спроби досягти порозуміння з польським підпіллям. Ці спроби, по-перше, почалися занадто пізно, а відтак свідчили про цілковиту дезорієнтацію польської сторони. Врешті-решт, дійшло до взаємної різанини, з тим, що на Волині та у Східній Галичині мали перевагу українці, тимчасом на Холмщині й після війни на Лемківщині перевага була на боці поляків. До спільної боротьби спершу проти німецьких окупантів, а згодом совєцьких, не дійшло. Натомість відбулося переселення на Захід українського населення з Надсяння та Західного Бескиду. Донині польську громаду на батьківщині годує брехлива режимна пропаганда виразно антиукраїнського зразка.

Іван Гвать обговорює ставлення Ватикану до Української Католицької Церкви під час понтифікату Івана Павла II.

Ця стаття спочатку з'явилася в 1983 році в журналі „Religion in Communist Lands” і була перекладена з англійської Гжегожем Лещинським. „Хоча, – підсумовує автор свої розважання, – українські католики на Заході, боячись поглинення Церквою латинського обряду, критикували Івана Павла II, однак, переконалися в його щирому ангажуванні на боці Української Католицької Церкви в ССРСР і на Заході. Католики на Україні воспрянули духом в боротьбі за свої права завдяки заходам Папи, який звернув увагу світової громадськості на їхнє становище. Іван Павло II довів советській владі та Московському Патріархатові, що Рим ніколи не погодиться з браком свободи совісті та релігії на Україні”.

Цей автор також звернув увагу на серйозне занепокоєння, яке в Москві викликав вибір польського кардинала Папою. Особливо навалною була реакція Москви на скликання в Римі синоду ієрархів Української Католицької Церкви, що в советській пресі назвали „безпрецедентним кроком”. Найбільше знервувала Москву ухвала, якою постанову Львівського Синоду 1946 року, „прийняту під тиском і за відсутності єпископів Української Католицької Церкви, визнано нечинною”. Тоді патріарх Російської Православної Церкви Пімен написав Папі листа, в якому висловив своє „глибоке почуття туги й болю, що позитивні результати у сфері зближення і братських відносин між нашими Церквами, досягнуті завдяки нашим спільним зусиллям під час Другого Ватиканського Собору, можуть бути занапащені через Декларацію, оголошену на синоді українських єпископів. Текст і дух Декларації чужі атмосфері братнього єкуменізму, який тріумфував серед нас”.

Водночас автор статті подав низку інформацій про посилення боротьби з боку партії та органів безпеки проти Католицької Церкви, яка впродовж понад сорока років діє в підпіллі. Лідер групи українських католиків, який клопоче

про визнання прав їхньої Церкви згідно з Конституцією СРСР, Йосиф Тереля, був арештований, судимий і засуджений. Але, за звичаєм, широко практикованим советським судівництвом, його звинуватили в „дармоїдстві”, попередньо звільнивши з роботи. Боротьба з релігією посилилася в останні роки, що загалом вважається реакцією на новий курс Ватикану, який обрав сучасний Папа. Саме в цьому слід шукати причину невдалого замаху на Івана Павла II, вчиненого буцім турецьким терористом.

Польське число „Сучасності” є значним кроком уперед в розвитку польсько-українського діалогу, який абсолютно неможливий у легальних виданнях у Польщі, а тим більше на Україні. Офіційні контакти між Варшавою і Києвом начебто свідчать про правдиву й щирю приязнь між обома народами. Але це всього лиш удавання, обмежене до вищих ешелонів уряду та партії. Справжнього контакту між двома суспільствами ніколи не було й бути не може, позаяк примара польсько-українського порозуміння не перестає лякати кремлівських сатрапів. Лише між еміграційними угрупованнями можливий щирий і невимушений діалог. Його найдосконалішим досі виразом є прорецензоване вище польське число українського журналу з Мюнхена.

Джерело:

Polski numer „Suczasnosti”

Kultura, 1986, nr 5, s. 104–110.

„ВІДНОВА”

У числі журналу „Kultura” за жовтень минулого року я прорецензував третій том мюнхенського часопису „Віднова”, присвячений „питанню українсько-польських взаємовідносин”. Том четвертий цього видання (зима 1985 / весна 1986) повністю присвячений темі *Україна і польська опозиція*. Головний редактор видання Ярослав Пеленський пише в редакційній статті: „Єдиною корисною формою діалогу може бути тільки відкритий та чесний діалог. Без такого діалогу годі очікувати дійсної нормалізації польсько-українських стосунків. [...] Нехай появи двох томів (3 і 4) українського журналу „Віднова”, присвячених польсько-українським взаєминам, а також видання трактату Казімежа Подляського, будуть тими першими кроками з українського боку у новому польсько-українському діалозі, метою якого є здійснювання концепції польсько-української співпраці”.

Четвертий том „Віднови” також містить значний уривок з праці Казімежа Подляського *Білоруси. Литовці. Українці – наші вороги чи брати?* (цей твір „Віднова” видала окремо), низку рецензій на книжки, нарис Константина Зеленка, присвячений померлому кільканадцять місяців тому видатному англійському історикові Г'ю Сетон-Вотсону. Цей нарис на тлі тематично багатого тому має радше маргінальний характер, але він цікавий, позаяк більша частина історичної творчості Вотсона присвячена Східній Європі та її найважливішим проблемам¹. Це доказ того, що відомий учений зайнявся вивченням проблематики, яка дуже мало цікавить пересічного

читача, а саме історії різних – природно, окрім росіян, – народів Східної Європи¹.

Том розділений на кілька розділів, з яких найбільшої уваги заслуговує розділ зі статтями, що представляють ставлення різних діячів політичної опозиції до польсько-українських проблем; коментарі стосовно ситуації українців, які мешкають у Польщі, нотатки про виникнення й розвиток „Солідарності”, обговорення нагород ім. Яніни Лаврук і Лесі та Петра Ковалевих, а також літературний розділ. Цей розділ містить переклад оповідання Владзімежа Одоєвського, в якому автор описує смерть старого вчителя Нікодема Бурди у (заснованому 2-м корпусом) військовому шпиталі в Тегерані – до війни активного комуніста в містечку на пограниччі, депортованого на Колиму на золоті копальні, який – як і чимало інших – цілковито змінив свої переконання. В тому ж розділі опубліковано IV дію драми Дмитра Николишина *Марта*. Головний її герой – Роман Завойський, син поляка та українки. Персонажі цієї драми радше ототожнюють себе з ідеологіями, які вони представляють, ніж втілюють живих людей; дія відбувається в невеликому східногалицькому містечку.

В розділі рецензій Михайло Демкович–Добрянський докладно обговорює книжку Іво Вершлера *З історії Бельведерського табору. Тадеуш Голувко – життя й діяльність*

¹ Найважливіші праці Г'ю Сетон-Вотсона (George Hugh Nicholas Seton-Watson): *Східна Європа між двома світовими війнами* (Eastern Europe between the Wars, 1918-1911, Cambridge 1946); *Східноєвропейська революція* (The East European Revolution, London 1959); *Від Леніна до Маленкова: історія світового комунізму* (From Lenin to Malenkov: The History of World Communism, New York 1953); *Ні війни, ні миру – Боротьба за владу в післявоєнному світі* (Neither War nor Peace – The Struggle for Power in the Postwar World, New York 1960); *Російська імперія 1801-1917* (The Russian Empire. 1801-1917, Oxford 1967) і, нарешті, мабуть, найамбітніша робота: *Нації та держави: дослідження про походження націй і націоналістичної політики* (Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism, Boulder, Colorado, 1977).

[*Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołowko – życie i działalność*], видану в Варшаві в 1984 році видавництвом PWN. Ця рецензія містить низку інформацій про життя й трагічну смерть Тадеуша Голувка, поляка родом з України. Про Голувка писали по-різному: *Енциклопедія українознавства* обмежується фактографією: „Убитий у Трускавці Організацією Українських Націоналістів (ОУН), яка обвинувачувала Голувка в духовному обеззброюванні українського суспільства”; Петро Мірчук і Степан Процюк звинувачували Голувка в причетності до паціфікації Східної Галичини та ворожості до української нації. За даними [Петра] Мірчука, вирок винесли три діячі ОУН – [Іван] Габрусевич, [Роман] Шухевич і [Зенон] Коссак, а виконали [Василь] Білас і [Дмитро] Данилишин, згодом арештовані в зв'язку з нападом на поштове відділення в Городку Ягайлонському. Автор рецензії констатує, що [Іво] Вершлер пише про Голувка і загалом про „пілсудчиків”, як „справжній історик-дослідник, об'єктивно, без ворожого ставлення”. Цього не скажеш про українських авторів, які писали про Голувка. [Степан] Процюк зайшов настільки далеко, що написав: „Близький приятель і довірена особа білих російських емігрантів...”. Це б мало означати, що Голувко однією рукою писав антиросійські статті, а другою обіймався з білими емігрантами. Якби так було, то він мав би бути своєрідним публіцистичним провокатором. Від самого початку, всупереч запропонованій Мірчуком і Процюком версії, говорилося про те, що це вбивство було запроектоване неукраїнськими чинниками. Польська громадська думка приписувала його німецьким натхненникам; [Михайло] Матчак, один зі співзасновників Української Військової Організації – ініціативі польської поліції; [Станіслав] Цат-Мацкевич у віленській газеті „Słowo” назвав це убивство советською провокацією, так само, зрештою, як львівське „Діло”; автор рецензії, натомість, наводить думку помітного

діяча ОУН: „[Тадеуш Голувко був убитий,] щоб не допустити до згладження українсько-польської боротьби”. Втім, [Михайло] Демкович–Добрянський не згадав про поставу Вацлава Загурського, редактора часопису „Jutro pracy” – головного видання Легіону Молодих – який був переконаний, що то була провокація польської поліції, яка послужилася українськими виконавцями. Якщо й справді так було, то жодна зі сторін не вийшла з цієї справи з чистими руками.

Друга рецензія, написана канадським професором Петром Потічним, обговорює книжку Едварда Пруса, також опубліковану в Варшаві, *Розмова про архієпископа Андрея Шептицького* [Повна назва: *Władyka świętojurski. Rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szeptyckim (1865-1944)*. – Прим. пер.]. Прус упродовж кільканадцяти років порається публіцистикою на теми польсько-українського стику. Вона безумовно ворожа до українців, брехлива й пасквілянтська. Користуючись визначенням німецького журналіста Ганса Якоба Штеле, [Едвард] Прус називає митрополита „святим авантюристом”. З книжки Пруса випливає, буцім [Андрей] Шептицький провадив пронімецьку політику, а отже автор її промовчав ті точки зору, які б свідчили, що все було по-іншому. Ця книжка постала на межі советської та пеенерівської пропаганди, тож її антиукраїнський характер нікого не повинен дивувати.

Згадану на початку працю [Казімежа] Подляського – яка заслуговує на окрему розмову – доповнюють кілька творів польських авторів. Найцікавіший із них – короткий текст, опублікований під псевдонімом Ріф (автор якого, втім, не уникнув кількох фактичних помилок). Він цитує слова Яцека Куроня, адресовані студентам Варшавського університету: „Вільна Польща не може існувати без вільної України”. Стаття Ріфа з’явилася в підпільному часописі „Robotnik”, „Віднова” умістила її в перекладі українською.

В тому ж томі редакція „Віднови” оприлюднила анкету

з дев'яти запитань і двох відповідей – члена редколегії незалежного (читай: підпільного) часопису „Obóz” і видатного історика Януша Радзейовського, який спеціалізується на історії України та польсько-українських відносин. Найважливіше запитання стосується перешкод на шляху до польсько-українського порозуміння і способу їх усунення (як у Польщі, так і в середовищі польських емігрантів). У відповіді на це запитання відзначено, що в зацікавлених країнах (у Польщі та Україні) така діяльність спіткала би величезні труднощі: [Януш] Радзейовський навіть заявляє, що українці в Польщі не мають найменшої змоги висловлюватися з будь-якого питання, не кажучи вже про щось таке, що наразило би їх на репресії з боку комуністичного режиму. Залишається, отож, тільки середовище еміграції.

Владислав Серчик пише у „Віднові” про найважчу, мабуть, тему, а саме про Україну в світлі польської історіографії XIX і XX століть. Як історик, він переважно зацікавився обговоренням історії України в XX столітті, особливо після Другої світової війни. Після її завершення, стверджує автор, українське питання повністю зникло зі сторінок преси і книжкових видань. Про нього почали писати допіру після подій осені 1956 року, коли до влади прийшов [Владислав] Гомулка. Надії, які на нього покладали, не справдилися, але пробоїна, що виникла того разу, залишилася й надалі. Поступово ширшала сфера тематики й поглиблювалися методи дослідження. Головним осередком історичних досліджень у цей період став Ягайлонський університет у Кракові. Робота польських істориків залишається вкрай складною, позаяк вони часто не мають доступу до документів у архівах Советського Союзу. Траплялося, що окремих документів їм узагалі не показували, стверджуючи, наче вони втрачені, що було неправдою. Крім того, дослідження істориків натрапляють на серйозні труднощі та обмеження, зумовлені цензурою. Деяких тем взагалі заборонено торкатися.

Коли гітлерівська Німеччина завершувала винищення єврейської нації, серед поляків не бракувало голосів, які попереджували, що тепер настав час для подібного винищення польської нації. Безумовно, так би воно і трапилося, якби в Третього Райху було більше часу. Проте війна вже була програна, хоча Німеччина відчайдушно намагалася її продовжити в надії здобути оту „таємну зброю”, яка мала би принести їй перемогу.

Цього, на щастя, не сталося, але небезпека знищення не зникла, хоча советські методи за своєю суттю зовсім інші, і послідовність їх відрізняється. Ми можемо тішитися, що в нас набагато більше часу, ніж в українців, але то була би постава людей, не гідних жити в умовах свободи. Ми не повинні сидіти, склавши руки, поки не трапиться щось таке, що дасть нам омріяну свободу, тимчасом, коли інші нації, яким загрожує більша, ніж нам, небезпека, помалу викреслюватимуть із числа живих. Кажуть, буцім історичні нації не можуть померти, їх годі засудити на смерть. Історія суперечить цій легковажній точці зору.

Вавилон – це лише один із прикладів – мав усі риси історичної нації, проте перестав існувати, а про його прадавнє існування свідчать лише археологічні руїни. Один із сучасних істориків визначає смерть нації наступними пунктами: „Коли ззовні накинуто політичний устрій, який не має нічого спільного з об’єктністю даної нації; коли відбувається окупація національної території іноземними військами; і, нарешті, – коли відбувається виселення або винищення нації”. Як бачимо, тільки виконання цих трьох передумов може призвести до смерті нації. Найважливішим є третій елемент. У Польщі було втілено дві перші передумови. Вони також чинні в Україні, і то давно, а третя передумова була ужита тут лише частково, як і в трьох країнах Балтії. А ось іще один советський винахід, якого вищезгаданий історик не згадав, бо не зазнав його

Ś. † P.

JÓZEF ŁOBODOWSKI

poeta wielkiego lotu, prozaik, ogromnie popularny na emigracji publicysta, żołnierz Polskich Sił Zbrojnych, współpracownik szeregu pism przed wojną i po wojnie, współpracownik sekcji polskiej radia w Madrycie, urodzony 19 marca 1909 r. w Purwiskach, pow. Sejny (historyczna Auksztota), zmarł 18 kwietnia 1988 r w Madrycie.

Uroczystości pogrzebowe odbyły się 21 kwietnia 1988 w Madrycie. Urna z prochami będzie przewieziona do Lublina i złożona w grobie Matki Poety.

Z wielkim żalem zawiadamiają

**POWIERNICY I DYREKCYA
POLSKIEJ FUNDACJI KULTURALNEJ
REDAKCJE „DZIENNIKA POLSKIEGO”
I „TYGODNIA POLSKIEGO”**

2343/2

Некролог Юзефа Лободовського в газеті “Dziennik Polski”, 1988 р.

в своєму житті. Маю на увазі позбавлення нації її рідної мови та заміна її мовою завойовника. Однак, цей останній спосіб також не досконалий; вистачить нагадати про Ірландію, яка втратила свою гельську мову на користь англійської, але все ще залишається живою нацією. Втім, Ірландія – острів, і це, мабуть, стало вирішальним.

Слід тут впровадити істотну поправку. Якщо відбулася втрата мови, то винищення цілої нації не потрібне – вистачить фізичного знищення культурно свідомої верстви, яка репрезентує національну індивідуальність. Саме так на початку тридцятих років розпочалася боротьба з українською нацією. Але тієї операції не завершили, адже просто не всі українці перебували під советським пануванням, а крім того – як впливає зі свідчень Хрущова – Сталін із жалем сказав: „Їх було занадто багато”.

Отож, якби Сталін був живий, він мав би ще більше підстав для зітхань. Українці надолужили важкі військові втрати, і тепер їх, напевно, не менше, ніж за його життя, крім того, додалися західні українці, нації Балтії та багатомільйонна маса поляків. Більшовики вважають, що мають достатньо часу, і що враховуючи байдужість Заходу, можуть собі дозволити діяти поступово й методично. Тут вони чинять найбільшу, на мій погляд, помилку. Не першу й не останню. Афганістан є яскравим прикладом цього. До такої помилки їх підштовхує матеріалістичне вчення, яке велить їм забути про національні святощі, а в кращому випадку хибно їх інтерпретувати. Не бракує історичних подій, щодо яких усякий марксист є абсолютно безпорадним. Вони не поміщаються в його класовий і економічний інтерпретації, тож він просто оминає їх, не знаючи, з чого почати.

[Александр] Солженіцин якось зауважив, що Сталін, приєднуючи Червенську Землю і Волинь до Советського Союзу, вчинив собі на шкоду. Це твердження російського націоналіста містило велику частку правди. Залізна завіса на Збручі була набагато ефективнішою, ніж на Сяні. А, крім того, були б упольовані відразу два зайці: зміцніла польсько-українська ненависть і підживлені надії тих поляків, які досі плекають ілюзію: „Попри все, з росіянами можна буде домовитися”. Але сталося саме так, і ніхто цього не змінить.

Самогубний польсько-український конфлікт вдерся навіть до гастрономії. Я завжди любляв вареники з сиром, які в Польщі сотні літ називали „руськими пирогами”. Коли в 1953 році я вперше прилетів до Лондона, то знайшов у меню ресторану „Багаття” „білоруські пироги”, що становило рідкісну диво-вижу. Я вказав на це, і наступного разу були вже „малопольські пироги”. Те ж саме, тільки набагато більш патріотично!

Повертаючись до серйозних тем, слід зазначити, що все, що в минулому розділяло дві нації, не має надмірного

значення супроти спільної мети, якою є відновлення державної незалежності та особистої свободи кожного громадянина. Якщо ми не здобудемося на спільні дії, даючи слушний приклад усім іншим націям, гнобленим тим самим советським ворогом, наша боротьба триватиме набагато довше і буде важчою, ніж при спільних зусиллях. „Віднова” є важливим кроком на найправильнішому шляху, який наші нації повинні обрати та простувати ним із повним усвідомленням.

Джерело:
„Widnowa”
„Kultura”, 1986, nr 9, s. 106–111.

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

Мадрид, 28 жовтня 1986.

Вельмишановний Пане!

Я прочитав у моїй рецензії на „Віднову” (вересневе число часопису „Kultura”, ст. 111) наступне речення: „ Коли в 1953 році я вперше прилетів до Лондона, то знайшов у меню ресторану „Багаття” „білоруські пироги”, що становило рідкісну дивовижу. Я вказав на це, і наступного разу були вже „малопольські пироги”. Те ж саме, тільки набагато більш патріотично!” Звідки там узялися „білоруські пироги”, не маю найменшого уявлення. Мали би бути „малоруські”, а якщо я написав так, як надруковано в часописі „Kultura”, то хіба би був п'яний. Це дуже дивно, адже, якщо мене не зраджує пам'ять, востаннє я перебував у нетверезому стані чотири роки тому.

Тисну руку

Юзеф Лободовський

Джерело:
Listy do redakcji,
„Kultura”, 1986, nr 12, s. 143.

РОЗМОВА
З ЮЗЕФОМ ЛОБОДОВСЬКИМ
[ПРЕДСТАВНИКА ЧАСОПISY „SPOTKANIA”]

„Spotkania”: Я б хотів зосередитися в цій розмові на питаннях польсько-українських відносин. Ви, мабуть, чули, що у Польщі певною мірою відновився інтерес до українських справ, і це виявляється неначе в двох аспектах. З одного боку, серед післявоєнного покоління пробудився значний інтерес до проблем меншостей у Польщі до вересня [1939 року]. Зокрема, в середовищі інтелігенції молодшого та середнього покоління вкрай популярні єврейське та українське питання, що виразно помітно завдяки прізвищам авторів тих публікацій, які вдалося „проштовхнути” крізь цензуру. З іншого боку, схоже, що серед українців, які мешкають у Польщі, спостерігається певна національна та релігійна віднова, особливо в уніатських колах. Деякі поляки цим тішаються, інші стурбовані, боячись якихось небажаних советських реакцій. Мені б хотілося запитати Вас, що Ви про це думаєте, споглядаючи на польсько-українські стосунки з висоти Кастильського нагір'я?

Юзеф Лободовський: Так, я про це знаю. Зокрема, згадані тенденції набули розголосу в часи „Солідарності”. Пречінь, як Ви добре знаєте, тоді в Польщі існував певний сурогат свободи. І тоді відбулися певні розмови, були встановлені контакти і досягнуті певні домовленості. Українці в Польщі мешкають переважно на заході й на півночі, вони переселені туди з так званої – неслухно й антиісторично – Східної

Малопольщі й Волині, це ті, хто втекли від советської окупації й опинилися в Польщі. Крім того, це лемки та бойки, які одразу після війни під час боїв із залишками Української Повстанської Армії (т.зв. УПА) були насильно депортовані із Західних Бещадів на Захід і Північ. Вони розпорошені. Донедавна вони взагалі намагалися не відгукуватися, прагнули приховати свою національність. Щоправда, в Варшаві існує суспільно-культурний український осередок, він видає власний часопис, але це сурогат. Звичайно, вони мусять дуже рахуватися з тим, що кажуть, бо в Києві та Москві вкрай неприхильно до цього придивляються. Українців мало, і вони дуже розпорошені в північних і західних воєводствах.

„Spotkania”: У середовищі народжених після війни тридцяти-й сорокалітніх є певне бажання подолати цей багатовіковий конфлікт, оту польсько-українську ненависть. Як Ви гадаєте, чи це психологічно можливо? Що вдіяти з тими ріками крові, яка була пролита?

Юзеф Лободовський: Шановний, це можливо. Візьміть до уваги, що події на Волині та в Червенській Землі – так я волю називати Східну Малопольщу – трапляються не вперше в історії.

„Spotkania”: Себто, Ви говорите про події воєнних років?

Юзеф Лободовський: Так. Адже були, зрештою, гайдамаччина й Коліївщина в XVIII столітті, в XVII столітті також була взаємна різанина, але з часом громадська думка однієї та іншої нації залишали то все в минулому й рухалися далі. Все віджило знову під час Другої світової війни внаслідок абсолютно безглуздої політики щодо української меншини в Польщі до 1939 року.

„Spotkania”: У чому передусім полягала та політика?

Юзеф Лободовський: Візьмімо для прикладу на повернення села Гриньки. Раптом, ні з того, ні з сього, розходитьсЯ звістка, що ціле українське село перейшло з православ'я на католицтво. То був 37-й рік. Гриньки – село на самому кордоні, тогочасному польсько-советському кордоні, в Дедеркальському повіті, на терені, контрольованому, звісно, КОП. Тривали приготування до якоїсь ювілейної церемонії. За селом встановили вівтар, біля нього наступного дня мали правити месу, і той вівтар уночі осквернили. Ну звісно, слідство. Селяни кажуть, що то вчинили два молоді комуністи, які одразу ж після того втекли через зелений кордон на советську Україну. Але майорові, командирів батальйону КОП цього мало, і він провадив слідство далі, бо конче хотів покарати винуватців, а шукати їх на терені советської України було трохи складно. Відтак делегація селян вирушила до католицького пароха в Дедеркалах із проханням втрутитися, адже [прикордонники] їх били й катували. КОП був всемогутнім володарем на підлеглих йому теренах. Отож, той священник у розмові дізнається, що прізвище в одного з селян Костюк – і йому спадає на гадку геніальна ідея, що той мабуть називався Костюшко, і що ті селяни належали до дрібної шляхти, яку після повстання [18]30-го року, як це, зрештою, часто бувало, силоміць на вернули у православ'я, і що всі вони є нащадками шляхтичів на загородах і нащадками католиків. Взаємні зусилля священника з Дедеркалів і командира з КОП-у закінчилися тим, що Гриньки перейшли на римо-католицтво, і преса трубила про це впродовж кількох тижнів. Велика подія. Передусім „ІКС” [„Ilustrowany Kurier Codzienny”], який був найбільш антиукраїнським виданням у Польщі, а водночас мав величезний наклад – найвищий у Польщі. Аж ось минає кілька тижнів, і раптом збентежене повідомлення в часописах „Kurier Poranny” і „Gazeta Polska”

– Гриньки повернулися до православ'я. За винятком одного громадянина на прізвище Ахтехтян. Прізвище монгольське – хто б це був? А то був колишній царський жандарм, який під час революції утік на Волинь, опинився в Гриньках, оженився там із молодю вдовою і господарював як один із селян. Отож, він єдиний залишився вірним католицизмові й шляхетству – адже їх іменували шляхтичами на загородах. То був один із найбільш кричущих прикладів ідіотської колонізації. Воевода Юзевський, звичайно, заперечував, але він перебував у стані невпинної війни з тими колонізаторами. Я жив тоді на Волині й хотів було поїхати до Гриньків, але воевода сказав мені: „Шановний, КОП Вас не впустить. Якщо вони православного єпископа, який хотів туди поїхати з Луцька, завернули, то Вас тим більше завернуть”.

„Spotkania”: Була, звичайно, низка й інших конфліктів і конфліктних ситуацій, на жаль, іноді їх провокувала Польща, наприклад, справа університету у Львові, чи справа поселення польських військових осадників на селі...

Юзеф Лободовський: Ну, звісно. Я був у школі підхорунжих при 44-му піхотному полку, то були Кресові Стрільці, в Рівному. Був серед нас один українець. Українців до школи підстаршин зазвичай не приймали. Але той подав заяву – ще тоді був живий Пілсудський, то був [19]33-й рік – тож він скерував рапорт особисто Пілсудському, і Пілсудський наказав його прийняти. Сцени траплялися, скажімо, такі. Приходить поручник, командир взводу, і вивчає персональні дані всіх кандидатів – адже до присяги ми не були підхорунжими, а лише рекрутами з [освітнім] цензом. Вивчає персоналії, доходить до того хлопця й запитує його про національність, а він каже: „Українець”. „Який українець? Ви що, збожеволіли? Де та Ваша Україна? Немає жодної України! Скажете, що Ви русин!” Та

ж то було глузування з національних почуттів. Або, будь ласка, – приходить селянин, який польської мови взагалі не знає, щось залагодити в державній установі. А чиновник і каже йому: „Прощу говорити зі мною по-польськи”. Прецінь, тільки польська мова була офіційною. Розмовляю якомсь із молодого учителькою, уродженкою Познані, яка закінчила учительську семінарію в Великопольщі, а її скерували на Волинь. Вона й каже: „Я безпорадна, бо не розумію, що ті діти між собою балакають”. А прецінь більшість із цих дітей не тільки балакали між собою українською, але й взагалі не знали польської мови! То був абсолютний нонсенс.

„Spotkania”: Провину за цей нонсенс часто покладають на націонал-демократів, а відтак на санацію, яка запозичила чимало елементів ендецької національної політики.

Юзеф Лободовський: Шановний, Волинь була єдиною територією, де відбулося примирення між військовими, судовими органами, націонал-демократами і „Стшельцем” – усе це на тлі боротьби з воеводою, якого вважали зрадником польської ідентичності. Він помер допіру нещодавно. Юзевський народився в Україні, був членом уряду Петлюри, чудово розмовляв українською – як, зрештою, всі поляки звідти, нормальна справа! Так само, як усі сілезькі поляки досконало володіли німецькою. Отож, його оголосили зрадником, бо він розмовляв з українськими селянами українською. Пригадую дуже цікаву історію. Юзевського вважали „залізним” воеводою, бо його призначив сам Пілсудський, і [Феліціан] Славой-Складковський не хотів його чіпати. Вже після смерті Пілсудського делегація офіцерів з Волині приїхала до Любліна – адже Волинь належала до КОК [командування округу корпусу] Люблін – і до генерала Мечислава Сморовінського з ультиматумом: якщо той не доб’ється негайного відкликання

Юзевського з Луцька – Луцьк був столицею воєводства – то один із них застрелить воєводу. Пан генерал – який, зрештою, пізніше загинув у Катині, – замість наказати їм віддати шаблі й іти під арешт, вирушив до Варшави, до [Тадеуша] Каспшицького, який керував військовими справами. Каспшицький – до Славоя-Складковського, і Юзевського з Волині відкликали, а на його місце прийшов [Александр] Гауке–Новак. Тепер така анекдотична деталь. На ярмарку єврей питає знайомого селянина: „А що тепер буде?” – а той відповідає: „Будемо гавкати по-новому” – натякаючи, ясна річ, на прізвище нового воєводи. Але Гауке-Новак нічого, по суті, на Волині не змінив. Він намагався коливатися між давньою політикою [Генрика] Юзевського і вимогами його ворогів. То була нечувана коломийка.

„Spotkania”: Коли я Вас слухаю, або коли читаю про українські проблеми, то в мене постають певні аналогії. Сьогодні ми маємо щось подібне в Лівані, в Палестині чи в Північній Ірландії – дві нації, які мешкають на одній території, які заявляють на неї законні історичні права, і які певної миті внаслідок націоналістичного чи етнічного пробудження втрачають будь-яку здатність співіснування в єдиному просторі. Як Ви гадаєте, якщо вже так ненауково мудрувати, якби там мешкали самі лиш однодумці Юзевського, і якби польська сторона провадила дуже мудру політику, чи можна було би вирішити проблему польсько-українського співіснування?

Юзеф Лободовський: Теоретично вона вирішувалася, з певністю. Але спільноти далекі не хотіли цього вирішення – ані польська, ані українська. Націоналістичне роз’ятрювання зайшло дуже далеко. З польського боку загинув Голувко, який був провідним лідером проукраїнських, примирливих тенденцій. А з українського боку загинув директор гімназії

[Іван Бабій], також застрелений українцями, який ішов тим самим шляхом. Я в Варшаві дуже тісно співпрацював із українськими емігрантами. Вони були майже без винятку вихідцями з великої України. Наприклад, видатний поет Євген Маланюк походив з Херсонщини. Серед них було чимало киян. Отож, з ними можна було розмовляти. Не поступаючись своєю поставою українських націоналістів, вони залишалися інтелігентними розумними людьми, які добре розуміли польську позицію і польські тенденції, – вони прагнули порозуміння. Але то була нечисленна жменька, і майже повністю ізольована.

„Spotkania”: В Україні були – як і повсюди – певні національно та політично свідомі еліти, які провадили політику, й маси, які політикою безпосередньо не займалися. Якими були, на Вашу думку, відносини між українськими елітами і масами в Україні?

Юзеф Лободовський: Ідеологічна та політична взаємодія між цими групами існувала. Візьмімо, приміром, справу Біласа і Данилишина, які брали участь у нападі на поштове відділення в Городку Ягайлонському. Їх заарештували й засудили за рішенням прискороженого суду до страти, вирок було виконано. Обоє їх повісили. Звісно ж, українська сторона відразу оголосила їх героями та жертвами польського терору. Їх засудили до смертної кари, і президент їх не помилював – адже вони були замішані в справу вбивства Голувка. Українські адвокати, які захищали Біласа та Данилишина, намагалися добитися розгляду і цієї справи, але польський суд не погодився. Рішення пришвидшеного суду не передбачали апеляції. Ігнацій Мосціцький не скористався правом помилювання, і в цьому полягала принципова помилка. Я думаю, що то був найбільш ключовий момент для польсько-українських відносин. Після повішення Біласа й Данилишина не було вже жодного спо-

собу для будь-яких переговорів. Раніше ще можна було схилити на свій бік українські маси. Ну і дуже зле, що не влаштували процес у справі вбивства Голувка. Білас і Данилишин були простими селянами, яких ошукали, – їм сказали, що Голувко був призвідником пацифікації, а він же був її найбільшим ворогом. Отож, якби відбувся процес Біласа та Данилишина за звинуваченням у вбивстві Голувка, надбанням громадськості стала би ціла низка справ, які б компрометували українське націоналістичне підпілля. Цією нагодою не скористалися. Воліли їх повісити.

„Spotkania”: Часто кажуть – не без певної слушності – про реалістичну політику націонал-демократів; сучасні прихильники цієї політичної традиції дуже наголошують на тому реалізмі. Але ж прецінь то була абсолютно нереальна ідея – колонізація тієї величезної маси люду.

Юзеф Лободовський: Ну, звичайно, – українців у кордонах Польщі було близько 4 мільйонів. Ще живе в Лондоні літній чоловік, якого звать Єнджей Гертих. Він був одним із ініціаторів тієї нібито проукраїнської, а насправді антиукраїнської політики. Наприклад, він хотів замінити алфавіт на латиницю. Він ще й нині стверджує, що то не був антиукраїнський крок, і його слід було вчинити. Ці люди хотіли колонізувати маси, які відрізнялися і національно, і релігійно – адже в Галичині то були уніати, а на Волині й Поліссі – православні. Звісно ж, сон рябої кобили. Найгірше, що у тому ж напрямку пішли військові. Коли [Едвард] Ридз-Смігли відвідав одну з найбільш ендецьких корпорацій у Варшаві, то стало ясно, що політика рухатиметься в цьому напрямку. Польська політика від самого початку – тобто, принаймні від 1920 року – була безглуздою.

„Spotkania”: А справа польсько-української війни, яка спалах-

нула в листопаді 1918 року у Львові абсолютно несподівано для поляків? Я читав про це, і мене вражало, якою мірою львівські поляки не були обізнані про настрої серед українців.

Юзеф Лободовський: Шановний, у Львові були три гета – польське, українське та єврейське, які мали взаємні контакти лише на рівні окремих осіб, та й то нечисленні, а соціальних контактів не було. Один із українських письменників-емігрантів оповідав мені, що власниця великих маєтків на Поділлі вже на еміграції дуже дивувалася, що існує якась українська нація. Вона думала, що українці – це русини, домашня прислуга, і нічого більше. В Хирові на будинку школи було розміщено меморіальну дошку, на якій ту війну слушно названо братовбивчою – адже вона справді була братовбивчою. Внаслідок цієї війни не постала незалежна Україна, зазнав невдачі Київський похід. Мені в 1920 році було 11 літ, я мешкав на Північному Кавказі. Але в роки воєнного лихоліття, особливо під час громадянських воєн, діти дозрівають значно швидше. Я добре пам'ятаю советську пропаганду в 1920 році. Свиня в кунтуші показувала маніфест до української нації, підписаний Петлюрою. І коментар до цього: запровадять польську мову. І темний селянин на Київщині вірив у це – й тому не пішов до Петлюри. В Петлюри було всього лиш кількатисячне військо.

„Spotkania”: Тоді в Києві був сформований уряд, чи не так?

Юзеф Лободовський: У Києві був сформований соціалістичний уряд. За часів керенщини, і вони, звісно, повірили комуністам. Вони хотіли федерації України з Росією. Ну й мають федерацію в вигляді „незалежної” Української Советської Республіки. Повністю самостійної України хотів тільки Петлюра.

„Spotkania”: Але – якщо знову вдатися до припущень, бо мені це завжди найцікавіше, – якби не було польсько-української війни, то чи були якісь шанси на виникнення незалежної України? Чи Польща б на це погодилася? Адже деякі українські політики жадали дуже багато – Холмщини тощо.

Юзеф Лободовський: Польща мусила би погодитися – але, звичайно, це залежить від того, які би були проведені кордони. Сьогодні ще живе в Сполучених Штатах один український діяч, він видає власний часопис і вимагає кордону – вгадайте, де: на Пилиці! Він вважає, що то Західна Україна, що так колись було. Але це, звичайно, анекдотичний випадок. Розсудливі українці погоджуваться з сучасним кордоном – на Сяні та Бузі.

„Spotkania”: Але нині ситуація психологічно простіша, адже існуючі кордони більшість поляків вважають доконаним фактом. А чи до війни вони би погодилися з ситуацією, коли Львів опинився би поза межами Польщі?

Юзеф Лободовський: Ні, це було неможливо. Але можна було виконати те, що було ухвалене на Заході та визнане польським урядом, тобто запровадити територіальну автономію, в межах якої до українців ставилися нарівні з поляками і євреями. Це було би прийнятно – автономія в складі Станіславського, Львівського аж до Сяну, Тернопільського воєводств – до речі, в Тернопільському воєводстві відсоток поляків був значно вищим, ніж у Львівському, ну й Волинь, де відсоток поляків був сміховинно низьким. Звичайно, євреї завжди голосували б на польському боці, тож разом із євреями поляки мали б на Волині кільканадцять відсотків, адже рідко розсіяні містечка були повністю єврейськими. Автономія була, отож, можливою, передусім культурна автономія. Той обіцяний університет у Львові. Припинення боротьби з українськими школами.

Утраквістичні гімназії були нонсенсом – польська молодь не бажала вивчати у них українську мову. Це був ще один розсадник зла й ненависті.

„Spotkania”: Проте український націоналізм постійно розростався би в напрямку здобуття повної незалежності.

Юзеф Лободовський: Природно, що зростав би, шановний, – були тоді два українські депутати. Один мав прізвище Певний, тобто певний, а другий – Мудрий, тобто мудрий. Мудрий був пропольський, а Певний – антипольський. Тоді виникла приказка: „Якби Мудрий був Певним, а Певний Мудрим, ото було б добре”. Автономія призвела би до злиття Певного з Мудрим, і таких, як вони, стало би набагато більше. Візьміть до уваги, що молодий українець, який хотів учитися, вирушав до Праги, Німеччини чи Франції.

„Spotkania”: Дехто навчався у Кракові.

Юзеф Лободовський: Але дуже мало. А ті, хто навчався за кордоном, утверджувалися в своїй неприязні до польської ідентичності.

„Spotkania”: Прошу розповісти про українську еміграцію та польсько-українські еміграційні відносини.

Юзеф Лободовський: Українська еміграція політично набагато більш розколота, ніж будь-коли це траплялося серед польської еміграції. Польська та українська еміграції – це дві вимираючі громади, хоча емігранти навдивовижу довговічні. Я читаю некрологи і бачу, що більшість помирають після 90 років. Та загалом польська еміграція перебуває в кращій ситуації, адже є певний приплив із батьківщини, – у випадку українців

він майже нульовий. Отож, серед українських емігрантів є певні тенденції до порозуміння з поляками, найкращим доказом чого служить, скажімо, польське число журналу „Сучасність”, що виходить у Мюнхені. Але все це посувається доволі важко, передусім тому, що українці усвідомлюють, що лише частина поляків схиляються до порозуміння з ними. А все ще живі старенькі, народжені у Львові й Тернополі, чи в Стрию, які загалом торпедують то все. Отож, у даний момент на еміграції триває війна дідуганів. Польські дідугани хочуть Львова й Тернополя, а дідугани-українці – Холма й Лемківщини.

„Spotkania”: А чим зумовлена повага до Вас серед українців і Ваш інтерес до цих питань та участь у їх вирішенні?

Юзеф Лободовський: Мене шанують, бо я був прихильником польсько-української угоди ще до війни. Мое прізвище українського походження. Лободів в Україні було більше, ніж кропиви. Був славний отаман Лобода, який разом із Наливайком підняв повстання проти Польщі – не бунт, а власне повстання. Коли Лобода та Наливайко зазнали поразки від війська [Станіслава] Жулкевського, то відступили на Волинь і створили під Лабунями укріплений табір. Відтак Лобода запропонував порозумітися з Жулкевським, що саме властивий момент – без втрати дальших людських життів поляки можуть піти на певні поступки. Було відомо, крім того, що Жулкевський ніякий не націоналіст, а якраз навпаки. Отож, на військовій раді прихильники Наливайка вбили Лободу, а згодом, через кілька тижнів Жулкевський змусив козаків капітулювати. Вони, як завжди, втратили найкращий момент, щоб домовитися, а відтак програли й мусили капітулювати без жодних умов. Українська націоналістична пропаганда стверджує, що Лободу вбили поляки. Про Наливайка ще в XVII столітті постала легенда, наче його ляхи спекли

в мідному бичу, а насправді відправили до Варшави з листом від Жулкевського, який клопотав за нього й просив короля та парламент помилувати його. Жулкевського, утім, не послухали, і Наливайкові кат відтяв голову на Старому Ринку в Варшаві. Але ми відійшли від теми. Я знав від батька, що рід наш походить від козака, який набув шляхетства й одружився з полькою, і, звісно, перейшов у католицтво. З часом рід повністю полонізувався, але певна традиція залишилася. Крім того, я провів частину мого дитинства – між 1917 і [19]22 роками – на землі кубанських козаків, що були нащадками запорізьких козаків, переселених туди за часів Єкатерини II. Це пробудило в мені зацікавлення. Згодом його поглибило перебування в Києві та на Волині. Крім того, я бачив реальність. Моїм першим досягненням стала стаття „Серця за барикадою”, надрукована в молодіжному журналі СПДМ Люблінського університету на початку 1932 року. Видання називалося „Trybuna”. То був мій перший виступ, що закликав до згоди між поляками та українцями. Звісно, ця стаття викликала тільки обурення з польського боку. Я, зрештою, невдовзі перестав бути редактором того щомісячника й змістився значно вліво. Мій розрив із лівими також був пов'язаний з українськими справами. Серед іншого, його спричинили звістки про голод в Україні, організований советською владою в 1932 році. Я про це дізнався зі значним запізненням, проте в 1935 році я побував у Советській Україні, перетнувши зелений кордон, мені в цьому посприяли контрабандисти. Я дійшов аж до Козятина на Київщині. Там я зрозумів, що моїми слідами вже йдуть, уже знають, що хтось тут нелегально кружляє. То було цікаво, але дуже сумно. Я багато ходив пішки по Люблінщині – Люблін, Красностав, Замостя, Холм... Коли я в Польщі підходив до селянки чи дівчини й казав: „Слава Ісусу Христу”, то чув у відповідь: „Навіки слава”. Як виглядала моя перша зустріч на Волині? Поблизу Шепетівки, неподалік від польського кордону

молода дівчина збирала в лісі ягоди. Підходжу до неї й кажу: „Слава Богові”, а вона замість відповіді мені: „На віки віків” глипнула божевільним поглядом, кинула кошик і втекла. І це явище повторювалося раз у раз. Достоту панічний страх при вигляді незнайомця. А в Бердичеві, куди я зайшов на зворотному шляху, заговорив до мене польською єврей – на вулиці. „А звідки Ви знаєте, що я поляк?” – питаю його. „А, бо Ви так ходите й так виглядаєте, наче Ви не місцевий, – чи, може, з консульства в Києві?” Я кажу: „Ні”. „Ну, тоді тікайте!”

„Spotkania”: Чи всі у Східній Галичині та на Волині знали, що діється в Советській Україні?

Юзеф Лободовський: Більшість знали, хоча й не всі. Були, утім, виразно просоветські сили – група письменників і журналістів, які видавали свій часопис [„Нові Шляхи”]. То була ілюзія, породжена тим, що в перші роки після громадянської війни в Україні відбувся розквіт культури та літератури. Властиво, допіру [19]32-й рік став переломним – колективізація, голод, криваві репресії проти інтелігенції. Прецінь оті так звані київські неокласики всі загинули, за винятком одного, якому вдалося вчасно виїхати в еміграцію. Вони перекладали грецьких і римських поетів та закликали культурно відмежуватися від Москви. Це неминуче було визнано буржуазно-націоналістичним ухилом. Коли я в моєму часописі „Dźwiga-gu”, який пан Кшиштоф Возняковський (не плутати з Яцеком і Генриком з тим же прізвищем) у [Владислава] Махеєка в тижневику „Życie Literackie” назвав спробою посяти сум’яття серед польських комуністів, написав, про що мені йдеться, а саме, що КПП – комуністична партія Польщі – це все одно, що комуністична партія Любачівського повіту, а мусить бути ПКП – польська комуністична партія, і мене негайно було звинувачено в буржуазно-націоналістичному ухилі!

„Spotkania”: Після війни Ви потрапили до часопису „Kultura”, його завжди цікавила польсько-українська проблематика – [Юліуш] Мерошевський, [Єжи] Гедройць...

Юзеф Лободовський: З [Юліушем] Мерошевським я був знайомий дуже мало. У нього ця проблематика не була обґрунтована, він трактував її дуже теоретично. Гедройць свого часу зробив дуже багато в цьому напрямку, хоча останнім часом сильно змінився. Він і далі дуже цікавиться українськими справами.

„Spotkania”: Я хотів би наприкінці повернутися до питань, яких ми почали тут трохи торкатися, тобто давнішої історії. Якщо отак поглянути на всю оту доволі нещасну історію з висоти пташиного польоту – то де б її слід було почати? Звичайно ж, до Хмельницького?

Юзеф Лободовський: Українці починають від Казимира Великого – і неслухно. Казимир Великий приєднав Галицьку Русь. Але то було середньовіччя, і націоналізм іще не існував. Найкращий доказ цього, що коли поляки облягали Галич, то хто його боронив? Угорська піхота. Крім того, при розподілі землі Казимир Великий не вдавався до жодних антируських критеріїв. Я думаю, що допіру від Люблінської унії, а зокрема після Берестейської унії, дійсно починається історія. Коли після Гадяцької угоди до гетьмана Виговського приїхав посол із Варшави (Виговський був цілком полонізований, ота Виговська де Андрійиз, яка мешкає в Римі, походить з цієї ж родини) і привіз йому ухвали Сейму, Виговський вхопився за голову: „Ти унію мені привіз? Смерть мені привіз!” – йшлося про відродження унії в Україні. Релігійний момент відіграв у XVII столітті в політичних питаннях принципову роль. Рим завинив у цьому, адже нунціатура в Варшаві рішуче підтримувала [Берестейську]

унію, польський клір також, а слідом за духовенством і шляхта. Обидва брати Виговські загинули, звинувачені в державній зраді. Гетьман Іван Виговський був звинувачений у зраді Речі Посполитої, а його молодший брат – у зраді Москви, зраді Переяслава. З тією лишень різницею, яка свідчить про культурні відмінності, що Івана Виговського поляки судили й розстріляли, а його брат помер у страшних муках: його катували, вливаючи до горлянки свинець. Коли вдова побачила прислане їй тіло, то закликала поляків помститися. Звичайно, нічого з того не вийшло. Чернь – як називали простий люд в Україні – виступила проти Гадяча переважно з релігійних причин, вона відстоювала православ'я.

„Spotkania”: Як Ви гадаєте, може, Берестейська унія була політичною помилкою?

Юзеф Лободовський: Ні, помилковими були методи її впровадження. Унія була благою справою – але методи її впровадження були фатальними. Рим не пішов на жодні поступки. Уніатські єпископи не увійшли до складу Сенату. Попри хуткий розлам, унія трималася аж до Листопадового повстання. Допіру потім вона була ліквідована в російській займанщині, в Білорусі (Білорусь уся була уніатською) і в тій частині України, яка перебувала під владою Росії, згодом на Холмщині.

„Spotkania”: Унію ліквідували кілька разів – востаннє на псевдосиноді у Львові в 1946 році, а вона й досі існує, там у підпіллі, напівофіційно в Польщі – і нещодавно відбувся візит єпископа [Мирослава] Марусина з Ватикану, дехто вважає, що це переломний момент для становища уніатської Церкви в Польщі.

Юзеф Лободовський: Чотирнадцять років тому я розмовляв із митрополитом Сліпим, якого Іван XXIII витягнув із

Pożegnanie

18 kwietnia zmarł w Madrycie Józef Doborytko Łobodowski, wybitny poeta, prozaik, tłumacz i publicysta, którego utwory ukazywały się m.in. na łamach „Dziennika”, „Tygodnia Polskiego” w wydaniach książkowych Polskiej Fundacji Kulturalnej. Jednym z nich na pogrzeb jako przedstawiciel obu tych instytucji.

O godz. 9 rano 21 kwietnia niewielka grupa przyjaciół zebrała się przy trumnie Zmarłego i po odmówieniu modlitwy kondakt pogrzebowy wyruszył na cmentarz.

Mimo szczytowej kolonii polskiej w Madrycie, kaplica krematorium wypełniona była — do ostatniego miejsca. Oprócz najbliższego przyjaciela i wieloletniego opiekuna poety, Kazimierza de Tytko, który zajął się organizacją uroczystości pogrzebowych, z ramienia Rządu RP na Łódź dotarł przybył jego delegat na Hiszpanię Piotr Potocki, z Londynu — bliski przyjaciel poety Marian Łysakowski, z Edinburga Spotkania i Księgarni Polskiej w Paryżu — Piotr Jęgliński z żoną, a jako przedstawiciel Ukrainców — prof. dr Teodor Baranbaż Senise.

Mąż św. pogrzebowo odprowadził Magr. Marian Walerek, rektor Polskiej Misji Katolickiej w Hiszpanii. Zgodnie z wolą Zmarłego prochy jego mają być przewiezione do Polski i pochowane w grobie jego matki w Lublinie. Powierzono mi przewiezienie urny z prochami Łobodowskiego do Londynu.

Ograniczenie w czasie nie pozwoliło na wyłożenie mów pogrzebnych w kaplicy; hold poecie złożono tego samego dnia wieczorem w mieszkaniu prof. Walorka. Od tam odbywają się tam co dwa tygodnie spotkania pod nazwą „O wieczornej godzinie”, w których Józef Łobodowski regularnie uczestniczył — jego młodzieńcza została zakreślona wianą biało-czerwonych kwiatów złoto-

nych na pustym fotelu. Pierwszy uczeń spotkania poświęcił imię Łobodowskiego.

Przed spotkaniem Kazimierz Tytko zaprowadził nas do „Hermanos Portillo”, kawiarni Łobodowskiego, gdzie przy narozum stołku piął on niemal wszystko, co w ostatnich latach ukazywało się w druku. Przy Tytko wspominał przyjaciela, który stał się członkiem jego rodziny, mówiąc o jego kłopotach i ciężkościach.

Następnego dnia wraz z p. Tytko, dr. Sokolowskim, Marianem Łysakowskim i Piotrem Jęglińskim dokonałszy likwidacji mieszkania i uporządkowania osobistych papierów poety. Maleńki, spartakłszy w swojej proteście polok Łobodowskiego był dowodem w jak skromnych warunkach spędził ostatnich kilkanaście lat życia: wąskie łóżko przy ścianie,

Przed kaplicą krematorium

ski odprowadzali mnie do tak sówki, gdy naraz, pod wpływem impulsu, Kazimierz Tytko zapanował nas na ostatnią szklankę wina. Tuż obok, w małej restauracyjce, postawiliśmy urnę na stołku, zamówiliśmy cztery szklanki wina, zwykle zamawianego przez Łobo-

Datulnia „tracheta”. Od lewej: Kazimierz de Tytko, Piotr Jęgliński, Tadeusz Filipowicz. Pośrodku na stole, w tle: Tadeusz Filipowicz, urna z prochami Józefa Łobodowskiego

dowskiego jako „tracheta”, i tak pożegnaliśmy ostatniego wielkiego poety emigracji.

W samolocie otworzyłem ukochany tomik Łobodowskiego, z którym nigdy się nie rozstałem. Z *dyment pożarów*, wyd. w oficynie niemieckiej Samuela Tyckiewicza. Koncowa zwrotka wiersza „Na śmierć Poety” za brzmiała jak epitafora:

To tylko twój czas odchodzi,
To na ciemne łono się przyszył
Pofięrgniesz Chrystus.

Tadeusz Filipowicz

*****

Polska Fundacja Kulturalna

23 Coleridge St., Hove, Sussex BN3 5AB ☎ (0273) 772234

Nowości

JÓZEF ŁOBODOWSKI

DYTRAMBY PATETYCZNE

127 stron — cena £6.60 — £6.60 (poeta)

Także do nabycia w polskich księgarniach w Wielkiej Brytanii i w wolnym świecie

*****

Słyszalesz? jak wczoraj nocną porą

stukał do twoich drzwi

MARIAN HEMAR

376-stronicowym tomem

LIRYKI ~ SATYRY ~ FRASZKI

Nie spałeś — chciał więc, jak kiedyś — postrząść się z tobą, pokłód z emigracyjnej doli i powiedzieć: „nie, to to...” — Starzył się tylko, że tak mu za Lwowem tęskno.

Piękna książka w pięciocennej oprawie — £16.00

w polskiej — £11.00 (nowy z przesyłki pocztowej)

Do nabycia także w polskich księgarniach

*****

Pokoiki poety

Śp. Piotr Kalinowski

wziął udział pożyty sztandarowe emigracji paryskiego i Thais społeczeństwa doznaczenia wybitnego działacza emigracyjnego Piotra Kalinowskiego, zmarłego 28. kwietnia 1921 r.

Wyprowadzenie zwłok nastąpiło z Kościoła Polskiego po nabożeństwie żałobnym, oprawionym do kładnie w rocznicę wywołania p. Kalinowskiego z obrotu koncentracyjnego w Buchenwaldzie.

Wspomniał o tym w czasie nabożeństwa ks. prałat Jez. rektor Polskiej Misji Katolickiej, który w imieniu katolików polskich we Francji podzielił też zadanie zmarłego dla społeczności polskiej przed wojną, w latach wojny i po wojnie.

W imieniu przyjaciół i współpracowników zmarłego poślania go prof. dr. Jan Marcewicz, przypomniał najważniejsze jego zadania w języku francuskim, ponieważ w Kościele Polakm zjawiało się wielu Francuzów, którzy zetknęli się z Piotrem Kalinowskim w jego dijn-ki i bogatym życiu i przybył, aby złożyć mu ostatni hołd. Prof. Marcewicz przekazał też wyrazę współczucia wdowie p. Helenie Kalinowskiej, również uczestnicze polskiego ruchu oporu we Francji, włączając obrotu koncentracyjnego w Ravensbrück i Bergen-Belsen, a także dzieciom i wnukom zmarłego.

W uczestniczących żałobnych

Wzięły udział pożyty sztandarowe emigracji paryskiego i Thais społeczeństwa doznaczenia wybitnego działacza emigracyjnego Piotra Kalinowskiego, zmarłego 28. kwietnia 1921 r.

Wyprowadzenie zwłok nastąpiło z Kościoła Polskiego po nabożeństwie żałobnym, oprawionym do kładnie w rocznicę wywołania p. Kalinowskiego z obrotu koncentracyjnego w Buchenwaldzie.

Wspomniał o tym w czasie nabożeństwa ks. prałat Jez. rektor Polskiej Misji Katolickiej, który w imieniu katolików polskich we Francji podzielił też zadanie zmarłego dla społeczności polskiej przed wojną, w latach wojny i po wojnie.

W imieniu przyjaciół i współpracowników zmarłego poślania go prof. dr. Jan Marcewicz, przypomniał najważniejsze jego zadania w języku francuskim, ponieważ w Kościele Polakm zjawiało się wielu Francuzów, którzy zetknęli się z Piotrem Kalinowskim w jego dijn-ki i bogatym życiu i przybył, aby złożyć mu ostatni hołd. Prof. Marcewicz przekazał też wyrazę współczucia wdowie p. Helenie Kalinowskiej, również uczestnicze polskiego ruchu oporu we Francji, włączając obrotu koncentracyjnego w Ravensbrück i Bergen-Belsen, a także dzieciom i wnukom zmarłego.

W uczestniczących żałobnych

Wzięły udział pożyty sztandarowe emigracji paryskiego i Thais społeczeństwa doznaczenia wybitnego działacza emigracyjnego Piotra Kalinowskiego, zmarłego 28. kwietnia 1921 r.

Wyprowadzenie zwłok nastąpiło z Kościoła Polskiego po nabożeństwie żałobnym, oprawionym do kładnie w rocznicę wywołania p. Kalinowskiego z obrotu koncentracyjnego w Buchenwaldzie.

Wspomniał o tym w czasie nabożeństwa ks. prałat Jez. rektor Polskiej Misji Katolickiej, który w imieniu katolików polskich we Francji podzielił też zadanie zmarłego dla społeczności polskiej przed wojną, w latach wojny i po wojnie.

W imieniu przyjaciół i współpracowników zmarłego poślania go prof. dr. Jan Marcewicz, przypomniał najważniejsze jego zadania w języku francuskim, ponieważ w Kościele Polakm zjawiało się wielu Francuzów, którzy zetknęli się z Piotrem Kalinowskim w jego dijn-ki i bogatym życiu i przybył, aby złożyć mu ostatni hołd. Prof. Marcewicz przekazał też wyrazę współczucia wdowie p. Helenie Kalinowskiej, również uczestnicze polskiego ruchu oporu we Francji, włączając obrotu koncentracyjnego w Ravensbrück i Bergen-Belsen, a także dzieciom i wnukom zmarłego.

W uczestniczących żałobnych

Wzięły udział pożyty sztandarowe emigracji paryskiego i Thais społeczeństwa doznaczenia wybitnego działacza emigracyjnego Piotra Kalinowskiego, zmarłego 28. kwietnia 1921 r.

Wyprowadzenie zwłok nastąpiło z Kościoła Polskiego po nabożeństwie żałobnym, oprawionym do kładnie w rocznicę wywołania p. Kalinowskiego z obrotu koncentracyjnego w Buchenwaldzie.

Wspomniał o tym w czasie nabożeństwa ks. prałat Jez. rektor Polskiej Misji Katolickiej, który w imieniu katolików polskich we Francji podzielił też zadanie zmarłego dla społeczności polskiej przed wojną, w latach wojny i po wojnie.

W imieniu przyjaciół i współpracowników zmarłego poślania go prof. dr. Jan Marcewicz, przypomniał najważniejsze jego zadania w języku francuskim, ponieważ w Kościele Polakm zjawiało się wielu Francuzów, którzy zetknęli się z Piotrem Kalinowskim w jego dijn-ki i bogatym życiu i przybył, aby złożyć mu ostatni hołd. Prof. Marcewicz przekazał też wyrazę współczucia wdowie p. Helenie Kalinowskiej, również uczestnicze polskiego ruchu oporu we Francji, włączając obrotu koncentracyjnego w Ravensbrück i Bergen-Belsen, a także dzieciom i wnukom zmarłego.

W uczestniczących żałobnych

Wzięły udział pożyty sztandarowe emigracji paryskiego i Thais społeczeństwa doznaczenia wybitnego działacza emigracyjnego Piotra Kalinowskiego, zmarłego 28. kwietnia 1921 r.

Wyprowadzenie zwłok nastąpiło z Kościoła Polskiego po nabożeństwie żałobnym, oprawionym do kładnie w rocznicę wywołania p. Kalinowskiego z obrotu koncentracyjnego w Buchenwaldzie.

Wspomniał o tym w czasie nabożeństwa ks. prałat Jez. rektor Polskiej Misji Katolickiej, który w imieniu katolików polskich we Francji podzielił też zadanie zmarłego dla społeczności polskiej przed wojną, w latach wojny i po wojnie.

W imieniu przyjaciół i współpracowników zmarłego poślania go prof. dr. Jan Marcewicz, przypomniał najważniejsze jego zadania w języku francuskim, ponieważ w Kościele Polakm zjawiało się wielu Francuzów, którzy zetknęli się z Piotrem Kalinowskim w jego dijn-ki i bogatym życiu i przybył, aby złożyć mu ostatni hołd. Prof. Marcewicz przekazał też wyrazę współczucia wdowie p. Helenie Kalinowskiej, również uczestnicze polskiego ruchu oporu we Francji, włączając obrotu koncentracyjnego w Ravensbrück i Bergen-Belsen, a także dzieciom i wnukom zmarłego.

W uczestniczących żałobnych

Wzięły udział pożyty sztandarowe emigracji paryskiego i Thais społeczeństwa doznaczenia wybitnego działacza emigracyjnego Piotra Kalinowskiego, zmarłego 28. kwietnia 1921 r.

Wyprowadzenie zwłok nastąpiło z Kościoła Polskiego po nabożeństwie żałobnym, oprawionym do kładnie w rocznicę wywołania p. Kalinowskiego z obrotu koncentracyjnego w Buchenwaldzie.

Wspomniał o tym w czasie nabożeństwa ks. prałat Jez. rektor Polskiej Misji Katolickiej, który w imieniu katolików polskich we Francji podzielił też zadanie zmarłego dla społeczności polskiej przed wojną, w latach wojny i po wojnie.

W imieniu przyjaciół i współpracowników zmarłego poślania go prof. dr. Jan Marcewicz, przypomniał najważniejsze jego zadania w języku francuskim, ponieważ w Kościele Polakm zjawiało się wielu Francuzów, którzy zetknęli się z Piotrem Kalinowskim w jego dijn-ki i bogatym życiu i przybył, aby złożyć mu ostatni hołd. Prof. Marcewicz przekazał też wyrazę współczucia wdowie p. Helenie Kalinowskiej, również uczestnicze polskiego ruchu oporu we Francji, włączając obrotu koncentracyjnego w Ravensbrück i Bergen-Belsen, a także dzieciom i wnukom zmarłego.

W uczestniczących żałobnych

Стаття Тadeusza Філіповського *Прощання з поетом*, „Dziennik Polski”, 28.IV.1988. З колекції Літературного музею ім. Ю. Чеховича в Любліні

советського табору, але прирік його на бездіяльність. Наприклад, йому було заборонено давати інтерв'ю. Коли я приїхав до Риму – то була ініціатива Гедройця, – отець [Іван] Хома, секретар митрополита, повідомив мені, що той погодився на розмову, але не на інтерв'ю: „Ви мусите викласти це в формі звіту про розмову”. Сліпий розповів мені, що розмовляв у Римі з примасом [Стефаном] Вишинським, який обіцяв йому пом'якшити ставлення римо-католицького духовенства в Польщі до уніатства, і мав претензії, що Вишинський цього не виконав. Сліпий не захотів говорити українською, ми розмовляли польською мовою, на що я охоче погодився, бо так мені простіше. Я пам'ятаю, він називав Вишинського ендеком.

„Spotkania”: Якщо ми вже зачепили справи ієрархів – мені цікаво, як Ви оцінюєте постать і роль митрополита [Андрея] Шептицького?

Юзеф Лободовський: Шановний, то була постать великого масштабу. Польські ендеки оголосили його національним зрадником. Його батько, граф [Ян Кантій Ремігіан] Шептицький, був одружений із Софією Фредро, дочкою Александра, він був поляком, Шептицькі полонізувалися наприкінці XVIII століття – відносно доволі пізно. Ще в XVIII столітті були уніатські єпископи Шептицькі. Я читав спогади Софії Фредро, яка розповіла в них, як один із її синів став польським генералом, а другий – українцем і митрополитом. Звичайно, версія, що він зробив це для кар'єри, абсолютно позбавлена сенсу. Він це зробив із ідейних міркувань, пішов слідами своїх предків. Є така історія, що митрополит не хотів уживати польської, а його брат Станіслав не бажав говорити українською, то вони розмовляли між собою французькою мовою. Отож, у спогадах його матері виразно зазначено, що в них удома панувала французька мова, як і в

кожній аристократичній родині в ті часи. Андрей і Станіслав розмовляли між собою французькою, коли були дітьми, – то чому б їм це міняти згодом.

„Spotkania”: А пізніший період митрополита? Зростання націоналізму, війна?

Юзеф Лободовський: Я знаю, що Шептицький якось у розмові сказав: „Коли ліс горить, навіть звірі не кусають один одного, а люди кусають!” – то була його точка зору на польсько-українські відносини під час війни. Він захищав євреїв, наражаючи себе на смерть. Комуністична пропаганда приписує йому прихильність до німців, але це неправда. Він, звісно, мусив вести переговори з німцями – так само, як мусив [Адам Стефан] Сапіга. Якщо він навіть трохи підтримував [дивізію] „Галичину” та інші формування, то слід пам'ятати, що вони так співпрацювали з німцями, як легіони Пілсудського співпрацювали з австрійцями – вони боролися, сподіваючись, що таким чином створять зав'язок майбутньої української національної армії. Вони вірили в те, що сказав Пілсудський у своєму виступі ще до Першої світової війни – що перемога йтиме з заходу на схід – тобто спершу Німеччина переможе Росію, а відтак Захід поб'є німців.

„Spotkania”: Мені б хотілося ще завершити той історично-ретроспективний сюжет нашої розмови, від якого ми відійшли. Якби Вам довелося визначати ключові моменти, коли польсько-українську історію можна було б укласти по-іншому – які би моменти Ви назвали?

Юзеф Лободовський: Перший момент – одразу після Люблінської унії. Всі козацькі повстання, які передували Хмельниччині, були тільки індикаторами майбутнього. Ми мусили

й могли покласти цьому край до виступу Хмельницького. Польська шляхта була політично абсолютно сліпа. Другий момент – у часи Північної війни. Мазепа – на українському боці, а на польському боці – Станіслав Лещинський. Якби Лещинський зумів відправити Карлові XII під Полтаву принаймні кілька тисяч польських кавалеристів, то Карл XII переміг би під Полтавою, й історія не тільки Польщі, але й Європи та усього світу змінилася б до невпізнання. Але Мазепа отримав мінімальну підтримку від українців – Запорізька Січ не вирушила взагалі, що було справжнім самогубством. Після поразки під Полтавою відбулося перше руйнування Запорізької Січі Петром I, а наступне й останнє – за Єкатерини II. Цей список безглуздь у польсько-українській політиці можна продовжувати й далі – але чи варто? Безглуздя в цій політиці тривало упродовж чотирьохсот років. Час, щоб воно вже скінчилося.

[Розмова неавторизована.]

Джерело:

Rozmowa z Józefem Łobodowskim

„Spotkania”, 1987, nr 33–34, s. 195–208.

ПІДПИСИ ДО СВІТЛИН ЮЗЕФА ЛОБОДОВСЬКОГО

З КОЛЕКЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО МУЗЕЮ

ІМ. Ю. ЧЕХОВИЧА В ЛЮБЛІНІ:

1. Портрет Юзефа Лободовського, олія, живопис Естебана Санса, 1950 р.
З колекції Літературного музею ім. Ю. Чеховича в Любліні (с. 2)
2. Перша сторінка „Польско-українського бюлетеня” з текстом Ю. Лободовського, 19 вересня 1937 р. (с. 65)
3. Уривок рукопису статті Ю. Лободовського (с. 66)
4. Фото родини Лободовських. Зліва направо: Юзеф, його мати Стефанія з Доборейко-Яжомбкевичів, його сестри Яніна і Ванда. Позаду його батько – Владислав.
5. Ю. Лободовський – світлина Людвіка Гартвіга (с. 106).
6. Поети Станіслав П’єнтак, Ю. Лободовський і Броніслав Людвік Міхальський на мості Понятовського в Варшаві.
7. Засідання Люблінської Спілки письменників, 1932 р. Сидять зліва направо: Францішка Арнштайн, Казімеж Анджей Яворський, Анеля Флеш, Вацлав Гралецький. Стоять зліва направо: Юзеф Чехович, Вітольд Касперський і Ю. Лободовський (с. 127).
8. У варшавському помешканні Юзефа Чеховича. Сидять зліва направо: Ю. Лободовський, Станіслав П’єнтак і Юзеф Чехович (с. 137).
9. Обкладинка тому віршів *Про червону кров*, виданого в 1931 р., конфіскованого цензурою. (с. 142)
10. У варшавському помешканні Юзефа Чеховича. Сидять зліва направо: Генрик Доманський, Станіслав П’єнтак, Єжи Путрамент і Ю. Лободовський (с. 148).
11. Поети Станіслав П’єнтак, Ю. Лободовський і Броніслав Людвік Міхальський на мості Понятовського в Варшаві (с. 160).

12. Казімеж Вика, *Терпке сутяжництво поета*. Рецензія на том *Розмова з вітчизною*, „Tygodnik Pustrowany”, 13.XII.1936 р. (с. 182).
13. Ю. Лободовський, 1936 р. (с. 199).
14. Обкладинка тижневика „Волинь”, який редагував Ю. Лободовський, видаваного в Луцьку, 23 січня 1938 р. (с. 218).
15. Ю. Лободовський, 1936 р. (с. 235).
16. Сторінка тижневика “Biuletyn Polsko-Ukraiński” з текстом Ю. Лободовського (під псевдо Стефан Курилло) Методичне безумство, 1938, №33 (с. 254).
17. Сторінка тижневика “Biuletyn Polsko-Ukraiński” з текстом Ю. Лободовського (під псевдо Стефан Курилло) На роздоріжжі культур і цивілізацій, 1938, №47 (с. 278).
18. Карикатурне зображення поета, рисунок Генрика Донги, опублікований у *Антології люблінських поетів* (с. 290).
19. Людвік Залевський, *Антологія люблінських поетів*, Люблін 1939, обкладинка (с. 306).
20. Карикатурне зображення поета, рисунок Генрика Донги, опублікований у *Антології люблінських поетів* (с. 326).
21. Уривок рукопису статті Ю. Лободовського (с. 344).
22. Ю. Лободовський з люлькою, світлина Адама Томашевського, повоєнні роки (с. 397).
23. Обкладинка щомісячника „Kultura”, номер за червень 1966 р. із текстом Ю. Лободовського Суд над померлим про творчість Василя Симоненка (с. 418).
24. Розмова з Едвардом Рачинським, президентом РП в еміграції, під час наради журі нагороди „Wiadomości”, 1977 р. (с. 442).
25. Журі на балконі Польської бібліотеки в Лондоні, зліва направо: Міхал Хмельовець, Ю. Лободовський, Юліуш Саковський, ген. Мар’ян Кукель, Марія Данелевич, Адам Прагер, Мар’ян Гемар, Юзеф Мацкевич, Станіслав Балінський і Вацлав Грубінський, 1970 р. (с. 442).
26. Юзеф Лободовський, повоєнна світлина (с. 463).
27. Сторінки іспанського паспорта Ю. Лободовського (с. 468).
28. Сторінки іспанського паспорта Ю. Лободовського (с. 488).

29. Некролог Ю. Лободовського в газеті „Dziennik Polski”, 1988 р. (с. 520).
30. Стаття Тадеуша Філіповського *Прощання з поетом*”, „Dziennik Polski”, 28.IV.1988 р. (с. 539).

З КОЛЕКЦІЇ ПАВЛА ЛІБЕРИ:

1. Обкладинка збірки віршів *Молитва на війну* з 1940-1942 рр., виданої в 1947 р. в Лондоні Світовим товариством поляків за кордоном (с. 362).
2. Обкладинка збірки віршів Ю. Лободовського *Золота грамота*, виданої в 1954 р. паризьким Літературним інститутом (с. 380).

Проти упирів минулого. Думки про Польщу та Україну

Укладачі:

Павел Лібера, Андрій Павлишин

Вступ: Павел Лібера

Переклав: Андрій Павлишин

Видавничий дизайн, верстка, проект обкладинки:

Бернард Новак

Фото з колекції Літературного музею ім. Ю. Чеховича в Любліні

Фото на обкладинці: Даріуш Костецький

Коректор: Юлія Павлишин

Видавництва щиро вдячні за допомогу в підготовці
й виданні книжки
Управлінню в справах ветеранів війни і репресованих
Республіки Польща

ISBN 978-83-7038-925-2

ISBN 978-617-664-089-9

Copyright © by Wydawnictwo Test, 2016
Copyright © by Видавництво Астролябія, 2016
Copyright © by Ewelina Tomanek-Inglot
Kamil Tomanek, Konrad Tomanek

